

**T.C.
YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

**BRİTANYA İMPARATORLUĞU'NUN IRAK DIŞ POLİTİKASI
(1914-1932)**

AYFER YAZKAN KUBAL

**Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Yüksek Lisans Programı**

İSTANBUL – 2008

**T.C.
YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

**BRİTANYA İMPARATORLUĞU'NUN IRAK DIŞ POLİTİKASI
(1914-1932)**

AYFER YAZKAN KUBAL

**Danışman
Prof. Dr. Mesut Hakkı Caşın**

**Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Yüksek Lisans Programı
İSTANBUL – 2008**

**T.C.
YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

**BRİTANYA İMPARATORLUĞU'NUN IRAK DIŞ POLİTİKASI
1914-1932**

AYFER YAZKAN KUBAL

**Danışman
Prof. Dr. Mesut Hakkı Caşın**

**Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Yüksek Lisans Programı
İSTANBUL – 2008**

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
ABSTRACT	IV
ÖZET	V
1 GİRİŞ	1
1.1 DIŞ POLİTİKA KAVRAMI	2
1.2 İNGİLİZ DIŞ POLİTİKASI'NIN TEORİK YAKLAŞIMLARINA GÜÇLER DENGESİ ANLAYIŞININ ETKİLERİ	5
1.3 BRİTANYA İMPARATORLUĞU'NUN YÜKSELİŞİ	16
1.3.1 Dünyada İngiliz Hegemonyası	18
1.3.2 İngiliz Ordusu ve Diplomasi Geleneği	22
1.4 İNGİLTERE-HİNDİSTAN ROTASI VE IRAK'IN ÖNEMİ	25
1.5 OSMANLI İMPARATORLUĞU EGEMENLİĞİNDE MEZOPOTAMYA ..	33
1.5.1 Irak'ın Osmanlı İmparatorluğu'na Katılması	34
1.5.2 Türk-İngiliz İlişkilerinin Tarihsel Süreci	40
1.5.3 Doğu Sorunu: Kavalalı Mehmet Ali Paşa Ayaklanması.....	45
1.5.4 İngiliz Dış Politikası'nda Değişim	54
2 BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ ORTADOĞU VE ARAP ELİT KİTLESİNİN YAKLAŞIMLARI	67
2.1 OSMANLI TOPRAKLARINDAKİ ALMANYA-İNGİLTERE ÇIKAR ÇATIŞMASI VE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI	70
2.1.1 Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı İçindeki Araplar	80
2.1.2 Cihat Çağrısı ve Etkisi	87
2.1.3 İngiliz-Haşimi Yakınlaşması	91
2.2 SYKES-PICOT ANTLAŞMASI	99
2.3 IRAK CEPHESİ.....	104

3	SAVAŞ'IN ARDINDAN İNGİLTERE.....	123
3.1	BRİTANYA İRAK'I.....	128
3.2	MUSUL VE KÜRT DEVLETİ SORUNU.....	136
3.3	MANDA YÖNETİMİ.....	147
3.4	MİLLİYETÇİ DALGALANMALAR.....	158
3.5	KUKLA HÜKÜMETİN KURULMASI.....	166
3.6	MUSUL SORUNU'NUN ÇÖZÜMÜ.....	179
3.7	1922 VE 1930 ANTLAŞMALARI İLE MANDA'NIN GAYRİRESMİ DEVAMI.....	188
4	MANDA YÖNETİMİNİN SONU: 1932.....	195
4.1	KRAL FAYSAL DÖNEMİ'NİN DEĞERLENDİRMESİ.....	198
4.2	KRAL FAYSAL'IN ÖLÜMÜNÜN ARDINDAN SİYASİ GELİŞMELER.....	205
4.3	İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA GİDERKEN İRAK.....	208
4.4	İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI İRAK'IN YENİDEN YAPILANMASI.....	210
5	SON DÖNEMDE İRAK.....	218
5.1	KÖRFEZ'DE SAVAŞ.....	218
5.2	İRAK'DA ULUS-DEVLET KURMA KARŞILAŞTIRMASI – 1920 İNGİLTERE'Sİ – 2008 A.B.D.'Sİ.....	224
5.3	SONUÇ VE GELECEĞE YÖNELİK PROJEKSİYONLAR.....	237
6	EKLER.....	242
6.1	İNGİLİZ BAŞBAKANLARI.....	242
6.2	İRAK'DAKİ YÖNETİCİLER.....	244
7	KAYNAKÇA.....	248
8	ÖZGEÇMİŞ.....	260

ÖNSÖZ

Bu akademik çalışma günümüzde kanayan bir insanlık yarası haline gelen Irak'ta yaşanan kargaşa ve istikrarsızlık probleminin tarihsel nedenlerini uluslararası ilişkiler ışığında analiz etmeyi amaç edinmiştir. Mezopotamya ya da 1919 Paris Barış Antlaşması'ndan sonraki adıyla Irak Devleti, Osmanlı İmparatorluğu altında yaklaşık 400 sene idare edildikten sonra Britanya İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altına girmiştir. 1932 yılında sözde bağımsızlığına kavuşan Irak, 1958 yılındaki askeri darbeye kadar İngiliz hükmünde kalmıştır. Bu tarihe kadar tamamen İngiliz emperyal hedefleri doğrultusunda yönetilen Irak halkı, bundan sonra da Baas Partisi'nin göstermelik demokrasi anlayışıyla yönetilmiştir. İran'a karşı Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallık tarafından desteklenen Saddam Hüseyin, gelişmiş devletlerin başlıca ihtiyacı olan petrol üretiminde ve fiyatlarında Irak lehine değişiklikler yapmak isteyince, Batılı Devletlerle ters düşmüştür. Bundan sonra Irak, Amerika tarafından son olarak 2003 yılının Mart ayında işgal edilmiştir.

İşte bugünkü durumun analizini yapabilmek için Irak'ın İngiltere'nin rahminde nasıl doğduğunu anlamak gerekmektedir. İngiliz politikaları, kurumları, siyasi görevlileri Amerikalılar için gösterge olmuştur. İngiltere'nin Irak'daki sonu da yine Amerika için bir ders olabilir.

Türkiye'nin çıkarlarını yakından ilgilendiren Irak'ın analizinin akademik açıdan taşıdığı önem, bu araştırma tezinin ağırlık merkezini teşkil etmiştir. Tarihsel süreç içerisinde Osmanlı İmparatorluğu'ndan sonra Irak sorunun çözümünü üstlenen İngiltere'nin takip ettiği politikaların analizinin, günümüz ve yakın gelecekteki siyasi durumun aydınlatılmasında pragmatik sonuçlar doğurabileceği hususu, araştırmanın kurgusal kriterlerini teşkil etmiştir. Mezopotamya'da İngiltere'nin kurduğu Irak Devleti'nin mirasını üstlenen ABD'nin, gelecekte takip ettiği yol haritası ve bölge ülkeleri ile Irak halkının self determinasyon hakkının siyasi, ekonomik, dini ve kültürel sonuçlarının tarihsel süreç içerisinde irdelenmesi, bu araştırmanın geleceğe yönelik projeksiyonları teşkil etmektedir.

Bu maksatla, araştırmanın birinci bölümünde, İngiliz dış politika anlayışının teorik esasları dâhilinde Güçler Dengesi içindeki konumu, İngiliz diplomasi geleneği içerisinde Hindistan

ve Irak'ın yeri ve önemi mercek altına alınmıştır. İngiltere'nin askeri gücünü Mısır-Irak-Hindistan üçgeninde taşımasındaki en büyük engel olan Osmanlı İmparatorluğu ile çıkar çatışmasının nedenlerinin ve sonuçlarının analizine, objektif kriterlere bağlı kalınarak gayret edilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde esasen Rusya tehdidi karşısında müttefik ülke konumundaki Osmanlı ve Britanya İmparatorlukları'nın Birinci Dünya Savaşı'nda karşı cephelerde yer alması ve tarafların savaş esnasında takip ettikleri askeri ve siyasal hedefler irdelenmiştir. İngiltere'nin Osmanlı topraklarındaki petrol kaynaklarını dana önceden tespit ederek, Türk Boğazları ve Filistin-Irak cephesinde çift yönlü taarruz yolu ile İngiliz hegemonyasının bölgenin doğal kaynaklarında 'mutlak hâkimiyet' amacının hedefleri aydınlatılmaya gayret edilmiştir. Osmanlı'ya karşı Arap milliyetçiliğinin İngiltere tarafından tetiklenmesi, Hintli askerlerini Osmanlı'ya karşı kullanması ve Almanya'nın bölgeye hâkim olma tehdidine karşı imzalan gizli antlaşmalar, ana teması üzerine yoğunlaştırılmıştır. Şerif Hüseyin liderliğindeki İngiliz-Haşimi yakınlaşması ve Osmanlı'nın İslam Dünyası'nın Halifesi olmak sıfatıyla yaptığı cihat çağrısı ve savaşın Irak Cephesi detayları ile incelenmiştir.

Son bölümde ise İngiliz manda rejimi altında kurulan Irak Devleti modelinin siyasal yapısı sorgulanarak Musul sorunu ve bölgede yaşayan Kürtlerin özerklik arayışları incelenmiştir. Yeniden yapılanma sürecinde ülkenin aşiret ve mezheplere dayanan etnik yapısındaki çatlakların ve Arap milliyetçiliği dalgasının yarattığı etkiler sorgulanırken, manda rejiminin hukuki ve siyasal dayanakları içerisinde kurulan İngiliz yanlısı yönetimlerin karşılaştığı kargaşa ve kaos ortamının siyasal nedenleri kapsamlı olarak analiz edilmiştir.

Bu bilimsel çalışmanın akademik kurgusunda planlandığı üzere, Irak sorununun tarihsel ve siyasal perspektif içerisindeki gelişiminde İngiliz dış politikasının etkileri, nedensellik bağı ve uygulanan taktik ve stratejiler doğrultusunda analizi hedeflenmiştir. 688 sayılı Birleşmiş Milletler kararına rağmen, geline nokta A.B.D ve müttefiklerinin fiili işgali altında bulunan Irak'da merkezi hükümetin yanı sıra, Kuzey Irak bölgesinde bölgesel Kürt Yönetimi'nin idari, ekonomik ve askeri olarak önce referandum sonra uluslararası toplumun desteğini alarak, bağımsız devlet kurma çabalarının, orta ve uzun vade kapsamında Türkiye'yi yakından ilgilendirmesi, sorunun mukayeseli olarak analizini gerektirmiştir. Bu analizden ortaya çıkan sonuç, çalışmanın en önemli akademik tespitlerindedir. Bir başka ifade ile farklı siyasal ve askeri konjüktüre sahip olmasına

rağmen, İngiltere'nin Irak 'Kurucu Devlet' misyonunu günümüzde üstlenen A.B.D.'nin bölgeye, beş yıldan fazla süredir devam eden işgalinin, gelecekte ne gibi gelişmelere sahne olabileceği hususu halen belirsizliğini muhafaza etmektedir. Bu nedenle 1991 Körfez Savaşı ve 2003 Irak Harekâtı ile günümüze kadar gelişen siyasal, ekonomik ve askeri durumun mevcut fotoğrafı çekilerek, geleceğe yönelik yapılan projeksiyonlar, bu araştırmanın diğer önemli bulguları arasında yer almaktadır. Geçmişten alınabilecek ders ile bölgede Büyük Güçlerin çıkar çatışmalarının esasları, tarafların çıkarları doğrultusunda girdikleri güç mücadeleleri ve aktörlerin tutundukları diplomatik ve siyasal tavrın, objektif kriterlere bağlı kalınarak, akademik sorgulama ve bilimsel kriterlerin öngördüğü sınırlar dâhilindeki analizi, takip edilen yol haritasındaki asli bilimsel koordinatları teşkil etmiştir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin Güneydoğu sınırında yer alan ve dünyanın en zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarından birine sahip olan Irak'ın geleceğinin, geçmişin verdiği dramatik dersler ışığında aydınlatılması ve gelecekte, konuya ilgi duyan araştırmacıların yapacakları akademik araştırmalara bilimsel katkıda bulunabilmek, bu araştırmacının ana teması olarak esas alınmıştır.

Bu tezin yapım aşamasında yardımlarını esirgemeyen çok sevgili hocalarım Doç. Dr. Tülay Âlim Baran'a ve saygıdeğer E. Org. Dr. H. Edip Başer'e sonsuz teşekkürlerimi sunmak isterim. Beni, bilimsel yönde araştırmacılığa ve mükemmeliyetçiliğe teşvik eden, her daim destek vermiş olan sevgili hocam Prof. Dr. Mesut Hakkı Caşın'a da teşekkürü bir borç bilirim. Bu akademik çalışma, beni bugünlere getiren ve bana, maddi manevi sonsuz destek veren annem Zehra Yazkan ve babam Seyit Ali Yazkan'a ithaf edilmiştir.

ABSTRACT

The British Empire, where the sun never set, had become the world leader in the 18th and 19th century due to her superior navy and strong diplomacy. Britain, by using the manpower and the raw material of her colonies to bring wealth to the motherland England, put herself at the center of the world. The most precious jewel of the Empire was India. Every spot between London and Delhi was subject of interest. Thus, the Ottoman Empire was a bridge between India and England. The strength of Ottoman Empire was the security of India. Ottoman strength was an obstacle for other Europeans and Russians to reach India. Because of this, London was going to support the Ottoman Sultans and send messengers to gain privileges. But when the Ottoman Empire was at a stage of no rescue, England was to secure the route to India by herself. The Persian Gulf and Mesopotamia were the areas England wanted to control by herself. After the discovery of oil in Persia, the English assumed that there could be other oil fields in Iraq, too. Petroleum was crucial for keeping the same life standards, industry and the navy. One way or another these areas had to be ruled by the British and the First World War was just an excuse.

The history of the Iraqi state starts with the English invasion of this area in the First World War. After giving support to the Arab revolt during the war, England used the Hashemite family, guardians of the holy cities to protect her own interests. Amir Feisal, son of Sharif Husain who later became the King of Hejaz, was made King of Iraq. Feisal, indebted and dependent on the English accepted the fact that Iraq remained under English rule despite being an independent country in 1932. In 1958 the nationalists were to proclaim the Republic of Iraq along the wishes of the Iraqi people. It was only after 1958 that Iraq broke her chains from England. Meanwhile, the British Empire had already lost her power as a hegemon.

Today, the moment we talk about Iraq, the United States of America comes to our minds due to the Gulf Wars. Despite that one shall not forget that it was the British Empire which reigned Iraq for more than a century. Even today, England continues to affect this area indirectly via her cooperation with the USA.

Key words: Iraq, England, Ottoman Empire, mandate system, nation state building

ÖZET

Britanya İmparatorluğu adındaki güneş batmayan imparatorluk dünyanın her tarafında donanmalarının üstünlüğü sayesinde ve kuvvetli diplomatik girişimler sonucu XVIII. ve özellikle de XIX. yy.'da dünya lideri olmuştur. Britanya kolonilerindeki insan gücünü ve hammaddeyi kullanarak, anavatan olan İngiltere adasını dünyanın merkezine oturtmuştur. Bu imparatorluğun en kıymetli hazinesi Hindistan idi. Londra-Delhi arasında bulunan her nokta İngiliz çıkarlarının bulunduğu noktaydı. Şu halde Osmanlı İmparatorluğu Hindistan ile İngiltere arasında bir köprü idi. Osmanlı'nın sağlamlığı İngiltere Hindistan'ının güvenliğiydi. Osmanlı'nın sağlamlığı diğer Avrupalıların ve Rusya'nın Hindistan yoluna sokulmasına bir engeldi. Londra, bu sebeple Osmanlı padişahlarını destekleyecek, imtiyazlar için elçiler gönderecektir. Ancak, Osmanlı kurtarılması mümkün olmayan bir noktaya gelince, Hindistan rotasının güvenliğini İngiltere, kendisi sağlayacaktır. Bunun için rotanın üzerindeki Basra Körfezi ve Mezopotamya, İngiltere'nin bizzat kontrol etmek istediği noktalardı. İngilizler, İran'da bulunan petrolden sonra Irak'da da petrol çıkacağını tahmin ediyor ve bunun araştırmalarını yapıyorlardı. Petrol hayatın idamesi, endüstrinin gelişimi ve donanma için hayati idi. Öyle ya da böyle bu topraklar İngiliz yönetiminde olacaktı ve Birinci Dünya Savaşı Irak'ın işgali için sadece bir bahane olacaktı.

Irak devletinin tarihi Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin bu toprakları işgal etmesiyle başlar. Savaşta Araplara yardım ederek Arap İsyanı'na destek veren İngiltere, kutsal şehirlerin koruyucusu Haşimi Ailesi'ni savaş sonrası İngiliz çıkarlarını koruyacak şekilde kullandı. Hicaz Kralı olan Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal, Irak Kralı yapıldı. İngilizlere borçlu ve bağımlı olan Faysal, Irak'ın 1932'de bağımsız olmasına karşın İngiliz himayesinde kalmasını kabul etmiştir. Milliyetçiler, 1958'deki devrimiyle halkın istediğini başaracak, cumhuriyeti ilan edeceklerdi. Osmanlı'dan çıkıp İngiltere hükmüne giren Irak, ancak 1958 İhtilali ile İngiltere'den kopacaktı. Bu arada Britanya İmparatorluğu'nun da dünyadaki hegemonyası çoktan bitmiş olacaktı.

Bugün Körfez Savaşları nedeniyle Irak denince aklımıza hemen Amerika Birleşik Devletleri geliyorsa da İngiltere, neredeyse bir asırdan fazla bu bölgeyi yöneten güç olmuştur. İngiltere bugün bile Amerika ile birlikte dolaylı olarak bu etkisini sürdürmektedir.

Anahtar kelimeler: Irak, İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu, manda sistemi, ulus-devlet kurma

1 GİRİŞ

Esasen bir ada devleti olan İngiltere Krallığı, sahip olduğu Deniz Gücü sayesinde, Atlantik-Hint Okyanusu-Pasifik ekseninde kontrol ettiği çok geniş coğrafyadaki siyasal üstünlüğünü ekonomik ve askeri yetenekleri ile desteklemiştir.

İngiltere'nin endüstriyel devrimle Avrupa Güçler dengesini geride bırakan önlenemeyen yükselişi, askeri gücün bütünleyici unsuru olarak diplomatik vizyonla desteklenmesi, Londra'nın XVIII. ve XIX. yüzyıllarda, dünya lideri statüsüne ulaşmasına vesile teşkil etmiştir. İşte İngiltere Krallığı'nın belirtilen bu liderlik vizyonu uluslararası literatürde 'Topraklarında Güneş Batmayan İmparatorluk' olarak tanımlanmasın ve uluslararası sistemde yer alan aktörler tarafından ortak görüş olarak benimsenmesine sebebiyet vermiştir.

Bilindiği üzere, Ortadoğu'da Fırat ve Dicle vadilerinin suladığı verimli Mezopotamya topraklarında yer alan Irak, yaklaşık 400 yıl gibi uzun bir süre Osmanlı egemenliği altında olmuştur. Ancak, XX. Yüzyılda Büyük Güçler arasındaki çatışma ve rekabetin Ortadoğu coğrafyasında yükselttiği Arap Milliyetçiliği, Osmanlı İmparatorluğu'na olumsuz yönde yansiyacak ve Birinci Dünya Savaşı sonrasında yeni siyasal ve askeri kırılmaların yaşanmasına sebebiyet vermiştir.

Savaşta Basra'yı işgal eden İngiliz Ordusu, 1917'de Bağdat'a girmiştir. Savaşın sonunda imza edilen 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi ile Musul'dan çekilen Türk ordusu, yönetimi İngilizlere bırakmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgisi ile topraklarının işgaline karşı başlatılan Mustafa Kemal Atatürk liderliğindeki Türk Kurtuluş Savaşı, 1923 Lozan Barış Antlaşması ile sonuçlandırılmıştır. Lozan Antlaşması, hukuken Irak topraklarını 400 yıl sonra Türk egemenliğinden fiilen ayırarak, İngiliz 'mandater' rejimi altında yönetilmesine sebebiyet vermiştir.

Irak'ın Musul-Kerkük-Süleymaniye eyaletlerinden oluşan topraklarının yönetimi fiilen 1925'de İngiliz egemenliğine bırakılmıştır. Böylece, İngiliz işgal yönetimi altındaki Irak, Batı'dan ödünç alınan 'teritoryal devlet-toprağa dayalı devlet' modeli olarak, yeni bir 'ulus-devlet' şeklinde uluslararası siyaset sahnesinde yer almıştır.

İngiliz Hükümeti ile anlaşan Kral Faysal, 1921’de tahta geçerek, 1924’de Kurucu Meclisin kabulü ile meşruti monarşi rejimini başlatmıştır. 1925’de yürürlüğe giren anayasa ile iki meclisli parlamento faaliyete geçmiştir. İngiliz askeri ve siyasi kadrolarına karşı Arap Milliyetçiliğinin yükselen tepkisini azaltmak için, İngiltere, 1932’de ‘manda’ rejimine son vermeyi kabul etmiştir. Böylece bağımsızlığını kazanan Irak Devleti, 3 Ekim 1932’de, Milletler Cemiyeti’ne kabul edilmiştir. Buna rağmen Irak, imzalanan ikili antlaşmalarla İngilizlere bağımlı kalmıştır.

Faysal’ın ölümü ile Kral Gazi’nin başa geçmesi, ülkenin siyasi karışıklıklar ve buhranlar içinde çalkalanmasını önleyememiştir. 1936’da General Bekir Sıdkı’nın askeri darbesi, muhalefetin kendisini öldürmesiyle sonuçlanmıştır ve gelecek bir dizi darbelerin ilkinin teslim etmiştir.

Gazi’nin yerine geçen Kral II. Faysal dönemi 1939’da pan-Arap milliyetçi akımlarına sahne olmuştur. İkinci Dünya Savaşı’nda muhtemel bir Alman saldırısına karşı harekete geçen İngiliz Ordusu, Irak’ı, imzalanan ikili antlaşmalara uymadığı gerekçesiyle fiilen işgal etmiştir.

Savaştan sonra hükümeti kuran Nuri Said Paşa’dan sonra yaşanan kitlesel gösterilerin önlenememesi üzerine, sıkıyönetim ilan edilmiştir. Kral II. Faysal’ın İngiliz desteğiyle yeniden yönetimi ele geçirmesine rağmen, 1958 tarihinde General Abdülkerim Kasım’ın öncülük ettiği ‘Hür Subaylar’ hareketi, askeri bir darbe ile yönetime el koymuştur. Bu şekilde Irak, İngiltere ile olan bağlarını koparmıştır.

1.1 DIŞ POLİTİKA KAVRAMI

İngiltere dış politikasının Irak’daki işleyişinin incelenmesinde, epistemolojik olarak öncelikle dış politika fenomeninin analizinin gerekli olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda, ‘dış politika nedir sorusuna verilecek cevabın, konumuz açısından büyük önem taşıdığı kuşkusuzdur. Dış politika nedir? En kısa tanımıyla politika veya eski tabiriyle siyaset bilimi, ‘devletin işlerini düzenleme ve yürütme’ sanatıdır. İnsanlık tarihiyle yaşıt olan politika bilimi daha ziyade, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerika Birleşik Devletleri’nde bir doktrin olarak ele alınmaya başlanmıştır. Her ulusun, her devletin kendine has gelenekselleşmiş ulusal politikaları olduğu gibi, zaman içinde gelişmiş ve olgunlaşmış dış politikaları da oluşmuştur. Dış politika, özü itibariyle güç mücadelesidir

ve çeşitli devletler arasında üstünlük sağlamaya yönelik bir mücadele olarak algılanabileceği gibi, devletlerin ulusal güvenliklerini sağlarken aynı zamanda da uluslararası etkinliklerini genişletmek için uygulayacakları bir seri politik etkinlikler olarak da tanımlanabilir¹. Uluslararası ilişkiler öğretisi ülkelerin birbirleriyle olan ilişkilerini ve bu ilişkilerdeki formasyonu bölgesel ve dünya çapındaki yapısı itibariyle inceler². Dış politika bu formasyonun önemli bir ögesidir. Dış politika; ülkenin belirli hedeflere nasıl ulaşabileceğinin şeklini belirler ve diğer ulus devletlerle ve ulus olmayan global aktörlerle olan ilişkilerin yapısını ortaya koyar³.

Milli çıkarlar her ülke için ulusal güvenlik, ideolojik hedefler ve ekonomik refahın yükseltilmesi şeklinde genellenebilir. Bu hedeflere ulaşmak için bir ülke barışçıl yöntemler deneyebileceği gibi, milli çıkarları gerekli kıldığı takdirde, şiddeti yani savaşı da bir enstrüman olarak kullanabilir. Dış politika analizinde, özellikle XX. yy'da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu değişimin en birinci nedeni teknolojinin baş döndürücü bir hızla gelişmesidir. Günümüzde ilerleyen haberleşme teknolojileri sayesinde dünyanın neresinde olursa olsun, bir ülke bir diğeriyle diplomatik ilişkilere kolayca girebilmektedir. Dış politikada gücü veya caydırıcılığı daha fazla olan devlet, avantajlı olan devlettir. Bu da ilerleyen teknolojiyi dikkate alırsak barışı dünyada en fazla tehdit eden unsurdur. Nükleer silahların çağında bir avuç dolusu ülkenin elinde bulunan silahlar bu devletlere inanılmaz güç ve dış politika kozu vermektedir. Peki, bu hedefler nasıl oluşur ve ülkeler dış politikalarında hangi hedefleri takip ederler? Bunun tek cevabı vardır: Tarih. Benzer olayların uluslararası ilişkilerde tekrar tekrar yaşanması ile belli bir dizayn oluşur. Bu dizayn zaman içinde o ülkenin bilinen dış politikası anlamına gelir. Bir ülkesin jeostratejik konumu, içyapısı, komşularının tutumu dış politika kararlarında önemlidir. Aynı şekilde o ülkenin uluslararası arenada oynamak istediği rol de dış politika oluşturulmasında etkilidir. Devletler, dış politika stratejileriyle hedeflerine ulaşmayı arzu ederler ancak genellikle dış politika öğeleri açık bir biçimde ortaya konmaz ve açıklanmaz⁴.

¹ Mehmet Kocaoğlu, *Uluslararası İlişkiler*, Ankara,1993, s. 408.

² Roy Macridis, *Foreign Policy in World Politics*, Prentice Hall, A.B.D., 1992, s.1.

³ Kocaoğlu, a.g.e., s.413.

⁴ Kocaoğlu,a.g.e., s.421-422.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Uluslararası ilişkiler disiplini en çok etkileyen görüş Realist görüş olmuştur. Bu gelişmede önemli bir rol Hans J. Morgenthau tarafından oynanmıştır⁵. Realizm, esasen I. Dünya Savaşı'ndan sonra hâkim görüş olarak benimsenen İdealizm'e karşı bir tepki olarak gelişmiştir. 1930'lu yıllarda Japon ve Alman saldırganlığı karşısında dağılan iyimser hava ve savaş sonrası yaratılmaya çalışılan kolektif güvenlik sistemi, bu saldırılar karşısında yetersiz kalmıştır. İdealistler ütopyacılıkla suçlanmış, onların dünyanın ne olduğuna değil, ne olması gerektiğine yoğunlaştıkları ileri sürülmüştür. Aslında Realizm 2000 yıl önce Çinli strateji Sun Tzu'ya ve ünlü Yunanlı tarihçi Thucydides'e de dayandırılabilir. Nicolo Machiavelli XVI. yy'da iktidarda kalmak için her şeyden daha çok savaşa önem verilmesi gerektiğini yazmıştır. XVII. yy.'da İngiliz düşünür Thomas Hobbes insanın kendi varlığını ayakta tutma ve sürdürme güdüsünün tüm eylemlerin belirleyici unsuru olduğunu ifade etmiştir. İnsanoğlu çıkarıcıdır ve bu temel gerçek de herkese karşı savaş durumunu ortaya çıkarır⁶.

Realizm'in öncüsü Hans Morgenthau siyasal gücün, moral değerlerden ve hayatın sosyal ve ekonomik yönlerinden bağımsız olduğunu ve bunların üstünde yer aldığını savunur. Morgenthau'ya göre uluslararası politika bir güç mücadelesidir⁷. Realizm'in temel varsayımları güç, çıkar ve insan doğası üzerine oturmaktadır⁸. Bu itibarla, Uluslar arası Sistem, temelde anarşiktir ve esası güç mücadelesidir⁹. Esasında uluslararası sistemin anarşik olduğunu tüm teoriler kabul eder¹⁰. Realist görüşe göre, milletler, kooperasyondan yani iş birliğinden kaçınırlar. Realist okul, ülkelerin sadece kendi çıkarları doğrultusunda hareket edeceklerini ve tek düşüncelerinin daha fazla güç kazanarak ulusal güvenliklerini arttırmak ve daim olmak olduğunu savunmaktadır. Ülkelerin etik düşünceleri, idealleri veya insan hakları gibi düşünceleri olmaz¹¹. Devlet, bekası için ne gerekiyorsa onu yapacaktır. Ekonomik ve militer güç daima en önemli hedeflerdir. Realistlere göre ülkeler

⁵ İdris Bal, *Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler*, Lalezar Kitabevi, 2006 Ankara, s. 59.

⁶ Yücel Bozdağlıoğlu, *Realizm*, Uluslararası İlişkiler, edit:Haydar Çakmak, Barış Kitapevi, 2007 İstanbul, s. 139.

⁷ Bal, a.g.e.,s. 59.

⁸ Bozdağlıoğlu, a.g.e., s. 139.

⁹ Mesut Hakkı Çaşın, *Milliyetçilik ve Liberalizm*, Uluslararası İlişkiler, ed. Haydar Çakmak, Platin Yayınları, 2007 Ankara, s. 261.

¹⁰ Bal, a.g.e.,s. 59.

¹¹ David Boucher, *Political Theories of International Relations*, Oxford University Press, Oxford, 1998, s. 5.

arası bir işbirliği ancak tesadüf sonucu doğabilir. Realist görüş savunucuları İkinci Dünya Savaşı'nı, teorilerinin bir ispatı olarak yorumlayan bir görüş birliğini benimsemişlerdir¹².

Uluslararası ilişkilerin liberal görüş temsilcileri ise I. Dünya Savaşı sonrası uluslararası barış ve güvenliğin egemen kılınması ve çatışmaların engellenmesine ilişkin çabalar sonucu ortaya çıkmıştır. Liberalizm'in temel ilkesi demokrasidir. Kant'ın ve Rousseau'nun görüşlerine dayandırılan¹³ liberal teorinin ilk tanınmış savunucuları Woodrow Wilson ve Norman Angell'dır. Söz konusu düşünürler, ülkelerin işbirliği sayesinde hep birlikle ortak bir kazanç sağladıklarını ve savaşların müthiş yıkım gücü nedeniyle hiç bir ülkenin savaştan kazanç sağlamasının mümkün olmadığına inanmışlardır¹⁴. Bu görüşe göre uluslararası sistemin anarşik yapısı diplomasi, uluslararası hukuk ve uluslararası topluluklar sayesinde azaltılabilir. Birleşmiş Milletler gibi devletler üstü organizasyonlar uluslararası ilişkilerde faydalı olacaklardır. XVIII. ve XIX. yy'da İngiltere ve A.B.D. siyasal ve ekonomik düşünce tarihinde Liberalizm etkili olmuştur¹⁵.

1.2 İNGİLİZ DIŞ POLİTİKASI'NIN TEORİK YAKLAŞIMLARINA GÜÇLER DENGESİ ANLAYIŞININ ETKİLERİ

Bir ülkenin jeostratejik konumu, içyapısı ve komşularının tutumu, dış politika kararlarında çok önemlidir. Benzer şekilde, söz konusu ülkenin uluslararası arenada oynamak istediği rol de dış politika oluşumunda etkilidir¹⁶.

İngiliz dış politikası, en eski ve en karmaşık uluslararası ilişkiler teorisi kabul edilen güçler dengesi teoremiyle anlatılabilir. Güçler dengesi teoreminde öyle bir objektif aranjman vardır ki gücün dağılımı taraflarca memnuniyetle karşılanır ve ülkelerin tek meselesi artık güvenlik meselesi olmaktan çıkar. Teorik düzlemde bakıldığında objektif anlamda aktörler arasındaki gücün dağılımında dengenin sağlanması, memnuniyetle karşılanır. Buna mukabil, varolan durumu ve güçler dengesini tehdit eden rahatsız edici bir devlete

¹² Boucher, a.g.e.,s. 14

¹³ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Alfa Yayınları, 4. Basım, 2006 İstanbul, s. 359-370.

¹⁴ Yücel Bozdağlıoğlu, '*Liberalizm*', Uluslararası İlişkiler, edit:Haydar Çakmak, Barış Kitap evi, 2007 İstanbul, s. 158.

¹⁵ Arı, *Uluslararası...*, s. 354.

¹⁶ Kocaoğlu,a.g.e., s.421-422.

karşı diğer aktörler tarafından dengeyi sağlayabilecek nitelikte bir koalisyon oluşturulur. Dengenin korunması tüm ülkelerin kimlik, birlik ve bağımsızlıklarının korunması demektir¹⁷.

Güçler dengesinde hiç bir koalisyonun veya devletin sistemin yıkılmasına yol açacak şekilde üstünlük kurmasına izin verilmemektedir. Batı'da güç dengesi sistemlerinin uygulandığı örneklerle, eski Yunanistan'ın ve Rönesans İtalya'sının şehir devletleri arasındaki sistemde rastlanabilir. Bundan başka 1648 tarihli Westphalia Barış Antlaşması'ndan II. Dünya Savaşı'na kadar olan üç yüz yıllık dönem de güçler dengesi sisteminin en çarpıcı örneğidir. Avrupa, ilk tercihi olan Ortaçağ'ın dünya imparatorluğu rüyası çökünce ve eski hayalin külleri içinden aşağı yukarı birbirine denk güçte devletler ortaya çıkınca, ister istemez güç dengesi politikasını kabul etmek zorunda kalmıştır¹⁸. İngiltere'nin hegemon güç olduğu XVIII. ve XIX. yy güçler dengesinin tüm özelliklerini yansıtır. İngiltere özellikle XVIII. yy'da güç sisteminin dengeleyicisidir. Bu kritik dengenin kurulmasının sebepleri, Avrupa'ya olan coğrafi uzaklığı (Manş deniziyle Avrupa'dan ayrılması¹⁹), Avrupa kıtasında toprak elde etme emellerinin olmaması ve büyük bir deniz gücüne sahip olması olarak tanımlanabilir.. XIX. yy'da Rusya'nın yükselişi ve İngiltere'nin yavaş yavaş eski gücünü kaybetmesi, onu, sistemin dengeleyici gücünden ziyade bir tarafı haline getirecekti²⁰.

Britanya'nın özel bir konumu, bir ada devleti olması nedeniyle dış politika seçeneklerinde fazla seçeneğinin bulunmamasıdır. Ada devletleri uluslararası sistemde, kara devletlerine göre daha aktif olmuşlardır. Bu açıdan yaklaşıldığında Britanya ile Japonya dış politikalarındaki benzerlikler dikkat çekicidir. Her iki ülke de, Avrasya anakarasını işgal etmeye çalışmış, güçler dengesinin bozulmaması için daha zayıf olan koalisyonun

¹⁷ James Dougherty, Robert Pfaltzgraff, Jr, *Contending Theories of International Relations*, Longman, New York, 2001, s.41-42.

¹⁸ Henry Kissenger, *Diplomasi*, Çev. İ. Kurt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1998, s. 5.

¹⁹ Tayyar Arı, *Uluslararası ...*, Alfa Yayınları, 4. Basım, 2006 İstanbul, s. 218.

²⁰ Tayyar Arı, *2000'li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi*, Alfa Yayınları, 4. Baskı, 1999 İstanbul, s. 228.

tarafında yer almışlardır. Her iki ülke de bölge dışından destek alarak pozisyonlarını kuvvetlendirmiş ve yakınlarındaki diğer ülkelere göre daha etkin olmuşlardır²¹.

Meseleye jeopolitik açıdan yaklaşan Alfred Thayer Mahan'ın Avrupa'nın sömürgecilik günlerinin sonlarına doğru kaleme aldığı denizcilik tarihi, özellikle Britanya'nın küresel etkisini incelemektedir. Mahan'a göre özellikle stratejik ve dar deniz yollarının ve genel olarak denizlerin kontrolü, bir devletin, büyük devlet statüsüne ulaşması için vazgeçilmez önşart olarak varsayılmıştır. Bu sebeple Britanya İmparatorluğu'nun yükselişi ile bir deniz gücü olarak kendisini göstermesi önemli ölçüde paralellik göstermiştir. Bu bağlamda dünyanın önemli deniz ulaşım yolları rotaları Britanya'nın iç haberleşmesini oluşturmuştur. Amerika'daki Panama Kanalı ve Türk boğazları haricinde, dünyadaki önemli boğaz ve kanal geçişleri İngiltere'nin kontrolü altında tutulmuştur. Batı Avrupa deniz ticareti İngiliz donanması gözetiminde gerçekleşmekte idi. Deniz üzerindeki ulaşım, kara üzerindeki ulaşımdan çok daha kolay özellikler arz etmiştir. Denizci ülkeler, hedef devletlerine karşı saldırganlıktan ziyade, ticari amaçlarla yeni ittifaklar kurmak suretiyle ekonomik refahlarını yükseltmişlerdir. Ayrıca tüm ada ülkeleri gibi İngiltere'nin büyük bir avantajı da başka hiçbir ülke ile kara sınırlarını paylaşmaması olmuştur. Britanya, herhangi bir istiladan korunmak için Avrupa kıtasından yeterli bir mesafede ve çok güçlü bir donanmaya sahip olmuştur. Ada devletleri için sınır, denizdir ve donanmanın savunma için güçlü olması mecburiyet arz eder. 1890'larda Alman, Japon ve Amerikan donanmalarının kuvvetlenmesine kadar, Britanya, dünya denizlerinin rakipsiz tek hâkimi olmuştur. XVI. yy'da gemi teknolojisindeki ilerlemelerle birlikte dünya sistemi bir okyanus sistemine dönüştürülmüş ve en ücra köşeler dahi uluslararası sistemin içine dâhil edilmiştir. XVI. yy'da Portekiz, XVII. yy'da Hollanda ve XVIII. ve XIX. yy'da İngiltere ve XX. yy'da da Amerika Birleşik Devletleri en büyük deniz güçleri olmuş ve uluslararası düzenin korunmasında belirleyici olmuşlardır²².

Britanya aynı zamanda emperyalist politikanın yaratıcısıdır. Emperyalizm, emperyal sıfatına benzemekle birlikte oldukça farklı bir anlam taşımaktadır. Emperyalizm,

²¹ Dougherty, Pfaltzgraff; a.g.e., s. 172.

²² Dougherty, Pfaltzgraff; a.g.e., s. 159-162.

imparatorluk siyasetinin bir türüdür. Emperyalizm, kapitalistleşme sürecinde denizaşırı topraklar üzerinde yayılan Britanya İmparatorluğu'nun geliştirdiği bir imparatorluk stratejisidir. Yani, imparatorlukların tümü emperyalist değildir. Bu strateji sadece toprak kazanımına dayanmaz, asıl amaç pazar kazanmaktır. Bu nedenle, sanayileşmenin yarattığı toplumsal sorunların çözümü ile emperyalizmin bir imparatorluk stratejisi olarak gelişmesi arasında ciddi ve ayrılmaz bir ilişki vardır. Emperyalist bir imparatorluk, denizaşırı topraklarını, ulusal sanayi üretimi için bir pazar olarak, biriken sermayenin akacağı bir yatırım alanı olarak ve anavatanda artan ve sorun teşkil eden nüfusun boşalacağı bir toprak parçası olarak kullanmayı hedefler. Bu siyasal ve ekonomik belirleyici özelliklerin yanı sıra emperyalist imparatorluk için denizaşırı topraklar stratejik hammadde ve önceleri köle sonraları ucuz işgücü kaynakları olarak kullanılmışlardır. İngiltere gibi emperyalist strateji izleyen bir imparatorluk, güç kullanarak kazandığı toprakları sebebiyle bir imparatorluk görünümünde olsa dahi, ana vatanında bir ulus-devlet niteliği taşır²³. Anavatanın dışında kalan kısım adeta anavatana hizmet için yaşar. Britanya bunun en tipik örneğidir. Bu nedenle, Londra'nın takip ettiği siyasal ve ekonomik yol haritası, İngiliz milliyetçiliğine dayanır ve belirlenen stratejik emperyalist hedeflere ulaşılmasında, yeni toprakların ele geçirilmesine dayalı yayılmacılık politikası vazgeçilmez temel kriter olarak, dış politika ve buna bağlı savunma politikalarını da şekillendirmiştir.

İngilizlerin geleneksel hedefleri İngiliz diplomat Sir Eyre Alexander Barby Wichart Crowe (1864-1925) tarafından meşhur 1907 Crowe Memorandum'unda şu şekilde özetlenmiştir.

İngiltere'nin genel dış politika karakteri değişmez durumu itibariyle Avrupa'nın kıyısında bir ada devleti olarak, deniz aşırı kolonileri ve bağlantılarıyla bağımsız bir topluluk olmaktır ve bu durum ancak yüksek deniz hâkimiyeti ile sağlanabilir.

İşte bu kısa pragmatik tanımlar İngiltere'nin coğrafi durumunu hemen belirtmekle beraber ulaşabileceği global hedefleri de kesinleştirmektedir. İngiltere coğrafi konumu itibariyle bulunduğu hassas nokta tarihin hiç bir devresinde, kendini uluslararası politikadan soyutlayamayacağı bir çok eksensellik karakterine yol açmıştır. Tarih boyunca İngiliz

²³ Çınar Özen; 'Emperyalizm', Uluslararası İlişkiler, edit:Haydar Çakmak, Barış Kitapevi, 2007 İstanbul, s. 47.

devlet adamları dünya politikasının merkezinde olmuş ve daima önemli bir takım milli meselelerini savunmak zorunda kalmışlardır. Realist görüşün savunucularından Morgenthau'nun teorilerinden faydalanmadan önce İngiliz devlet adamları varolan status quo'nun muhafazakâr savunucularıydı²⁴. Bu dış politika güçler dengesi politikasıdır. İdeal anlamda güçler dengesinin hedefleri aşağıdaki maddeleri gerçekleştirmektir.

- Evrensel bir hegemon oluşmasını engellemek,
- Sistemi ve sistemin oyuncularını korumak,
- İstikrarı ve karşılıklı güvenlik anlayışını kesinleştirmek,
- Savaşı caydırarak barışı güçlendirmek ve uzatmak,

Bu dört amaca ulaşmak için de farklı yollar takip edilmiştir. İngiltere, dünyanın her yerinde bu metotları uygulamıştır. Bu metotlar aşağıdaki gibi sıralanabilir.

- Böl ve yönet politikasını (gerektiğinde azınlıkla birleşerek, güçlü tarafı dengede tutmak) benimsemek ve uygulamak,
- Tazminat, olarak savaş sonrası toprak bölüşülmesi,
- Tampon bölgelerin oluşturulması,
- İttifakların oluşturulması,
- Etki alanlarının yaratılması,
- Müdahalecilik,
- Diplomatik pazarlık,
- Anlaşmazlıkların hukuki ve barışçıl çözümleri,
- Silahlanmayı azaltmak,
- Silahlanma yarışında liderliği muhafaza etmek

²⁴ Macridis, a.g.e., s. 8.

➤ Savaş seçeneğini kullanmak (gerektiğinde dengeyi korumak veya onarmak için)²⁵

Son derece tanıdık olan bu eylemler güçler dengesinin temel tekniklerini oluşturmaktadırlar. Teoride barış için verimli olan bu yaklaşım, gerçekte büyük çaptaki savaşları tetiklemiştir. Bir hegemonu karşı güç oluşturmak için, son dakikanın beklenmesi savaş zayıflığını fazlasıyla arttırmıştır. Özellikle de küçük devletler bundan daha fazla zarar görmüştür. Ama unutulmalıdır ki güçler dengesi küçük oyuncuların değil, sistemin korunmasını amaçlamaktadır²⁶.

İngiliz dış politikası temelde, daima Avrupa politikasını dengede tutmayı amaçlamıştır. Bu denge politikasının en önemli unsuru esnek yani kolay değişebilen ittifaklar yapılması esasına dayandırılmıştır. Tarih, İngiltere'ye en büyük tehlikenin daima Avrupa'dan geldiğini ispatlamıştır. Bu itibarla, Avrupa güçlerini dengede tutma politikası aslında bir araç olarak kurgulanmıştır. Asıl büyük hedef global ve emperyal bir rol oynamak olarak belirlenmiştir. Bu denge politikası, adeta, son hedef olan dünya imparatorluğuna giden yol için gerekli bir güvenlik tedbiri olarak benimsenmiştir²⁷.

Britanya İmparatorluğu'nun emperyal dış politikasında takip olunan 'böl ve ele geçir'²⁸ metodu imparatorluğun laboratuvarı diyebileceğimiz İrlanda'da denenmiş ve oradan Hindistan, Afrika ve Ortadoğu'ya transfer edilmiştir. Araştırmamızda önemli bir kriter olarak ele aldığımız 'böl ve ele geçir' kavramının, İngiliz dış politika yaklaşımlarına etkilerinin açıklanmasının meselenin izahına yararlı sonuçlar getireceği söylenebilir.

İngiltere, ele geçirmek istediği topraklarda ikilem yaratmak için ya varolan farklılıkları kışkırtmış ya da yeni yerleşimcilerini o topraklara getirerek yerli halk ve yerleşimciler arasında bir çatışma ortamı oluşmasını sağlamıştır. 1609 yılında İngiltere Kralı Charles I, İrlanda'daki O'Neill ve O'Donnell boylarını zorla göç ettirmiş ve bölgeye 20.000 kadar İngiliz ve İskoç Protestan'ı yerleştirmiştir. Protestanlar, Katolik yerli halka göre pek çok ayrıcalığa sahip olmuşlardır. Protestanlar adeta silahlı güçler korumasında yaşarken, düşük

²⁵ Dougherty, Pfaltzgraff; a.g.e., s. 42.

²⁶ Dougherty, Pfaltzgraff; a.g.e., s. 42.

²⁷ Macridis, a.g.e., s. 10.

²⁸ Yazarın orijinal yazısından çevrilmiştir. Yazar alışıldığı üzere 'böl ve yönet' değil, 'böl ve ele geçir' terimini kullanmıştır.

ev kiralari, eğitim yardımı ve düşük vergilerden faydalanmışlardır. Bugünkü İsrail'in dayandığı örnek 1609 İrlanda'sıdır. İmparatorluk için fevkalade verimli olan bu politikaya ulaşmak için İngilizler 1300'lü yıllardan itibaren çalışmışlardır ve pek çok farklı yöntemler denemişlerdir. Etnisite ayrımcılığı, din karmaşası ve farklı sosyal avantajların verilmesi şeklindeki yerli halkı bitap düşürecek politikalar sihirli bir değnek gibi işlemiştir. Hindistan'da Hindular, Müslümanlar ve Sihler, Nijerya'da İbos ve Hausa kabileleri, ya da İrlanda'da olduğu gibi dışarıdan getirilen yabancı etnik gruplarla yerliler birbirine karşı kullanılmıştır. 'Böl ve ele geçir' politikası, Kuzeydeki bu adanın dünyayı yönetmesinde en önemli etken olmuştur. Bu politikalar Osmanlı içindeki milletleri kışkırtmada veya sonra inceleyeceğimiz üzere Irak'da Sünni-Şii veya Kürt-Arap çekişmelerinin en azından sonlandırılmaması için kullanılmıştır. Bölme, kaos, etnik ve dini nefret, imparatorluğun temel anahtarları olarak kullanılmıştır. Silahlar ve mühimmat ise arka planda, bir terslik durumunda kullanılmak üzere bekletilmiştir. Hegemonya ve üstünlüğün elde edilmesinde kullanılan bu önemli anahtar, XIX. yy ve XX. yy'da emperyal politika için her ne kadar faydalı olduysa da, gelecek için felaketi hazırlayacak olan bir politikaydı. Böl ve ele geçir politikası eski İngiliz kolonilerinde bugün mevcut olan pek çok etnik çatışma ve iç savaşın nedenidir. Tarihin gösterdiği gibi böl ve ele geçir politikası, belli bir dönem için faydalı olmakla beraber, uzun vadede hem hegemon gücün hem de sömürülen halkın çok şey kaybetmesine sebep olmuştur²⁹.

Dünya üzerindeki bütün topraklarını bu taktik ile korumuş olan İngiltere aynı politikayı Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortadoğu toprakları üzerinde uygulamıştır. 'Böl ve ele geçir' taktiği bütün etnik grupları birbirine karşı kışkırtıp, halkı birbirine düşman ederek bölgeyi en güçsüz olduğunda ele geçirmeyi öngörülmüştür. Osmanlı İmparatorluğu döneminde imparatorluk bünyesinde bulunan tüm etnik gruplara eşit, adil ve hoşgörülü davrandığından dolayı bu tür karışıklıklar daha az görülmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nun himayesinde yüzyıllarca barış içinde yaşayan Balkanlar ve Ortadoğu'nun, Osmanlı hâkimiyetinden çıktıktan sonra 'cadı kazanı' gibi kaynamasının

²⁹ Conn Hallinan, *Divide and Conquer as Imperial Rules*, <http://www.fpiif.org/fpiifxt/1102>; (erişim tarihi: 10.10.2007).

nedeni emperyal güçlerin, etnik grupları ‘birleştirici’ değil, bunun tam tersine bilinçli bir şekilde ‘ayrıştırıcı’ politikalar gütmeleridir.

Avrupa’daki dengelerin yerinden oynamasında kilometre taşı 1871 Almanya–Fransa Savaşı’dır. Bu savaştan sonra Avrupa’da gruplaşmalar başlamıştır. Bir yanda İngiltere, Fransa ve Rusya; bir yanda yeni kurulan Almanya ve İtalya’yı yanına alan Avusturya-Macaristan karşı dengelyi teşkil etmişlerdir. Kıta Avrupa’sındaki dengelerin bozulması, İngiltere’nin denizaşırı sömürgelerinin yeni bir tehdit altında olduğunun habercisi olmuştur. Osmanlı Devleti’nin Avrupa’da bozulmaya başlayan bütünlüğünü muhafaza etme çabaları İngiltere’nin kendi menfaatleri için güttüğü bir dış politika olmuştur. Birinci Dünya Savaşı’na giden kamplaşmada İngiltere, Fransa ve Rusya’nın oluşturduğu bir blok, buna karşın Rus tehlikesine karşı önlem almak isteyen Almanya ve Avusturya-Macaristan diğery bir bloğu oluşturmuştur³⁰.

Avrupa siyasetinde Alman birliğinin oluşması, Amerika’nın hızla yükselmesi, Rus sınırlarının genişlemesi, Yakın Doğu’nun ve Basra Körfezi’nin ve Hint alt kıtasındaki İngiliz nüfuzunun sallanması gibi sıkıntılar İngilizleri pek çok koluyla kuşatan bir ahtapot misali dört bir yandan sarmıştır. Ayrıca Çin’in dış ticaretinde en büyük paya sahip ülke olarak, Çin topraklarının başkaları tarafından bölüşülmesi İngiliz ticari çıkarlarını da tehdit etmiştir. Genel olarak görülen problem İngiltere’ye kafa tutan devletlerin nisbi güçlerinin artık hem çok daha fazla, hem de tehditlerinin eş zamanlı olması olmuştur. İngiltere bu noktadan sonra dünya çapında bir diplomasi ve statejik dengeleme eylemi içinde bulunmak zorunda kalmıştır. İşte müthiş İngiliz diplomasisi bu hayati gerçeklerin bir gereği olarak ortaya çıkmıştır. Bu kadar geniş topraklara yayılmanın neticesi olarak ilerleyen zamanla İngiltere, kendini dünyanın her yerinden gelen sataşmalara karşı korumak konumunda olmuştur. Krallık Donanması artık rakipsiz olmaktan çıkmıştır. Ayrıca donanmanın dünyanın her yerinde birden güçlü olması da geçerliliğini yitirmiştir³¹.

³⁰ Mehmet Emin Çağırın, ‘Birinci Dünya Savaşı ve İki Savaş Arası Düzen’, Uluslararası İlişkiler, ed: Haydar Çakmak, Barış Kitapevi, 2007 Ankara, s. 275.

³¹ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, Çev: B. Karanakçı, Türkiye İş Bankası Yayınları, 3. Baskı, Ankara, s. 264-265.

Birinci Dünya Savaşı'nı takip eden İngiliz politikasına bakarsak, en başta Filistin'de kurulması planlanan iki toplumlu bir devlet görebiliriz. Bu devletin kurulma sebepleri şunlardır.

- İngiliz çıkarlarının Hindistan odaklı olarak korunması
- Petrol kaynaklarının İngiltere açısından güvende olması olarak şekillenmiştir.

İngilizler, Arapların ve Yahudilerin kendi gözetimlerinde anlaşacaklarını tahmin ederken, iki taraf ortak bir zeminde buluşmamıştır. 'Böl ve Ele Geçir' politikası güçlü üçüncü oyuncu için mantıklıdır, zira sorunlarını çözüme ulaştıramayan her iki taraf da güvenlik için üçüncü partnere mecburdurlar. Ancak söz konusu üçüncü partnerin, yani İngiltere'nin, 1930'lardan sonra gücünü kaybetmesi olayların akışında söz sahibi olmasını engellemiştir³².

XX. yy'ın başlarında Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, Charles Hardinge, Louis Mallet, William Tyrrell ve Eyre Crowe Londra'daki Dışişleri politikalarından sorumlu en önemli isimler olmuşlardır. Genelde Londra'da bulunan görevlilerle denizaşırı noktalarda bulunan görevlilerin olaylara ve diğer devletlere yaklaşım biçimi farklılık arz etmiştir. Bu ciddi yorum farklılığı İngiltere'nin en büyük zafiyet noktasını teşkil etmiştir. 1906–1910 arasında Sir Grey'in müsteşarı olan Lord Hardinge Dışişleri'nin en önemli ismi olmuştur. Hardinge'nin hem Londra'da hem denizaşırı ülkelerde hem de kraliyet ailesindeki yakın dostları onun Minto'dan sonraki³³ Hindistan Valisi olarak atanmasına sebep olmuştur. Hindistan Valisi olan Lord Hardinge, Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'ni yönetecek ve General Townshend'in Kut'da ablukaya alınmasına kadar bu cepheden sorumlu kişi olacaktır. Grey ve Hardinge, Birinci Dünya Savaşı'na yaklaşırken son derece verimli çalışmışlar yapmışlar ve birbirlerini son derece saygıyla anmışlardır. Tecrübesiz Grey,

³² Elisabeth Monroe, *Britain's Moment in the Middle East*, Chatto Windus, London 1963, s. 80.

³³ Douglas Goold, 'Lord Hardinge and the Mesopotamia Expedition and Inquiry', 1914-17, *The Historical Journal*, Vol.19, No. 4, (Dec., 1976), s. 919.

engin yurtdışı deneyimlerine sahip müsteşarı Lord Hardinge'ye büyük bir güven duygusu beslemiştir³⁴.

Hardinge'nin en önemli endişeleri Almanya, Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu olmuştur. Grey ve Hardinge, Alman gücünün durdurulması konusunda hemfikir bir yaklaşımı paylaşmışlardır. Almanya hem karada hem denizde askeri üstünlüğünü kurmak isteği ile hareket ederek hırslı Weltpolitik (dünya siyaseti) siyaseti ile Avrupa'da huzursuzluk yaratmaya başlamıştır. Grey'e göre Almanları dengelemenin en iyi yolu Fransız dostluğunu (entente) sağlamaktır. Aynı şeyi Hardinge de öngörüyor fakat İngiltere siyasetinin daha bağımsız ve güçlü olabilmesi için Rusya ile de ilişkilerin iyi tutulmasını istemiştir. Lord Hardinge, Bağdat Demiryolu projesinde İngiliz müteşebbislerin de olmasını teşvik ediyor ve hatta Ruslar olmadan bir adım atılmasına karşı çıkmıştır. Bu sıralarda Berlin ve St. Petersburg arasındaki pazarlıklar bir Rus-Alman dayanışmasının tehlikesini haber verir nitelikteydi. Hardinge, Almanya'nın Balkanlarda ve Ortadoğu'daki ilerlemesini durdurmak için Ruslara işbirliği teklif etmiştir. İngiltere'nin Rusya ile oluşan bu yeni dostluğu, Genç Türkler İhtilali'nden sonra yeniden canlanan Osmanlı'yı destekleme siyaseti ile çakışmıştır³⁵. İngiltere, Temmuz 1908'de patlak veren Genç Türkler İhtilali'nden sonra Osmanlı'ya tamamen düşmanca yaklaşmıştır³⁶. Hardinge'ye göre, Rusların dostluğunun devamı, Osmanlı'ninkine göre daha önemli olmuştur ve adımların da bu esasa göre atılması gerekmektedir. Alman gidişatını durdurabilecek yegâne güç *entente* idi ve Hardinge, Türklerin artık çözülmeye yüz tutmuş imparatorluklarını reforme edemeyeceklerini iddia etmiştir. Buna karşın bir kaç sene içinde Avrupa'da çıkabilecek bir savaşta Rusya'nın belirleyici güçlerden biri olacağı öngörülmüştür³⁷.

İngiltere dış politikasını iki temel kavram etkilemiştir. Bunlar Fransa ve Rusya ile yapılan antlaşmalar ile Britanya İmparatorluğu'nun refahının sürekliliği olmuştur. Genç Türkler'in politikaları ise her iki kavram ile çakışmaktaydı. İngiltere, Türklerle ilişkilerini

³⁴ Zara Steiner, 'Grey, Hardinge and the Foreign Office, 1906-1910', The Historical Journal, Vol.10, No:3, (1967), s. 415.

³⁵ Steiner, a.g.e., s. 416-420.

³⁶ Joseph Heller, British Policy Towards The Ottoman Empire 1908-1914, Frank Cass, London, 1983, s. 158.

³⁷ Steiner, a.g.e., s. 416-420.

iyileştirmekten ziyade, Osmanlı altındaki Hıristiyan milletlerin topraklarını taksim etmekle meşguldü. Yalnız Edward Grey, İhtilali sempatiyle karşılamıştır ancak daha genel çerçevede İhtilal, İngiltere'nin Mısır ve Hindistan'daki konumunu etkisi altına alabileceği varsayılmıştır. Bu durumda İngiltere'nin, Genç Türklerle iyi ilişkiler içinde olması savunulmuştur. Fakat Genç Türkler zaten ne içeride ne de dışarıda kendilerinden beklendiği kadar başarılı olamamışlardır. Bu durumda da Rusya'nın Anti-Osmanlı politikasıyla ters düşecek bir politikaya hiç gerek olmamıştır, zira Ruslar, her türlü Osmanlı-İngiliz yakınlaşmasını sorgulamaktaydılar³⁸. Bu iki temel kavramla beraber petrolün ortaya çıkan önemi, İngiltere'nin petrolün anavatanı olan Arabistan yarımadasındaki nüfuzunu sağlamlaştırmak istemesine sebep olmuştur. Akdeniz ve Arabistan ile Hindistan deniz yolunun güvenliği, Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin konumunu güçlendirmek istediği alanlar olarak ortaya çıkmıştır³⁹.

Lord Hardinge, denizlerdeki donanma üstünlüğü rekabetinin Anglo-Germen ilişkilerindeki önemini ilk kavrayan diplomatlardan biri olmuştur. Hem Grey hem de Hardinge tüm dış politikayı Avrupa'daki güçler dengesine tehdit olarak gördükleri Almanya'ya göre kurgulamışlardır. Hardinge dışında göze çarpan iki kişi Eyre Crowe ve William Tyrrell'dir. 1910'dan sonra daha aktif olan her iki diplomat da İngiliz siyasetine önemli katkılar yapmışlardır. Tyrell daha esnek ve danışarak iş yapmayı severken, Crowe tipik bir İngiliz sivil memuruydu, sert, deneyimli ve sadık. Tyrell şahsi ilişkilerin gücüne inanırken, Crowe eldeki sabit kanıtlara önem veren bir yaklaşımı benimsemiştir. Tyrell de diğerleri gibi, Alman tehlikesini en önemli mesele olarak ele almıştır ve Fransızlarla yakınlaşmanın önemine dikkat çekmiştir. Fakat Crowe bilgisi ve kendini adamışlığıyla pek çoklarını geride bırakan bir diplomat idi. Annesi ve eşi Alman olan, Leipzig Almanya doğumlu Eyre Crowe, eğitimini de Almanya'da tamamlamıştır. Dayısı Alman Deniz Filosu Komutanı Amiral von Holtzendorff ve kayınbiraderi Paris'teki Alman Ateşesi olan Yüzbaşı Siegal idi. Bu Alman bağlantılarından dolayı zaman zaman eleştirilen Crowe'un arkasında, her zaman Sir Grey yer almıştır. Alman siyasetini şahsen ve profesyonel olarak

³⁸ Heller, a.g.e., s. 158-159.

³⁹ Salahi Sonyel, 'Albay T.E. Lawrence, Hasimi Araplarını, Osmanlı İmparatorluğu'na Karşı Ayaklanmaları İçin Nasıl Aldattı', Belleten, Yıl: 1987 Nisan, Cilt. LI, Sayı 199, s. 235.

takip eden Crowe'un birinci önceliği Alman ilişkileri teşkil etmiştir. Crowe, 1 Ocak 1907 tarihli meşhur memorandumunda Almanya'nın Avrupa'nın efendisi olma rolüne oynadığını ve bu siyasetin İngilizlerce taviz verilmeden uygulanacak, İngilizlerin dünyanın her yerindeki hak ve çıkarlarının korunmasına yönelik politikalarla karşılanması gerektiğini savunmuştur. Onun için de Fransız dostluğu çok önemliydi. Grey, Hardinge ve Crowe'un uyumlu çalışmaları İngiliz siyaseti açısından çok önemli olmuştur⁴⁰. Bütün Avrupa tarihinde güçler dengesinin oluşumunda dengeyi tutan ve düzelten her zaman Britanya İmparatorluğu olmuştur. Sir Crowe yazdığı memorandumda şöyle demiştir: *'İngiltere, dengenin korunması ve hiç bir suretle bir tek güçlünün siyasi diktatörlüğe gitmemesi için kendini bir o teraziye bir bu teraziye atmıştır'*. Winston Churchill söz konusu politikaları İngiliz dış politikasının temel ilkeleri olarak 1936'da yinelemeyi tercih etmiştir⁴¹.

1.3 BRİTANYA İMPARATORLUĞU'NUN YÜKSELİŞİ

*Bir aslan olmayabilirim ama bir aslan yavrusuyum ve bir aslanın yüreğine sahibim*⁴².

Kraliçe I. Elisabeth

1315-1317 ile 1347-49 yıllarında açlık ve kötü beslenmeye maruz kalan Avrupa, 1348 ile 1351 arası 'kara ölüm' yani veba hastalığının ortaya çıkmasıyla, nüfusunun üçte birini yitirmiştir. Bu amansız hastalık zaman zaman Avrupa nüfusunu azaltmakla beraber geride kalanların servetlerinde kesin bir artışa sebep olmuştur. Alım gücü artan orta sınıf, doğunun baharatlarına ve her türlü egzotik mallarına talep göstermiştir. Hareketlenen Avrupa ekonomisinin ticaret hacmi ancak XVI. yy'da salgın öncesi haline geldi ve değerli madenler için büyük bir talep ortaya çıkmaya başlamıştır. Veba salgınının olumlu etkisi geride kalanların ellerindeki kapital miktarının ani artışı ve bu kapitalin deniz aşırı ticaret için gerekli anaparayı oluşturması olmuştur. Ekonomik gelişmeler, ilk bankaların oluşması ve ticaretin artması, teknolojik gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Ayrıca deniz aşırı ülkelerden gelen icatlar daha kullanılabilir hale getirilmiştir. Örneğin kâğıt her ne kadar

⁴⁰ Steiner, a.g.e., s. 420-439.

⁴¹ Dougherty, Pfaltzgraff; a.g.e., s. 42.

⁴² <http://www.elizabethi.org/uk/> (erişim tarihi: 23.05.2007).

Çin'den geldiyse de, seri üretimi, matbaanın kullanılması (1452-53, Gutenberg tarafından) Avrupa'da gerçekleşti. Antikiteye dönüş, bilginin kullanımı, savaşlarda ele geçenlerin getirdiği yeni teknolojik bilgiler ve uzak seyahatlerden gelenlerin aktarımları İngiliz İmparatorluğu'nun alt yapısını oluşturmuştur. 1488'de Ümit Burnu'nu dolaşan ve 1492'de Amerika kıtasını keşfeden Christoph Colombus'dan itibaren Avrupa deniz aşırı gelişmenin önemini kavramıştır. Avrupa, hem Doğu'ya hem de Batı'ya uzanan bir dünya ticaret ağını geliştirmeye başlamıştır. Ünlü bir Çinli tarihçi şöyle demiştir: '*Avrupalılar ticari kar için ölümü bile göze alırlar ve dünyada hiç bir nokta onlar için uzak değildir*'. 1453'de Türklerin eski adıyla Konstantinopol'ü alması Avrupa'da ciddi bir kaygı yaratmış ve Doğu'da Hristiyan ittifaklar bulma fikri için yeni Haçlı Seferleri yapılması tekrar gündeme gelmiştir⁴³.

Kraliçe I. Elisabeth (1533-1603)⁴⁴

Dünyada XV. ve XVI. yy'larda önce Portekiz, arkasından İspanya, XVII. yy'da Hollanda, XVIII. yy'da Fransa ve XIX. yy'da İngiltere ve yüzyılın ortalarından itibaren de Almanya

⁴³ Christopher Bayly, *Atlas of the British Empire*, The Hamlin Publishing Group, 1989 New York, s.20-22.

⁴⁴ <http://www.elizabethi.org/posters/queenelizabethi.html> (erişim tarihi: 23.05.2008).

güç merkezleri olarak önem kazanmışlardır⁴⁵. Zaman içinde teknolojik gelişmeler gösteriyordu ki sadece en güçlü olanın hayatta kalma şansı kesindi. Genel kanı en güçlü milletler ve imparatorluklar, güçsüzleri ele geçirerek büyümeliydiler ve ellerindekini korumalıydılar. Güçsüzleşen sömürge imparatorlukları ile son demlerini yaşayan Osmanlı ve Çin de, Avrupa'nın kabadaylarına göre kendilerine bağlanmalıydı. Bunun sonucu olarak da gittikçe büyüyen bir militer yarış meydana çıkmıştır. Batılı devletler kendilerinin dünya üzerindeki egemen güç ve otorite merkezleri olarak kalmasını tek hedef olarak gösteriyor ve yeni dünya düzeninin diğer kültürlerle aldırmaksızın Batılı ideallere paralel olarak yürümesini amaçlamıştır.

1.3.1 Dünyada İngiliz Hegemonyası

XV. yy'da İngiltere'nin de bir parçası olduğu Avrupa, dünyayı yönetmekten son derece uzak, ufak prensliklerden ve şehir devletlerden oluşan bir yapıya sahipti. Doğu'nun devasa ve merkezi sistemli imparatorluklarına göre Avrupa son derece bütünlükten ve merkezîyetçi yapıdan uzaktı. Fakat Avrupa'da konsantrasyon hep denize doğrudu; okyanusu ve ticaret yollarını ellerinde tutmak en önemli öncelik idi. Diğer medeniyetler ise son derece karaya bağlı ve denizle ilgili meselelerden uzak idiler. İşte Avrupa'nın bu ufak siyasi yapılarının arasındaki çekişme ve yarış onları diğer medeniyetlerin üstüne çıkaracaktı. İtalyanlar ve onların meşhur tüccarları (Marco Polo gibi) Çin'e kadar ticari amaçlarla gitmişlerdi. 1500'ler civarında Avrupa'da artık eskiye oranla aynı dine mensup daha büyük siyasi birlikler ortaya çıkmıştır. Dönemin en önemli filozoflarından Niccollo Machiavelli zamanının hükümdarlarının varlık sebebini ortaya koymuştur. Machiavelli şöyle demiştir: *Akıllı bir prensin (devletin başındaki kişi) yegâne hedefi ve çıkarı ve mesleği savaştır ve savaşın kurallarıdır.* İşte bu savaş dürtüsü, savaşların sıklığı, Avrupalılara, savaşın teknolojik gelişmeyi hızlandırdığını, savaş için nakit para gerektiğini ve bunun için de ekstra gelirlerin elde edilmesinin şart olduğunu ispatladı. Kademeli olarak da görülmüştür ki savaşma gücü ile ekonomik güç paralel giden iki nosyon olmuştur. XVII. yy'ın ortalarından itibaren büyük güçlerce benimsenen merkantilist ekonomi politikaları gelişmekte olan iç piyasayı korumaya yönelikti. Fransa'da bu sistem

⁴⁵ Erol Mütercimler, Bu Vatan Böyle Kuruldu, Alfa Yayınları, 2005, İstanbul, s. 28.

Colbert tarafından, İngiltere’de ise Oliver Cromwell tarafından gerçek politik gücün sağlanabilmesi için uygulanmıştı çünkü onlara göre güçlü ekonomi güçlü devlet anlamını taşımıştır⁴⁶.

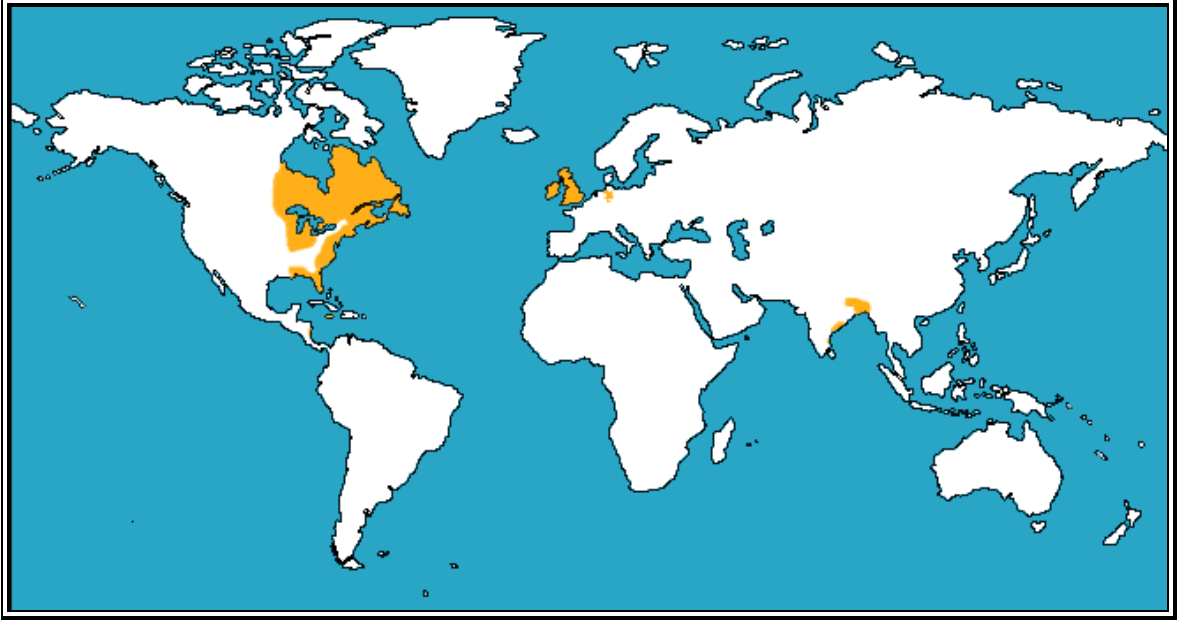
VIII. Henry ile Anne Boleny’nin kızı olan Elisabeth, İspanya ile savaşa girdi ve büyük bir zafer kazanmıştır. Bu zafer İngiltere’nin birliğini kuvvetlendirecek ve Atlantik’in batı kıyılarında genişlemesine yol açmıştır. Kraliçe I. Elisabeth, İspanyol tehlikesini ortadan kaldırdıktan sonra İngiltere’nin geç bile kaldığı sömürge yarışına Amerika kıtasının kuzeyinden başladı ve pek çok girişimciyi koloni kurmakla görevlendirmiştir⁴⁷. İspanyol gemilerine korsan saldırılarla rahat verilmemesini emretmiştir. İngiltere’nin, Güneş Batmayan İmparatorluk namı onun devrinde oluşmuştur. Sir Walter Raleigh (1552-1618), 1580’lerde koloni kurmakla görevlendirildiye de İngiltere’nin 13 Koloni’si 1660’lara kadar ancak kurulmuştur⁴⁸. Bu arada Fransızlar ve İspanyollar da Kuzey Amerika’yı İngilizler gibi parselliyorlar ve zaman zaman onlarla çatışmaya giriyorlardı. Ancak XVII. yy’ın sonlarına doğru İngiltere ile Amerika’daki kolonileri arasında siyasi ve ekonomik bağımlılık nedeniyle bir takım çekişmeler başlamıştı. İngiltere, Yedi Yıl Savaşı’nda (1756-63) Kuzey Amerika’daki Fransız kolonilerini ele geçirmiş ve Hindistan’a yerleşmiştir. Bu savaş İngiltere’yi mali yönden sıkıntıya sokmuştur. Bu nedenle 1764-65’de kolonilere bazı vergiler konmuştur. Koloniler gittikçe birbirlerine bağlanarak İngiltere Kralı III. George’a karşı koymaya çalışmışlardır. Amerikan orduları George Washington başkomutanlığında toplanmış ve İngiltere ile savaşa girmiştir. Sonunda 4 Temmuz 1776’da Amerika Birleşik Devletleri kurulmuştur⁴⁹. İşte bu kayıptan sonra İngiltere, dikkatini Hindistan’a vermiştir.

⁴⁶ Bayly, a.g.e., s.18.

⁴⁷ Hüseyin Cahit Yalçın, *İngiltere Tarihi* (Basım tarihi ve yeri yok), s. 303.

⁴⁸ Yalçın, a.g.e., s. 334-335.

⁴⁹ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, Der Yayınları, 6. Basım, İstanbul 2006, s. 284.

1763'de Britanya İmparatorluğu⁵⁰

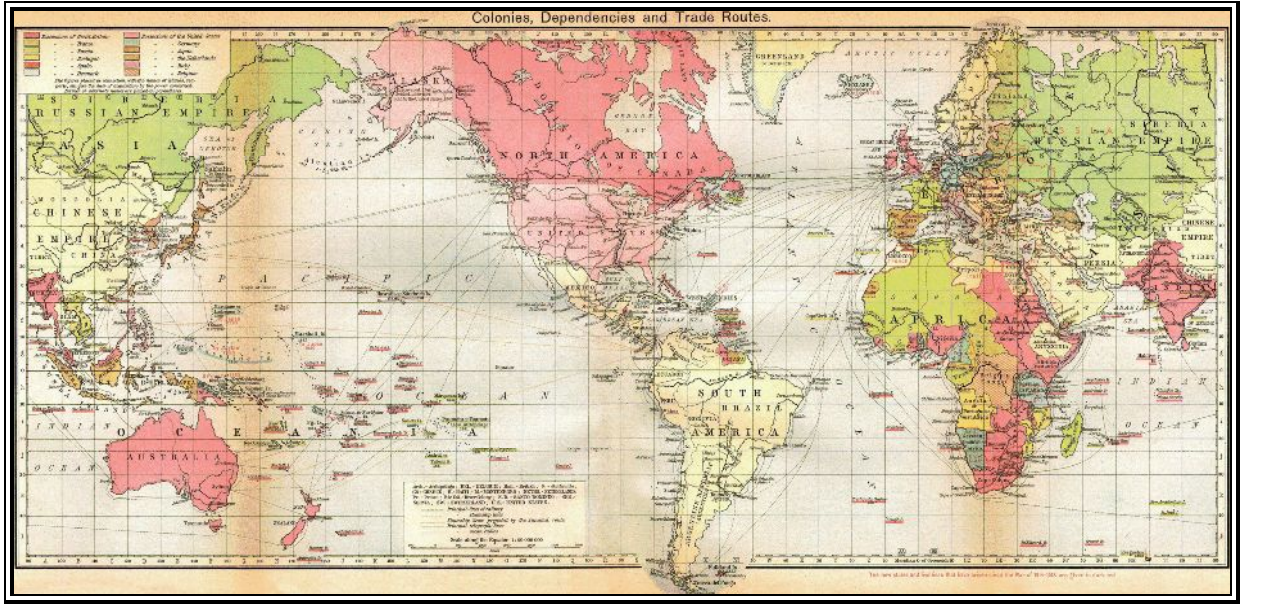
I. Elisabeth, Hindistan'da Doğu Hindistan Şirketi'ni kurularak dünya üzerindeki en büyük ticaret ağını oluşturmuştur. Londra menşeli Doğu Hindistan Şirketi'nin hedefi Portekizlilere Hindistan'dan yapılan baharat ve pamuk ticaretinde ortak olmaktı. Şirketin birincil amacı kar etmek olduğundan başlarda ülkenin politikasına pek karışılmamış, misyonerlik faaliyeti kısıtlı düzeyde tutulmuştur. Ancak düzensizlik ve şiddet 18. yy başlarında Hindistan kırsalını kavurdukça şirketler çalışma alanlarını garantiye alma ihtiyacı hissetmiş ve siyasi istikrarsızlığın tolere edilmemesi gerektiğini anlamışlardır. Fransız Doğu Hindistan Şirketi'ni kuran Fransa ile İngiltere 1740 ile 1763 arasında sürekli çatışma halinde olmuşlar ve Hindistan da önemli savaş alanlarından biri olmuştur. Netice'de 1763'te Paris Antlaşması'yla Fransızların, Hindistan'da Britanya üstünlüğünü tanınması sağlanmıştır. ⁵¹.

XIX. yy'a gelindiğinde sömürge yarışında dikkat çeken en önemli aktör artık İngiltere olmuştur. İngilizler deniz gücü egemenliği, mali kredi, ticari bilgi ve beceri ile ittifak diplomasisi unsurlarını ustaca birleştirmişlerdir. Sanayi Devrimi'nin en başarılı yaşandığı

⁵⁰ D:\20 centuries of British Empires_files\World1763.gif (erişim tarihi: 2.6.2008).

⁵¹ Yalçın, a.g.e., s. 335.

ülke İngiltere olmuştur. 1760-1830 arasında Avrupa'daki sanayi veriminde meydana gelen artışın yaklaşık üçte ikisini İngiltere gerçekleştirmiş ve dünya imalat üretimindeki payı dramatik bir şekilde % 1,9'dan % 9,5'e yükselmiştir. 1860'lı yıllar Britanya İmparatorluğu'nun nisbi olarak en büyük olduğu zamanlardır, örneğin bu devirde dünya demir üretiminin % 53'ünü, dünya kömür ve linyit üretiminin % 50'sini ve dünya ham pamuk üretiminin yarısından biraz azını İngiltere tüketmekteydi.. Birleşik Krallık dünya nüfusunun % 2'sine, Avrupa nüfusunun % 10'una denk gelen elit bir nüfusa sahipken, modern sanayi kollarında dünya potansiyelinin % 40-45'ine, Avrupa potansiyelinin de % 55-60'ına eşit bir kapasiteye sahip olduğu görülmüştür. 1860'da modern kaynakları kullanarak tükettiği enerji Amerika Birleşik Devletleri'nin ya da Almanya'nın 5 katı, Fransa'nın 6 katı ve Rusya'nın 155 katıydı. Ayrıca İngiltere, dünya ticaretinin beşte birini, mamül mallar ticaretinin ise beşte ikisini tek başına elinde tutmuştur. Dünya ticaret gemilerinin üçte birinden fazlası İngiliz bayrağı taşımakta idi ve bu oran giderek artmıştır⁵². Kısacası bu devasa endüstri ülkesinin devamı dünya üzerindeki verimli toprakların sömürülmesi prensibine dayandırılmıştır.

Ticaret Rotaları⁵³

⁵² Kennedy, a.g.e., s. 177-178.

⁵³ <http://www.britishempire.co.uk/maproom/pinkbittrade.htm> (erişim tarihi: 2.6.2008).

1.3.2 İngiliz Ordusu ve Diplomasi Geleneği

1776'da Adam Smith'in kaleme aldığı '*Ulusların Zenginliği*'nde (*Wealth of Nations*) İngiliz toplumunun istila veya savaş halinde korunması için bir orduya 'katlanabileceği' ifade edilmektedir. Neticede silahlı kuvvetler üretim yapmayan verimsiz bir kurumdu ve dolayısıyla da minimum seviyede tutulması öngörülmüştür. Nitekim İngiliz sanayindeki gelişmelere ve çağdaşlaşmaların aksine, İngiliz ordusu 1815'lerden sonra bazı istisnalar dışında uzun yıllar yerinde saymıştır. İngilizlerin ekonomik alandaki başarısı onların savaşma gücüne yansımamıştır. Laissez faire'ci⁵⁴ kurumsal yapı ülkenin askeri seferberlikten uzak durmasını savunmuştur. İngiliz toplumu da Avrupa dışındaki müdahalelere çok sıcak bakmıyor ve İngiltere'nin varolan güçler dengesinin korunmasında tam yükümlülük almasının gereksiz olduğuna inanmıştır.

Güçlerin Askeri Personel Durumları, 1816 – 1880

	1816	1830	1860	1880
Birleşik Krallık	225.000	140.000	347.000	248.000
Fransa	132.000	259.000	608.000	544.000
Rusya	800.000	826.000	862.000	909.000
Prusya Almanya	130.000	130.000	201.000	430.000
Habsburg	220.000	273.000	306.000	273.000
Birleşik Devletler	16.000	11.000	26.000	36.000

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi İngiliz ordusu çok sınırlı durumda kalmıştır. Bu nedenle, İngiltere'nin deniz aşırı topraklarındaki yöneticiler kuvvetlerin azlığından devamlı şikâyet ediyorlardı. Gerçekte imparatorluk çok az bir para ile yönetilmiştir. İngilizlerin kuvvetli olduğu başka alanlar mevcut olmuştur ve bu alanlar ordudan daha etkili ve değerli olmuştur⁵⁵.

Napolyon Savaşları sona erdiğinde, Avrupa'nın gücü ve etkisi daha ötelere yayılmıştır. Yeni imalat tekniklerinin sanayi yöntemlerinin benimsenmesi savaşların yol açtığı ihtiyaçlar ve açığa çıkarttığı enerji sayesinde hız kazanmıştır. Artık savaşlar sona ermiştir,

⁵⁴ 'bırakınız geçsin, bırakınız yapsın' politikası.

⁵⁵ Kennedy, a.g.e., s. 181.

tüccarlar ve mallar serbestçe hareket edebiliyor, dünya ucuz pamuklu ve yünlü kumaşlara ve metal eşyalara açılmıştır. Bu mallar önce ve esas olarak İngiltere’de ama aynı zamanda Fransa, Belçika, İsviçre ve Batı Almanya’da üretilmiştir. 1830’larda ve 1840’larda buharlı gemilerin ve demiryollarının gelişimiyle ulaşım konusunda bir devrim yaşanmıştır. Daha önce kara yoluyla yapılan ulaşım pahalı, yavaş ve riskli idi. Şimdi ise ulaşım hızlı ve güvenilir hale getirilmiştir. Bu değişim fiyatları da aşağı çekmiştir. Bununla beraber, insanların ve çok yer kaplayan malların taşınması ile haberleşme de hız kazanmıştır. Bütün bu gelişmeler bir uluslararası para piyasasının oluşmasını sağladı ve bankacılık ile borsa oluşmuştur. Bütün paraların değeri pound sterling’e göre ayarlanmıştır. Kazançlar tekrardan yatırıma dönüştürülmüş ve pazarlar büyütülmüştür. Bu gelişmelerle, Londra, dünyanın gayri resmi finans merkezi haline gelmiştir⁵⁶.

İngiltere hem dışarıda hem de içeride hiç durmaksızın yükselen bir zenginleşme trendi içine gitmiştir. Bu muazzam mekanizma, ham madde ve yiyecekleri kendine çekiyor ve büyük miktarlarda tekstil, demir vb. dışarıya ihraç etmeyi sürdürmüştür. Ancak tarımdan uzaklaşarak sanayi ağırlıklı bir ekonomi olmak, ham madde ve yiyecek ithalatına hayati önem kazandırmıştır. Yeni bir dünya savaşının, İngiltere’yi daha az gelişmiş bir ülkeden çok daha kötü etkileyebileceği öngörülmüştür. 1900 yılında Büyük Britanya dünyanın gördüğü en büyük imparatorluk haline gelmiştir. Bu zamanlarda dünya nüfusunun dörtte biri ve 12 milyon milikarelik (yaklaşık 20.000 km kare) toprağa İngiltere hükmetmiştir.. Krallık Donanması, kendinden sonraki en büyük iki filonun toplamına eşit idi. Tüm dünyaya yayılmış İngiliz kültürü, donanma üsleri, dünya ticaretinin yarısından fazlasını elinde tutan ve dünyanın finansal kalbi olan Londra ile İngiltere devrin süper gücü olmuştur. Dünya gücü olmak için bu girişim 1800’lerin başında başlamıştır. Ancak 1900’lere gelindiğinde bu güç artık tehlikeye girmiştir. Tehlike olmaması için uluslararası *status quo*’da temel nitelikte hiç bir değişim olmaması gerekiyordu. Ancak 1870’lerden sonra dünya konjektürü geri dönülemez bir şekilde değişime uğramıştır. İngiltere’nin elini güçsüzleştiren ana neden, diğer ülkelerin sanayide ve ticarete İngiltere’nin konumunu artık zayıflatmalarıydı. İngiltere gittikçe daha zor alıcı buluyor ve endüstriyel avantajlarını

⁵⁶Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, Çev. Y. Alogan, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2005, s. 317.

giderek yitirme sürecine girmiştir. Yüksek gümrük tarifeleri İngiliz mallarının fiyatını yükseltmiştir. Birleşik Krallık 1880’de toplam dünya imalat veriminin hala % 22,9’unu elinde tutarken, bu oran 1913’de % 13,6’ya düştü. Birleşik Devletler ve İmparatorluk Almanya’sı sanayi gücü olarak İngiltere’yi geçmişlerdi. Aslında İngiltere halen büyümekteydi ama diğer devletler daha hızlı büyümelerini sürdürmüşlerdir⁵⁷.

Bu tehditlere karşı, sadece askeri güçle karşı koyamayacağını anlayan İngiltere, diplomasiye ağırlık vermiştir ve bunda da son derece başarılı olmuştur. Bu büyüklükte bir imparatorluğun askeri güçten ziyade akla ve diplomasiye ağırlık vermesi de mantıklıydı. Bu üstün diplomasi sanatına karşılık uluslararası ortamın değişmesi, savaşlar ve milliyetçi yükselişler Britanya İmparatorluğu’nun çöküşünü hazırlamıştır. Paul Kennedy’nin ifadesiyle ‘1870’den 1970’e, İngiltere’nin tarihi, başka ülkelere kıyasla, ekonomik, askeri ve politik yönden, 19.yy.da sanayi devriminin, ona kazandırdığı zenginlik ve gücün doruklarından sürekli ve hemen hemen kesintisiz gerilemesinin anlatımıdır.’ İngiltere’nin aslında en büyük sıkıntısı bir numaralı dünya devleti olma statüsünden kaynaklanmıştır. Bu statünün muhafazasının zorluğundan kaynaklanan sıkıntıların ve sorunların diplomasi yoluyla çözülmesi, varolan *status quo*’nun en azından yavaşça ve barışçıl yollardan değişmesi, zararı minimize etmek için şart olarak öngörülmüştür⁵⁸.

⁵⁷ Kennedy, a.g.e., s. 266.

⁵⁸ Kennedy, a.g.e., s. 267.

1.4 İNGİLTERE-HİNDİSTAN ROTASI VE IRAK'IN ÖNEMİ

Geniş toprakları, zengin hammadde kaynakları ve kalabalık insan gücü ile Hindistan, İngiltere sömürgelerinin en değerlisi olmuştur. Hindistan'ı incelememizin sebebi İngiltere-Hindistan rotasının bir alternatifinin Süveyş Kanalı, diğer bir alternatifinin de konumuzla bağlantılı olarak Irak üzerinden geçmesidir. Ayrıca Basra Körfezi çevresi, Irak ve Suriye bölgeleri 'Baharat Yolu' üzerinde olup coğrafi keşiflerden sonra Bütün Avrupa'nın dikkatini çekecek niteliklere sahip olması, bölgeyi tüm dünya devletleri için değerli kılmıştır⁵⁹.

İngiltere, Hindistan'a olan ilgisini uzun süre ticari olarak belirlemiştir. İngiltere ile Fransa'nın çatıştığı 1756 -1763 arasındaki Yedi Yıl Savaşları, İngiltere tarihinde bir dönüm noktasıdır. İngilizler, bu savaş ve Fransız Devrimi esnasında bölgeye artık politik olarak da yerleşecekler. Bu savaşla İngiltere, Hindistan'daki tüm imtiyazları ele geçirmiştir. Bu savaş ileride Amerika kıtasındaki 13 Koloni'nin 4 Temmuz 1776'da bağımsızlığını ilan etmesine ve İngiltere'nin dikkatini, Batı sömürgelerinden Doğu sömürgelerine, yani özellikle de Hindistan'a çevirmesine yol açmıştır⁶⁰.

1600'de Doğu Hindistan'da İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'ni kurduran I. Elisabeth 1606'dan itibaren Hindistan'ın doğusuna yerleşmeye çalışmıştır. 1622'de İran ile işbirliği yaparak Portekizlileri uzaklaştıran Britanya, 1623'de Hürmüz'de ticaret şirketleri kurarak Basra Körfezi'ne girmişlerdir. Özellikle Yedi Yıl Savaşları sırasında (1756-63) Hindistan'ı ele geçirip Fransızları buradan uzaklaştıran ve bu ülke kıyılarından ticaret yapma tekeli kurduktan sonra İngiltere, Basra Körfezi'nde ticari etkinliklerini arttırmıştır⁶¹.

İngiliz İmparatorluğu'nun neredeyse en önemli parçası olan Hindistan'ı ve Hindistan rotasını koruma politikaları 1858-1947 arasında başlamıştır. İngiliz politikasının temeli,

⁵⁹ Uçarol, a.g.e., s. 439.

⁶⁰ Monroe, a.g.e., s. 11.

⁶¹ Uçarol, a.g.e., s. 440.

Kuveyt Emiri'nin söylemiyle, imparatorluğun beyni olan Londra ile kalbi olan Hindistan arasındaki emperyal bağlantının korunması olarak şekillenmiştir. İngiltere bu yol üzerindeki tüm noktalarda politik antlaşmalarla kendine sağlam bir yer sağlamıştır⁶². 1910 yılına gelindiğinde Hindistan, İngiltere'nin en önemli ticari partneri olmuştur. Tüm Britanya ticaretinin %10'u Hindistan ile gerçekleştirilmekteydi. Dolayısıyla İngiltere'nin Hindistan'a gidiş rotası hayati önem taşımıştır.

1782'den sonra Sanayi Devrimi ile gelişen İngiltere, daha önceden izahına gayret edildiği üzere, anlattığımız gibi mamül mallarını satacak pazarlar peşinde olmuştur. Ancak Koalisyon Savaşları (1792-1815) sırasında, Fransa'nın 1806'da Kıta Ablukası ilan etmesiyle, Avrupa pazarlarında satış yapamayan İngiltere, yeni pazarlara ve imparatorluğun kalbi olan Hindistan'a daha çok önem veren bir dış politikayı takip edecektir.⁶³

Hindistan'ın önemini ayrıca İngiliz kabinesinde Hindistan'dan sorumlu bir Devlet bakanı olmasından ve 1904'de Emperyal Savunma Komitesinin raporundan da anlayabiliriz. Bu rapora göre, Kraliyet Donanmasından sonra İngiliz gücünün en önemli ikinci dayanağı Hindistan olarak belirtilmiştir⁶⁴.

İngiltere'nin en büyük korkusu Fransa, Rusya veya Almanya'nın kendilerinin Hindistan ile bağlarını koparabilecek bir adım atması olmuştur. Napolyon Mısır'ı fethettiğinde amacı buydu ancak İngiltere güçler dengesi prensibince Fransa'nın bu hareketine diğer devletleri de yanına alarak müsaade etmediğini ispat etmiştir. Rusların ise hiç bir zaman doğrudan Hindistan'a saldırısı söz konusu olmamışsa da 1826-29 Rus-İran savaşından sonra Türkistan üzerinden bir Rus istilası tehlikesi ortaya çıkmıştır. 1813-1828 yılları arasında yüzyıllardır sıcak denizlere inmeye çalışan Rusya, Gürcistan'ı Kuzey Azerbaycan'ı ve Ermenistan'ı topraklarına katmış, 1828 yılında İran'la imzaladığı Türkmençay Antlaşması'yla İran'da olağanüstü ticari ayrıcalıkları eline geçirmiştir. İngiltere aynı ayrıcalıkların kendine de sağlanmasını başardıysa da Rusya'nın daima bir tehdit

⁶² Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*, Alfa Yayınları, 2. Baskı, 2005 İstanbul, s. 99.

⁶³ Uçarol, a.g.e., s. 440.

⁶⁴ Monroe, a.g.e., s. 11.

olabileceğini hesaba katmıştır⁶⁵. Rusya'nın İran üzerindeki siyasi etkisinin Hint-İngiliz sınırından sızarak Hindistan'daki düzeni bozacağı endişesi İngilizlerin ellerini çoğu zaman bağlamıştır. Örneğin 1828-29 Rus-Osmanlı Savaşını sona erdiren Edirne Antlaşması'nda Rusların, Boğazlarla ilgili planlarına İngilizler karşı çıkamamışlardır. İngilizler, aksi takdirde Rusya'nın kendilerinden Hindistan'ı karıştırarak öç alacağı korkusu içinde olmuşlardır⁶⁶. Bu varsayımların odak noktası ise Hindistan'daki İngiliz yönetimine karşı en büyük tehdidin ülke içi olduğudur.

Hindistan Ordusuna ek olarak Britanya ordusunun da yarısı 1900'lerin başında Hindistan'da bulunmaktaydı. 250.000 askerden oluşan bu orduya yedek insan gücünü de eklediğimiz zaman Hintlilerin, İngiltere'nin hem Birinci hem de İkinci Dünya Savaşı'ndaki başarısına yaptıkları katkıyı anlayabiliriz. Üstelik Hindistan coğrafyası, askeri eğitim açısından her türlü koşulun bulunduğu bir coğrafya özelliğine sahip olmuştur.⁶⁷

Crowe Memorandum'una benzer bir rapor da 1904 yılına aittir. Emperyal Savunma Komitesi kurulmasını öngören bu raporda yer alan bir cümle ile Britanya kendisini çok doğru biçimde tanımlamıştır. Tanım şöyledir: '*Britanya İmparatorluğu, üstünlüğünü göstermiş bir büyük donanma gücü, Hint ülkesinin egemeni ve sömürgeler ağı olan bir devlettir*'⁶⁸. Hindistan'ın bu tanımda yer alması bir yorum hatası değildir. Hindistan alt kıtasının sağladığı insan ve malzeme miktarı dünya çapındaki sömürge hegemonyasının can alıcı direklerinden birisini teşkil etmiştir. Her iki dünya savaşına ek olarak Arap ülkelerinin sömürgeleştirilmesinde de Hint insan gücü kullanılmıştır⁶⁹. İngiltere'nin Ortadoğu politikasının temel esası hem doğal kaynaklarıyla ekonomik, hem de Doğu'yla ulaşım bağlantısı yönünden stratejik önem taşıyan sömürgesi Hindistan'ı güvende tutmak ilkesine dayandırılmıştır⁷⁰.

⁶⁵ Arı, Geçmişten... , s. 101.

⁶⁶ M. A. Yapp, '*British Perceptions of the Russian Threat to India*', Modern Asian Studies, Vol. 21, No. 4, (1987), s. 648-649.

⁶⁷ Monroe, a.g.e., s. 12.

⁶⁸ Elisabeth Monroe, Britain's Moment in the Middle East: 1914-1956, Londra, 1963, akt. Tarık Ali, Bush Bağdat'ta, çev: Osman Akınhay, Agora Yayınevi, 2003 İstanbul., s. 54.

⁶⁹ Tarık Ali, Bush Bağdat'ta, çev: Osman Akınhay, Agora Yayınevi, 2003 İstanbul., s. 54-55.

⁷⁰ Cahtman House, British Interests in the Mediterranean and the Middle East (Londra, 1970), akt. Mim Kemal Öke, Musul Kürdistan Sorunu, Bilge Karınca Yayınevi, İstanbul 2002, s. 29.

Henüz petrolün gündelik yaşamın hayati bir parçası olmadığı bu dönemlerde, Ortadoğu'da Irak'ın önemi aynı zamanda coğrafi konumundan kaynaklanmıştır. Irak'ın içinden geçip giden pek çok yabancı, Irak'ı, o kadar fakir ve zavallı görmüştür ki bu ülke ile ilgilenmenin gereksiz olduğu inancını paylaşmıştır. İngilizler de başlangıçta bütün Ortadoğu'yu bir ayağı Akdeniz'de, bir ayağı da Hint Okyanusu'nda olan bir çöl olarak tasvir etmişlerdir. Bu nedenle, Hindistan Bakanlığı, Irak ve aynı zamanda Osmanlı ile ilgili siyaseti yürütmekle görevli kılınmıştır. Ancak sonradan İngilizler, Irak'ta kendilerine cazip gelecek bir şey bulmuşlardı. Hindistan'a gitmek için iki temel yol güzergâhı mevcuttu. Bunlar⁷¹:

- Karayoluyla İskenderiye'ye (Mısır), oradan da Süveyş Kanalı üzerinden Kızıl Deniz'e geçerek Hint Okyanusu'na varmak
- Fırat ve Dicle'nin oluşturduğu vadiden kuzey Suriye çölüne geçerek Fırat Nehri üzerinden Basra Körfezi'ne açılıp Hint Okyanusu'na ulaşmak

Bu nedenle Irak, stratejik olarak Arabistan yarımadası ve Doğu Akdeniz ülkelerini karadan Ortadoğu ve Uzakdoğu'ya bağlayan yolların üzerinde bulunması sebebiyle ayrı bir öneme sahip olmuştur. Hindistan'a yapılacak bir istila hareketinin ilk adımı Irak'a atılmak zorundaydı. Ayrıca Irak, Basra Körfezi yoluyla da güneye yönelecek tüm saldırıları karşılayacak konuma sahip muhakkak korunması gereken bir bölge olarak tanımlanmıştır. Britanya İmparatorluğu için Mezopotamya, Mısır-Kalküta eksenini üzerindeydi ve muhakkak korunması gereken bir noktaydı. Doğu Akdeniz bölgelerine ve dolayısıyla Suriye, Arabistan ve Mısır'a karşı Kuzey ve Doğu'dan yönelecek bir harekâtın ilk hedefi yine Mezopotamya idi. Böyle bir harekât için gerekli geniş ikmal üssü ve emniyet sahası Mezopotamya olduğundan, böyle bir harekâta kalkışan, devletin, Irak'ı ele geçirmesi zorunluluk arz etmiştir⁷².

Yukarıda bahsettiğimiz İngiliz Doğu Hindistan Şirketi ile İran Şahı arasında imzalanan bir ticari antlaşma ile İngiltere'nin Basra Körfezi'ndeki etkisi gittikçe artmaya başlamıştı. İngiliz tüccarlarının bu yükselen etkide büyük payları olsa da, bu kuvveti sağlayan şey

⁷¹ Monroe, a.g.e., s. 13.

⁷² Mim Kemal Öke, *Musul Kürdistan Sorunu*, Bilge Karınca Yayınevi, İstanbul 2002, s. 30.

İngiltere'nin inkâr edilemez deniz gücü olmuştur. Körfez üzerinde egemenlik haklarının sahibi olan Osmanlı İmparatorluğu, (orijinal kitapta Türkiye olarak geçmekte) bu sularda yeterli güvenliği sağlamadığı için, yerel şeyhler de denizde bir varlık gösteremedikleri için, güvenlik meselesinde İngiltere öne çıkmıştır. Araplar içinde Kuveyt ve Manama Şeyhleri, İngiltere'nin uzun zamandır eski dostu idiler. Bunun sebebi de ancak İngiltere'den aldıkları yardımla ayakta durmalarıydı. Köle ticareti, silah kaçakçılığı ve bu sulardaki inci ticareti buraların en önemli gelir kaynaklarını teşkil etmiştir. Körfezin yukarı bölümü denizden elde edilen inci avının başladığı aylarda korsanlar için adeta bir cennetti ve bu korsanların karşısında durabilen ve onları elimine edebilen yegâne güç Britanya İmparatorluğu olmuştur⁷³.

Irak resmi olarak Osmanlı'nın topraklarına dâhil olsa da, bölgede İngilizler tamamen hâkim konuma yükselmiştir. İngiltere gittikçe büyüyen ticari ve askeri güçleriyle bölgede barışı korumaya, korsanlığı önleyerek, nehirleri ve Körfez'i denetlemeye ve köle ticaretini kontrol altında tutmaya başlamıştır. XIX. yy. boyunca Britanya, Körfez'deki varlığını daha da kuvvetlendirmeye çalışarak yaklaşan Rusların veya Almanların, Körfez'de bir üs kurmalarını engellemek istemiştir. XVII. yy'da Basra'da kurulan ticari müstemelekeyi desteklemek için 1810'da Bağdat'da, merkezi bir nokta olmasından dolayı diplomatik bir misyon şefliği kuruldu. Osmanlılar, bazı İran ve Bedevi saldırılarında, İngilizlerden yardım istemek zorunda kalmışlardır. Körfez'de İngiliz himayesinde bir takım küçük devletler kurulmuş olduğundan Fırat Vadisi'nden Körfez'e bir tren yolu yapımı hep söz konusu olmuştu ama bunun gerek Rusya'nın gerek Almanya'nın Körfez'e girişini kolaylaştırabileceği korkusu, projenin gerçeğe dönüşmesini engellemiştir. Aynı sebeple Britanya, Irak nehirlerinin ve kanallarının ıslahatını da hayata geçirmemiş, daha ziyade Hintli tüccarların ve Irak'daki kutsal yerleri ziyaret eden Müslümanların güvenliğini ön plana almıştır⁷⁴.

Ticari olarak Almanların, Osmanlı pazarlarının büyük kısmına hâkim olmasına rağmen Mezopotamya ticaretini elinde tutan aktör, daima İngiltere olmuştur. 1903 yılında

⁷³ A. J. Barker, *The Bastard War, The Mesopotamian Campaign of 1914-1918*, The Dial Press, 1967 New York, s. 4.

⁷⁴ Don Peretz, *The Middle East Today*, Holt, Rhinehart, Winston, 1978, s. 401.

İngiltere, Mezopotamya'nın ithal mal ihtiyacının % 65'ini karşılıyor idi. Bu söz konusu ithalat hacmi değeri 2,5 Milyon sterling pound olan Manchester dokumalarından teşekkül etmiştir. Bu ticari faaliyetin kusursuz devamı için 1859 yılında H. B. Lynch tarafından kurulan Fırat ve Dicle Yolları Kumpanyası her biri dört yüz tonluk kargo taşıyabilen iki buharlı gemiden oluşan bir küçük deniz filosuydu ve Mezopotamya taşımacılığında rakipsiz bir konuma sahipti⁷⁵. İngilizler, Akdeniz'i Basra Körfezi'ne bağlamak için bir kısmı nehir bir kısmı demiryolu olan bir projeyi de 1850'lerden sonra geliştirmeye başlamıştır. Ancak gerekli sermayenin toplanmasında problemler çıkınca bu proje askıya alınmıştır. Yine de İngiltere Dicle ve Fırat'ın hâkimi, Mezopotamya taşımacılığının rakipsiz sahibi konumunu sürdürmüştür⁷⁶.

1830'lardan itibaren Doğu ile ilgili olarak bazı projeler üzerinde çalışılmıştır. Süveyş Kanalı'nın açılması bunlardan biri olmakla, Lord Palmerstone (o dönemki Dışişleri Bakanı) Kızıldeniz ile Akdeniz arasında açılacak bir kanalın 'İkinci Bir Boğaz' olmasını istememiştir. Bu kritik dönemeçten sonra İngiliz Hükümeti Doğu Akdeniz-Fırat Nehri-Basra Körfezi üzerinden Hindistan'a ulaşmayı amaç edinmiştir.

Ayrıca Irak'ın Fırat ve Dicle Nehirleri'nin doğru kullanımıyla eskiden olduğu gibi Babilon'a dönüşmesi ve tekrar 'Cennet Bahçesi' olmasının mümkün olduğu düşünülmüştür. İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'nda en önemli Ortadoğu Danışmanı olan Sir Mark Sykes (1879-1919), Irak topraklarının dünyanın en zengin toprakları olabileceğini ileri sürmüştür. Hindistan'dan getirilecek işgücü tarımla uğraşırsa, Britanya İmparatorluğu'nun ihtiyacı olan tüm tahıl ve pamuk üretimi, Irak'da yapılabildi⁷⁷.

İngiltere, ancak 1798'de Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesinden ve İran'la 1807'de antlaşma planları yapmasından sonra bütün dikkatini Süveyş ve Ortadoğu'ya vermiştir⁷⁸. Fırat Nehri, Hindistan'dan İngiltere'ye geliş rotasında önemli bir geçitti. Hatta İngiltere, bu rota için antik Pers İmparatorluğu'nda kullanılan develerle yapılan bir posta sistemini

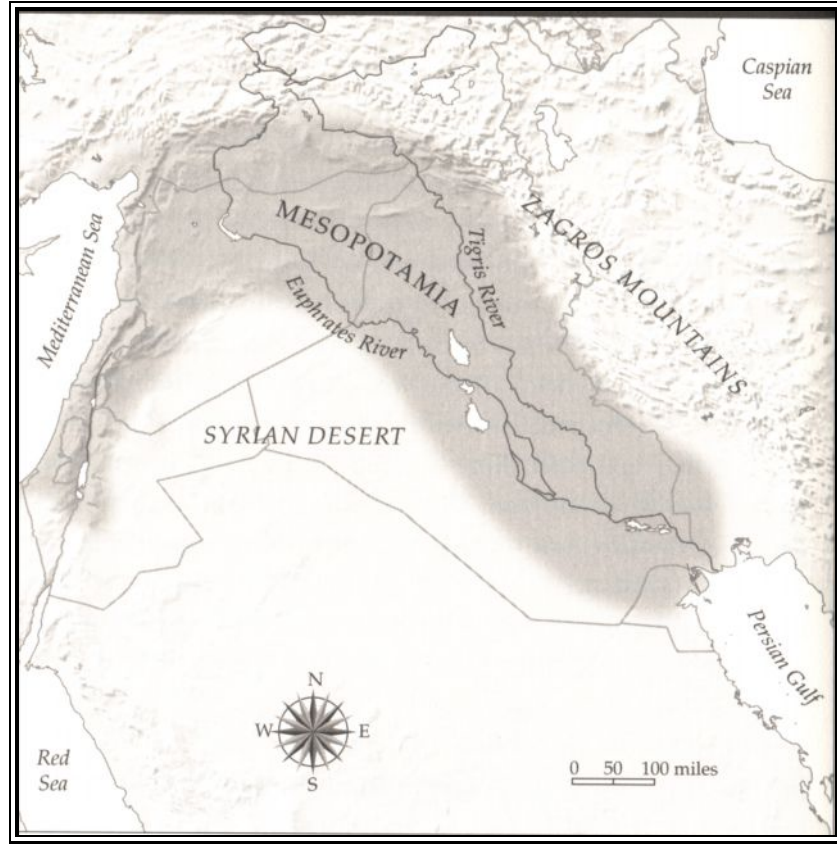
⁷⁵ F.H. Hinsley, *British Foreign Policy Under Sir Edward Grey* (Cambridge, 1977), akt. Öke, a.g.e., s. 31.

⁷⁶ Uçarol, a.g.e., s. 441.

⁷⁷ William Polk, *Understanding Iraq*, Harper Collins Publishers, 2005 New York., s. 64.

⁷⁸ Lawrence James, *The Illustrated Rise and Fall of the British Empire*, St. Martin's Press, New York 1999, s.80.

tekrar kurmuştur. British Dromedary Post'u (Britanya Develi Posta Sistemi) kullanarak Hindistan'daki İngilizler, İngiltere'ye bir kaç hafta içerisinde haber gönderebilmekteydiler. Aksi takdirde Afrika Boynuzu'ndan dolaşarak haberleşme bir kaç ay sürüyordu. Ayrıca, yelkenli gemilerin Fırat Nehri üzerinde gitmesi çok daha güvenli koşullar altında gerçekleştirilmiştir. Bu rotanın korunması için İngilizler 1764'de Basra'da, 1798'de Bağdat'da konsolosluklar kurdular. 1834'den sonra İngilizler Fırat ve Dicle Nehirleri üzerinde buharlı gemileri çalıştırmaya başlamışlardır. Bütün bunlara rağmen haberleşme sistemi zaman zaman sekteye uğramıştır.⁷⁹

Fertile Crescent (Bereketli Hilal) Ülkeleri⁸⁰: Irak, Suriye, Lübnan ve Ürdün

İngilizler XIX. yy'ın ortalarına kadar Hindistan'a Kızıldeniz ile Basra Körfezi'nin giriş çıkış noktalarına yerleşerek, Hint Okyanusu ve çevresindeki tek ve en büyük Avrupalı

⁷⁹ Polk, a.g.e., s. 61-63.

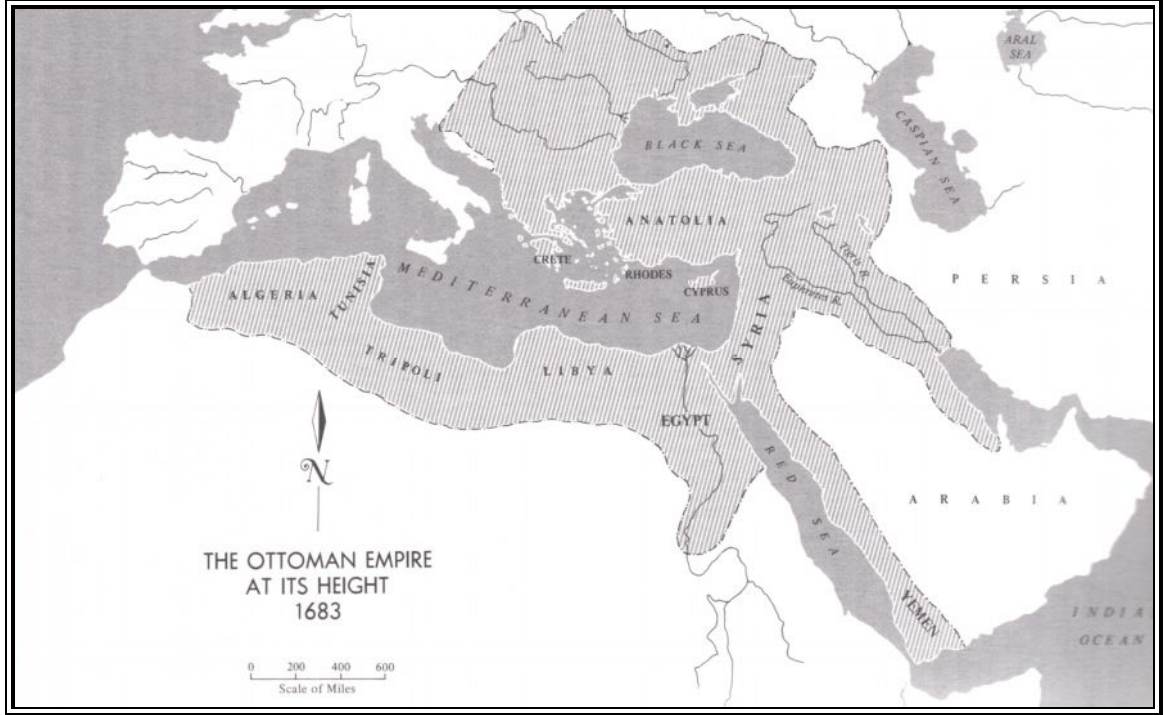
⁸⁰ Polk, a.g.e., s. 16.

devlet olmuştur. Britanya adaları ile Hint Okyanusu arasındaki bu bölgeyi bağlamak için de büyük projelere imza atmışlardır⁸¹.

⁸¹ Uçarol, a.g.e., s. 440.

1.5 OSMANLI İMPARATORLUĞU EGEMENLİĞİNDE MEZOPOTAMYA

On beşinci ve on altıncı yüzyıllarda Müslüman dünyanın büyük kısmı üç imparatorluk tarafından yönetilmiştir. Bunlar Osmanlı, Safevi ve Moğol İmparatorlukları idi. Arabistan'ın bazı kesimleriyle, Sudan ve Fas dışında Arapça konuşulan bütün ülkeler, başkenti İstanbul olan Osmanlı İmparatorluğu'na bağlıydı.

1683: En geniş topraklarıyla Osmanlı İmparatorluğu⁸²

XVI. yy'dan XX. yy'a kadar Irak tarihine Şii mezhebine bağlı ancak yine Türk soylu olan İran'daki Safevi İmparatorluğu ile Sünni Osmanlı İmparatorluğu arasındaki savaşlar ve çekişmeler damgasını vurmuştur⁸³. Safeviler, Şiiğin İran'ın resmi dini olduğunu ilk açıklayanlardır. Safevi Şiiiler için, Abbasi İmparatorluğu dolayısıyla Bağdat'ın sembolik,

⁸² Peretz, a.g.e., s. 62.

⁸³ Öke, a.g.e., s. 13.

Necef ve Kerbela'nın⁸⁴ da kutsal yerler olmalarından dolayı dini bir öneme sahip olmuşlardır

1.5.1 Irak'ın Osmanlı İmparatorluğu'na Katılması

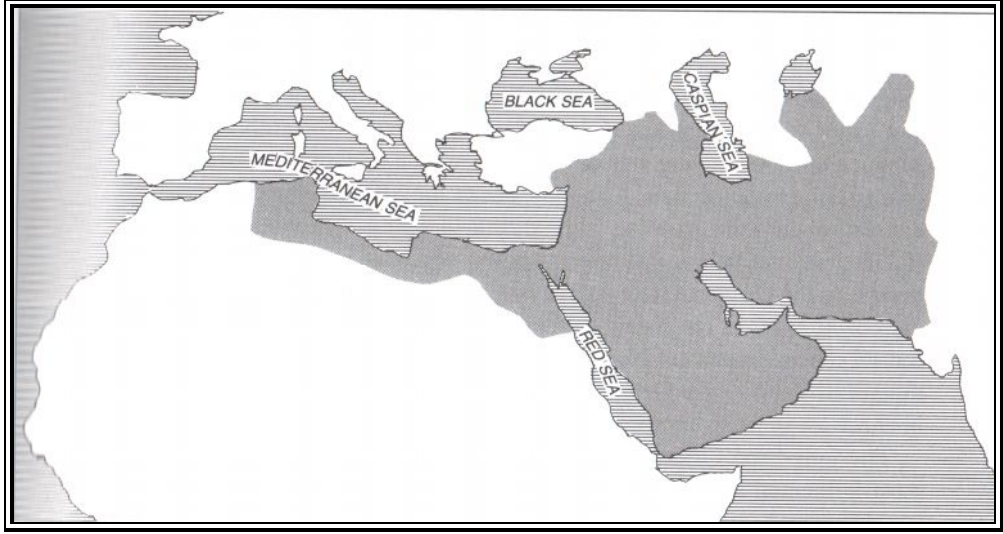
Antik çağ coğrafyacılarının Mezopotamya olarak tanımladıkları, yedinci yüzyıldan sonra Müslümanlar tarafından ele geçirilmesiyle Irak olarak adlandırılan bölge Orta Asya ile Akdeniz arasındaki bir geçiş bölgesi olması nedeniyle çok önemli bir noktaydı. Amerika kıtasının ve Hindistan'a giden alternatif yolların keşfinden önce İpek Yolu vasıtasıyla batıya giden hammadde kaynaklarının güzergâhının üzerinde bulunan Mezopotamya, bu güzergâhı kontrol etmek isteyenlerin daima dikkatini çekmiştir. İpek Yolu'nu daha fazla kontrol edebilmek için bazı Türk boyları güzergâhın ikiye ayrıldığı Hazar'ın kuzeyini tercih ederken, Oğuz Boyu'nun da içinde olduğu bazı boylar güneyi tercih etmişlerdir. XI. yy.da da Türkler Mezopotamya'ya kadar gelmişlerdir. Emevi ve Abbasi hâkimiyetinin ardından bölge Selçuklu Hükümdarı Tuğrul ile Türklerin eline geçmiştir. Daha sonra bölgede İlhanlılar, Timur, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler ve Osmanlılar'ın egemenliğinde olmuştur⁸⁵.

Osmanlı İmparatorluğu dünyada kurulmuş olan birkaç mükemmel imparatorluktan biridir. Roma İmparatorluğu bile Akdeniz etrafında büyüyen bu imparatorluk kadar uzun ömürlü olmamış, Bizans İmparatorluğu çok kısa bir dönem hariç hiç bir zaman Osmanlı kadar farklı millete ve sınıra hükmetmemiştir. Abbasi, Fatimi ve Memluk İmparatorlukları'nın geliştiği topraklar üzerine yapılandırılan Osmanlı İmparatorluğu, kurumsal olarak siyasi İslam'ın yeşerdiği ilk topraklardır⁸⁶.

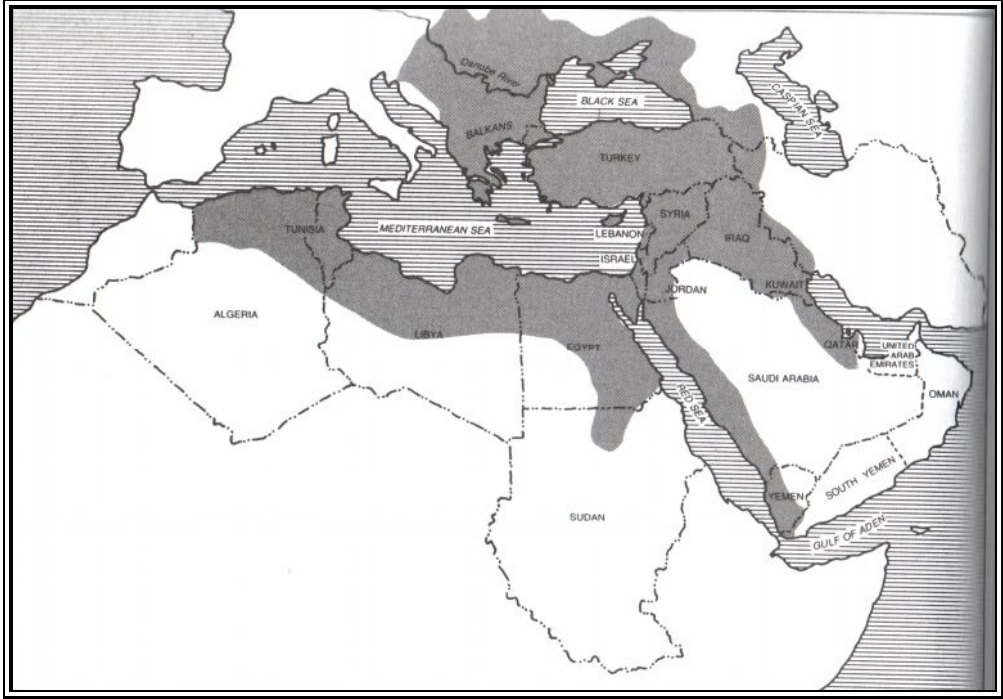
⁸⁴ Kerbela Savaşı: İslam Peygamberi Muhammed'in torunu Hüseyin bin Ali'ye bağlı küçük bir birlik ile Emevi Halifesi I. Yezid'e bağlı ordu arasında cereyan etmiştir. Şii mezhebinin bel kemiği.

⁸⁵ Mustafa Kayar, *Türk-Amerikan İlişkilerinde Irak Sorunu*, IQ Kültürsanat Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 15.

⁸⁶ Carl Brown, *Imperial Legacy*, Colombia University Press, New York 1996, s. 1.

Abbasi İmparatorluğu⁸⁷

Osmanlı İmparatorluğu⁸⁸

⁸⁷ Brown, a.g.e., s. 3.

⁸⁸ Brown, a.g.e., s. 4.

İslam dünyasının, XVI. yy'daki en görkemli günlerinde, Osmanlı İmparatorluğu haricinde, İran'da Safevi İmparatorluğu ve Hindistan'da Moğol İmparatorluğu mevcut olmuştur. Bu üç büyük İslam devleti Asya, Avrupa ve Afrika'ya doğru bir yayılma içerisindeydi. Moğol İmparatorluğu 1700'lerin sonunda İngiliz sömürgesi olurken, Safevi İmparatorluğu'nu Osmanlı İmparatorluğu ortadan kaldırmıştır. İslamiyet'in ortaya çıkışından beri kurulan en etkili ve en büyük imparatorluk olan Osmanlı Devleti 600 yıl boyunca Kuzey Afrika ve Arap Yarımadası'nı kontrol etmiş, en zor yıllarından biri olan 1877'de bile altı ay gibi uzun bir süre Rus ordusunun bu bölgeye yaklaşmasını önlemiştir⁸⁹.

Şii İran'ı bir istisna sayarsak, tüm İslam âleminde tanınan Osmanlı İmparatorluğu, dünya Müslümanlarının gözünde manevi ve dünyevi otoriteyi bir araya toplayan ve rahatça kabul gören bir konuma ulaşmıştır. İslam dini çıkışından bir süre sonra Anadolu Beyliklerine yayılmıştır. Nasıl Romalılar pek çok şeyi Yunanlılardan öğrenmiş iseler, Türk Hakanları da Araplardan ilmi, kültürü, bilimi, dini ve alfabeyi öğrenmişlerdir. Osmanlı yönetim formülü şu şekilde idi: Fars sanatı, şiiri ve mutlak monarşizmi; Bizans'ın askeri ve sivil idare yöntemleri; asimilasyonu kolaylaştırıp besleyen göçebe cömertliği ve konukseverliği. Daha sonra mimarlık ve edebiyat alanlarında da bu bileşimin iyi sonuçlar verdiği gözlemlenmiştir. Osmanlılık, tüm bu formülün adıydı ve artık Arap dünyasının da bir mirası haline gelmiştir. Halife Sultan, İstanbul'da Hazine'ye ödenen vergilerde bir problem olmadıkça bir denetim yapmamıştır. Yetenekli valiler özerklik kazanıyor ve özerkliğin sağladığı hareket alanı sebebiyle tam bir kopma akla dahi getirilmemiştir⁹⁰.

Osmanlı İmparatorluğu farklı dinleri tek bir idari ve mali sistem içinde tutan bürokratik bir devlet statüsünde olmuştur. Bu aynı anda İslam dünyasının evrenselliğinin son büyük ifadesiydi. Osmanlılar İslam'ın sınırlarını büyütürken, aynı zamanda kutsal şehirlere bekçilik görevini icra etmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu Yahudi ve Hıristiyan cemaatlerin varlığını ve serbestliğini onaylayan çok dinli bir devlet idi. Müslüman Türklerle Araplar birlikte yeni bir Arap Osmanlı kültürü oluşturmuşlardır. Ancak XVIII. yy'dan sonra Osmanlı merkezi ile yerel hükümetler arasındaki denge değişmiştir ve 1789

⁸⁹ Carl Brown, a.g.e., s. 4.

⁹⁰ Tarık Ali, a.g.e., s. 57.

Fransız İhtilali ile gerçekleşen milliyetçi siyasal akımlar zaman içerisinde imparatorluğun bazı kesimlerinde yerel hükümdar aile ya da grupların görece özerklik kazanmasına sebebiyet vermiştir⁹¹.

Osmanlıların Arap dünyasına egemen olmaları XVI. yy'da başlamış, Mekke ve Medine'den sonra Şam, Bağdat, Trablus ve Cezayir gibi önemli ticaret merkezleri Osmanlı'nın bir parçası olmuştur. Ateşli silahlar konusunda üstün olan Türkler, Memluk Sultanı'nın ordusunu da yendikten sonra Padişah'ın adı artık; Kahire'nin bütün camilerinden hutbe olarak, egemenliğin sembolü ve sürekliliğinin simgesi olarak dile getirilmiştir. Kahire'nin düşmesinden bir hafta sonra Cuma namazları şöyle başlamıştır⁹².

Yüce Allah'ım! Yedi düvelin ve iki deryanın hâkimi, iki ordunun fatihi, iki Irak'ın mutlak hükümdarı, iki mukaddes şehrin Halifesi, rahmetli padişahın oğlu muzaffer Sultan Selim Han Hazretlerini koru. Yüce Allah'ım, inayetini ondan esirgeme, ona şanlı zaferler ihsan eyle.

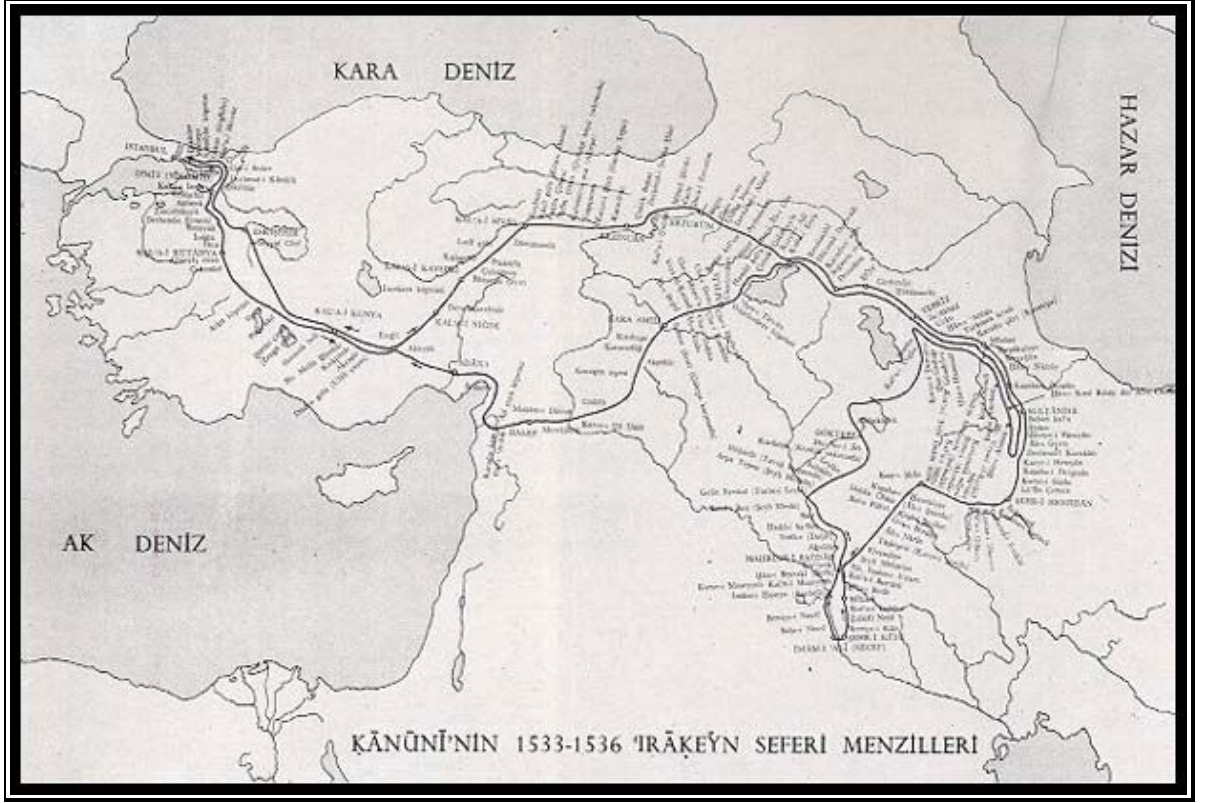
Osmanlılar, Safevi etkisiyle Şiiliğin, Anadolu içlerine yayılmasından çekinmişlerdir ve Irak'ı Sünnilerce kontrol edilecek bir tampon bölge olarak korumayı hedef edinmişlerdir. Ancak 1509'da Safeviler, Şah İsmail önderliğinde Irak'ı tekrar ele geçirdiler⁹³.

Yavuz Sultan Selim Han, 1512'de tahta geçtiği zaman İran Şahı İsmail'in Sünnileri katletmesini ve Sünnileri Şiileştirme çabalarını öne sürerek Irak'ı fethetmeye karar vermiştir. Bu şekilde Safevilere bir ders vermiş olacaktır. İranlılar kendilerini kuvvetli dini inançlarla konuşturırken, Osmanlılar kendilerini en iyi silahlar ve eğitimli askerlerle konuşturmuşlardır. 1514 yazının ortalarında Çaldıran Savaşı ile Pers ordusu perişan edilmiştir. Osmanlı–İran düşmanlığında, Irak, artık bir savaş meydanı olmuştur. Bağdat şehri ise Kanuni Sultan Süleyman tarafından 1534 senesinde Osmanlı topraklarına katılmış ve 1624'de Şah Abbas tarafından işgal edilinceye kadar Osmanlılarda kalmıştır.

⁹¹ Hourani, a.g.e., s. 254.

⁹² Ali, a.g.e., s. 56.

⁹³ US Library of Congress, *Country Study: Irak*, <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/iqtoc.html>, (erişim tarihi: 6.06.2008).

Kanuni Sultan Süleyman'ın Irak Seferi⁹⁴

1638'de Osmanlı Sultanlarından, Sultan IV. Murat tarafından Bağdat kesin olarak yeniden alınana kadar, Irak yönetimi Safeviler ile Osmanlılar arasında el değiştirmiştir. Şah İsmail döneminde Şii mezhebi uyulması zorunlu bir mezhep olmuş ve Sünni ibadet yerleri ve kutsal mekânları yok edilmiş, camiler Şii ibadet yerlerine dönüştürülmüştü. Sünniler bu kısa Safevi döneminde (1623-1638) büyük acılar çekmiştir. Sünnilerin hamisi ve koruyucusu olarak gelen Osmanlı ise Şiiilerin varlığını kabul etmiş, ancak Şiiileri yönetimden tamamen uzak tutmuştur. Sünniler pek çok ekonomik ve politik avantajlardan yararlanırken, Şiiiler ekonomik ve politik güç anlamında kalkınmamışlardır⁹⁵. 1638'den

⁹⁴ <http://www.osmanli700.gen.tr/album/harita06.html> (erişim tarihi: 05.11.2007).

⁹⁵ US Library of Congress, Country Study: Iraq, <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/iqtoc.html>, (erişim tarihi: 6.06.2008).

Birinci Dünya Savaşı'na kadar, Osmanlı İmparatorluğu Irak topraklarının (Musul, Kerkük ve Bağdat olarak üç vilayet şeklinde) sahibi olmuştur⁹⁶.

Irak'da XVII. yy'da Safevilerin sürekli saldırıları karşısında Osmanlı'nın bölgedeki gücü zayıflamış, lokal şeyhlerin gücü ve denetimi Osmanlı valilerinininkini aşar bir noktaya gelmiştir. XVIII. yy'ın başlarında Memlukların tekrar ortaya çıkışıyla aşiretler arası çatışmalar azalmış ve otorite tekrar kurulmuştur. Memluklar otoritelerini önce Basra'da kurmuş, sonra Dicle ve Fırat nehirlerinin arasındaki vadiye ilerlemiş, Basra Körfezi'nden Kürtlerin yoğun yaşadığı yerlere kadar uzanmışlardır. İlk ciddi ekonomik ve sosyal canlanma Memluk Sultanı II. Süleyman zamanında görülmüştür. 1831'de yaşanan sel ve yaygın hastalık felaketleriyle Memluk dönemi sona ererken, Osmanlı Sultanı II. Mahmut, Osmanlı egemenliğini tekrar kurmuştur. Ancak Osmanlı bölgede stabil bir politika izleyememiştir. 1831-69 arası bölge valisi on kere değiştirilmiştir. Irak'da ancak reformist Mithat Paşa'nın vali olduğu dönemde, Batılı anlamda bir modernizasyonuna girilmiştir. Bu modernleşme hareketleri Tanzimat ile bağlantılı olarak hukuki sistemde değişiklikler, eğitim sisteminde sekülerleşme ve yönetimde yenileştirme hareketleri olarak özetlenebilir⁹⁷. Osmanlı idaresinde mevcut olan Türk-İran gerginliği, köylüleri çok fazla etkilemese de şehirde yaşayan halkı iki şekilde tehdit etmiştir. Birinci olarak, bölge ekonomik açıdan kalkınmıyor, ikinci olarak da Sünni-Şii gerginliği hiç bitmeyen bir süreklilik arz etmekte idi. Sünniler kendilerini Osmanlı'yla bağdaştırırken, Şiiler de İran'la bağdaştırmıştır. Azınlıkta olan Şiiler baskı altında olduklarından sıkı bir bağla birbirlerine kenetlenmişlerdir ve bir devletin yapması gereken pek çok işi kendileri yapar olmuşlardır. Osmanlı için Irak'ın önemi, İran'dan gelebilecek bir istila tehdidine karşı tampon bölge oluşturmasıydı. XIX. yy'ın ortalarında (1858 Osmanlı Kanunnamesi) aşiret hayatından yerleşik tarım toplumuna geçiş, Osmanlılar tarafından bizzat şekillendirilmiştir. Devlet mülkiyetinden vazgeçilip, mülk sahiplerinin ortaya çıkmasına izin verilecek şekilde idari düzenlemeler ve toprak reformları yapıldı. Bu reformlar yeni bir toprak beyi-şeyh sınıfı (aşiretler) oluşturacak ve bu sınıfın güçlü bir toplumsal unsur olduğu sistem daha

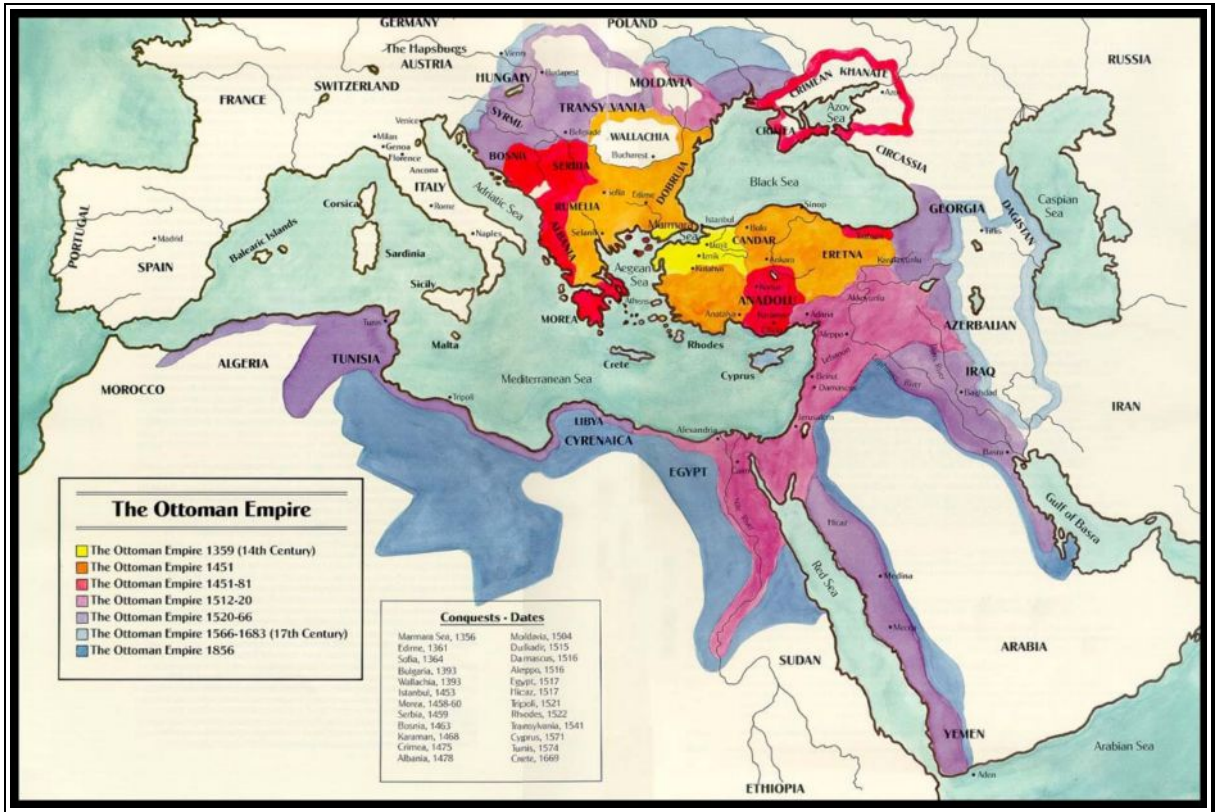
⁹⁶ Tayyar Arı, *İran, Irak, Petrol, ve ABD*, Alfa Yayınları, 2. Baskı, 2007, İstanbul, s. 385.

⁹⁷ US Library of Congress, Country Study: Iraq, <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/iqtoc.html>, (erişim tarihi: 6.06.2008).

sonra Britanya'nın kendi denetimini kurup muhafaza etmesini sağlayacak model olarak kurgulanmıştır⁹⁸. Osmanlılara göre çiftçi, bedeviden çok daha kolay kontrol ediliyor ve vergilendirilebiliyordu. Bu politika İngilizler tarafından da Birinci Dünya Savaşı sırasında da devam ettirilmiştir ve 1930'larda aşiretlerin serf haline gelmesiyle doruk noktasına ulaşmıştır.

İlk dönemlerinde Osmanlılar, Avrupa'yı fetih hazırlıkları içinde Irak meselesiyle minimum derecede uğraşıyorlardı. Genel asayişin yerinde olması onlar için yeterliydi. Osmanlıda öncelik Avrupa'da ve zengin Mısır topraklarındaydı ve kaynaklar, Irak gibi meselelerle ziyan edilmemeliydi⁹⁹.

1.5.2 Türk-İngiliz İlişkilerinin Tarihsel Süreci

1359'dan 1856'ya Osmanlı Devleti¹⁰⁰

⁹⁸ Ali, a.g.e., s. 57.

⁹⁹ Polk, a.g.e., s. 58-61.

¹⁰⁰ <http://www.osmanli700.gen.tr/album/harita18.html> (erişim tarihi: 6.5.2007).

Bu bölümde Türklerle İngilizlerin ilk temaslarını ve bu ilişkilerin Mezopotamya açısından nasıl şekillendiğini ayrıntılı olarak ele alınmaya çalışılmıştır. Çalışmamızın gidişatı açısından bir konuya açıklık getirmenin önem arz ettiği düşünülmektedir. Buna göre her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu kendini Osmanlı olarak ifade etse de, Batı dünyası bu çok dinli, çok dilli ve çok milletli politik birime Osmanlı İmparatorluğu yerine Türkiye veya Türk İmparatorluğu demiş, yöneticilerini de Osmanlılardan ziyade Türkler olarak tanımlamıştır. Çalışmamızda, yabancı kaynaklarda bunun sayısız örneğine rastlanmış ve Batı'nın bakış açısının belirginliği açısından bazı noktalarda Osmanlı İmparatorluğu yerine terminolojik açıdan Türkiye kullanılmıştır.

İlk Türk-İngiliz ilişkileri İngiltere Kraliçesi Elisabeth ile Osmanlı Padişah'ı III. Murat zamanında resmiyete girmiştir. Esasen İngilizler başlangıçta, Osmanlı'ya ticari amaçlarla yaklaşmışlardır. 1580'de Kraliçe ve Padişah arasındaki yazışmalar sonucu, İngilizler Türkiye'de serbest ticaret yapmalarını kabul eden ilk ahitnameyi (sözleşme) almışlardır. Ayrıca o dönemde, İngiltere'yi tehdit eden İspanya'ya karşı Osmanlı İmparatorluğu'yla ittifak yapmak hayati önem taşımış ve Osmanlı Hükümeti, İngiltere'ye aradığı desteği vermiştir¹⁰¹.

Britanya İmparatorluğu Bayrağı¹⁰²

Osmanlı Bayrağı¹⁰³

1593 yılında Osmanlı tarihçisi Selanikli Mustafa Efendi, İstanbul'a bir İngiliz Büyükelçisi'nin geldiğini belirtmiştir. Ancak o büyükelçiyle değil, onun gemisiyle ilgilenmiş, şaşkınlık ve hayranlık içerisinde şöyle yazmıştır: *'Bu gemi 3700 deniz mili*

¹⁰¹ Elif Uyar, *Türk İngiliz İlişkileri Siyasal İlişkileri (1929-1936)*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Yayınevi, Antalya 2007, s.8-10.

¹⁰² <http://www.britishempire.co.uk/maproom/india.htm>, (erişim tarihi: 24.5.2008).

¹⁰³ <http://www.resimler.tv/resim1645.htm>, (erişim tarihi: 24.5.2008).

mesafeyi kat ederek gelmiştir ve içindeki başka silahlar haricinde 83 top taşımaktadır'. Mustafa Efendi'nin yorumuna göre bu gemi o devrin bir harikasıydı, böyle bir şey ne görülmüş ne de duyulmuştu¹⁰⁴.

Düşük vergilerle Osmanlı içerisinde kuvvetli bir ticaret ağı oluşturan İngiltere, Osmanlı Devleti ile ticari ilişkilerine önem vermiştir. Osmanlı-İngiliz ilişkileri XVIII. yy'ın ortalarından itibaren, genişleyerek İngiliz çıkarlarını tehdit eden Rusya sebebiyle askeri ve siyasi bir boyuta da ulaşacaktır¹⁰⁵.

XVI. ve XVII. yüzyıllarda gücünün doruğunda olan Osmanlı İmparatorluğu, Macaristan'dan Kırım'a, Tunus'dan Basra Körfezi'ne kadar tüm Doğu Akdeniz'i kontrolü altında tutan hegemon güç statüsüne sahip olmuştur. 1770'lerde Osmanlı, batıda Macaristan'ı ve Transilvanya'yı Habsburg'lara kaptırırken, Kuzey Afrika'da da yerel güçlerin sadece kâğıt üzerinde kendine bağlı olduğu bir duruma gelmiştir. XVI. yy'da herhangi bir Avrupa Devleti'nden ekonomik, teknolojik, yönetsel ve askeri anlamda daha üstün kabul edilebilecek Osmanlı, XVIII. yy'ın son çeyreğinde şiddetli bir düşüşe geçmiştir. Yine de Osmanlı egemenliğinde kalan alan hiç de küçümsenecek gibi değildir. XIX. yy'ın başlarında Fas dışında tüm Kuzey Afrika, Balkanlar'ın tamamı, Anadolu, Suriye, Irak ve Arap Yarımadası'nın bir kısmı Osmanlı'nın elindeydi. Ancak gitgide Avrupalı güçlerin etkisine giren ve milliyetçi duygularla çalkalanan dünyada, bu kadar çok etnik unsuru barındıran Osmanlı'nın bütünlüğünü, dışarıda düşmanlardan koruyacak güce, içeride ise verimli bir şekilde yönetecek otoritenin tesisinde bazı zorluklar yaşamıştır¹⁰⁶.

XVIII. yy'ın sonlarında İngiltere ileri bir sanayi devleti ve okyanuslarda ele geçirdiği yerlerle büyük bir sömürge imparatorluğu kurmuş idi. 1713 yılında İngiltere, o tarihlerde Akdeniz'in tek giriş-çıkış kapısı olan Cebelitarık Boğazını ele geçirmişti. Akdeniz

¹⁰⁴ Bernard Lewis, 'The West and the Middle East', Foreign Affairs, January/February 1997, s. .1

¹⁰⁵ Uçarol, a.g.e., s. 60.

¹⁰⁶ Roderic H. Davison, *Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923)*, Çev: M. Moralı, Alkım Kitabevi, İstanbul 2004, s. 11.

kıyılarının yaklaşık dörtte üçünü elinde tutan Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere'yi yakından ilgilendirmiştir¹⁰⁷.

XIII. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa içlerine yayılmışken, XVIII. yüzyılın sonunda, batıdan ve kuzeyden gelen askeri tehditlerle çevrelenme durumuyla karşı karşıya kalmıştır. İmparatorluk ile Avrupa devletleri arasındaki ilişkilerde değişiklikler baş göstermiştir. Önceden Avrupa Devletleri birbirlerini korkutmak veya kendisine saldırılmasını caydırıcı kılmak için Osmanlı'nın arkasında olduğunu önemle vurgulamışlardır. Osmanlı kadar korkulan bir ordu yok idi. Ancak keşifler ve endüstri devrimiyle değişen Avrupa yapısı, hükümetleri ve tüccarları Hint Okyanusu ve Akdeniz'de güçlendikçe, ilişkiler Osmanlı aleyhine değişmeye başlamıştır. Avrupa, Osmanlı yönetici kadrolarının güçlerinde ve bağımsızlıklarında bir zayıflama olduğunun farkına varmış ve buna ilk tepkilerini göstermeye başlamıştır. 1792 ve 1815 arasında Avrupalı güçler ile Napolyon Fransa'sı imparatorluk hükümetlerine güç kazandırmak için Avrupalı gemilerin seyredebildikleri her yerde muharebeler yapılmıştır. Değişik zamanlarda Rus, Fransız ve Avusturya orduları, Osmanlı Sultanı'nın Avrupa eyaletlerinin çeşitli kesimlerini işgal etmiştir. Doğu Akdeniz'de ilk defa bu zamanda Britanya ve Fransız donanması görünmeye başlamıştır¹⁰⁸.

XVIII. yüzyılın ortalarında İngilizlerin, Osmanlılar aleyhine bir takım faaliyetlere girdikleri görülmektedir. 1770 yılında Rus Donanması, Akdeniz'den Ege Denizi'ne ilerlerken, İngiltere, Baltık Denizi'nden dolaşarak Akdeniz'e giren Rusya'ya destek vermiştir ve Çeşme'de Osmanlı donanmasının yakılmasında, Ruslara yardım etmiştir. İngiltere, Avrupa kıtasında izlediği denge politikasının bir sonucu olarak Fransa'nın Belçika sınırlarını işgal edip sınırlarını genişletmek istemesinden rahatsız olmuş ve bunun Avrupa'daki dengeleri bozacağını düşünmüştür. İngiltere, bu amaçla Fransa ile savaşa girmiştir ve bu savaş Napolyon'un iktidardan düşüşüne kadar sürmüştür. Napolyon'un İtalya ve Avusturya orduları karşısında kazandığı zaferler sonucunda imzalanan Kampo Formiyo Antlaşması (1797) sonrasında Fransa, İngiltere'yi sömürgelerinde yenmek ve

¹⁰⁷ Uçarol, a.g.e., s. 61.

¹⁰⁸ Hourani, a.g.e., s. 254.

sömürgelerine giden yolu tehdit etmek amacıyla 1798'de Mısır'ı işgal etmiştir¹⁰⁹. Bu şekilde İngiltere ve Fransa arasındaki Napolyon savaşları ve hızlanan emperyalizm rekabeti Ortadoğu'yu da içine almıştır.

Aslında Napolyon'un Mısır seferi, Fransa'nın Yedi Yıl Savaşları sonucunda Amerika ve Okyanuslarda İngiltere'ye kaptırdığı yerlerin acısını çıkarmak içindi. İngiltere'ye, Kıta Avrupası'ndan uzak adasında ulaşamayan Fransa, Hint yolunu kontrol altına alarak İngiltere'yi dize getirmeyi amaç edinmiştir¹¹⁰.

Osmanlı İmparatorluğu ve Ortadoğu büyük batılı devletler için hammadde, yeni pazarlar ve özellikle İngiltere için Hindistan'a hızlı ve güvenli bir koridor içermiştir. Bu olay Ortadoğu için bir dönüm noktasıydı çünkü ilk kez bir Avrupalı güç, Müslüman dünyanın ortasındaki bir ülkeye saldırmıştır ve müslümanlar ilk defa yeni bir askeri güç türüyle ve büyük Avrupalı devletlerin rekabetiyle karşılaşmışlardır¹¹¹.

Fransızlar üç yıl kadar Mısır'a hükmettilerse de, Osmanlı, İngiltere ve Rusya İttifakı, Fransa'yı Mısır'dan 1801'de çıkartmıştır. Osmanlı Devleti esasen Fransa'nın Mısır'ı işgali sırasında topraklarının güvenliğini tek başına sağlayamadığını anlamış ve muvazene politikasını bütün neticeleriyle kabul etmiştir¹¹². Fransa, bu yenilgiyle Akdeniz'deki nüfuzunu kaybederken, Osmanlı'dan aldığı hak ve ayrıcalıkları (kapitülasyonlar) kullanamaz hale geldi. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki inisiyatif İngiltere ve Rusya'ya kalmıştı. İngiltere'nin savaş sonrası İskenderiye'den birliklerini çekmemesi ve hatta Mısır'ın işlerine karışmaya başlaması 1800'lerin ilk yıllarında Osmanlı-İngiliz ilişkilerini kötü etkileyecektir. 1806 sonlarında Osmanlı İmparatorluğu sıcak denizlere inme hedefinde olan Rusya'ya Fransa'nın desteğiyle savaş açmıştır ancak Fransa'nın daha sonra Rusya'yı kendi yanına çekmek için bu destekten vazgeçmesi, Osmanlı'nın Fransa'ya olan

¹⁰⁹ Uyar, a.g.e., s. 11.

¹¹⁰ Uçarol, a.g.e., s. 89.

¹¹¹ Hourani, a.g.e., s. 315.

¹¹² Uyar, a.g.e., s. 11.

güvenini sarsacaktı. Ayrıca İngiltere bu savaşta Rusya'nın müttefiki olmuş ve İstanbul'a bir savaş filosu göndermiştir¹¹³.

1827 yılında Türk Donanması'nı Navarin'de yok eden Rusya, Fransa ve Büyük Britanya Yunanlılara bağımsızlıklarını sağlamışlardır. Özellikle İngiliz liberalleri Yunanlıların ateşli savunucularıydı. 1830'da özerk bir Sırp Devleti ile 1833'de bağımsız bir Yunan Krallığı kurulmuştur. Her ne kadar Yunan bağımsızlığı İngilizler tarafından desteklendiyse de bir müddet sonra Yunanseverlerin Türk karşıtlığı azaldıkça ve Rusya'ya güvensizlik arttıkça, İngiliz dış politikası Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma gayreti içine girilmiştir¹¹⁴.

Aslında Navarin'de Türk Donanması'nın yakılması İngilizler için sıkıntı yaratmıştır. Zira bundan sonra Rusya veya Fransa'yı durdurabilecek bir donanma kalmamıştır. Hatta Londra, bu harekâtta amiralini görevinden almıştır¹¹⁵. Rusya ise Navarin'den çok memnun kalmıştı ve 1828-29 yılındaki Osmanlı-Rus savaşında Rusya tekrar galip gelmiştir. Bunun sonucunda Osmanlı Hükümeti Edirne Antlaşmasını imzalamıştır. Büyük itibar kaybına uğrayan Osmanlı, Boğazları artık süresiz ve kesintisiz olarak tüm devletlere açmak baskısı ile karşı karşıya kalmıştır.

1.5.3 Doğu Sorunu: Kavalalı Mehmet Ali Paşa Ayaklanması

Müslüman topraklarda Mısır ve Suriye'nin önemi büyüktür. Stratejik, mali ve dini nedenlerle her ikisi de iktidarı destekleyici gücü olan yerlerdir. Ancak özellikle Mısır'ı elde tutmak gücü. Kendi ayakları üzerinde durabilecek mali gücü yaratma kapasitesine sahip, İstanbul'dan coğrafi olarak uzak ve birlik komutanları İstanbul'dan gelse de diğer subayların Mısırlı olduğu bir askeri düzende Osmanlı'nın hâkimiyetinin zayıflaması kaçınılmazdı. Osmanlı İmparatorluğu, Yunan Ayaklanması ve Yunanlıların bağımsızlıklarını elde etmesiyle Balkanlar'daki bir kısım topraklarını kaybetmiştir. 1830'da Londra Protokolü ile bağımsız bir Yunanistan ortaya çıkmıştır. Bunun üzerinden bir sene geçmeden Fransa, Cezayir'i almıştır. Osmanlı, Cezayir'in kaybindan iki sene

¹¹³ Uçarol, a.g.e., s. 101,141,167.

¹¹⁴ Hourani, a.g.e., s. 319.

¹¹⁵ Uçarol, a.g.e., s. 161.

sonra da Mısır'da büyük bir sorunla karşılaşmıştır. Doğu Sorunu (1831-41) olarak tarihe geçen bu olay aslında İngiltere, Rusya ve Fransa arasındaki mücadeleyi ortaya koymuştur¹¹⁶.

İngiltere XIX. yy. ortalarından itibaren sağladığı ticari ayrıcalıklar, 1838 Balta Limanı ve 1850 Gümrük Tarifesi antlaşması ile Osmanlı'yı ilgilendiren her konuya el atmıştır¹¹⁷. İngiltere açısından Osmanlı Devleti'ne yönelen bir Rus tehlikesi net olarak görülmüştür. Rusya'nın Osmanlı'yı yıkarak Boğazları ele geçirmesi ve Akdeniz'e inmesi İngiltere'nin 'İmparatorluk Yolu' denen (Imperial Road) İngiltere-Hindistan arasındaki bağlantısını kesebilirdi. Osmanlı'nın varlığı ise Rusya'nın güneye inmesini engelleyici bir nitelik taşıdığından dolayı Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasını önlemek, İngiltere'nin çıkarına olmuştur. Yine Rusların, Kafkaslarda genişlemesi de İngiltere'nin aleyhine bir durum ortaya çıkartmıştır. Kafkaslar üzerinden Basra Körfezi'ne çıkabilecek olan bir Rusya, İngiltere'nin Hindistan yolunu kesebilirdi. Dolayısıyla Rusya'nın Osmanlı'nın doğusunda genişlemesi de endişe vericiydi. Yine Rusya'nın, Asya topraklarında genişlemesi Hindistan'a kuzeyden bir tehdidi beraberinde getirmiştir.

İngiltere'nin bir diğer problemi ise Fransa ile Kuzey Afrika konusunda bir türlü anlaşamaması olmuştur. Napolyon'un Mısır seferi ile başlayan bu ilgi, İngiltere'yi rahatsız etmiştir. 1805 Trafalgar zaferinden beri İngiltere kendini Akdeniz'in tek hâkimi olarak görüyor ve buna karşı tehdit oluşturabilecek her teşebbüse tepki göstermiştir¹¹⁸. Sonuç olarak Osmanlı-Rus savaşlarını analiz eden İngiltere, Rusya'nın sıcak denizlere inme ve yayılmacı politikasının kendi zararına gelişeceğini anlamış ve bundan sonra Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma yönünde bir politika izlemiştir.

Askeri bir deha olan Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Mısır'ı Memluk anarşisinden kurtarmış, Suriye'yi, Türk Arabistan'ını ve Hicaz'ın kutsal şehirlerini Vahhabilerin elinden almış, Sudan'da Türk hâkimiyetini devam ettirmiş ancak Navarin'de İngilizlerce donanmasının batırılması sonucu yenilmesi Yunan Savaşı'nın bitmesine sebep olmuştur.

¹¹⁶ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 194.

¹¹⁷ Uçarol, a.g.e., s. 161.

¹¹⁸ Armaoğlu, *19. Yüzyıl*...s. 194.

Navarin olayından sonra Padişah II. Mahmut'a danışmadan müttefiklerle anlaşıp, Mora'dan kuvvetlerini çeken Mehmet Ali'nin oğlu İbrahim Paşa, Padişahı çok kızdırmıştır. Sultan II. Mahmut, Mehmet Ali Paşa'ya Mora Yarımadası yerine karşılık olarak isyankâr Girit Adası'nı vermiştir. 1828-29 Osmanlı-Rus savaşında Mehmet Ali Paşa, Osmanlı Devleti'ne talep edildiği halde hiç yardım göndermemiştir. II. Mahmut bu yenilgiden Mehmet Ali Paşa'yı sorumlu tutmuştur¹¹⁹.

II. Mahmut, Mehmet Ali'yi Mısır Valiliği'nden uzaklaştırmak için çareler ararken¹²⁰, Mehmet Ali Paşa, 1831'de Suriye'ye müdahale etmek için bir bahane buldu. Sultan asla pazarlık etmeyeceğini söyleyerek onu ve oğlu İbrahim Paşa'yı kanun dışı ilan etti¹²¹. Bu nedenle de Mehmet Ali, Osmanlı'ya karşı ayaklanmıştır. Ancak Mehmet Ali ve ordusu Osmanlı'yı yendi ve Mehmet Ali İstanbul'a bir kaç günlük mesafe kadar yaklaştı. Sultan II. Mahmut büyük devletlere başvurmak zorunda kalmıştır. Fransa zaten Mısır'ın bağımsızlığını istemiştir, zira Mehmet Ali ile anlaşarak Akdeniz bir Fransız gölü haline gelebilirdi. İngiltere ise Hollanda Krallığı ile birleşmeye karşı olan Belçika İhtilali'nin yarattığı Avrupa krizine konsantre olduğundan, İngiliz Başbakan Palmerstone, Osmanlı'ya yardım eli uzatmamıştır. Yaklaşan İngiltere genel seçimlerde İngiliz kamuoyunun ilgilenmediği Mısır olayı için Londra'ya yardım istemeye giden Namık Paşa eli boş olarak dönecekti. İstanbul'daki Stratford Canning ve David Urquhart isimli gizli Dışişleri görevlileri, Palmerstone'a Türklerin desteklenmesi gerektiğini dile getirmiştir. Ama İngilizler kendilerini geri çekecek ve Ruslar, Boğaziçi'ne girerken sadece seyredeceklerdi¹²².

Padişaha yardım eli Rusya'dan, I. Nikola'dan gelmiştir. Çar I. Petro'dan beri Karadeniz'i bir Rus gölü haline getirmek isteyen Rusya, zayıflamış olan Osmanlı yerine başka bir güçlü imparatorluk kurulmasını istememiştir. Bu yardım karşılığı Hünkâr İskeleyi Antlaşması imzalanmış, Çanakkale Boğazı tüm savaş gemilerine kapanmış, Karadeniz bir Rus gölü haline gelmiş ve Türkler de gölün muhafızları olmuşlardır. Rus Donanması'nın

¹¹⁹ Armaoğlu, *19 Yüzyıl* , s. 197.

¹²⁰ Uçarol, a.g.e., s. 188.

¹²¹ Phillip Graves, *İngilizler ve Türkler*, Çev. Y. Tezkan, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 1999., s. 5.

¹²² G.H.Bolsever, '*David Urquhart and the Eastern Question, 1833-37: A Study in Publicity and Diplomacy*', *The Journal of Modern History*, Vol.8, No.4, (Dec.,1936), s. 444.

Büyükdere açıklarında ortaya çıkması hem içeride hem de dışarıda II. Mahmut'un prestijini sarsmıştır. Ancak durum o kadar kötüleşmişti ki Ruslardan takviye olarak İstanbul'un korunması için kara kuvvetleri istenmiş ve bunlar Beykoz'da Nisan 1833'de konuşlanmışlardır. Bu gelişme karşısında etekleri tutuşan İngiltere, Fransa ve Avusturya birleşerek Rusya'yı İstanbul'dan uzaklaştırmak için hem Osmanlı'ya hem de Mehmet Ali'ye baskı yapmaya başlamışlardır. Bazı İngiliz savaş gemileri, Rusya'nın, Boğazlardaki bir hareketine karşı Çanakkale'ye gelmişlerdir. Rusya bu durumdan karlı çıkacağını, hasta adam Osmanlı'nın kendisine daha da muhtaç olacağını ümit ettiğinden baskılara ses çıkarmamıştır¹²³.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa ayaklanması İngiliz siyasetçiler ikiye bölmüştü. Bir kısım, Osmanlı yerine Mehmet Ali'nin desteklenmesi gerektiğini düşünmüştür. Neticede Osmanlı İmparatorluğu'nun bölüneceği aşikârdı. Ancak dönemin başbakanı Palmerstone bu fikirde değildir. Mehmet Ali Paşa'nın Fransızlarla yakın ilişkileri vardı ve yanlış politikalar takip edildiği takdirde, Fransa'nın İngiliz rotalarını bloke edebilmesi söz konusu olabilirdi. Buna ilave olarak Palmerstone, 1838 Baltalimanı Antlaşması'nın da meyvelerini toplamak istemiştir. Ayrıca Palmerstone, Osmanlı'nın çökmesi durumunda Fransa'nın değil, Rusya'nın avantajlı çıkabileceğine inanmıştır. Ruslar sadece Karadeniz üzerinden bir tehdit oluşturmuyorlardı. Son yıllarda oluşan Rusya-İran yakınlaşması da dikkat çekiciydi. 1833'de Hünkâr İskeleyi Antlaşması'yla Boğazlar, Rus düşmanlarının geçişine kapandı. Antlaşma ile İstanbul'daki Rus elçisi, neredeyse Osmanlı Sadrazamı (Chief Cabinet Minister) haline geliyordu. Bu İngiltere için çok tehlikeli bir durumdu. Kral, Başbakan Grey ve Lord Palmerstone'un hedefleri, Türk İmparatorluğu'nun Rusya himayesinden kurtarılması ve Mısır'da Napolyon hayallerinin tekrar canlanmasını önlemek olmuştur. Palmerstone için Rusya'nın İstanbul'u koruması, Çar'ın St. Sophia'da (Ayasofya'da) bir ayını yönetmesi kadar kötüydü¹²⁴. Palmerstone daha sonra İngiltere'nin bu konuda pasif kalmasını, İngiltere'nin en büyük hatası olarak değerlendirmiştir.

¹²³ Phillip Graves, *İngilizler ve Türkler*, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 1999, s. 5-7.

¹²⁴ H. Hearder, *Europe in the Nineteenth Century*, Longmans, 1966 London, s. 155-156.

Şubat 1833’de David Urquhart Türkiye¹²⁵ topraklarının İngiliz ticareti açısından önemini anlatan bir kitap yayınlamıştır. Kral IV. William’a ithaf edilen kitapta yeniçerilerin ortadan kaldırılmasıyla artık Osmanlı İmparatorluğu yönetimindeki problemlerin kaynağının ortadan kalktığı ve tekrar güçlü ve sağlam bir devlet olabileceği belirtilmiştir. Bu kitap IV. William tarafından tüm bakanlara dağıtılmıştır¹²⁶.

Yine David Urquhart tarafından 1834’de kaleme alınan ‘*England, France, Russia and Turkey*’ (*İngiltere, Fransa, Rusya ve Türkiye*) isimli kitap beşinci baskısı ile ses getirmiş, dergilerde ve gazetelerde özetleri yayınlanmıştır. Urquhart’ın İstanbul’da kaldığı zamanda yazdığı bu kitapta Rus siyasetinin birinci hedefinin İstanbul’u ve Boğazları ele geçirmek olduğu ileri sürülmüştür. İngiltere ve Fransa beraber hareket etmedikleri takdirde, Rusya’nın Avrupa’daki güçler dengesini bozacağı ve hatta kendi sonlarını hazırlayacakları iddia edilmiştir. Avusturya, Almanya ve Yunanistan’ın birer Rus uydusu olacağı ve Fransa’nın boyun eğmek zorunda kalacağı, Doğu’da ise 30 milyon poundluk İngiliz mallarının satıldığı İran ve Afganistan’ın Rus kontrolüne geçeceği endişeleri belirtilmiştir. Türkiye ve Boğazlar acilen, İngiliz ve Fransız korumasına girmeli ve Rusya durdurulmalıydı. Urquhart bir ülkenin bir yüzyılda yapabileceği reformları Türklerin on senede gerçekleştirdiklerini ve İngilizlerin Türkleri, Rusya ve Mehmet Ali karşısında kesinlikle desteklemesi gerektiğini iddia edilmiştir. Urquhart’ın diğer bir saptaması da ticaret ile ilgiliydi. İngiltere, Rusya’dan aldığı pek çok hammaddeyi Türkiye’den daha ucuza alabilirdi. Ayrıca Türkiye’nin gelişimine yardım edildiği takdirde (Türk mallarını ithal ederek) Türkiye’nin Rusya’dan daha fazla İngiliz malı absorbe edebileceği de iddia edilmiştir. Palmerstone, Rusya’ya Osmanlı’nın bağımsızlığını korumak için gerekli adımların atılacağını haber vermiştir. Dışişlerinden aldığı yetkiyle İstanbul Büyükelçisi Ponsonby, Bab-ı Ali’ye Rus himayesindeki Polonya’yı anımsatarak Sultan’ın sultan gibi davranmasını ve Çar’ın adamı statüsünden çıkması gerektiğini ifade etmiştir¹²⁷.

¹²⁵ Orjinal metinde Osmanlı İmparatorluğu yerine Avrupa kaynaklarında sıkça rastladığımız gibi Türkiye kelimesi kullanılmıştır.

¹²⁶ Bolsover, a.g.e., s. 446.

¹²⁷ Bolsover, a.g.e., s. 448.

1838 yılında İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerstone yazdığı kuvvetli raporlarla ünlü Sir John Bowring'i, Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'ı ile ilgili bir rapor yazması için görevlendirdi. Raporda tipik İngiliz dış politikasının esaslarına karşı gelen tüm noktalar silindikten sonra rapor basıldı. Orijinal raporda Mehmet Ali'nin bağımsızlığının tanınmasının İngiliz Doğu Varlıklarına (Hindistan'a) giden Süveyş ve Fırat Nehrinin kullanımını için son derece faydalı olacağı ve Rus emellerine bir bariyer olarak kullanılabilceği belirtilirken, Palmerstone, Avrupa güçler dengesi için Osmanlı'nın bütünlüğünü savunmaya devam etti ve Mehmet Ali'nin bağımsızlığını tanımamıştır¹²⁸. Fransa ile dost ve güçlü bir Mehmet Ali Paşa, Mısır ve Suriye'ye egemen olabilir, Hindistan'a giden Kızıldeniz ile Dicle, Fırat ve Basra yolunu tehlikeye sokabilirdi. 16 Ağustos 1838'de İngiliz yardımlarına karşılık imzalanan Balta Limanı Antlaşması ile Osmanlı devleti İngiltere için adeta bir açık Pazar haline gelmiş ve bundan sonra ekonomisi bir daha düzelmek üzere bozulmuştur¹²⁹.

Sonunda başta Rusya olmak üzere, İngiltere ve Fransa'nın baskılarıyla Padişah ile Valisi arasında Kütahya Antlaşması yapıldı. II. Mahmut bu konuda Rus desteğinin devam etmesini istediğinden Rusya ile de 8 Temmuz 1833'de Hünkâr İskeleyi Antlaşması imzalanmıştır. Buna göre Rusya'ya bir saldırı durumunda Osmanlı Devleti Çanakkale Boğazı'nı kapatacaktı. Hünkâr İskeleyi Antlaşması'ndan sonra İngiltere, Osmanlı'yı yalnız bırakmamaya karar vermiştir¹³⁰. Neticede Mehmet Ali, İngiliz çıkarlarını tehdit etmekte idi. Bu ikinci ayaklanmadan Fransa ve Rusya da memnun kalmamıştır. Fransa, Mehmet Ali'nin tarafında yer aldığı için, Mehmet Ali galipken konunun kapanmasını istemiştir. Rusya ise Hünkâr İskeleyi Antlaşması'ndan o kadar memnundu ki konunun tekrar revize edilmesini istememiştir. Avusturya'da da Metternich, 1830 İhtilalleri durulduğu için, artık Rusya'nın dümen suyuna gitmek zorunda değildir. Metternich, diğer Batılı devletlerle anlaşmak istediği için, Londra'nın milletlerarası bir konferans fikrini ateşli bir şekilde savunmuştur¹³¹.

¹²⁸ R. S. Rodkey, 'Colonel Campbell's Report on Egypt in 1840 with Lord Palmerston's Comments', Cambridge Historical Journal, Vol.3, No.1, (1929),s. 102.

¹²⁹ Uçarol, a.g.e., s. 190-195.

¹³⁰ Armaoğlu, 19.Yüzyıl..., s. 210.

¹³¹ Armaoğlu, 19.Yüzyıl, s. 211-212.

Mısır'da bulunan ve Mehmet Ali Paşa'yı yakinen tanıyan pek çok önemli İngiliz görevli İngiltere'nin Mehmet Ali'yi desteklemesi gerektiği tezini savunmuştur. Palmerstone tarafından gönderilen Yüzbaşı Campbell'in Mısır Raporu (6 Haziran 1840) Mehmet Ali'nin yanlışlarını net bir şekilde ortaya koyarken, ekonomik ve politik reformların bu yanlışları dengelediği belirtilmiştir. Campbell'in raporundan tam 9 gün sonra Fransa'nın tamamen dışlandığı bir konferans, İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya arasında 25 Temmuz 1840'da düzenlenmiştir¹³².

1839'da Mehmet Ali Paşa tekrar ayaklandı. Mehmet Ali, Mekke ve Medine'yi elinde tuttuğu için Hilafeti, İstanbul'dan Mısır'a getirmeyi amaçlamıştır. Hedef bağımsız bir Mısır idi. Mehmet Ali, Konya'dan Bursa istikametine ilerlemiştir. Avrupa güçleri beraber hareket edemezken Rusya, Osmanlı'yı adeta korumasına almıştır. Mehmet Ali'nin bu seferki saldırı nedenlerinden biri Padişah'ın İngiliz tavsiyesine uyarak tekellerin kaldırılmasını kabul etmesiydi. Sultan bu şekilde Mehmet Ali'nin finansal anlamda ciddi derecede zarar göreceğini tahmin etmiştir. Ancak Padişah tekellerin kalkmasından dolayı tüm imparatorluğun göreceği zararı, Mehmet Ali'ye olan nefreti yüzünden hesaba katamamıştır¹³³.

Palmerstone, Londra Antlaşması ile Osmanlı'nın kadim hükümdarlığını tescil etmiştir. İngiltere'nin 1809'dan beri istediği, Boğazların kapalılığı ilkesini Rusya kendi teklif etmişti. Rusya pratikte bu kadar itiraz gören Hünkâr İskeleyi'nin uygulanamayacağını farkındaydı. Ancak bunun için bütün devletlerle savaşa girmeyi göze alamamıştır¹³⁴. Onun için en iyisi Fransa ile İngiltere'nin arasını açmak ve Batı bloğunu parçalamaktı. Fransa'ya güvenen Mehmet Ali kabul etmek istemese de üzerine gönderilen orduyla 1840 Temmuz'unda Afrika'daki topraklarına geri gönderilmiştir. Bu orduya İngiltere, Avusturya, Prusya ve hatta Rusya'yı da katmıştır¹³⁵. Ancak Palmerstone 1838'de yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: '*Politikamız, Türk İmparatorluğu'nun bütünlüğünü koruyacak ve Sultan'ın hükümrânlığını devam ettirecek gayretleri esas almalıdır. Toprak*

¹³² Hearder, a.g.e., s. 156.

¹³³ Graves, a.g.e., s. 7.

¹³⁴ Armaoğlu, 19.Yüzyıl..., s. 213.

¹³⁵ Hearder, a.g.e., s. 156.

bütünlüğünün devam ettirilmesinin mümkün olamayacağı görülürse bir konfederasyonu düşünebiliriz'¹³⁶. Dolayısıyla İngilizler 'eski dost Türkleri', Fransız bağlantıları kuvvetli Mısırlılara tercih ettiler ve bu politikaya 93 Harbi sonuna kadar bağlı kaldılar. Palmerstone bu dönemin en önemli İngiliz devlet adamı olmuştur. Temmuz 1841'de imzalanan Boğazlar Sözleşmesiyle, Boğazlar barış zamanında yabancı gemilere kapanacaktı. Böylece 'Doğu Sorunu' bir on yıl kadar sakinleşecekti. Urquhart'ın Rus fobisi ağırlıklı politik saptamalarında İstanbul, Avrupa'daki güçler dengesi için çok önemli idi. İngiliz dergi ve gazetelerini önemli derecede Türkiye'yi destekleyen fikirlerle donatılmış yazıları, belki de Kırım Savaşı'na giden yolu hazırladı¹³⁷.

1853 yılında Rusya'nın hasta adam (veya bazı kaynaklara göre ölmekte olan ayı) olarak tanımladığı Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşımında Rusya, İngiltere ile anlaşamadı. Ocak 1853'de Moskova'da verilen bir baloda, Çar İngiliz elçisi Sir Hamilton Seymour'a Osmanlı'yı parçalama teklifinde bulunurken, İngiliz elçiden şu cevabı almıştı: '*Söylemek zorundayım ki, kuvvetli ve âlicenap adama, zayıf ve hasta adamı korumak düşer*'¹³⁸. Rusya, Osmanlı bünyesindeki Ortodoksları himayesine almak istedi ve bunu kabul ettiremeyince başka nedenleri de sebep göstererek Osmanlı'yla 1853'de üç sene sürecek olan Kırım Harbi'ne girmiştir. Bu tarihlerde dikkat edersek, İngiltere, Kuzey Amerika'daki kolonilerini kaybetmiş ve İngiliz tüccarlar gözlerini Hindistan ve Doğu Akdeniz'e çevirmiştir. Akdeniz'deki İngiliz çıkarları Osmanlı'nın varlığıyla korunabilirdi. II. Catherina'nın, Karadeniz havzasında ilerlemesi İngiliz devlet adamlarını ve tüccarlarını önemli derecede endişelendirmeye başlamıştır¹³⁹.

Rusya'nın Karadeniz'i bir Rus gölüne çevirmeye yönelik Boğazlar politikası ve Doğu Avrupa'daki dengeleri bozma girişimleri İngilizleri hareketlendirdi. İngilizlerle beraber Fransızlar da Rusya'ya savaş açarak (27 Şubat 1854) Boğazlardan Karadeniz'e donanma gönderdiler. Sözde Osmanlı toprak bütünlüğünü savunmak için gelen İngiliz ve Fransız Filolarının amacı Rusya'nın güneye inmesini engellemektir. Sivastopol'ün düşmesinin

¹³⁶ Graves, a.g.e., s. 7.

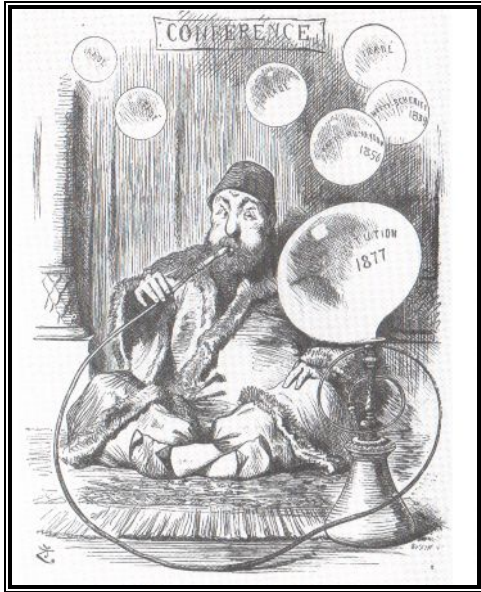
¹³⁷ Bolsover, a.g.e., s. 467.

¹³⁸ Benzer anektod için bkz. Uçarol, a.g.e., s. 217.

¹³⁹ Graves, a.g.e., s. 1.

ardından Aralık 1855’de Kafkaslarda Rusya, kesin bir yenilgiye uğramıştır ve savaşı kaybetmiştir¹⁴⁰. İngiltere ve Fransa’ya Avusturya da eşlik etmiştir çünkü Rusya’nın Balkanlardaki emellerinden geri adım atmaya hiç niyeti olmadığı yapılan görüşmelerde anlaşılmıştır¹⁴¹.

25 Şubat 1856’da Paris Kongresi toplandı ve Paris Antlaşması imzalandı. 28 Şubat’ta da Islahat Fermanı ilan edildi. Islahat Fermanı ve Paris Antlaşması ile Avrupa devletleri Osmanlı’nın hem içişlerine hem de dışişlerine müdahalesi kolaylaşmıştır. Avrupa devletleri, Osmanlı Padişahı ile onun Hristiyan tebası arasındaki ilişkilere müdahale edilmiştir¹⁴². Hammaddede zengini olan Osmanlı topraklarında rahat hareket edebilmek ve Osmanlı’yı yarı sömürge haline getirmek için Batılı Devletler ile bundan çıkar sağlayan Osmanlı’nın gayrimüslim tebası işbirliği içinde hareket etmiştir. 1856 Islahat Fermanı, bu yardımlara karşılık ilan edilmiştir. Modernleşme hareketleri ve Müslüman–gayrimüslim eşitliği üzerinde bu kadar duran İngiltere’nin asıl amacı, Rusya’nın bu gibi bahaneleri kullanarak Osmanlı’ya saldırmasını ve Hindistan rotasına bir tehdit oluşmasını engellemek ana temasına dayandırılmıştır.

Türklerin ve Avrupalıların birbirlerini nasıl gördüklerine dair karikatürler (solda 6.1.1877 tarihli Punch dergisinde Osmanlı modernleşme hareketlerinin sadece sabun köpüğü olduğuna dair bir karikatür, aşağıda Ocak ve Şubat 1877 Hayal Dergisi’nde Osmanlı’ya nasıl yürüyeceğini öğreten ve fazla düşünmemesini tembihleyen Bayan Avrupa ve Avrupa tarafından empoze edilen yürütece (neyi nasıl yapması gerektiğini anlatma) isyan eden Osmanlı)¹⁴³

¹⁴⁰ Armaoğlu, 19. yy..., s. 250.

¹⁴¹ Armaoğlu, 19. yy..., s. 243.

¹⁴² Uçarol, a.g.e., s. 237.

¹⁴³ Brown, a.g.e., s.300.

Kırım Harbi'nde, İngiltere halen Osmanlı'nın toprak bütünlüğünden yanaydı ve savaşta Osmanlı'yı desteklemiştir. Bunun birinci sebebi Rus ordusunun Kafkasya ile Türkistan üzerine yapmaya başladığı seferler ve bunun sonuçlarının İngiltere'nin Hindistan'daki durumunu olumsuz etkileyebileceği endişeleriydi. 1850'lerin sonlarında ve 1860'ların başlarında bu savaş, İngilizlerce büyük bir hata olarak görülmüştür. İngiliz yurttaşları Avrupa'daki askeri müdahalelere ve dengenin korunması için İngiltere'nin tam yükümlülük almasında gittikçe daha az hevesli olmaktadır.¹⁴⁴

İngilizlerin Osmanlı'yı koruma ve kollama üzerine oturan dış politikası kendini 1798 yılında Napolyon'un Mısır'ı ele geçirmek istemesi, 1839-41 Kavalalı Mehmet Ali Paşa Ayaklanması ve 1853 Kırım Harbi esnasında göstermiştir¹⁴⁵.

1.5.4 İngiliz Dış Politikası'nda Değişim

İngiltere, Kırım Harbi'nden oldukça karlı çıkmıştı. Savaştan hiç bir somut sonuç elde edemeyen ve 100.000 asker kaybeden Fransa'ya göre 20.000 asker kaybetmiş ve Karadeniz'de Rus tehlikesini bertaraf etmiştir. Rusya bir süre Ceyhun-Seyhun Nehirleri üzerinde ilerleyecek ve Osmanlı üzerindeki Rus tehdidinin bir müddet için ertelenmesi hedefinin gerçekleştirilmesi amaç edinilmiştir.

¹⁴⁴ Kennedy, a.g.e., 181.

¹⁴⁵ Öke, a.g.e., s. 30.

1870'lerde İngiltere, Avrupa'dan uzak durarak bir izolasyon politikası uygulamaya başlamıştı. Güçler dengesi bozulmadıkça Londra, Avrupa'ya karışmayacaktı¹⁴⁶. Kırım Savaşı bir noktayı açığa çıkarmıştı. Bu da İngiltere'nin kendine özgü kuvvetli yanları olarak bilinen özelliklerinin (yönetimin fazla müdahaleci olmayışı, İmparatorluk ordusunun küçük tutulması, deniz gücüne fazlaca güven, kişisel özgürlüklere ve baskılardan uzak bir basına verilen önem, parlamentonun ve tek tek bakanların yetkileri), ülke, önemli bir düşman karşısında mevsim ne olursa olsun süren yaygın bir askeri harekât yapma durumunda kalınca, kolaylıkla zayıflık haline dönüşebildiği¹⁴⁷.

Dönemin başbakanı ekonomist Gladstone (Liberal Parti) savaştan uzak kalmayı tercih etmiştir. 1871'den sonra Fransa'nın yerini güçlü bir Almanya almıştır. Bismark da *status quo*'nun devamından yana olmuştur. 1839'da Aden'e yerleşen İngiltere, Süveyş Kanalı'ndan Mısır'ın payına düşen hisseleri 1875'de satın alarak Kızıl Deniz, Hint Okyanusu ve Basra Körfezi arasındaki önemli bir su yolu üzerinde etki kurmayı başarmıştı¹⁴⁸. Bu arada Başbakan Disraeli, Kraliçe Victoria'yı Hindistan İmparatoriçe'si ilan etmiştir. Başbakan, Ortadoğu için daha ılımlı bir dış politika planlamıştır. Disraeli, Hindistan Müslümanlarının desteğini fazlasıyla önemsiyor ve Çar Rusya'sından şiddetle nefret ediyordu¹⁴⁹. 1876 yılında Bulgaristan'da yaşanan karmaşayla ilgili olarak muhalefetteki William Gladstone, Türkleri yererken, Disraeli halen Osmanlı toprak bütünlüğü inancından ödün vermemiştir¹⁵⁰. Gladstone, Türklere ağır hakaretlerde bulunur ve Türkleri insanlık dışı bir vahşi tür olarak değerlendirirken (Bulgaristan Dehşeti adlı risalesinde), Disraeli, Britanya için daha gerçekçi olup, Türkleri savunmayı tercih etmiştir. Osmanlı Devleti tüm Asya'daki Müslümanları Ruslarla mücadeleye çağırması, ilişkileri güçlendirmesi Rusya'nın çabalarına bir engeldi. Osmanlı'nın Asya'daki nüfuzunu kırmak isteyen¹⁵¹ ve Balkan Devletleri'ni Osmanlı aleyhine kışkırtmaya (1875) devam eden Rusya, 1877-78 yılında Osmanlı ile 93 Harbi olarak bilinen savaşa girmiştir. Kırım Savaşı,

¹⁴⁶ Armaoğlu, 19. Yüzyıl..., s. 488.

¹⁴⁷ Kennedy, a.g.e., s. 206.

¹⁴⁸ Arı, Geçmişten Günümüze..., s. 101.

¹⁴⁹ Graves, a.g.e., s. 12-13.

¹⁵⁰ Norman Itzkowitz, 'The Problem of Perceptions', Imperial Legacy, ed. Carl Brown, s. 34.

¹⁵¹ Uçarol, a.g.e., s. 375.

Rus milliyetçiliğini ağır yaralamış¹⁵² ve Rusları yeni bir savaş için kamçılıyordu. Palmerstone tarafından başlatılmış olan Osmanlı bütünlüğünü koruma politikası İngiliz hükümetinde iki kere başbakan olan Benjamin Disraeli tarafından devam ettirilmiştir. Ancak bu destek sözlü ifadelerden öteye gitmeyecekti. Aynı tutum 1856 Paris Antlaşması'nı imzalayan ülkeler için de geçerliydi.

John Tenniel, 1876, Punch (15 April 1876): 1876 Punch Dergisi'nde siyasi bir karikatür; Başbakan Disraeli (1804–1881) Kraliçe Victoria'yı Hindistan İmparatoriçesi ilan ediyor: 'Eskiler için yeni taçlar !'¹⁵³

İngiltere savaşın başlamasıyla tarafsız olduğunu bildirerek Rusya'ya verdiği bir nota ile şu hususları bildirmiştir¹⁵⁴:

- İngiltere, savaş karşısında tarafsızlığını ilan etmiştir ve kendisinden yardım beklememesini de Osmanlı Devleti'ne bildirmiştir.
- İngiltere, Hindistan ile dünya ticaretinin güvenliği için Süveyş Kanalı'na hiç bir zarar verilmemesini taraflardan istemektedir.

¹⁵² Armaoğlu, 19.Yüzyıl..., s. 490.

¹⁵³ <http://www.victorianweb.org/art/illustration/tenniel/1.html>, (erişim tarihi: 23.05.2007).

¹⁵⁴ Armaoğlu, 19.Yüzyıl, s. 517.

- İngiltere, İstanbul şehrinin, şimdiki sahibinden başkasının eline geçmesine kayıtsız kalamaz.
- İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın bugünkü rejimi hiç bir suretle değiştirilemez.
- İngiltere'nin, Basra Körfezi'nde korumaya mecbur olduğu çıkarları vardır.
- İngiltere, Bulgaristan işgal edilecek olursa. Bunun geçici olacağı hususunda Çar'ın vermiş olduğu teminatı hatırlatır.
- İngiltere, savaştaki tarafsızlığını, bu şartlara bağlı olarak sürdürecektir.

Ancak Disraeli, Avrupalı güçlerin Osmanlı'ya herhangi bir müdahalesinin beraberce yapılacağını öngören 1856 Paris Antlaşması'nı çiğneyerek, İstanbul'daki tebaasını korumak maksadıyla bir İngiliz filosunu İstanbul'a göndermiştir¹⁵⁵. Plevne'nin düşmesi ve Rusya'nın böyle ilerlemesi İngiltere'yi endişe düşürmüş ve bu bahaneyle savaş filosunu göndermişti. Rusya ile İngiltere, İstanbul'da adeta burun buruna gelmişlerdi. İngiliz filosu Adalar önünde, Ruslar Ayastefanos (Yeşilköy) açıklarındayken, 1878 Mart'ında Osmanlı Devleti yalnız ve güçsüz idi¹⁵⁶.

Balkanlarda, Türklerin bastırmaya çalıştığı isyanlarla karşılıklı katliamlar yapıldığını ve bunların sorumlusunun Osmanlı Devleti olduğunu savunan İngiliz Liberaller artık Osmanlı'yı destekleme politikasından hızla vazgeçilmesini söylüyorlar ve bu sözler geniş yankı bulmuştur. Liberallere göre söz konusu olan insan hakları, Hindistan'ın güvenliğinden daha önemliydi. Neyse ki İngiltere, savaşa bilfiil iştirak etmek zorunda kalmadı. Osmanlılar, Kafkaslarda ve Tuna'da (Bulgaristan'daki Plevne şehri) ağır darbeler alarak teslim olmuşlardır¹⁵⁷.

I. Meşrutiyet dönemine denk gelen bu tarihte Osmanlı, Rusya ile Ayestefanos Antlaşması'nı imzalamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun mahvı demek olan¹⁵⁸, Ayestefanos Antlaşması'na İngiltere, şiddetle karşı çıkarak Osmanlı'nın yanında durmuş

¹⁵⁵ Header, a.g.e., s. 162.

¹⁵⁶ Uçarol, a.g.e., s. 379.

¹⁵⁷ Armaoğlu, 19.Yüzyıl..., s. 518.

¹⁵⁸ Uçarol, a.g.e., s. 382-83.

ve Rusya'nın elinden pek çok kazancını almıştı¹⁵⁹. Aksi takdirde Rusya, Ege Denizi'ne ve Dicle-Fırat Yolu ile Basra Körfezi'ne uzanabilirdi. Hindistan'ı ve daha geniş anlamda Doğu ticaretini tehdit eden Rusya'ya karşı gerekli önlemler, Ayestefanos Antlaşması'nın bir takım maddelerinde değişiklikler yapılarak 1878'de Berlin Antlaşması'nın imzalanmasıyla alınmış olmuştur¹⁶⁰. Bu antlaşma ile Osmanlı, 287.510 km kare toprak kaybetmiştir. Bu savaştan sonra Londra, yüzyıldır sürdürdüğü Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma politikasını bıraktı. Disraeli ve Lord Salisbury'nin katıldığı İstanbul Konferansı'ndan sonra İngiliz–Osmanlı ilişkileri bir dönüm noktasına girmiştir. İngiltere, Rusya'nın Balkanlar'da ve Karadeniz'de ilerleyişini kabul etmekle beraber İstanbul'u kurtarmıştı. Salisbury konferansta adeta Rus Büyükelçi İgnatıyef ile aynı lisanı konuşmuştur. Başbakan Disraeli ve Dışişleri Bakanı Lord Derby'den farklı olarak Salisbury, Osmanlı'nın tükendiğine inanıyor ve gittiği Paris, Berlin, Viyana ve Roma'da, İstanbul'a artık bir destek kalmadığı konusundaki kanaatini pekiştirmişti. Hindistan İşleri Bakanı Lord Salisbury, İstanbul Konferansı'nda İngiltere'nin yeni siyasetini açıkça dile getirmiştir. İngiltere, Berlin Antlaşması'nda Osmanlı'nın tarafını tuttuysa da Boğazlardan kendilerine Karadeniz'e geçiş hakkı istemiştir. Yani İngiltere artık Boğazların açıklık ilkesine tabi olmasından yanaydı. Öte yandan Rusya, kapalılık ilkesini savunmuştur çünkü İngiltere'nin yukarıya Karadeniz'e çıkmamasının en etkili yolu kapalılık ilkesiydi¹⁶¹.

¹⁵⁹ Armaoğlu, 19.Yüzyıl, s. 513-30.

¹⁶⁰ Uçarol, a.g.e., s. 383.

¹⁶¹ Armaoğlu, 19.Yüzyıl..., s. 528-529.

Aslan ve Ayı: Türkiye'nin (orijinalinde Türkiye olarak geçmektedir.) yardımına koşan İngiltere (Aslan), Rusya'ya (Ayı) ondan uzak durmasını söylüyor. 1877'de çıkan bir milliyetçi marşın kapak resmi¹⁶²

1877-78 Osmanlı-Rus savaşında İngiltere, Osmanlı'ya beklediği desteği vermediyse de iktidardaki Başbakan Disraeli ve Muhafazakâr Parti, Rusya'nın Osmanlı'yı yıkmasını önlemeye çalışmıştır. Lakin Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü savunmakla işi yürütmek mümkün değildi. İngiltere, Osmanlı üzerinden İngiliz İmparatorluğu'nun korunamayacağını ve kendisinin somut bazı tedbirler almak zorunda olduğunu anlamıştı ki Kıbrıs ve Mısır'ın ele geçirilmesi bunun örneklerindedir. İngiltere, Rusların yayılmasına paralel olarak, kendi menfaatleri açısından özellikle XVIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasından yana bir politika izlemiştir. Uluslararası anlaşmazlıklarda, Osmanlı-Rus mücadelelerinde bu politika devam ettirilmiştir. Liberal Gladstone'un 1880 yılında başbakanlığa gelişine kadar bu durum devam ettirilmiştir. Yeni başbakan bu siyaseti terk ederek, Osmanlı Devleti'nin topraklarının parçalanması ve özellikle Ermeni devleti kurulması yönünde ciddi

¹⁶² James, a.g.e., s. 95.

faaliyetlerde bulunmuştur. Artık Muhafazakâr Parti de Liberallerin (Gladstone) etkisiyle Osmanlı dış politikasını değiştirmiştir.

27 Mart 1878'de Lord Derby'nin Dışişlerinden çekilmesiyle yerine Lord Salisbury geldi. 93 Harbi'nde Rusların batıda İstanbul, doğuda ise Erzurum'a kadar gelmeleri İngiliz Başbakanı Salisbury'yi dehşete düşürmüş, Hindistan yolunun korunması için Mısır ve Kıbrıs'ın ilk fırsatta ele geçirilmesine karar vermiştir. Rusya'nın Kars yaylasına yerleşmiş olması Rusya'ya Anadolu yolunu açmıştır. Salisbury, o sırada Bab-ı Ali'ye gönderdiği ultimatonda İngiltere'nin, Rusya'nın İstanbul'dan çekilmesi ve Bulgaristan sınırının küçültülmesi için müzakere halinde olduğu ve Osmanlı'nın Kıbrıs adasının idaresinin İngiltere'ye bırakılmadığı takdirde, İngiltere'nin Osmanlı ile dostluğunun biteceğini bildirilmiştir. Bunun ilk sonucunun da İstanbul'un işgali ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bölüşülmesi olacağı, verilen ultimatonda belirtilmiştir. Gerekçe, İngilizlerin Kıbrıs'taki varlığının Padişah'ın Suriye ve Mezopotamya üzerindeki otoritesini daha da kuvvetlendireceğiydi. Osmanlı'nın adadaki egemenlik haklarının korunduğu bu antlaşma bir ittifak antlaşmasıydı. İngiltere'nin Doğu Akdeniz'deki konumunu kuvvetlendirmek için Kıbrıs'dan sonra sıra Girit adasına gelmiştir¹⁶³.

Neticede 93 Harbi'ni takiben İngiltere, Süveyş Kanalı için bir ileri karakol teşkil edebilecek Kıbrıs'ı (1878), Rusya'ya karşı bir tedbir olarak ele geçirmiştir¹⁶⁴. İngiltere, Süveyş Kanalı 1869'da açıldıktan sonra 1882'de de Mısır'ı işgal ederek artık Osmanlı toprak bütünlüğünden yana olmadığını açıkça göstermiştir¹⁶⁵. Bu işgali sadece protesto edebilen Osmanlı için Mısır, savaşız kaybedilen ikinci toprak parçasıydı. İngiltere, 1882'de Mısır'ı, 1884'de Berbere'yi ve 1898'de Sudan'ı işgal ederek ve Arabistan'ın güney kıyılarına koruması altına almıştır¹⁶⁶. Fiilen Osmanlı'dan ayrı ve bağımsız hareket etse de Mısır, hukuken Osmanlı egemenliği altındaydı¹⁶⁷. Ancak Süveyş Kanalı ve Mısır, İngilizler için vazgeçilemez noktalardan biriydi çünkü İngiltere'den Hindistan'a giden en kısa deniz yolunun aktarma noktası Mısır'dı. Türklerle iyi ilişkiler olduğu takdirde

¹⁶³ Armaoğlu, 19.Yüzyıl..., s. 529.

¹⁶⁴ James, a.g.e., s. 100-101.

¹⁶⁵ Uyar, a.g.e., s.19.

¹⁶⁶ Arı, Geçmişten Günümüze ..., s. 101

¹⁶⁷ Armaoğlu, 19.Yüzyıl..., s. 546.

İskenderiye-Süveyş rotası altın, gümüş, asker ve malların dolaşımında, Ümit Burnu rotasından çok hızlıydı¹⁶⁸. Süveyş Kanalı, İngiltere'nin resmi olmayan imparatorluk sınırları içine böylece alınmıştı¹⁶⁹.

1882'de İngiltere'nin Mısır'ı işgali İstanbul için diplomatik bir felaketti. Osmanlı her ne kadar askeri bir müdahale yapmak istediye de yeterli gücü yoktu ve büyük devletlerden destek alamayacağını farkında idi¹⁷⁰. Süveyş Kanalı'ndan geçen 2727 geminin 2250 tanesinin İngiliz olduğu düşünülürse, bu İngiltere'nin Mısır'ı işgali için geçerli bir sebep olarak görülebilir. İngiltere'nin, Birinci Dünya Savaşı'nda Süveyş Kanalı'nın durumunu belirleyecek güç olması, bu politika sayesinde vuku bulmuştur. Mısır'ın işgalinde İngiltere'nin bir diğer amacı da Akdeniz'in Fransız emperyal rüyalarını süsleyen 'le lac France' (Fransız gölü) haline gelmesini önlemektir. Bundan sonra geleneksel İngiliz-Türk dostluğu mazide kalacaktır. Rusya'nın Balkanlarda güttüğü politikaların aynısını İngiltere, Ortadoğu'da İslam dünyasında yapmaya yönelmiştir. Osmanlı'nın elinde kalan son Balkan toprağı Makedonya'nın bağımsızlığı için baskısını gittikçe arttıran İngiltere'nin Osmanlı'ya ölümcül darbeyi yapan Balkan Savaşları'ndaki payı, Rusya gibi çok büyük olmuştur¹⁷¹.

Bundan sonra Rusya'nın Osmanlı'yla ilgili olarak İngiliz dış politikası hızla değişim gösterecektir. Başbakan Lord Salisbury, Palmerstone'dan daha deneyimli olmasına rağmen tutarsızlığı neredeyse bir prensip haline getirmişti. Onun politikalarının değişkenliği herkes tarafından biliniyordu. Kendi söylemiyle 'bu ülke (Britanya İmparatorluğu) popülist politikalarla yönetilmektedir ve bu yüzden tutarlı bir dış politika uygulaması söz konusu olamaz' demiştir¹⁷².

Osmanlı, artık Rusların, Boğaziçi'nden çıkmasını engelleyebilecek güce sahip değildir. Fransız-Mısır ortak yapımı olan Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra Hindistan'ın hayat damarlarının kesilmemesi için İngiltere, Ortadoğu'da, dominant güç olarak kalmak

¹⁶⁸ Graves, a.g.e., s. 1.

¹⁶⁹ James, a.g.e., s. 100.

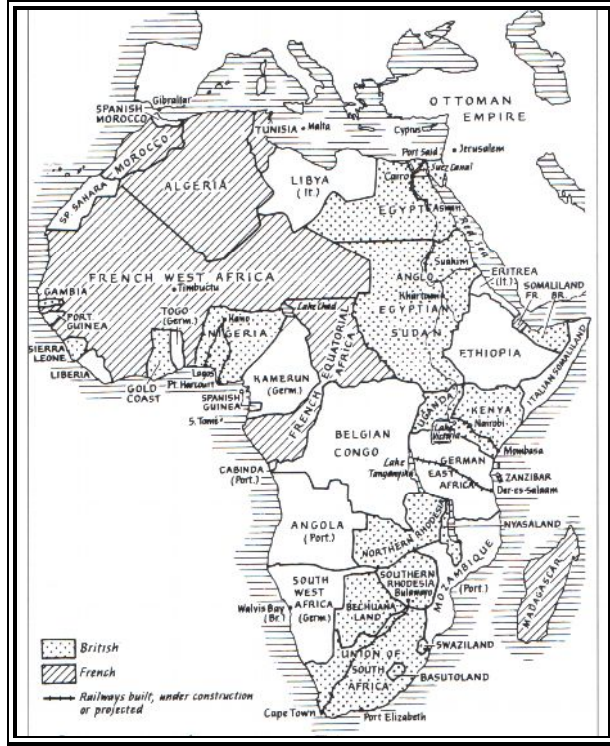
¹⁷⁰ Uçarol, a.g.e., s. 427.

¹⁷¹ Uyar, a.g.e., s.19.

¹⁷² Lillian M. Penson; 'The Principles and Methods of Lord Salisbury's Foreign Policy', Cambridge Historical Journal, Vol. 5, No. 1, (1935), s. 87-106.

zorundaydı. İngiltere bu dönemde Kuveyt dâhil Basra Körfezi'ndeki Arap Şeyhlikleri üzerindeki etkisini arttırmak için faaliyete geçmiştir¹⁷³.

Öte yandan İngiltere, 1815 Viyana Kongresi ile Hollanda'nın elinden Cape sömürgesini almış, 1840'lardan itibaren de Güney Afrika'dan başlayarak Kuzey Afrika'ya doğru ilerlemiştir. 1896'da son olarak Sudan'ı işgal eden İngiltere, Afrika'nın kuzeyinde İskenderiye'den (Mısır) güneyindeki Cape Town'a kadar bir şerit halinde uzayan büyük bir sömürge imparatorluk kurmuştur¹⁷⁴.

1914'de Afrika'daki Koloniler¹⁷⁵

İngiltere için en önemli siyaset tekniği büyük devletlerle arasında tampon devletlerin var olmasıydı. İngiltere'nin diğer bir tedbiri de Rusya'ya karşı bir tampon devletin, yani Ermenistan'ın kurdurulmasıydı. Osmanlı topraklarında kendine bağlı devletler yaratmak ve Rusya'yı engellemeye çalışmak İngiltere'nin yeni dış politikası idi. Balkanlar, Rusya

¹⁷³ Uçarol, a.g.e., s. 429.

¹⁷⁴ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Kitabevi 15. Baskı, 2005 İstanbul s. 85.

¹⁷⁵ James, a.g.e., s.189.

için bir başka alternatif yol olurken İngiltere, buradaki kontrolü Avusturya-Macaristan'a bırakmıştı. Bir Cermen-Slav mücadelesi, İngiltere'nin çıkarlarıyla uyumluydu. Gladstone, Berlin Antlaşması gereğince Ermenilerle ilgili yapılması gereken reformların geciktirildiği gerekçesiyle Osmanlı Devleti'ne tüm Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletlerle beraber tehditkâr bir nota vermiştir. Türk düşmanı Liberal Parti Başkanı Gladstone, Karadağ'ın özerklik isteklerinden yola çıkarak, Yunanistan'ın toprak taleplerini destekleyerek, Ermenilerle ilgili reformları talep ederek ve Arnavutluk'a ve Makedonya'ya özerklik verilmesini isteyerek Osmanlı'yı parçalama politikasını resmen başlatmıştır¹⁷⁶.

İngiliz dış politikasının bir değerlendirmesini yaparsak, görülmektedir ki 1830'dan Berlin Antlaşması'na kadar Türkiye'deki İngiliz siyasetinden sorumlu devlet adamlarının temel yanlışı, Osmanlı Saltanatının üzerine inşa edildiği dogma ve prensipleri incelememiş olmalarıdır. Reform ve şeriata dayalı bir teokratik devlet yapısı taban tabana zıt iki olguydu. Kuran'a göre yönetilen bir ülkede kanun önünde eşitlik olamazdı. Politik eşitliğin Müslüman olmayan halka verilmesi söz konusu olamazdı. Sultandan gayrimüslimler için zorla koparılan imtiyazlar, Saltanatın dayandığı temellere, inançlara ters gelmekle beraber, kökten dincileri çok kızdırmıştı. İngilizlerin reformlar için şiddetli baskıları ve Türk İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü koruma stratejileri taban tabana zıt iki politikaydı¹⁷⁷. Kısaca özetlersek, İngiltere, İmparatorluk Yolu'nun korunması için Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü destekleme politikasından vazgeçtikten sonra Osmanlı için dört ana tehlike ortaya çıkmıştır.

- Boğazlar üzerinde İngiliz-Rus mücadelesi
- Balkanlar üzerinde Avusturya-Rusya mücadelesi
- Mısır üzerinde İngiliz-Fransız mücadelesi
- Osmanlı'nın Ortadoğu topraklarında İngiliz-Alman mücadelesi¹⁷⁸.

Avrupa'nın sömürge imparatorlukları Osmanlı'nın Arap topraklarını bir bir ele geçiriyorlardı. Cezayir (1830) ve Tunus (1881) Fransızlarca, Mısır (1882) ve Sudan

¹⁷⁶ Armaoğlu, 19.Yüzyıl..., s. 541.

¹⁷⁷ Graves, a.g.e., s. 16-17.

¹⁷⁸ Armaoğlu, a.g.e., s. 51.

(1898) İngilizlerce ve Libya (1912) İtalyanlarca işgal edilmiştir¹⁷⁹. 1876-1909 arası hükmeden Sultan II. Abdülhamit, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupalı Büyük Güçler karşısında ne kadar güçsüz olduğunu anlamıştır. Irak'ta, Körfez'de ve civarındaki Arabistan'da bulunan İngiliz nüfuzu Bab-ı Ali'yi son derece ürkütmüştür. Bu bölgelerdeki Osmanlı memurlarından İstanbul'a gelen raporlar son derece olumsuzdu. 1880'lerden itibaren Saray'a verilen bu olumsuz raporlarda Britanya baş tehdit olarak algılanırken, ikinci derecedeki tehdit de lokal Arap şeyhlerinin ihtirasları ve artan silah ticareti olarak belirtilmiştir¹⁸⁰.

1904 yılında İngiltere, dış politikasında ciddi bir yön değişikliği yaparak Fransa ile ortaklaşa hareket etmeye başladı. 1904 İngiliz-Fransız Antlaşması (Entente Cordiale¹⁸¹) ile İngiltere, Fransa'nın Fas'daki üstünlüğünü kabul ederken, Fransa da, İngiltere'nin Mısır'daki üstünlüğünü kabul edecekti. Birinci Dünya Savaşı'nda da müttefik olacak olan bu iki devlet, bu antlaşma ile 1960'lara dek uzanacak Ortadoğu'da sömürgecilik işbirliğine girmişlerdir. Ancak Fransızların tüm çabalarına rağmen İngiltere, uzun zaman, Rusya ile anlaşmamıştır. İngilizler, Rusların daima Hindistan'a erişmek gibi gizli bir planlarının olduğunu düşünüyorlardı. 1907 yılında da Rusya ile bir antlaşma imzalayan İngiltere, İran'ın kuzeyinin Rusya, güneyinin de İngiliz etki alanı olmasını garantiye almıştır¹⁸². Bu şekilde İngiltere, dikkatini Kuzey Denizi'ndeki Alman tehlikesine verebilecek duruma gelmiştir¹⁸³.

1908'de Reval'de buluşan İngiltere Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nikola, Alman ve Avusturya tehlikesine karşı işbirliği yapma kararı almışlardı. Almanya'nın denizlerde silahlanması İngiltere'yi, karada silahlanması ise Rusya'yı endişelendirmiştir¹⁸⁴. Bu görüşmelerin tek kaydı İngiltere Dış İşleri Bakanlığı müsteşarı Sir Charles Hardinge'nin Dışişleri Bakanı Edward Grey için hazırlamış olduğu rapordur. Bu durumu Almanya'ya

¹⁷⁹ Dankwart A. Rustow, 'The Military Legacy', Imperial Legacy, ed. Carl Brown, s. 256.

¹⁸⁰ Gökhan Çetinsaya, 'The Ottoman View of British Presence in Iraq and the Gulf: The Era of Abdülhamid II', Middle Eastern Studies, Volume 39, Issue 2, April 2003, s. 194-203.

¹⁸¹ Liora Lukitz, *A Quest in the Middle East, Gertrude Bell and the Making of Modern Iraq*, I.B. Tauris, London 2006, s. 2.

¹⁸² Lukitz, a.g.e., s. 2; aynı yorum için bkz. Arı, Geçmişten Günümüze..., s. 101.

¹⁸³ James, a.g.e., s. 215.

¹⁸⁴ Armaoğlu, 19.Yüzyıl..., s. 600-601.

hissettirmemeye çalışan iki ülke görüşmelerin Makedonya ile ilgili olduğunu açıklamışlardır.

Uluslararası İlişkilerde ne romantizme, ne de idealizme yer olduğunu düşünen Londra, Reelpolitik'ten taviz vermemiştir. Kendi nüfuz alanında İslamcılığın ve Türkçülüğün isyanlar yaratabileceği korkusuyla yaşamış olan İngiltere, Birinci Dünya Savaşı'nın akabinde Batı ve Doğu Türklerinin arasına bir Ermenistan, Araplarla Türkler arasına da bir Kürdistan yerleştirerek kendine karşı çıkabilecek büyüklükte bir gücü engellemeye çalışmıştır¹⁸⁵.

Doğu Sorunu olarak addedilen Avrupalıların Türkiye sorunu, her Avrupa devletinin Osmanlı İmparatorluğu'nu kendi amacına uygun şekilde ele almasından dolayı kronik bir sorun olana kadar, İngiliz-Fransız çatışması bu soruna yön vermiştir. Bu iki ülke arasındaki rekabet ve Rusya'nın Osmanlı toprakları üzerindeki emelleri Ortadoğu'yu domine eden yegâne durumdu. Almanlar ise Doğu Sorununun ancak son safhasından sorumlu tutulabilirler¹⁸⁶.

İngiliz üstünlüğüne tehdit beklendiği gibi Ruslardan değil, Almanlardan gelmişti. Bağdat-Berlin Demiryolu'nun yapılması her ne kadar Almanlara verildiyse de İngilizler yönetim kuruluna iki İngiliz'in de atanmasını Osmanlı Devleti ile kesinleştirmişti. Ayrıca Basra Limanı'nın geliştirilmesi de İngilizlerin katılımıyla olacaktı ve İngilizler bu civardaki navigasyon haklarının tümünü ellerinde tutacaklardı.

Mezopotamya'nın petrolü zenginliğin devamı ve dreadnought'larla (zırhlı savaş gemisi) gelişen ve hızlanan donanmanın gücü için gerekliydi ve İngiltere, bu toprakları elde etmek için herşeyi yapmaya hazırdı. Birinci Dünya Savaşı bunun için iyi bir fırsat olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, Basra, İngiltere-Hindistan trafiğinde o kadar stratejik bir yer olmuştu ki Lord Curzon 1911'de Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada Bağdat'ın kesinlikle tartışmasız İngiliz üstünlüğü olan bölgeler arasında olması gerektiğini

¹⁸⁵ Öke, a.g.e.,s. 31-32.

¹⁸⁶ Morris Jastrow, Jr., 'The Turks and the Future of the Near East', Annals of the American Academy of Political and Social Science, Vol. 84, International Reconstruction (Jul., 1919), s. 30-40.

söylemişti¹⁸⁷. Curzon'a göre Hindistan, Britanya İmparatorluğu'nun bel kemiğiydi ve savunması için Doğu'daki her nokta bir ileri karakol görevi üstenebilirdi¹⁸⁸. 1913 yılında Bağdat'daki İngiliz yetkililer Osmanlı İmparatorluğu içindeki her türlü önceliğin korunmasını tavsiye ediyorlar ve bölgedeki sistemin tamamen kontrol altına alınması için bir *imperium imperio*¹⁸⁹, nun şart olduğunu ileri sürüyorlardı.

¹⁸⁷ Peretz, a.g.e., s.401.

¹⁸⁸ Roger Louis, *Ends of British Imperialism*, I.B. Tauris, London 2006, s. 272.

¹⁸⁹ Devlet içinde devlet.

2 BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ ORTADOĞU VE ARAP ELİT KİTLESİNİN YAKLAŞIMLARI

Bu bölümde Osmanlı içerisindeki Arap unsurların Osmanlı kimliğine bakış açısını ve Osmanlı politikasının Arap entelektüel dünyasına yansımalarını inceleyeceğiz. Bundan başka Osmanlı Devleti toprakları içerisindeki Ortadoğu'da büyük devletlerin çıkar çatışmalarını ve Birinci Dünya Savaşı'nda Haşimi Hanedanı'nın neden İngilizlerin tarafında yer aldığını detaylandıracağız.

XIX. yüzyılda Avrupa, artık dünyaya hâkim bir konuma ulaşmıştır. Avrupa ile yapılan ticarete Ortadoğu bir hammadde sağlayıcısı ve mamul mal alıcısı konumuna gelmiştir. Büyük ölçekli fabrikasyon, ulaşımdaki yenilikler, buharlı gemi, demiryolu ve telgraf Avrupa ticaretinde büyümeye yol açmıştır. İlk kez Arapça konuşan bir ülke, Cezayir, Fransa tarafından işgal edildi (1830-47). Müslüman devletler ve toplumlar artık kendi kendilerini idame ettiremiyorlar, hâkim Avrupa karşısında hayatta kalmaya çalışıyorlardı. Osmanlı hükümeti yeni askeri örgütlenme ve yönetim şekilleri benimsedi ve Avrupa'nın çeşitli yasalarını kendine adapte etmiştir. Buralarda Avrupa ticaretine katılan yerli seçkin zümre ile reformcu hükümetler yabancı tüccarlar ve toprak sahipleri ile bir çıkar ittifakına girdiler. Ancak eşitlik ilkesi içermeyen bu denge zamanla Arapların aleyhine döndü ve önce Mısır ile Tunus ardından da Fas ile Libya, Avrupa denetimine girdi. Osmanlı İmparatorluğu Avrupa eyaletlerini kaybederek daha çok bir Türk-Arap Devleti haline geldi. Türkler, bir yandan İslami hukuk ve yaşayışını devam ettirirken bir yandan da kendi inançlarına uygun olmayan pek çok yeniliği de uygulamaya çalıştılar ve bunun Avrupa'yı yakalamada yeterli olacağını düşünmüşlerdir¹⁹⁰.

Siyasal olarak bakıldığında Osmanlı'daki reformist akımlar, İstanbul'da bir meclisin toplanması ve İran'da 1906'da gerçekleştirilen Anayasa Devrimi, Arapların da umutlarını güçlendiren bir etki yapmıştır. Araplar, Osmanlı parlamentosunda temsil hakkına sahiplerdi, fakat Arapçaya Türkçe ile eşit statü verilmesi ve katılım imkânlarının daha

¹⁹⁰ Hourani, a.g.e., s. 314.

geniş olduğu yerel meclislerin kurulması talepleri gün geçtikçe fazlalaşmıştır. Osmanlı önceki esnek yapısından dolayı bu tür istekleri hoş karşıladılar ancak İstanbul'daki reformcu rejim, güçlü bir Türk milliyetçiliğinden beslenmiştir¹⁹¹.

1908'de yaşanan ihtilal nedeniyle başlayan Genç Türklerin 'Türkleştirme' politikası dolayısıyla Iraklı entelektüeller yeni başlamış olan Arap milliyetçilik hareketlerine katılmaya başlamışlardır. Bu zamana kadar bastırılmış olan tüm siyasi fikirler Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde olduğu gibi Bağdat, Basra ve Musul'da da kamuoyunda ses bulmuştur¹⁹². İttihat ve Terakki'nin Türkçeyi kamu yaşamının tüm alanlarında kullanılması, İttihatçıların merkezileşme programı için gerekli gördükleri bir faktördü. Dil konusu Araplarla, İttihat ve Terakki'nin arasını açan en önemli unsurdu. Devlet dairelerinde, orta öğrenimde ve mahkemelerde Türkçe konuşulması merkezî yönetim açısından şarttı. Arapların bu konuda taviz vermemesi özellikle önemliydi. Aksi takdirde diğer vilayetlerde de buna benzer uygulamalar yapılabilirdi¹⁹³. Özellikle ordudaki genç Arap subaylar 'Türk olmayan' bir kimlik arayışına girdiler¹⁹⁴. Özel olarak Irak'a bakarsak 1872'den Birinci Dünya Savaşı'na kadar her sene otuz-kırk arası ortaokul öğrencisi İstanbul'a gelmiştir. 1903 yılında Harbiye'ye alınan Iraklı öğrenci sayısı toplam alınan öğrenci sayısının yüzde onuydu. 1912 yılında Osmanlı ordusunda yaklaşık 1200 Iraklı subay vardı.¹⁹⁵ Görüntülerinin aksine fazlasıyla nasyonalist olan ve Türkçeyi ve Türk kültürünü empoze etmeye çalışan Genç Türkler, önceden yanlarında yer alan Irak entelijansını kendilerinden uzaklaştırmıştı. Bundan önceki dönemle dini birliğin bozulmamasından yana olan Araplar, Genç Türklerin baskısı ve Balkanlarda esen milliyetçilik rüzgârlarının getirdiği yeni fikirlerle 1916 yılında büyük Arap isyanını çıkartacaklardı¹⁹⁶.

¹⁹¹ Ali, a.g.e.,s. 57-58.

¹⁹² Charles Tripp, *A History of Iraq*, Cambridge University Press, Second Edition, UK 2002, s. 22.

¹⁹³ Sebahattin Şen, *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım*, Birey Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 55-56.

¹⁹⁴ Majid Khadduri, *Independent Iraq*, Oxford University Press, London 1951, s. 3.

¹⁹⁵ Reeva S. Simon, *Iraq between the Two World Wars, The Creation and Implementation of a Nationalist Ideology*, Columbia University Press, New York 1986, s. 9.

¹⁹⁶ Khadduri, a.g.e, s. 3.

Genç Türklerin dine ve Halife'ye olan bakış açıları Araplarla Türkleri bağlayan yegâne unsurun kopmasına sebep olacaktı¹⁹⁷. Batıların gittikçe daha fazla kontak kurduğu Iraklılar, Türklerin dayatmaları ve Batıların teşvikiyle milliyetçi gizli teşkilatlar kurdular. Bağdat ve Basra'da ilk gizli dernekleri kuranlar Osmanlı ordusundaki Arap subaylardı. Bu örgütlenme çalışmalarında, artık İstanbul'da iktidara gelmiş olan Jön Türk modeli takip edilmekteydi¹⁹⁸. Fakat Arapların şanssızlığı, Yunanlılar veya Bulgarlar veya Ermeniler veya Türkler gibi aynı din, dil, yaşam ve coğrafyada birleşik olmamalarıydı¹⁹⁹. 400 yıl Osmanlı yönetimi altında yaşayan Irak halkı öyle karmaşık bir sosyal çatışma içindeydi ki modern bir ulus devlet kurmak yolundaki en büyük sıkıntıyı bu karmaşık yapı oluşturacaktı²⁰⁰. Tanzimat reformları ve kapitalist piyasa ekonomileri tüm dengeleri (aşiret ve şehirliler arasındaki dengeler) yerinden oynatmıştı. Şiiiler ve Sünniler birbirlerinden uzak dururken, Musul tarihi geçmişiyle Suriye ve Türkiye'ye, Bağdat ve diğer Şii kutsal şehirleri İran'a yakın duruyorlardı²⁰¹.

Emperyalist yayılma politikaları 1914 öncesinde öyle bir hal almıştı ki artık dünya üzerinde hiç bir topluluk kendi başına bırakılamazdı. Batıdan giden misyonerler, tüccarlar, askerler ve maceraperestler Avrupa etkisini dünyanın dört bir yanına taşıyacaktı. Limanlar, tren yolları, fabrikalar ve madenler kurulacak ve Batı malları, Batılı olmayan tüm kültürlerle yansıyacaktı. Büyük veya küçük tüm sömürge imparatorlukları, imparatorluğun önemine inanıyorlardı ve bir şekilde de yönetici olma hissiyatıyla kendilerinde bir üstünlük görüyorlardı. Avrupalı olmayanları medenileştirmek ulvi bir amaç haline gelmişti. Bu bağlamda, imparatorluk ruhu kendi dinamiğini yaratmıştır ve İngiliz misyonu şöyle tarif edilmiştir:

Bize, yalnızca bize ve başkalarına değil, belli bir görev verilmiştir. Işığı ve medeniyeti dünyanın karanlık yerlerine götürmek, Asyalıların ve Afrikalıların akıllarına (bizim) etik fikirlerimizi yerleştirmek, milyonlarca insana insanlığın

¹⁹⁷ Stephen Hemsley Longrigg, *Iraq-1900 to 1950*, Oxford University Press, New York 1953, s. 43.

¹⁹⁸ Ali, a.g.e., s. 58.

¹⁹⁹ Polk, a.g.e., s.104.

²⁰⁰ US Library of Congress, Country Study: Irak, <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/iqtoc.html>, (erişim tarihi: 6.06.2008).

²⁰¹ US Library of Congress, Country Study: Irak <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/iqtoc.html>, (erişim tarihi: 6.06.2008).

*ilerlemesinin ilk iki kuralını öğretmek, yani barışı ve güvenlik meselesini. Zira onlar, bunu asla bilemezler...*²⁰²

İngiliz Valilerinin belagati en kuvvetli olanlarından ve 1922-1923 Lozan görüşmelerinde İngiliz heyetine başkanlık eden Lord Curzon (1859-1925) İngiliz İmparatorluğu'nun iyilik namına gelmiş geçmiş en iyi şey olduğunu söylemiştir. İngiliz misyonerleri ve askerleri dünyadaki diğer medeniyetleri uygarlaştırmak için uğraşan fedakâr kişiler olarak görülüyorlardı.

Teknolojik olarak üstün olan Avrupa, dünyanın geri kalanının lideri konumuna geçmiş ve en büyük güç odağı olarak hükmetmeye başlamıştır. Bunun sonucunda doğan ticaret hacmi maksimuma ulaşmış ve XIX. yy'ın son on yıllarıyla 1914 arası, Avrupa, en hızlı gelişimini yakalamıştır. 1800 ila 1880 arasında imparatorluklar 6,5 milyon km kare alanı topraklarına eklemişlerdir. Bu dönemi takip eden otuz yılda 8.655.000 km kare alan daha Avrupalı devletlerin topraklarına eklenerek, Avrupa dünyadaki karanın % 85'ini eline geçirmişti. İngiliz İmparatorluğu dünya coğrafyasının dörtte birinden fazlasını yönetmiş ve dünyanın yine dörtte birinden fazla nüfusunu içinde barındırmıştır.

2.1 OSMANLI TOPRAKLARINDAKİ ALMANYA-İNGİLTERE ÇIKAR ÇATIŞMASI VE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI

Almanya –Osmanlı yakınlaşması, İngiltere için Ortadoğu'da ciddi bir değişim ve tehdit algılaması olarak yorumlanmıştır. Tarihsel süreçten bakıldığında, bu değişim 1798'da Napolyon'un 38.000 askerini Mısır'a göndermesiyle başlamıştır. Bu suretle İngilizlerin korktukları gerçekleşiyor ve diğer Avrupalılar, Hindistan yoluna yavaş yavaş sokulmaya başlıyorlardı. Problem Fransızların Irak'a girmeleri değil, Hindistan'a yaklaşmalarıydı. 1798'de İngiliz Savaş Bakanı şöyle demiştir:

Bonapart mümkün olduğunca Kızıl Deniz'in tehlikelerinden uzak duracaktır ama Halep'e girerek, Alexander'ın (İskender'in) ayak izlerini takiben Fırat ve Dicle üzerinden Basra Körfezi'ne çıkacak ve oradan da Hindistan'a ayak basacaktır.

²⁰² Louis, a.g.e., s. 35-36.

Almanya, Bismark'ın düşüşünden sonra Britanya ile sömürge savaşına girmiş ve Kaiser II. Wilhelm, Osmanlı padişahı ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Almanya 1870'de birleştikten sonra agresif bir dış politika takip ediyor, Osmanlı'dan sürekli ekonomik ve ticari iltimaslar elde etmeye başlamıştır.

	İngiltere		Fransa		Almanya		Toplam	
	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat
1830-32	19.0	13.3	9.9	14.3	3.1	2.1	32.0	29.7
1840-42	29.3	19.8	8.6	16.6	4.6	1.9	42.5	38.3
1850-52	25.5	20.1	9.3	15.8	9.7	1.1	44.5	37.0
1860-62	26.5	23.5	12.2	29.9	9.5	0.5	48.2	53.9
1870-72	32.4	27.2	12.3	25.3	13.6	0.4	58.3	52.9
1880-82	45.2	23.5	11.8	28.0	2.4	0.5	59.4	52.0
1890-92	35.9	25.9	12.4	24.5	10.3	4.3	58.6	54.7
1900-02	29.8	25.9	10.0	19.2	9.8	7.2	49.6	52.3
1909-11	23.9	17.9	8.4	14.1	13.7	11.4	46.0	43.4

Büyük ülkelerin 1830-1911 arası Osmanlı ticaretindeki payı (yüzde olarak)²⁰³

İngiltere, önceden değinildiği üzere, Basra Körfezi'ndeki durumunu kuvvetlendirirken Almanlar da bu yöne bakmaya başlamışlardı. Almanların 'Drang nach Osten' (Doğuya doğru itirme) politikası onları Osmanlı ile daha iyi ilişkiler kurmaya sevk etti. Almanya hızla endüstrilemişti ve fazla mallarını satabilecek piyasalar peşindeydi. Koloni rekabetinde geç kalan Almanya ne Afrika çöllerindekilerle ne de Yeni Gine'nin yamyamlarıyla uğraşmak istemiştir. Almanya'nın buralara yatırım yapacak birikmiş sermayesi vardı ancak bununla vakit kaybetmek mantıklı değildi. Bu tür yerlerdeki ilkel toplulukları geliştirilebilirlerdi ve nihai olarak talep yaratabilirlerdi. Fakat bu süreç çok uzun ve yavaş idi. Bu şekilde bile öngörülen karlar fazla ümit verici de değildi. Bunun yerine artık Avrupa'dan siyasi ve ekonomik olarak geride olan Osmanlı İmparatorluğu'nu kendine açmak daha mantıklı idi. Osmanlı topraklarında demiryolları, köprüler yapılabilir, madenler kullanılabilir ve imtiyazlar alınabilirdi. Alman mallarının rağbet gördüğü piyasalar oluşturularak, hem mallarını satabilir hem de Osmanlı topraklarından hammadde ihtiyacını karşılayabilirdi. Bu politikalar Almanya'da takriben 1875'den sonra başlamıştı.

²⁰³ Volkan Ediger, *Osmanlı'da Neft ve Petrol*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2003, s. 193.

Almanlar ilk olarak Türkleri, İngilizlerden iyice soğutmayı hedeflediler. İkinci olarak da İngiltere ile Rusya arasında Osmanlı ile ilgili olarak anlaşmazlıkların çıkmasına uğraştılar. Üçüncü olarak da İngiltere ile Türkiye arasında Arabistan, Mezopotamya, Mısır ve Basra Körfezi'ndeki problemleri körüklemişlerdir²⁰⁴.

1840'lardan itibaren bir demiryolu yapımı da ajandaya girmiştir. Almanya 1899'da Berlin-Bağdat hattının yapımı için Osmanlı'yı zorlamıştır. Bu projenin ilk aşaması 1500 km.lik İstanbul-Bağdat hattı idi. Bu büyük ve önemli bir projeydi ve Ortadoğu'daki nüfuz için hayati değer taşımakta idi. Bu proje ile demiryolunun her iki tarafında 30 km. genişliğindeki alanlarda petrol arama imtiyazı Almanların eline geçmiştir²⁰⁵. Almanya'nın amacı Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'na kadar uzanan Osmanlı toprakları üzerinden İngiltere'nin Hindistan bağlantısını çökertmek idi. Almanya'nın demiryolu projesindeki bir diğer hedefi Basra Körfezi'ne Osmanlı üzerinden açılabilme idi²⁰⁶.

Tren yolu pek tabii komünikasyon hızı açısından çok mantıklıydı ama Irak'ın düşük nüfusu dikkate alındığında ekonomik açıdan mantıklı değildi. O sıralarda 2 Milyon Alman'ın, Fırat Nehri boyunca yerleştirilmesi fikri bir Avusturyalı mühendis tarafından ortaya atılmıştı. Bu gerçekleşmemişti ancak İngilizlerin korktukları gerçek oldu ve Osmanlılar, Konya-Bağdat arası demiryolu yapımını 1899'da ve onun devamını öngören Bağdat Demiryolu (Bağdat-Basra) inşasının projesini 1903'de Almanya'ya (Anatolian Railway Company) verdiler. Osmanlı bu projenin ekonomik ve askeri nedenlerle hızla yapılmasını istemiştir²⁰⁷. Ancak bu çok da şaşırtıcı değildi çünkü Osmanlı-Alman yakınlaşması başka alanlarda da kendini göstermiştir. Örneğin Osmanlı ordusundaki modernizasyonda tamamen Alman etkisi vardı²⁰⁸. Irak'daki ve Hindistan'daki İngiliz çıkarları Almanya tarafından ciddi bir şekilde tehdit edilmeye başlanmıştı. İngiliz diplomasisi eski yeteneğini kaybetmiş ve artık Türklerle arasını düzeltmeye çalışmak için de çok geç kalmıştı.

²⁰⁴ Barker, a.g.e., s. 6.

²⁰⁵ Arı, Geçmişten Günümüze..., s. 101.

²⁰⁶ Armaoğlu, 20.Yüzyıl..., s. 46.

²⁰⁷ Uçarol, a.g.e., s. 439.

²⁰⁸ Peter Sluglett, *Britain in Iraq*, Columbia University Press, New York, 2007., s. 3.

Demiryolları projeleri Almanya'nın nasıl Osmanlı ekonomisine yayılmaya çalıştığının bir göstergesiydi. Aslında ilk demiryolu projesini, İngiltere, 1857'de Osmanlı'ya sunmuştu fakat geçen zamanda hiç bir atılım yapılmamıştı. Şimdi 1888'de Berlin-İstanbul arasındaki hattın Körfez'e kadar gitme olasılığı vardı ve bu İngiliz ve Hint Hükümetleri için büyük bir tehdit idi. İngiltere'nin yaklaşan bu tehdidi son dakikaya kadar fark edememesinin nedeni İngiltere'nin o dönemde özellikle Güney Afrika ile uğraşıyor olmasıydı. Ancak bu bahane bile yeterince iyi değildi²⁰⁹. Bu Alman-Osmanlı yakınlaşması İngiltere'yi son derece telaşlandıracak ve bu sebeple İngiltere, Rusya ile arasındaki husumete son verecekti. Daha önce belirttiğimiz gibi 1907 yılında da İngiltere ve Rusya bir dostluk antlaşması imzalayacaktı.

Demiryolu ile bağlantılı olan önemli bir etken de kara altın yani petrol idi. Demiryolu inşaatının özelliği, demiryolu ray hattının her iki tarafından itibaren 30 kmlik²¹⁰ bir alanda yeraltı ve yerüstü kaynaklarını ve minerallerini işletme hakkını demiryolu şirketine vermesidir. 1871 yılından itibaren bölgede, Almanlar araştırma yapmaya başlamışlardı. Berlin-Bağdat Demiryolu yapımını üstlenen Deutsche Bank ve bir başka Alman bankasının²¹¹ ortaklaşa kurdukları 'Anadolu Demiryolu Şirketi' 1888 imtiyazıyla hattın geçtiği arazideki hammaddeleri çıkartma ve işletme yetkisini Bab-ı Ali'den almıştı. 1904'de bu imtiyazlar Deutsche Bank'a aktarılmıştır. İngilizler de harekete geçerek Osmanlılarla temasa başlamışlardır. 1901 yılında İran'daki petrol imtiyazını elde eden İngiliz William Knox D'arcy (D'arcy grubu veya Anglo-Persian Oil Company²¹²) ile Shell ve Royal-Dutch görüşmelerde bulunmuşlardır. Ancak 1908 İhtilali'nden sonra petrol bölgelerinin II. Abdülhamit'in özel mal varlığından alınıp Maliye Nezareti'ne bağlanmasıyla, D'arcy ile yapılan temaslar sonuçsuz kalmıştır. Shell ve Royal Dutch ise bir alt kuruluşları olan Anglo-Saxon Oil Company aracılığıyla müzakerelere devam etmişlerdir. Bu arada yarışa Amerikalılar da katılmıştır²¹³.

²⁰⁹ Barker, a.g.e., s. 8.

²¹⁰ Arı, Geçmişten Günümüze...,s. 101.

²¹¹ Arı, Geçmişten Günümüze..., s. 101.

²¹² Bugünkü British Petroleum (BP)

²¹³ Öke, a.g.e.,s. 31-32.

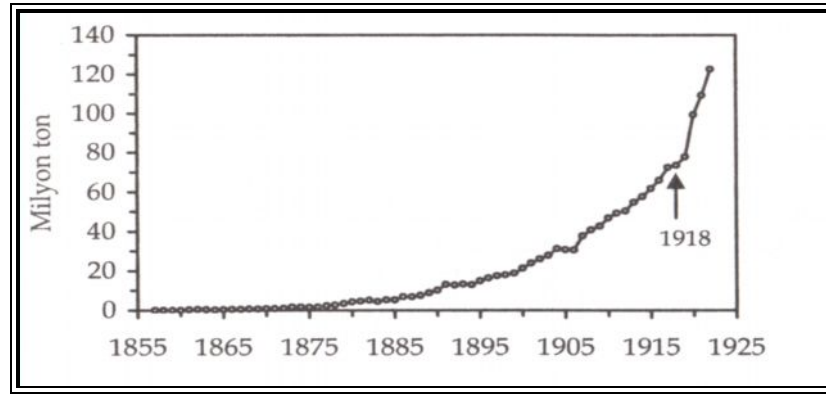
Irak'taki İngiliz hedeflerine yeni gelişmeler ışığında eklemeler yapılmıştır. İran'da 1907'de Abadan'ın (bugün dünyanın en büyük petrol tesislerinin olduğu bir İran kenti) doğusunda büyük petrol yatakları bulunmuştur. Güneybatı İran'daki petroler, İngiltere için hayati önem taşımıştır. İngiliz donanması artık kömürden benzine dönmüştü ve petrol İngiliz milli menfaati olarak yeni ve ayrıcalıklı bir statü kazanmıştı. İngiliz Hükümeti, Kraliyet Donanmasına gerekli olan petrolü sağlamak için Anglo-Persian Oil Company'nin çoğunluğunu satın almıştır. 1914 öncesinde Irak'da önemli bir petrol yatağı keşfedilmemişti ama İran'daki petrol, buralardaki potansiyelin yüksek olduğunun ipucunu vermiştir. İngilizler, Irak'da da böyle bir hammadde kaynağının olabileceğini gönderdikleri arkeologlarının raporları doğrultusunda tahmin ediyorlardı. 1927 yılına kadar Irak'da kayda değer bir petrol yatağı bulunmamıştır. Hatta ancak 1932'den sonra Irak'ın petrol üretimi İtalya'ninkini geçmiştir²¹⁴. Buna rağmen, Britanya, petrolü kim kontrol ederse, dünyayı o kontrol eder mantığıyla hareket etmiştir, zira gelecek, petrolde gizli idi.

Almanya ve İngiltere 1912'de Londra'da Turkish Petroleum Company adlı şirketi kurmuşlardır. Şirketin hisselerinin çoğunluğu İngilizler tarafından kontrol edilen Türkiye Milli Bankası'na (Turkish National Bank), Almanlar tarafından kontrol edilen Deutsche Bank'a ve Hollanda-İngiliz ortaklığı Royal Dutch - Shell grubuna aitti. Türkiye Milli Bankası (Turkish National Bank) İstanbul'da Fransızlar'a rakip olarak İngilizler tarafından kurulmuş olup Türkiye ile isminden başka bir alakası yoktur. Padişah danışmanı sıfatı taşıyan Gülbenkian isimli Turkish Petroleum Company fikrinin ve anlaşmasının kaynağı olan şahsın da bu şirkette % 5 oranında ortaklığı olmuştur. Gülbenkian'ın fikir babası olduğu Turkish Oil Company ile Osmanlı idaresindeki Musul eyaletinde ve diğer bölgelerde petrol imtiyazı elde edilmiş ve böylelikle İngilizler ve Almanlar, Musul Petrol sahasına girebilme olanağına kavuşmuşlardır. Almanlar, bölgedeki diğer aktörlere karşı İngilizlerle işbirliğine gitmişlerdir²¹⁵. Bu ortaklığa hem hükümetler hem de şirketler imza

²¹⁴ Gareth Jones, *Review of Oil and Empire: British Policy and Mesopotamian Oil 1900-1920* by Marian Kent, London Macmillan 1976, *The Historical Journal*, Vol. 20, No.2, (Jun, 1977), s. 516-518.

²¹⁵ Kayar, a.g.e., s. 45.

atmıştır²¹⁶. Petrol imtiyazı için başvuru hemen yapıldıysa da Birinci Dünya Savaşı, imtiyaz yürütmesini sürüncemede bırakacaktı²¹⁷. Birinci Dünya Savaşı esnasında petrole olan bağımlılıklarını iyi müşahede eden İngilizler, bu konunun özel ihtimam istediğine karar vermişlerdir. İngiltere, petrol arzında ne Amerika'ya ne de şirketlere bağımlı olmak istememiştir. Ayrıca Amerika'nın ileride emperyalist politikalarına karışacağından şüphelenen İngiltere, özel bir petrol stratejisi oluşturmaya karar vermiştir. Londra Hükümeti (Churchill'in girişimleriyle) ilk önce D'arcy şirketinin büyük hissesini satın almıştır. İngilizler 1915'de Sir Mauric Bunsen başkanlığında 'Asya Türkiye'sini İnceleme Komisyonu'nu kurmuştur. Burada petrol de dâhil tüm ekonomik imtiyazların vazgeçilemez hedefler olduğunun altı çizildi. Bu kararı müttefiklerce koordineli biçimde yürütmek için daha sonra Sykes-Picot Antlaşması imzalanacaktı. Bu antlaşmanın onaylanmasına rağmen Kraliyet Petrol Siyaseti Komitesi diye bir grup petrole ilgili tüm çalışmaları eline almıştır²¹⁸.

Dünya petrol üretimi. I. Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1918 yılından sonraki üretim artışı kayda değer niteliktedir²¹⁹.

Ortadoğu'daki rekabette, Almanya, 1906 yılında, Körfez'deki ilk buharlı gemi seferini başlatmıştı. İngiltere, bu projeye tamamıyla karşı çıkmıştır. Çünkü bu girişim İngiltere'nin Körfez'deki ve Hint Okyanusu'ndaki pozisyonuna zarar verebilirdi. İngilizler, Almanların Basra'yı bir üs olarak kullanabileceğini ve oradan Hint

²¹⁶ Monroe, a.g.e., s. 101.

²¹⁷ Öke, a.g.e., s. 31-32.

²¹⁸ Öke, a.g.e., s. 31-32.

²¹⁹ Ediger, a.g.e., s. 392.

Okyanusu'nda denizaltı operasyonları yürütülebileceğini iddia ediyorlardı. Savaş olmasa da İngiltere'nin buralarda baş göstermesi artık an meselesiydi²²⁰. Yani Birinci Dünya Savaşı, İngiltere'nin 1914'de Basra'yı, 1917'de Bağdat'ı ve 1918'de Musul'u alması için fevkalade bir bahane olmuştur.

Kısacası demiryollarının Almanlara verilmesi, onların bölgedeki varlığının İran ve Afganistan üzerinden Hindistan ile komünikasyonu ve ticareti tehlikeye atması, İran'daki petrol yataklarının ve hatta Hindistan'ın kendisinin tehdit altına girmesi İngilizler için kabul edilemeyecek kadar ciddi durumlardı.

Avusturya ile Rusya'nın Balkanlar'daki çıkar çatışması Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine sebep oldu. Önceki bölümlerde gördüğümüz üzere 1914'de Avrupalı güçlerin çıkarları en çok kıymetli Osmanlı toprakları üzerinde çakışmıştır. İngiltere, neredeyse yüzyıl Osmanlı bütünlüğü desteklenmiş ve Türk Arabistan'ı, İran'ı ve Afganistan'ı kendi güvenliği için kullanmıştı. İngiltere buraları kendi işgal etmediği gibi başka bir devletin de işgal etmesine müsaade etmemiştir. Tabii Türkiye'yi savaştan önce nötr tutmaya çalışmak mantıklı idi ama hem İngiltere hem de Rusya zaten bir asırdan beri Türklere saldırıyorlardı. Aslında Osmanlı'nın nötr kalması İngiltere'nin işine gelmiştir çünkü Almanya ile savaşmak için bütün gücüne ihtiyacı vardı. Osmanlı'nın savaşa girmesi İngiltere için iki dezavantajı da beraberinde getirecekti. Bunlar²²¹:

- Müslüman âleminin tek bağımsız ülkesiyle ve Sultan Halife ile savaşa girmenin Hindistan'ın sadakatini ve Mısırlıların moralini negatif etkileme riski
- Türklerin Süveyş'e saldırması ihtimalinde Fransa'ya Süveyş Kanalı üzerinden geçecek Hintli askerlerin transferini tehlikeye atabilecek bir askeri tehdit riski

Dolayısıyla Türklerin dostluğunu Almanların kazanması normaldi. Almanlar, Türklerin Balkanlar'da zayıflayan gücünü diğer büyük devletler gibi kullanmamışlardı. Oysa İngiltere, Mısır'ı ve Kıbrıs'ı, Fransa da Cezayir ve Tunus'u eline geçirmişti. Neticede

²²⁰Daniel Silverfabl, *Britain's Informal Empire in the Middle East*, Oxford University Press, New York 1986., s. VI.

²²¹ Monroe, a.g.e., s. 23.

Kasım 1914’de Osmanlı İmparatorluğu, Almanya ve Avusturya’nın yanında İngiltere, Rusya ve Fransa’ya karşı savaşa girdi ve tüm toprakları savaş alanı haline gelmiştir.

İngiltere, her ne kadar XIX. yy sonlarına doğru Osmanlı’ya olan dış politikasında somut bir takım tedbirleri kendi almışsa da Osmanlı’nın stratejik merkez alanı konusunda bütünlüğünün bozulmamasından yanaydı. Bu siyasetle Rus yayılcılığına karşı bir tampon bölge oluşturulmuştur. Ancak 1914 sonrasında Osmanlı’nın Almanya yanında savaşa girmesi ile İngiltere, Osmanlı üzerindeki siyasetini değiştirdiğini Sykes-Picot Antlaşması’yla açık olarak göstermişti²²².

Temmuz 1909 Kalem Dergisi, Üzerinde Osmanlı toprakları yazan ineği koruyan Osmanlı askeri sayısız Avrupalı sütçüye şöyle bağıyor: Yeterince aldınız, biraz da sahibine bırakın!²²³

İtilaf Devletleri, Boğazları zorlamanın Osmanlı İmparatorluğu’nun sonunu getireceğini ve Rusya ile bir birleşme için yolu açacağını ümit etmiştir. O dönemde Bahriye Nazırı olan Sir Winston Churchill (1917’den sonra Savaş Bakanı, 1920’den sonra Kolonilerden Sorumlu Devlet Bakanı) ve Savaş Bakanı Lord Earl Kitchener bu şekilde Osmanlı topraklarının bir kısmını Britanya’ya dâhil edebileceklerini düşünüyorlardı. Ancak bunun

²²²Saad Eskander, ‘Britain’s Policy in Southern Kurdistan: The Formation and the Termination of the First Kurdish Government, 1918-1919’, British Journal of Middle Eastern Studies (2000) 27 (2), s. 139.

²²³Brown, a.g.e., s. 182.

için Osmanlı İmparatorluğu'nu iyice yıpratmak şarttı ve Arap tebaa bunu yapabilecek potansiyele sahipti. Dolayısıyla İngilizler, Araplarla yakınlaşmaya başladılar.

Bunların haricinde Osmanlı içindeki Alman etkisi artık fevkalade rahatsız edici bir konuma girmişti. Ordu açıkça Alman taraftarıydı. Türkler, Padişah ile Kaiser arasındaki dostluktan büyülenmiş, devletin idari pek çok kademesine Alman danışmanlar getirilmiş, orduda Alman subaylara ciddi ve önemli statüler verilmişti. Almanların hırsı Türklerde de ordu ve İttihat ve Terakki seviyesinde cesaretlendirici bir etki yapmıştır. Almanların, Osmanlı Devleti'nin içine bu kadar sızmalarında Enver Paşa'nın büyük rolü vardır. Genç Türklerin jakoben rejiminde Entente'den adeta nefret ediliyor, buna karşın Almanlar gittikçe daha fazla sempati topluyorlardı²²⁴. Ancak İngiltere'nin eli de bir yerde Rusya ile yapmış olduğu antlaşmalardan dolayı bağlıydı. İngiltere, Rusların dostluğunu daha elzem ve önemli görmekteydi. Çalışmamızın başında belirttiğimiz gibi bu politikanın mimarı da Lord Hardinge idi.

Osmanlı'nın Panislamizm hareketleri artık aşikâr bir hale gelmişti. Rusya ve Almanya arasında savaş çıkar çıkmaz Enver Paşa hükümeti ele geçirdi ve Alman İmparatorluğu ile bir İttifak Antlaşması imzaladı. Almanlar Türklere, İngilizsiz bir Mısır ve Kafkasların ötesini teklif ediyorlardı²²⁵. Lloyd George kendi yazdığı bir makalede savaş öncesinde Türkleri, Almanların yönlendirdiğini ve Almanlar tarafından kontrol edilen Türk militer gücünün ve kara haberleşmesinin, Hindistan için bir tehdit oluşturduğunu söylemiştir²²⁶. Enver Paşa ve arkadaşları Müslüman hiç bir halka hükmetmeyen ve anayasal dayanağı olmayan Almanları, Müslüman halka hükmeden ve anayasal dayanağı olan İngiltere'ye tercih edeceklerdi. Tabi bunda Entente'in Türklerin düşmanlarına açıkça verdiği desteğin de payı vardır. Enver Paşa sayesinde Türkler, Alman sempatisi ve kaybettikleri toprakları geri alabilme hırsıyla Birinci Dünya Savaşı'na katılacaklardı. Belki bunlardan da önemlisi Genç Türkler idaresi, devlet adamlarının değil, askerlerin elindeydi. Bunun içinse hiç bir

²²⁴ Heller, a.g.e., s. 160.

²²⁵ Graves, a.g.e., s. 128.

²²⁶ George Lloyd, 'British Foreign Policy in Asia and Its Relation to India', Journal of the British Institute of International Affairs, Vol. 4, No:3 (May, 1925), s. 109.

Batılı Devlet suçlanamazdı²²⁷. İttihat ve Terakki içinde askeri kanadın sivillere karşı tartışılmaz üstünlüğü, siyasi açıdan olduğu kadar askeri hiyerarşi bakımından da usule ve teamüle aykırı olarak 34 yaşındaki Mirliya (Tuğgeneral) rütbesiyle Enver Paşa'nın Harbiye Nazır Vekili ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) olması suretiyle kendini ispatlamıştır. 1918'e kadar Osmanlı Devlet idaresi muhalefetsiz olarak İttihat ve Terakki grubundaki paşaların elinde olmuştur²²⁸.

İttihat ve Terakki Hükümeti'nin son derece başarısız Balkan politikası İngiltere'yi büyük bir yükten kurtarmıştır. Eğer Rusların Balkanlardaki Pan-Slav politikaları 1910 öncesinde başarılı olsaydı, İngiltere Genç Türk İhtilali'ne destek vermek zorunda kalabilirdi. İngiltere'nin Müslüman nüfusu ve Basra Körfezi'ndeki çıkarları bunu gerektirmiştir. Balkanlarda başarı gösteremeyen İttihat ve Terakki'nin İngiltere için yansımaları iki türlü olmuştur. Birincisi, Balkanlar'da artık hiç durulmayan bir hegemon güç savaşı vardır ve Avrupa'da bir türlü barışı sağlanamamaktadır, ikincisi Balkanlar'da Rusya'yı destekleyen İngiltere, Bab-ı Ali'deki son dostluk kalıntılarını da yok etmiştir²²⁹.

İngiltere Hükümeti, denize açılmaya hazır iki Türk dreadnought'una el koymuştur. Bu gemiler Türk Donanması'nda yer alsaydılar, Karadeniz'deki dengeler çok daha farklı olabilirdi. Osmanlı ülke çapında bu gemileri alabilmek için bir bağış kampanyası başlattı. Türklerin infialinin doruk noktalarında Goben ve Breslau isimli iki Alman gemisi Çanakkale'den içeri girdiler. 11 Ağustos günü bu gemilerin Türkler tarafından satın alındığı öğrenildi. Bu savaş gemilerinin isimleri adları Yavuz Sultan Selim (Goeben) ve Midilli (Breslau) olarak değiştirilse de, mürettebat yerli yerinde durmuştur. Alman subayları İstanbul'a gelirken, İngiliz Deniz Askeri Heyeti komutanlık görevlerinden ayrıldılar. Harp yetkisi artık Enver, Talat ve Cemal Paşalar'daydı. Onların ihtirasları ve Almanya'nın vaatleri Türkleri savaşa sokacaktı. Zor geçen eylül ve ekim ayından sonra 29 Ekim 1914'de Alman Amiralinin komutasındaki Türk ve Alman gemileri Odessa'ya

²²⁷ Heller, a.g.e., s. 163.

²²⁸ Ahmet Turan Alkan, İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset, Cedit Neşriyat, Ankara 1992, 181.

²²⁹ Heller, a.g.e., s. 159.

(bugünkü Ukrayna'nın güneybatısı) bombaladılar. Rusya, İngiltere ve Fransa, İstanbul'dan büyükelçilerini çektiler. 1 Kasım'da Türkiye Üçlü İtilaf ile fiilen harbe girmiştir²³⁰.

Türkiye'nin Almanya tarafında savaşa girmesi Alman devleti için küçük bir zaferdi. Ancak Türkiye'nin de savaşa girmesiyle bir Avrupa Savaşı olarak kalabilecek olan savaş, bir dünya savaşı olacaktı. Ortadoğu'daki dengelerin ve bölgesel yapıların yeniden gözden geçirileceği muhakkaktı. Londra, Paris ve Petrograd²³¹ arasında derin diplomatik görüşmeler Ortadoğu eksenli olarak başladı. Başkanlığını Sir Maurice de Bunsen'in yaptığı bir komite 30 Haziran 1915'de İngiliz Savaş Konseyi'ne British Desiderata in Turkey-in Asia (Asya'daki Türkiye'de İngiliz İhtiyaç Listesi) isimli bir rapor sundu. Bu rapor yaklaşık elli sene gizli bir belge olarak saklandı²³². Raporla, İngiltere'nin Asya'daki hangi bölgelerle ilgilendiği ortaya konmuştur. Bu rapor aynı zamanda Araplar, Fransızlar ve Yahudilerle yapılan çelişkili anlaşmaların adeta bir önsözüdür²³³.

2.1.1 Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı İçindeki Araplar

Aslında Osmanlı yönetiminde, Türkler ve Araplar arasında ciddi bir güven problemi vardı. Osmanlı askeri, bürokratik ve dini kurumlarında Araplara fazla yer vermemiştir²³⁴. İttihat ve Terakki 11 Haziran 1913'de öldürülen Mahmut Şevket Paşa yerine sadrazamlığa Arap kökenli Said Halim Paşa'yı getirerek Arap unsuruna yeni bir açıdan baktığını ve önem verdiğini göstermek istediye de bu girişim Arapları tatmin etmemiştir. Paris'te 1913'de toplanan Arap Kongresi bunun somut göstergesidir. Ancak tüm Arap derneklerinin bir araya geldiği bu toplantıda Osmanlı içindeki reformlara odaklanılmış ve ayrılık fikri hiç gündeme gelmemiştir²³⁵.

Ancak Genç Türkler İhtilali'nden sonra İttihat ve Terakki ipleri çok sıkı tutmuştur. 1908'de Sultan Abdülhamit II. Meşrutiyet'i ilan ettiyse de bir takım atama yetkileri hala padişahdaydı. Neticede Abdülhamit, Hüseyin'i Mekke Şerifi olarak atamıştır. Şerif

²³⁰ Graves, a.g.e., s. 129.

²³¹ Petrograd: St. Petersburg'un eski adı (1914-24 arası).

²³² Bu rapor şu anda İngiliz Public Record Office'den satın alınabilmektedir.

²³³ Aaron Klieman, 'Britain's War Aims in the Middle East in 1915', Journal of Contemporary History, Vol.3, No.3, The Middle East (Jul., 1968), s. 237-251.

²³⁴ Itzkowitz, a.g.e., s. 35.

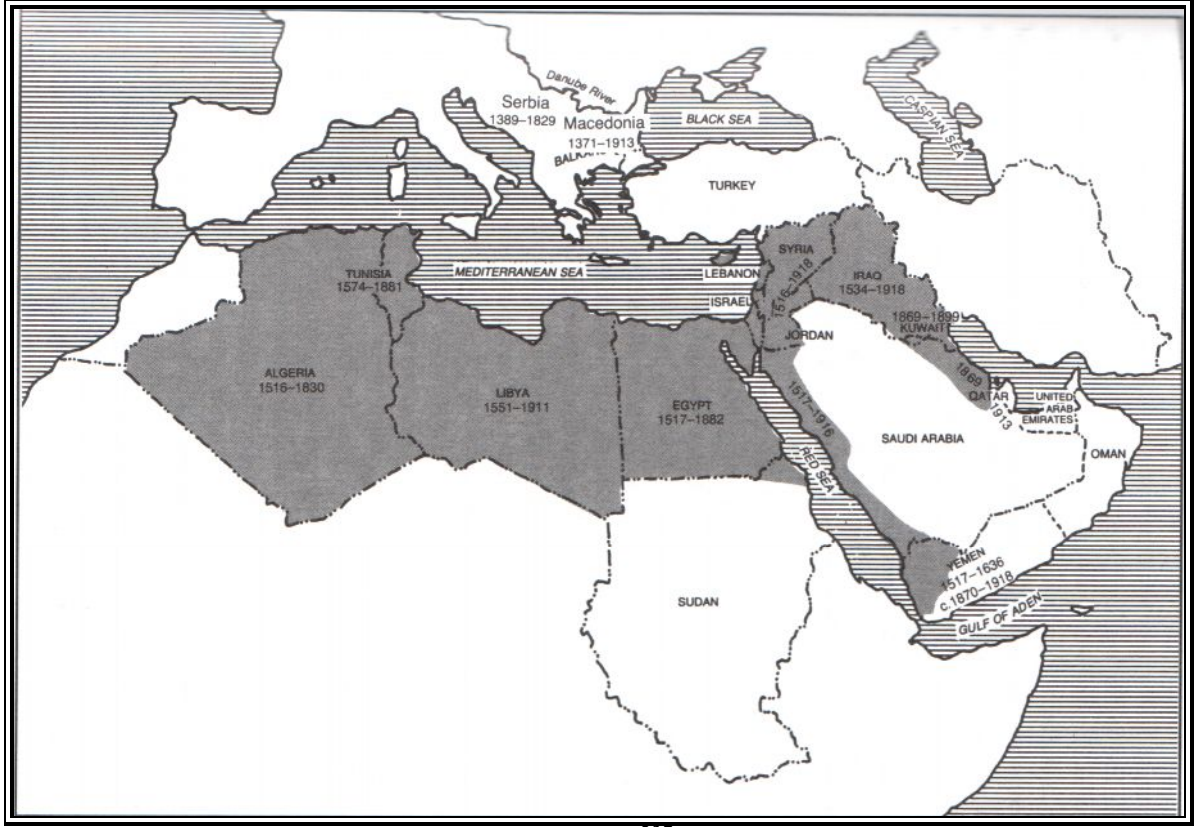
²³⁵ Şen, a.g.e., s. 61.

Hüseyin, 1908’de Mekke Şerifi göreve başladığı zaman 55 yaşındadır. Şerif Hüseyin’in ataları onuncu yüzyıldan bu yana kutsal mekânların koruyuculuğunu yapmakta idi ve 1517’de Osmanlı İmparatorluğu’nun bu mekânları almasıyla, Haşimiler, Osmanlı hâkimiyetini kabul etmişlerdir. Osmanlı’nın bölgeye doğrudan etkisi çok az olmakla beraber, Türkler için Padişah’ın pek çok sıfatının yanına Halife sıfatının da eklenmesi yeterli olmuştur. Mekke şerifleri, bu şekilde geleneksel güçlerini kaybetmeden bölgeyi yönetmeye devam etmişlerdir. Osmanlı ve Haşimiler arasındaki bu uyumlu ilişki 300 yıl boyunca da devam etmiştir.

Hüseyin’in Abdülhamit’e muhalif olması İttihat ve Terakki’nin bu atamaya sessiz kalmasını sağlamıştır. Şerif Hüseyin, Mekke’ye gelir gelmez buraların Allah’ın toprakları olduğunu ve sadece Allah’ın kanunlarının, yani şeriatın geçerli olduğunu ilan etti. Şerif Hüseyin’in iddialarına göre kendi ailesinin kökenleri Hazreti Muhammet’in kızı Fatma ve damadı Ali’ye kadar dayanıyordu. Şerif Hüseyin (Bugünkü Ürdün kralının büyük dedesi) aynı zamanda bir Haşimi idi, yani kökeni Hazreti Muhammet’in büyükbabasının babası olan Haşim’e dayanıyordu ve Kureyş Kabilesi’ne mensuptu. Kutsal şehirler Mekke ve Medine’nin koruyucusu olarak ailesi, Araplarca kabul edilmişti.

Osmanlı Hükümeti Riyad’da Suud ailesine karşı Reşid ailesini destekleyerek Muhammet İbn-Abdullah İbn-Reşid’in bölgeye egemen olmasına yardım etti. Türklerin ve Şerif Hüseyin’in yönetimini tanımaları için Hüseyin’in adamlarının Abdülaziz bin Suud’un kardeşini kaçırmaları, Suudlarla Haşimilerin arasını iyice bozacaktı. Bölgede çıkan istikrarsızlıklar sonucu Arap Yarımadası’nın merkezindeki Suudi Ailesi’yle Haşimi Ailesi bu şekilde karşı karşıya gelecek ve İbn Reşid yenilerek ölecekti. 1913 yılında Osmanlı’ya nazaran bölgede daha güçlü olan İbn Suud, Necd’e vali tayin edildi. Suudlarla Haşimiler daha sonra Hicaz’da karşı karşıya gelecek ve İbn Suud 700 yıllık Haşimi iktidarını sonlandıracaktı (1926)²³⁶.

²³⁶ <http://www.tariharastirmalari.com/vehabilik.html>, (erişim tarihi: 23.05.2008).

Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki Arap dünyası²³⁷

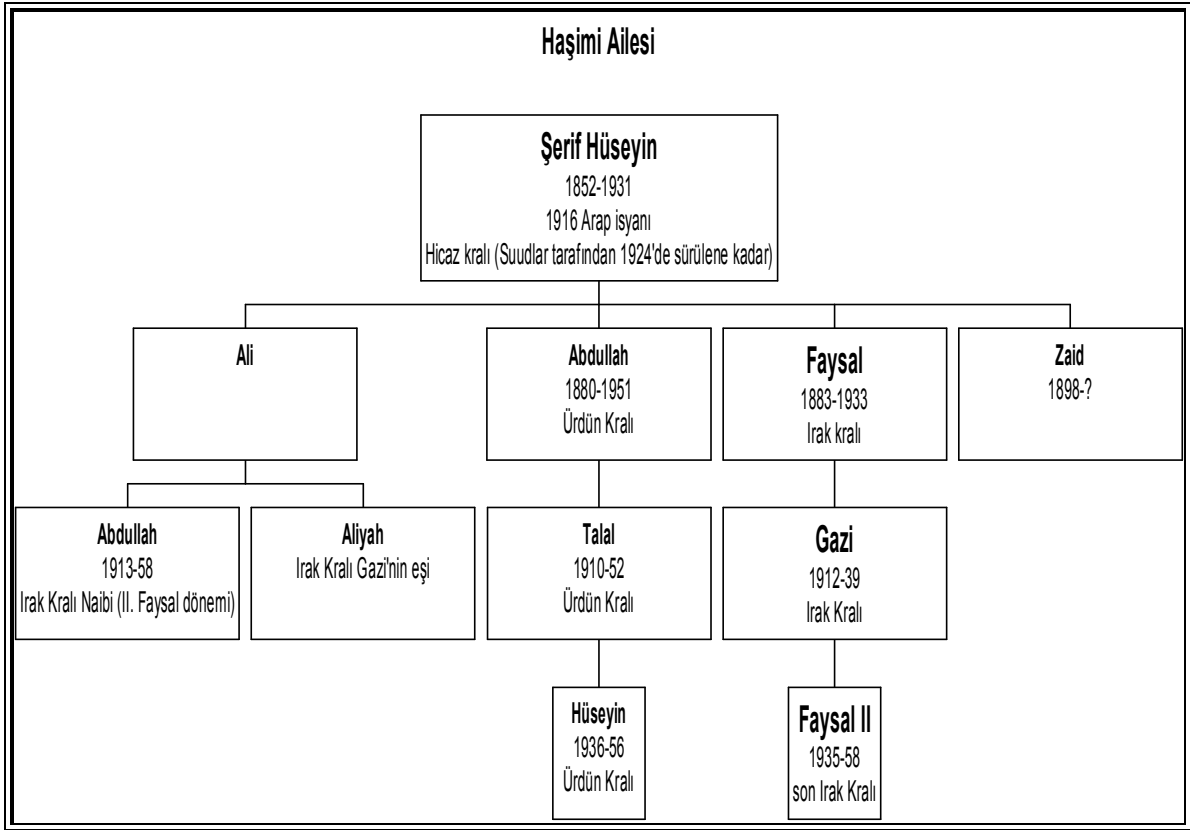
Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla Arap siyasi faaliyetleri konusunda sert önlemler almak isteyen Enver Paşa, yaklaşık 300 subayı emekliye sevk etmiştir. Bazı idari makamlar kaldırılarak Arap subayların yerine Türk subaylar atanmıştır. Cemal Paşa ise en sert tedbirlere başvurmuş, bütün gizli Arap derneklerini tasfiyeye çalışmış, Arapça yerine Türkçe'yi zorlamış ve pek çok Arabı şehir meydanlarında idam ettirmiştir. Tüm bunlar Mekke Şerifi'ni büyük ayaklanma için cesaretlendiren gelişmelerdir²³⁸.

Mülazım Mehmet Sinan Bey'in Harp Hatıratları'na baktığımız zaman, görülmektedir ki Cemal Paşa İngiliz menfaatleri için çalışan Araplarla ilgili olarak sert tedbirler almıştır. Savaş esnasında vatan haini olarak suçlu bulunanlarla ilgili sert hükümler son derece normal karşılanmalıdır. Mehmet Sinan Bey şöyle yazmıştır: *Bu meyanda ve bittabi düşma menfaati uğrunda çalışan Arapların suçu sabit oldukça; Cebel-i Lübnan, Aliye'de ve*

²³⁷ Brown, a.g.e., s. 117.

²³⁸ Şen, a.g.e., s. 65.

Halep'te kurulan yüksek askeri mahkemelere sevk edilerek hakiki bir muhakemeden sonra verilen kanuni hükümler infaz ediliyor, casusluk, düşmana yardım edenler de derhal idan edilerek İngiliz propagandasının yarattığı fena zihniyeti önlemeye çalışıyordu. Bu noktada Cemal Paşa'nın müfrit hareket ettiğini söyleyenler varsa da o zamanda Arabistan mantıkasında bulunmayanlar, idare mekanizmasının nasıl çürüdüğünü, bizim vaziyetimizle düşman vaziyetini, geniş ülkede yaşayan cahil Arap kabilelerinin hareketi ve bunların başındaki mutaassıp ve mütebasbıs menfaat düşkünü şeyhve reislerin ihtiraslarını kesin olarak mukayese ve hatta mülahaza edemezler²³⁹.

Haşimi Ailesi soy ağacı²⁴⁰

XIX. yy'ın sonlarına doğru, Britanya, Arap Doğu'da, Osmanlı karşıtı akımların oluşumunu destekleme politikası gütmüştür. İngilizler, halifelik sıfatı bulunan Osmanlı padişahlarından İslam devletleri ve özellikle Hindistan üzerindeki nüfuzunu kırmak ve

²³⁹ Mülazım Mehmet Sinan, *Harp Hatıratlarım, Çanakkale-Irak-Kafkas Cephesi*, haz. H. Babacan, S. Avşar, M. Bayar, Vadi Yayınları, Ankara 2006, s. 103.

²⁴⁰ Monroe, a.g.e., s. 220.

Arap Âlemini kazanmak için Arabistan'da kendine bağlı bir İslam devleti kurulmasına çalışmıştır²⁴¹. Arap Bağımsızlığını destekleyen ve gizli teşkilatlar olan Al Fatat ve Al Ahd örgütlerinin üyeleri, Şerif Hüseyin'i Osmanlılara karşı ayaklanmaya ikna etmeye çalışıyorlardı. Bu arada Hüseyin'in büyük oğlu Ali, İstanbul'un Hüseyin'in yerine Ali Haydar'ı geçirmek istediğini ortaya çıkarmıştır. Al Fatat ve Al Ahd, Hüseyin'in kendilerine liderlik etmesini talep etmişlerdir. Hüseyin, Osmanlı ile ilişkilerine devam ederken oğlu Faysal'a, Al-Fatat ve Al-Ahd'in planlarının ne kadar gerçekçi olduğunu araştırması için emir verdi. Faysal, babasının yerine Ali Haydar'ın geçirilme planlarının açıklaması için İstanbul'a Veziriazam ile görüşmeye gönderilmiştir. Faysal'a yolunun üstünde de Şam'da duraklaması talimatı verilmiştir. 26 Mart 1915'de Suriye'ye gelen Faysal, Al Fatat ve Al Ahd dernekleriyle bir kaç defa görüşmüştür. Anlaşılan oydu ki güçlü Avrupa devletlerinden birinden yardım almadıkça Arap isyanı başarılı olamazdı. İstanbul'da Faysal'a, babasının desteklendiği ve Hicaz'daki yerinin sağlam olduğu ve bunun karşılığında cihat çağrısı için Hüseyin'in daha efektif olması gerektiği söylenmiştir. Babasının yanına giderken tekrar Şam'da gizli Arap dernekleriyle buluşan Faysal, bu buluşmalarda artık bir örgüt üyesi olmuş idi. Eğer İngilizler belli bir bölgedeki Arap bağımsızlığını tanırsa, Araplar onlarla beraber Türklere karşı savaşacak ve yeni kurulacak Arap devletinde İngilizlere ekonomik imtiyazlar tanyacaklardı. Şam Protokolü olarak kayıtlara geçen bu belgede Kuzeyde bugünkü Türkiye'nin güney sınırlarını, Batıda Akdeniz, Sina Yarımadası ve Kızıldeniz'i, Doğuda Basra Körfezi'ni ve Güneyde Arap Denizi arasındaki bölgede bağımsız bir Arap Devleti'nden bahsedilmiştir. Şerif Hüseyin de Arap Kralı veya Arap ırkının sözcüsü olarak belirtilmiştir²⁴².

Cemal Paşa hatıratında Emir Faysal'ın bu yaptıklarıyla ilgili olarak şöyle yazmıştır: '*Şerif Faysal 1915 Eylül'ünde Suriye'ye ve oradan İstanbul'a gitmişti. Halifenin huzuruna kabul edildiği zaman babasının ve kendisinin sadakat ve ubudiyetinden öyle zelil bir dille bahsetmişti ki, padişah bu beyanların gerçekliğinden zerre kadar gocunmamıştı. Şerif*

²⁴¹ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi*, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi, 1914-1918, Cilt: 3, Kısım: 2, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2002, s. 8.

²⁴² Timothy Paris, *Britain, The Hashemites, and Arab Rule, 1920-1925: The Sherifian Solution*, Frank Cass, London 2003, s. 24.

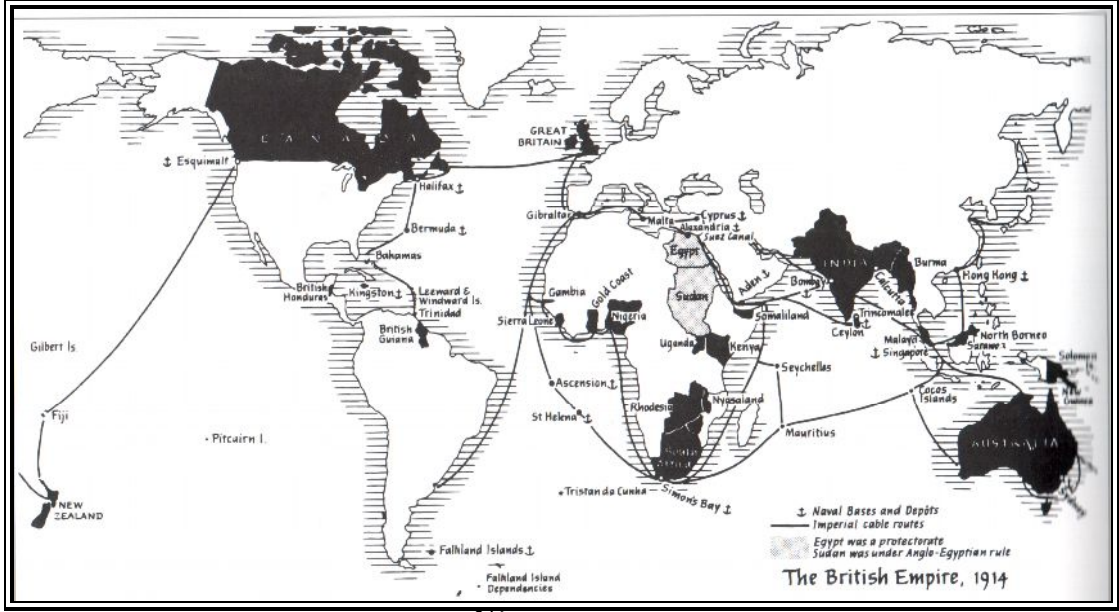
Faysal aynı teminatı bütün nazırlara verdikten sonra Suriye'ye dönmüştü. Kendisini pek fazla ikram ve saygı ile kabul ettim. Kanal Sferine katılmak isteyen 1500 hecinliden karma bir gönüllü birliğini kendi komutası ile Filistin'e gönderilmesini kararlaştırdık. Sonradan Kudüs'ü ziyaret etmiş olan Şerif Faysal, Ordu Kh.'na mensup bir çok Sb.'lar huzurunda bir nutuk vermiş ve pek yakın bir zamanda bir mücahitler kafilesi ile kendilerine katılacağını ve onlarla omuz omuza din düşmanı aleyhine ölünceye dek muharebe etmekten geri kalmıyacağını, cedit olan Peygamberin tertemiz ruhuna yemin ederek vaad etmiştir. Dikkat edilsin ki, Şerif Faysal bu yalan yeminleri ederken, babası (Hüseyin) Mekke'de İngilizlere 9 Eylül ve 5 Kasım 1915 tarihli mektuplarını yazıyor ve İslam Halifeliğine karşı en şiddetli teşebbüslerde bulunuyordu²⁴³.

Osmanlı'ya muhalefet akımının içinde bir kısım milliyetçi olmakla birlikte, aşiret reislerinin neredeyse tamamı nakit para ve silah karşılığında kolayca saf değiştirecek olan fırsatçılardı²⁴⁴. İngilizler sadece Arabistan'da değil, Arapça konuşulan tüm bölgelere yani Filistin, Suriye ve Irak'a da casuslar göndermiş, Türklere karşı bir ayaklanma çıkarmaya çalışmışlardır. İngiltere bölgeye adeta para yağdırmıştır ve bu para sözde Hintli bir zengin müslümandan gelmiştir. Ancak Lawrence önderliğinde Hicaz'dan kuzeye ilerleyen Araplar, kendilerine ayrıldığına inandıkları toprakların, çoktan İngiltere ve Fransa arasında bölündüğünü görünce ve Irak'da bir koloni kurma çabasını sezince kendilerine verilen sözlerin boş vaatler olduğunu anlayacaklardı²⁴⁵.

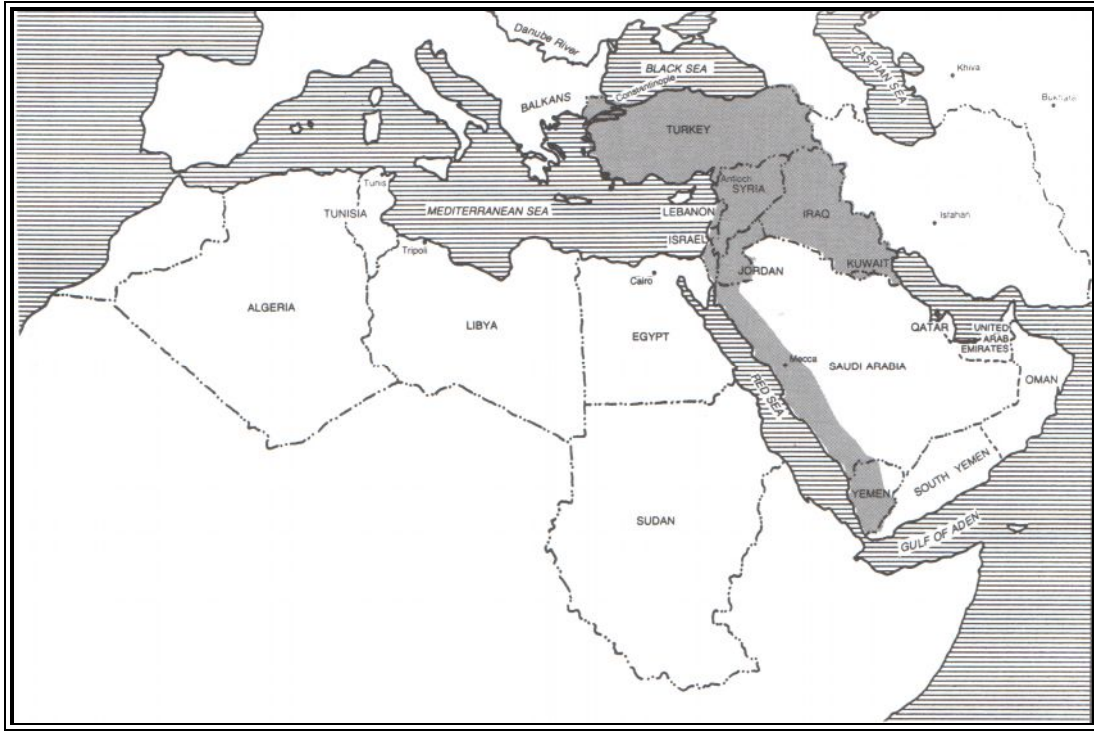
²⁴³ Anılar, Sahife: 268-269, akt. *Bahriye Nazırı ve 4 ncü Ordu Komutanı Cemal Paşa Hatıralarından Seçme Parçalar*, Harb Akademileri Komutanlığı Yayınları, Harb Akademileri Basımevi, İstanbul 1969, s. 83-84.

²⁴⁴ Ali, a.g.e., s. 58.

²⁴⁵ James, a.g.e., s. 227.

1914 yılında Britanya İmparatorluğu²⁴⁶

1914 Yılında Osmanlı İmparatorluğu²⁴⁷

²⁴⁶ James, a.g.e., s. 224.

²⁴⁷ Brown, a.g.e., s. 189.

Birinci Dünya Savaşı'nda IV. Kolordu Komutanı Cemal Paşa'nın Irak'daki yönetimi burada ciddi bir ayaklanma olmasını önlemiştir. Zaten Şerif Hüseyin 1916 Arap isyanına Irak'dan fazla taraftar toplayamayacağını bilmektedir. Bu yüzden, Şerif Hüseyin, görüşmelerde Irak'ın geleceğinin muallâkta kalmasına izin vermiştir.

2.1.2 Cihat Çağrısı ve Etkisi

Halife sıfatı, Hıristiyan âlemindekinin aksine, hiç bir zaman bir 'Müslüman Papa' anlamına gelmemiştir. Ancak Sultan Abdülhamit devrinde, Pan-İslamizm hareketinin oluşumundan sonra 'Halife' kelimesine çok daha fazla anlamlar atfedilmiştir. Sultan sadece küçülmekte olan Osmanlı'daki Müslümanların değil aynı zamanda da Osmanlı sınırları dışındaki diğer Müslümanların da başı olarak gösterilmiştir. Irak'ın işgalinin ardından 11 Kasım 1914'de Osmanlı Sultanı V. Mehmet beklendiği üzere bir cihat yani kutsal savaş çağrısı yapmıştır. Cihat tabiri genel olarak, 'gayr-i müslimlerle savaş' manasıyla da bilinerek, Allah yolunda can, mal, dil ve diğer vasıtalarla savaşta elden gelen tüm güç ve gayreti sarf etmek şeklinde tarif edilmiştir²⁴⁸. Bu cihat çağrısıyla Osmanlı içindeki ve dışındaki tüm Müslümanlar, Halife'nin yanında savaşmaya çağırılmışlardır. Tüm fetvalar ve bununla ilgili uygulamalar cihadın bir propagandasıydı. Pek çok gazetede Osmanlı'nın müttefiki Hıristiyan Almanlardan 'İslam âleminin kurtarıcısı' olarak bahsedilmiştir. Güya Kaiser müslüman olmuştu ve adını Hacı Muhammed Guilliano'ya değiştirmiştir. Padişahın davetiyle Mekke'ye gitmiş ve hacı olmuştu. Bu dedikodular cihadın başarılı olmasını sağlamak için çıkarılan dedikodulardı. Buna inanmayanlarsa başka dedikodulara inanıyorlardı. Örneğin İngiltere, Peygamber Muhammed'in kemiklerini British Museum' a götürecekti veya Hohenzollern ailesinin tamamı Peygamber Muhammed tarafından geliyordu²⁴⁹. Hatta Almanlar, Irak'daki Hintli Müslümanların taraf değiştirmeleri durumunda, İngilizlerin verdikleri maaştan daha fazlasını vermeyi vaat etmişlerdir²⁵⁰.

²⁴⁸ Ahmet Özel, Cihad, Mad., İsl. Ans., C.VII, (T.D.V.), İstanbul 1993, s. 528, aktaran Orhan Avcı, *Irak'ta Türk Ordusu, Vadi Yayınları*, İstanbul 2004., s. 157.

²⁴⁹ Barker, a.g.e., s. 9.

²⁵⁰, Orhan Avcı, *Irak'ta Türk Ordusu, Vadi Yayınları*, İstanbul 2004, s. 145.

Savaş başlamadan önce Londra ve Delhi arasında geçen yazışmalarda Pan-İslamizm tehlikesinden bahsedilmektedir. Müttefikler çok kalabalık bir Müslüman nüfusa hükmettiklerinden dolayı Müslümanların aniden kendilerine karşı, genel bir isyan çıkarabileceklerini ihtimal dâhilinde tutmuşlardır. Adına her gün namaz kılınan Sultan Halife, onları kendi yanında savaşmaya çağırsa acaba başarılı olur muydu? Aynı korkuları Rusya da Orta Asya'daki Müslümanlar için taşımıştır ve İngilizler ile Ruslar potansiyel bir müslüman ayaklanması konusunda görüş alışverişinde bulunmuşlardır²⁵¹.

İngiltere; Mısır, Güney Arap Yarımadası, Basra Körfezi ve Hindistan gibi müslüman ülkelerde kendisine karşı ayaklanmaları önlemek için Türkler ve diğer Müslümanlar arasındaki her türlü anlaşmazlığı körüklemişlerdir²⁵².

Türkler de özellikle Hindistan'daki Müslümanları ve bundan da daha önemlisi İngiliz Ordusu'ndaki Hintlilere yönelik olarak cihat propagandası yapmışlardır. Fakat Halife'nin cihat çağrısı hemen hemen hiç bir müslüman topluluk üzerinde etkili olamamıştır. Hint Müslümanları İngiliz yanlısı kendi ruhani liderleri olarak gördükleri Aga Khan'ın İngilizlere bağımlılık sözünü takip etmiş, Şiiler ise Padişah'ı kendi ruhani liderleri olarak görmediklerinden Padişah ile Kaiser'in çağrısına cevap vermemişlerdir²⁵³. Türkler cihat karşısından Mekke Şerifi Hüseyin'in desteğini görmek istiyorlardı ve ondan, cihatta savaşmak üzere asker göndermesini istemişlerdir. Ama İngilizlerle anlaşmakta olan Şerif Hüseyin yardım değil, bir isyan hesabındaydı. Ayrıca Liman von Sanders, cihat ilanını uygunsuz bulduğunu açıkça belirtmiş, Hıristiyanlarla (Almanya ve Avusturya-Macaristan) birleşen Osmanlı'nın yine Hıristiyanları yenmek için Müslümanlara yardım çağrısı yapmasını birbiriyle bağdaşmayan iki davranış olarak yorumlamıştı²⁵⁴. Fakat bu tezat Alman İmparatoru'nun İslam'a olan saygısı üzerine yapılan propaganda ve hatta Müslüman olduğu yolunda çıkan asılsız haberlerle bertaraf edilmeye çalışılmıştır.

İşte bu günlerde Mekke Şerifi ile planlar yapılmış ve Osmanlı, içeriden Arapların isyanıyla karışıklığa sürüklenmiştir. Norman Itzkowitz, , Türklerin, Arap desteğini baştan

²⁵¹ Polk, a.g.e., s. 68.

²⁵² Avcı, a.g.e., s. 158.

²⁵³ Barker, a.g.e., s. 10.

²⁵⁴ Avcı, a.g.e., s. 158.

yitirmelerinin bir sebebinin de Suriye Valisi Cemal Paşa'nın savaşın ilk zamanlarında bazı Arapları Beyrut'ta astırmasının olduğunu öne sürmüştür²⁵⁵. Mülazım Mehmet Sinan'ın Harp Hatıratları'nda Cemal Paşa'nın sert tutumları sebebiyle İngiltere'ye yardım eden ve vatan haini ilan edilen Arapların askeri mahkemelerde yargı önüne çıkarılıp, suçu kanıtlandıktan sonra idam edildikleri belirtilmiştir²⁵⁶. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, Cemal Paşa'nın keyfi bir idam sistemi değil, savaş sırasında bağlı oldukları Osmanlı'yı, yüzüstü bırakıp İngilizlerin saflarına geçtikleri Araplara karşı, bu sert önlemleri aldığıdır. Ölüm kalım savaşı veren bir devletin bu tür caydırıcı önlemler alması, diğer unsurlara bir göz dağı vermek olarak da nitelenebilir. Bu bağlamda, şansları yaver giden İngilizlerin yönetimindeki Müslümanlar bu çağrıdan çok fazla etkilenmemiş ve dolayısıyla korktukları gibi 1857 Hint isyanına benzer bir olayla karşılaşmamışlardır²⁵⁷.

İngiliz kışkırtmaları, Genç Türk yönetiminin baskıcı politikaları, milliyetçi hareketin yaygınlaşması haricinde özellikle Irak'da aşiretlerin birbirleriyle olan anlaşmazlık ve mücadeleleri de cihadın etkili olmasını önlemiştir. Irak aşiretleri daha ziyade kendi çıkarları doğrultusunda, İngilizlerin veya Türklerin propagandalardaki başarılarına göre saf alıyorlardı. Gerek Irak'da gerek diğer yerlerde, Arapların daha ziyade İngilizlerin yanında yer almaları, Arap hareketinin dini değil, milli bir nitelikte olduğunu gösterir. Müslüman (hem Sünniler, hem Şii'ler) ve Hıristiyan Araplar aynı hedefe odaklanmışlardır.²⁵⁸ Birinci Dünya Savaşı'nda müttefik seçimi açısından din kavramı artık önemini yitirmiş bir kavramdı. Irak'da Arap milliyetçiliği asla öne çıkamadı ve Irak'da, T.E. Lawrence'ın Batı Arabistan'da oluşumuna önderlik yaptığı düzenli bir Arap isyanı gibi bir isyan hiç oluşmamıştır.

İngiliz siyasi görevlisi Gerturde Bell yazdığı raporda cihat çağrısının aslında Mezopotamya'da ilk zamanlar etkili olduğunu belirtmiştir. Ona göre bunun sebebi 'öteki dünyada ödüllendirilmekten ziyade sınırsız yağma hevesi' idi. Bayan Bell'in sözleriyle

²⁵⁵ Itzkowitz, a.g.e., s. 35.

²⁵⁶ Sinan, a.g.e., s. 102-103.

²⁵⁷ Polk, a.g.e., s. 69.

²⁵⁸ Avcı, a.g.e., s. 210-214.

Şatt-ül Arap'da İngilizlerle karşılaşan 'vahşi ve sorumsuz sürü' ilk direnmede dağılmıştı²⁵⁹.

Cemal Paşa, anılarında, Arap İsyanı içerisinde olabilecek olan bir takım Arap önderlerini Şam'da bir araya topladığını ve onlara, İslam Âlemi'nin yabancı egemenliğinden kurtarılması için Arapların, Osmanlı'ya sadık kalması gerektiğini ifade ettiğini anlatmaktadır. Bu toplantıda Araplar sadakat sözü verirken, durum hemen Arapların kötü mali durumlarına getirilerek, Paşa'dan maddi destek talep edilmiştir. Paşa, yanında getirdiği paradan orada bulunanlara dağıttığını yazmıştır²⁶⁰.

Iraklı Araplar'ın Türklere olan tutumunu, Irak'da 13. Kolordu Komutanlığı ve savaşın sonuna doğru 6. Ordu Komutanlığı yapmış olan Ali İhsan Paşa da izah etmeye çalışmıştır. Ona göre Osmanlı'ya yabancı bir devlet gibi bakan aşiretler, hangi tarafı kuvvetli ve zengin görürlerse, o tarafa iltihak eder ve yağmalama işlerinden kendilerine pay çıkarmaya çalışırlardı. Çıkar konusu aşiretlerin tutumlarındaki asıl belirleyici unsur olmuştur. Irak aşiretlerinin zaman zaman Türk tarafında yer almakla beraber, paylarının ödenememesi veya gecikmesi durumunda kolayca taraf değiştirip İngilizler için çalıştıkları bir gerçektir²⁶¹. Kararsız bazı Arap aşiretleri ise zayıf düşen tarafın geri yollarını vurarak ve yağmalamaya çalışarak, bu durumdan karlı çıkmaya çalışmışlardır. Kuvvetli İngiliz propagandasıyla Türk ordusundan firar eden Arap askerler, Türk ordusunun harp gücünü zayıflatmış ve genel anlamda ordunun moralini bozmuştur²⁶². Fakat tüm bunlara rağmen Irak'da, Türklere beraber savaşın sonuna kadar İngilizlere karşı koyan sadık Iraklılar da vardır. Müntefik (bazı kaynaklarda Muntafik) bölgesine hâkim olan Sadun ailesinden Acemi Bey bir kaç yüz atlısıyla karşılık beklemeden mücadele vermiştir ve paşalık rütbesini almıştır. Iraklı araştırmacı Abdülaziz Zeynelabidin, Osmanlı propagandasının güçsüzlüğü karşısında İngiliz propagandasının güçlülüğü ve etkisi üzerinde durmuştur. Bunun yanı sıra Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlı İmparatorluğu'nun yaptığı

²⁵⁹ Gertrude Bell, *Mezopotamya'da 1915-1920 Sivil Yönetimi*, Yaba Yayınları, İstanbul 2004, s. 12.

²⁶⁰ *Djermal Pascha-Erinnerungen*, Drei Masken Verlag, München, Deutschland, 1922, s. 201.

²⁶¹ Avcı, a.g.e., s. 217-220.

²⁶² *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi*, 1914-1918, Cilt: 3, Kısım: 2, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2002, s. 12-13.

savaşlardaki Iraklı zaiyatı da Iraklıların İngiltere yanında yer almasına sebep olmuştur²⁶³. 1920'lerdeki Kemalist hareketlerde de en çok katkısı olan yine Acemi Paşa'ydı²⁶⁴. Acemi Paşa, Yunanlılara karşı kazanılan son zaferden sonra tebrik için Mustafa Kemal'e bizzat gitmiş ve Musul'a girmesi konusunda teşvik etmiştir. Bunun haricinde belgelerde açıkça ne yaptıkları yazılmasa da bazı aşiretlerin sadakatlerinden özellikle bahsedilmektedir. Zenbur Aşireti, Karakol Aşireti, El Cehal Aşireti Türklerin yanında savaşan aşiretlerden bir kaçıdır²⁶⁵.

Ancak genel anlamda Türkçülük akımının etkili olduğu ve Genç Türklerin baskıcı politikasından sonra diğer Müslüman halklardan yardım beklemek hayalperestlikti. Yusuf Akçura'nın ifadesiyle 'Osmanlı milliyetçiliğinin başarısızlığından sonra İslam politikası²⁶⁶' ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla cihat çağrısına dayanarak diğer müslümanlardan yardım beklemek, gerçekte bağdaşmayan bir politika idi.

2.1.3 İngiliz-Haşimi Yakınlaşması

Arap Milliyetçiliğini körüklemek İngiltere için bir Frankenstein canavarı yaratmaktır.

Lord Hardinge, Hindistan Valisi, 1910-1916

Lord Kitchener Mısır'da olduğu dönemde, Genç Türklerle Araplar arasındaki anlaşmazlıkları öğrenmişti. Cihat çağrısı da İngilizleri oldukça rahatsız etmişti. Cihadın etkili olmasını önlemek için Osmanlı memurlarıyla görüşmek iyi bir fikirdi. İşte bu şekilde Şerif Hüseyin ile İngilizlerin yolları kesişecekti. Kitchener'a göre Türklerle Arapların yolunu ayırmak İngiliz çıkarlarına hizmet edebilirdi. Türklerle Arapların yolunu ayırma fikri, ilk olarak Oxford Üniversitesi arkeologu D. G. Hogarth tarafından ortaya

²⁶³ Avcı, a.g.e., s. 217-220.

²⁶⁴ Al-Jumaily, Quassam, *Irak ve Kemalizm Hareketi*, çev: İzzet Öztoprak, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s. 75-76.

²⁶⁵ Avcı, a.g.e., s. 231-233.

²⁶⁶ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara, 1987, s.21, aktaran Avcı, a.g.e., s. 158.

atılmıştır²⁶⁷. Kitchener, Hindistan'ın her zaman kara yoluyla kontrol edilebilmesini hayal etmiştir²⁶⁸. Karayollarının, Osmanlı'dan koparılabilmesi için de Araplar kullanılabilirdi.

Öte yandan Osmanlı Hükümeti ajanları Büyük Britanya, Fransa ve Rusya'nın müslüman topraklarında bir takım faaliyetler gösteriyorlardı. Panislâmcıların bu hareketlerinden haberdar edilen İngiltere Sefiri Mallet, Sir Edward Grey'in (sonradan Lloyd George'un seçimleri kazanmasıyla Lord Balfour ile değiştirilecek olan Dışişleri Bakanı) talimatına aykırı olarak Sadrazam nezdinde bir protestoda bulunmadı. Lord Kitchener kadar Doğu tecrübesi olmayan Mallet'a göre Türk liderleri sadece kâğıt üzerinde müslümandılar, dolayısıyla Türklerin Panislamizm hareketi fazla önemsenecek bir durum değildi. Panislamizm çalışmalarını hisseden Kitchener, buna karşılık olarak Şerif Hüseyin ile yakın ilişkiler kurmuş ve Arapları ayaklanmaları için teşvik etmiştir²⁶⁹. Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Abdullah, Kitchener ile 1912 ve 1913'lerde görüşmüş olsa da kayda değer ilk görüşmesini 1914 Şubat'ında İstanbul'daki Meclisi Mebusan toplantısına giderken Kahire'de yapmıştır. Ancak Lord Kitchener ve Abdullah'ın ondan sonra görüştüğü yardımcısı Ronald Storrs, dikkatli bir diplomasi çerçevesinde Osmanlı'nın içişlerine saygılı olduklarını belirterek Abdullah'a hiç bir söz vermemişlerdir. İngilizler, Türklerle halen barışçıl ilişkiler içindeydiler ve bu ilişkiye zarar vermemek için desteklerini henüz açıkça ifade etmiyorlardı²⁷⁰.

²⁶⁷ Lukitz, a.g.e., s. 248.

²⁶⁸ Monroe, a.g.e., s. 27.

²⁶⁹ Graves, a.g.e., s. 126.

²⁷⁰ Ali, a.g.e., s. 58.

Earl Kitchener (1850-1916)²⁷¹

Bu görüşmelerde Abdullah'ın, babası Şerif Hüseyin'i ne derece temsil ettiği belirgin değildir. Genel kanı Abdullah'ın Nisan 1914'de Kahire'de İngilizlerle görüştüğünde dönemin en etkili akademisyen ve Arap milliyetçilerinden Raşid Rida'nın gizli Arap Ligi'ne katılmış olduğudur. Ancak savaş başladığında İngilizler fikirlerini değiştirmişler çünkü Türklerin, Almanlarla ittifak olacakları artık belli olmuştur ve bu şekilde İngiltere, Arapların peşinden koşmaya başlamıştır. Osmanlı'ya karşı Arapların kendisiyle birleşmesini teklif etmiştir. Ekim 1914 ortasında Savaş Bakanı olan Kitchener, Abdullah'a ünlü mektubunu göndererek 'bizimle misiniz yoksa bize karşı mısınız?' diye sormuştur. Kitchener, daha sonra emperyal devletlere özgün bir tarzla şöyle tanımlamıştır²⁷²:

Şimdiye kadar biz İslamiyet'i, Türklerin şahsında savunduk ve dostluğumuzu onlar aracılığıyla gösterdik. Bundan böyle aynı desteği soylu Araplarla sürdüreceğiz. Arap ırkından bir hükümdarın Mekke veya Medine'de halifeliği üstlenmesi mümkündür; şu anda yaşamakta olduğumuz bütün kötü gelişmeler karşısında Tanrı'nın yardımıyla böyle bir adım atmak oldukça hayırlı sonuçlar verebilir. Ekselansları, halkına ve dünyanın diğer ülkelerindeki müritlerine, Arapların özgürlüğünün yaklaştığını ve Arabistan üzerinde bir güneşin doğmak üzere olduğunu bildirmekle hayırlı bir iş yapmış olacaktır.

Ekim sonunda olan bir sonraki mektuplaşmada İngilizler 'eğer ki Araplar savaşta İngiltere'yi desteklerse, biz de Arap bağımsızlığını tanıyacak, destekleyecek ve hatta düşmana karşı savunacağız' demişlerdir. 1914 öncesi Kahire'de Genel Konsül olarak

²⁷¹ <http://www.britannica.com/eb/article-9045680/Horatio-Herbert-Kitchener-1st-Earl-Kitchener>, (erişim tarihi: 24.3.2008).

²⁷² Monroe, a.g.e. s. 27, aktaran Ali, a.g.e., s. 59.

görev yapan Kitchener, emperyal rüyayı devam ettirmek ve Akdeniz'den Hindistan'a giden tüm yolları İngiltere'nin elinde tutmak istemiştir. Şerif Hüseyin, Britanya himayesindeki yeni bir devletin başına geçebilir ve hatta halife dahi olabilirdi. Savaş öncesinde İstanbul tarafından yerinden edilebileceğinden korkan Şerif Hüseyin, Osmanlı'nın da savaşa girmesiyle Lord Kitchener ile haberleşmeye başlamış ve Arap isyanının temelleri ile Suriye ve Mezopotamya'yı içine alan bir Arap Krallığı fikri bu şekilde ortaya çıkmıştır²⁷³.

Cemal Paşa, hatıratlarında Şerif Hüseyin ile ilgili olarak şöyle yazmıştır. '*Şerif Hüseyin, sevk edilmek üzere bulunan mücahitlere sarf edilmek üzere (50, 60 bin altının üstüne) daha bilmem kaç bin altının gönderilmesini rica ettiğinden, onun da Şerif Ali'ye teslimini Medine Muhafızı'na yazmıştım. 1 Ocak 1916'dan beri İngilizlerle müttefik olan Şerif Hüseyin, ihtilalden bir iki gün önce 1916 Mayıs ayının sonlarına doğru, devletin bir çok altını daha almaktan ve bu parayı alabilmek için de yalan söylemekten hayâ etmemiştir*²⁷⁴'.

Lord Kitchener'in kendi otoritesiyle Araplarla yaptığı görüşmelerde sarf ettiği bir cümle daha sonra İngiliz İmparatorluğu'nun sıkıntıya düşmesine sebep olacaktır. Lord Kitchener'in İslam dünyasının başına bir Arap Halife'nin gelebileceği müjdesi, 80 milyonluk müslüman nüfusa sahip Hindistan'ı yöneten Londra'daki Hindistan Bürosu'nda şiddetli protestolara sebep olmuştur.

İngiltere, enteresan bir şekilde Şerif Hüseyin'in ailesinin elinden nasıl tuttuysa, aynı şekilde, Haşimilerin gücünü dengelemek için Arabistan'daki rakip İbn-i Suud ailesini desteklemiştir. İngiliz yardımıyla Hüseyin'e ciddi darbeler indiren Suud Ailesi, Arabistan'a hâkim olacağını, daha o zaman dünyaya ispat etmiştir. Pek çok kere 1916 Arap İsyanı'nda İngilizlerin, Suud ailesi yerine Haşimileri desteklemesinin yanlış bir politika olduğu söylenmiştir. 632'de Peygamber Muhammed'in ölümünden sonraki yüzyılda vuku bulmamış olan merkezi Arabistan Birliği, İbn-i Suud ailesi tarafından

²⁷³ D. K. Fieldhouse, *Kurds, Arabs and Britons, The Memoir of Wallace Lyon in Iraq, 1914-44*, I.B. Tauris, London 2002, s. 4.

²⁷⁴ Anılar, Sahife: 268-269, akt. *Bahriye Nazırı ve 4 ncü Ordu Komutanı Cemal Paşa Hatıralarından Seçme Parçalar*, Harb Akademileri Komutanlığı Yayınları, Harb Akademileri Basımevi, İstanbul 1969, s. 84-85.

sağlanmıştı. 1902’de Riyad’ı, İbn-i Reşid ailesinden alan Abdülaziz İbn-i Suud, zamanla Necd (orta), al-Hasa(doğu), Shammar (Kuzey-İbn-i Reşid’in bölgesi) ve Asir (güneybatı), ve Hicaz (batı) bölgelerini toparlayarak 1932’de üçüncü defa (ilk ikisi Osmanlı tarafından çökertilmiştir.) Suudi Arabistan Krallığı’nı ilan etmiştir. Abdülaziz, içerideki devlet kurma teşebbüsünün devamı için dışarıdaki yabancı güçlerle iyi ilişkiler kurmanın gerekliliğini görmüştür. İngiltere de gittikçe büyüyen ve bölgede saygı duyulması gereken bir siyasi birlik olan Suud Ailesi ile daha en baştan iyi ilişkiler kurmuştur²⁷⁵.

Hindistan Hükümeti tarafından İbn-i Suud’a gönderilen Yüzbaşı W. H. I. Shakespear’in görevi Suud Ailesi’nin, Mezopotamya’daki siyasetini desteklemek idi. Abdülaziz Suud, Osmanlı tarafından gördüğü baskıyı, İngiltere’ye daha savaş başlamadan iletmiştir. Ancak Osmanlı’nın henüz savaşa girmediği dönemde İngiltere, İstanbul ile olan ilişkileri kopartmak istememiştir. Abdülaziz’in istediği türden yazılı bir antlaşma yapmayan İngiltere nedeniyle, Abdülaziz, İstanbul tarafından kendine verilen Necd Valisi ünvanını kabul etmiştir. Britanya, savaşta karşısında Almanya ve Osmanlı ile müttefik olabilecek olan Suud ailesine karşı yine de Haşimileri desteklemiştir. Bunun sebepleri Haşimilerin Mekke’ye dayanan köklü geçmişleri, Hz. Muhammed’in soyundan gelmeleri ve kutsal yerlerin koruyucusu olarak İslam dünyasında tanınmaları ve ismen de olsa tüm Müslümanların halifesi (resmi olarak Halife, Osmanlı Padişahı’dır) olarak görülmeleridir²⁷⁶.

Eğer Shakespear, İbn-i Suud ve İbn-i Raşid arasındaki çatışmalarda ölmeseydi Arap İsyanı çok daha farklı yönetilebilirdi²⁷⁷. Suud Ailesi’ne verilen paye, bilhassa Faysal’ın Irak üzerinde söz sahibi olma arzusunu körüklemiştir²⁷⁸. Abdülaziz İbn-i Suud savaş esnasında İngiliz koruması altına girerek, ciddi manada para ve silah yardımını garantilemiştir²⁷⁹.

²⁷⁵ Gerd Nonneman, ‘*Saudi-European Relations 1902-2001*’, International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-), Vol.77, No.3, Changing Patterns of European Security and Defence, Jul., 2001), s. 631-661).

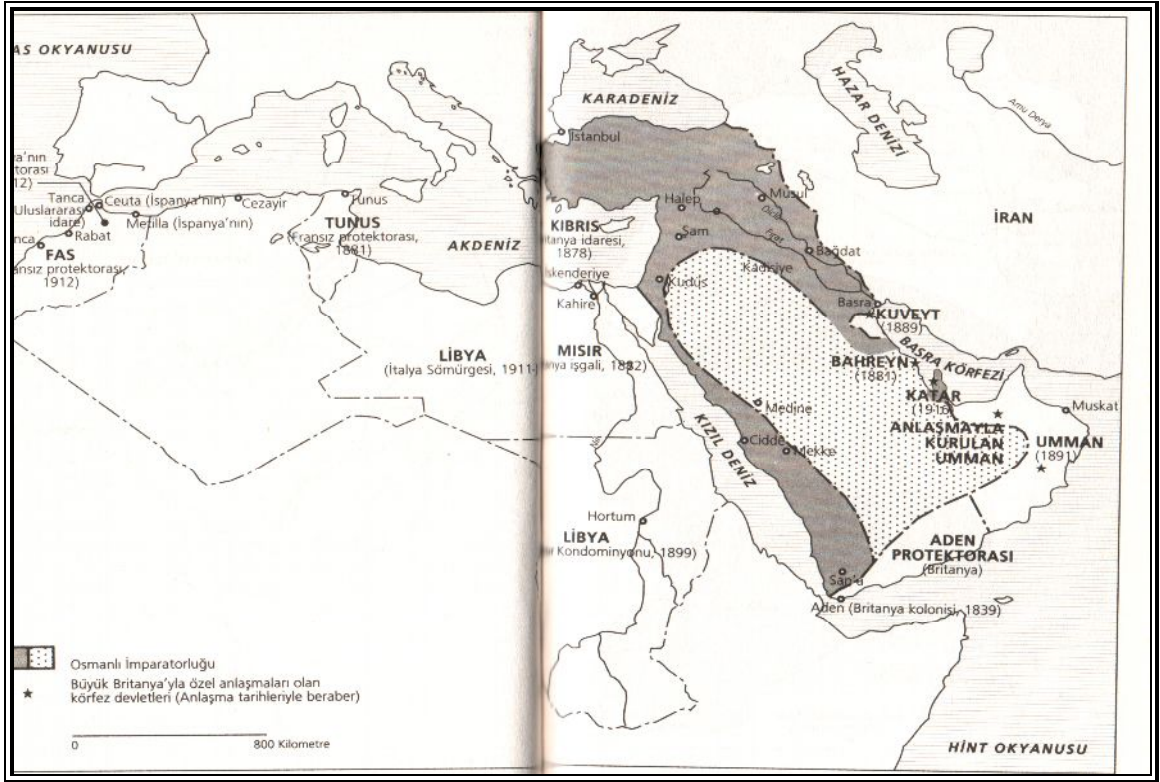
²⁷⁶ Nonneman, a.g.e., s. 639.

²⁷⁷ Gary Troeller, ‘*Ibn Sa’ud and Sharif Husain: A Comparison in Importance in the Early Years of the First World War*’, The Historical Journal, Vol:14, No.3 (Sep., 1971), s. 627-633.

²⁷⁸ Öke, a.g.e., s. 36.

²⁷⁹ Nonneman, a.g.e., s. 640.

İngilizlerin Şerif Hüseyin'i olası bir Arap Devleti'nin başı olarak seçmesine, İbn Suud çok içerlemiş ve bunu, o zamanlar İngiliz yetkilisi Sir Percy Cox'a iletmiştir. Bunun üzerine Cox, İbn Suud'u Kuveyt'e davet etmiş, ona İngiliz Kraliyet Nişanı takmış ve Şerif Hüseyin'in Necd bölgesine girmeyeceği sözünü vermiştir. İngiltere, Abdülaziz'i Necd'in bağımsız hükümdarı olarak 1915 Aralık'ında Darin Antlaşması'yla tanımıştır. İbn-i Suud halen Osmanlı Devleti'ni destekleyen İbn Raşid ailesine askeri ve ekonomik yaptırımlar yapması karşılığında Ocak 1917 – Mart 1924 (ki her yere yapılan tüm İngiliz yardımları bu tarihten itibaren kesildi) arasında aylık 5.000 pound, 3.000 silah ve bir kereye mahsus olmak üzere Haziran 1916'da 20.000 pound almıştır²⁸⁰.

1914'e kadar Avrupa İmparatorluklarının Yayılması²⁸¹

Genç Türklerle arası gittikçe bozulan Şerif Hüseyin, İngiliz Yüksek Komiseri Henry MacMahon ile Temmuz 1915'den Mart 1916'ya kadar on mektuptan oluşan meşhur Hüseyin-MacMahon görüşmelerini gerçekleştirmiştir. Bunlar İngiltere ve Araplar

²⁸⁰ Lukitz, a.g.e., s. 116, benzer bilgi için bkz. Nonneman, a.g.e., s. 640.

²⁸¹ Hourani, a.g.e., s. 542-543.

arasındaki resmi görüşmelerdir. Kasım 1915’de Mark Sykes, Kahire’de Arap Bürosu’nu kurmuştur. Bu büroya daha sonra Dr. Hogarth, Ronald Storrs, T.E. Lawrence ve Gertrude Bell atanmıştır²⁸². Görüşmelerde İngilizler Araplara, silah, para ve askeri danışmanlık sözü vermiş, Araplar da Osmanlı’ya karşı İngilizlere yardım edeceklerini teyit etmişlerdir²⁸³.

T. E. Lawrence (solda) ve Lowell Thomas 1917 sonbaharında Filistin-Akabe’de²⁸⁴

1916’da Mekke Şerifi Hüseyin, Osmanlı Sultanı’na isyan ettiğinde Batı Arabistan’daki bedevilerden, mahkûmlardan ve Osmanlı ordusundan kaçan askerlerden oluşan Arap gücüyle, Filistin ve Suriye’nin işgali sırasında müttefik güçlerin yanında savaşmıştır.

10 Haziran 1916’da Şerif Hüseyin ve oğulları ayaklanarak Mekke’deki Osmanlı mevzilerine saldırmaya başlamışlardır. Arap askeri gücünün başında Nuri el Said ve Cafer El Askari gibi Osmanlı subayları bulunmakta idi. Şerif Hüseyin 27 Haziran 1916’da bir

²⁸² Fieldhouse, a.g.e., s. 4.

²⁸³ Robert Landen, *The Emergence of the Middle East*, Litten Educational Publishing, USA 1970, s. 192.

²⁸⁴ David Fromkin, *A Peace to End all Peace*, Henry Holt and Company, New York 2001, s. 228-231.

bildiri yayınlamış, Suriye'deki idamları kınamış, laik yasa reformlarını ve İttihatçıların padişahın haklarını kısıtlamasını kınamış ve Jön Türkleri dinsizlikle suçlamıştır²⁸⁵.

Arap isyanının ilk günlerinde Mekke Şerifi'nin 6.000 askeri, Türk güçleriyle çarpışıyor fakat isyanının devam ettirilmesinde büyük zorluk çekmişlerdir. Aslında Arap askerleri böyle bir görev için hazırlıksızdırlar ve motivasyonları son derece düşüktür. Kahire ve Delhi arasındaki fikir ayrılıklarını azaltmaya çalışan Percy Cox, Hicaz'daki başarısız operasyonların haberleriyle diğer ailelerin ve Suudların desteğini almaya çalışmıştır. Lawrence, bu sırada Arap Bürosu ile Şerif'in güçleri arasında haberleşme sağlaması için Hicaz'a gönderildi. İngilizler Mısır'daki ulema'nın Şerif'e destek veren bir fetva çıkarmasını sağlamışlardır²⁸⁶.

Bundan sonra İngilizler ile Arap ulusçu gruplarla ilişkisi olan Hüseyin arasında bazı görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmeler Arapların bağımsızlık umutlarını çoğaltmıştır. Adı bu eylemlerde sıkça geçen İngiliz T. E. Lawrence şöyle demiştir: *Kaybolan bir etkiyi yeniden tesis etmek için yeni bir ulus oluşturmak niyetindeydim. Arap yardımlarının Müttefik başarısındaki ölçüsü tartışma konusu olsa da İngilizlerin sözleriyle, ilk defa Arap bağımsızlığı, büyük bir güç tarafından bir nebze de olsa kabul edilmiştir*²⁸⁷. Hedef Türkleri ve Arapları ayırıştırıp, Türkleri zayıf düşürmektir. Daha sonra nedenlerini inceleyeceğimiz üzere, Arapları kendi taraflarına çekmekte başarılı olan İngilizler, sonuçta amaçlarına ulaşmışlardır.

Kitchener, olayların gidişatını göremeden Haziran 1916'da Arap isyanının çıktığı gün Hampshire gemisinde boğularak öldü²⁸⁸. Haşimi Ailesi, 6 Temmuz 1917'de Araplar için önemli bir liman olan Akabe'yi aldılar. Burası Suriye'yi ele geçirmek için önemli bir üs idi. Arapların bu başarılarına karşın 2 Kasım 1917'de İngiltere Balfour Deklarasyonu'nu

²⁸⁵ Şen, a.g.e., s. 67.

²⁸⁶ Lukitz, a.g.e., s. 118.

²⁸⁷ Hourani, a.g.e., s. 372.

²⁸⁸ Monroe, a.g.e., s. 27.

yayımlanmıştır. Bu dokümanda ‘Filistin’in Yahudiler için bir ulusal vatan (national home)’ olarak kurulmasından yana olunduğu açıkça dile getirilmiştir²⁸⁹.

2.2 SYKES-PICOT ANTLAŞMASI

Birinci Dünya Savaşı’ndan önce Avrupa’da, Osmanlı İmparatorluğu’nun paylaşılmasına dair pek çok gizli projeden söz edilmekle beraber bu konuda kesin bir anlaşmaya varılmış değildi. İttifak Devletleri ileride doğabilecek anlaşmazlıklara meydan vermemek için 1915 İstanbul Antlaşması, 1916 Sykes-Picot Antlaşması ve diğer antlaşmalarla Osmanlı İmparatorluğu’nu bölüşmüştürler²⁹⁰. 1915 sonlarında Bunsen Komitesinin Ortadoğu ile ilgili sunduğu bir takım senaryolardan sonra İngilizler ve Fransızlar arasında pazarlıklar başlamıştır. İngiliz tarafını Lord Kitchener ile Kahire’de çalışmış olan Mark Sykes, Fransız tarafını da Fransız Dış İşleri uzmanı Georges Picot yönetmiştir. 1915-16 kışında görüşen ve 1916 Mart’ında Petrograd’a gidip Rusların muvaffakiyetlerini alan Sykes ve Picot’ın Londra-Paris arasındaki mektuplaşmalarıyla Sykes-Picot Antlaşmaları gerçekleştirilmiştir. Yukarıda Mısır’daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir McMahon ile Şerif Hüseyin arasındaki yazışmalara değinmiştik. Bu yazışmalar sonucu varılan kararlar, taraflarca Sykes-Picot Antlaşması’yla değiştirilmiştir²⁹¹.

Kapalı bir diplomasi çerçevesinde gizli olarak yapılan bu antlaşmalar 21 Ağustos 1917’de açıklanmış ve daha sonra Rusya’daki Bolşevik rejim tarafından 24 Kasım 1917’de resmen yayımlanmıştır²⁹². Bolşevikler, devrimden sonra gizli diplomasi kuralını terk ettiklerinden, Troçki’nin Sykes-Picot Antlaşması’nın detaylarını açıklamasıyla İngiltere’nin durumu iyice güç bir duruma girmiştir. Ortadoğu toprakları hem İngiltere hem Fransa hem de Araplar arasındaki diplomatik sürtüşmenin odağı haline gelmiştir²⁹³.

²⁸⁹ Şen, a.g.e., s. 67.

²⁹⁰ Davison, a.g.e., s. 13.

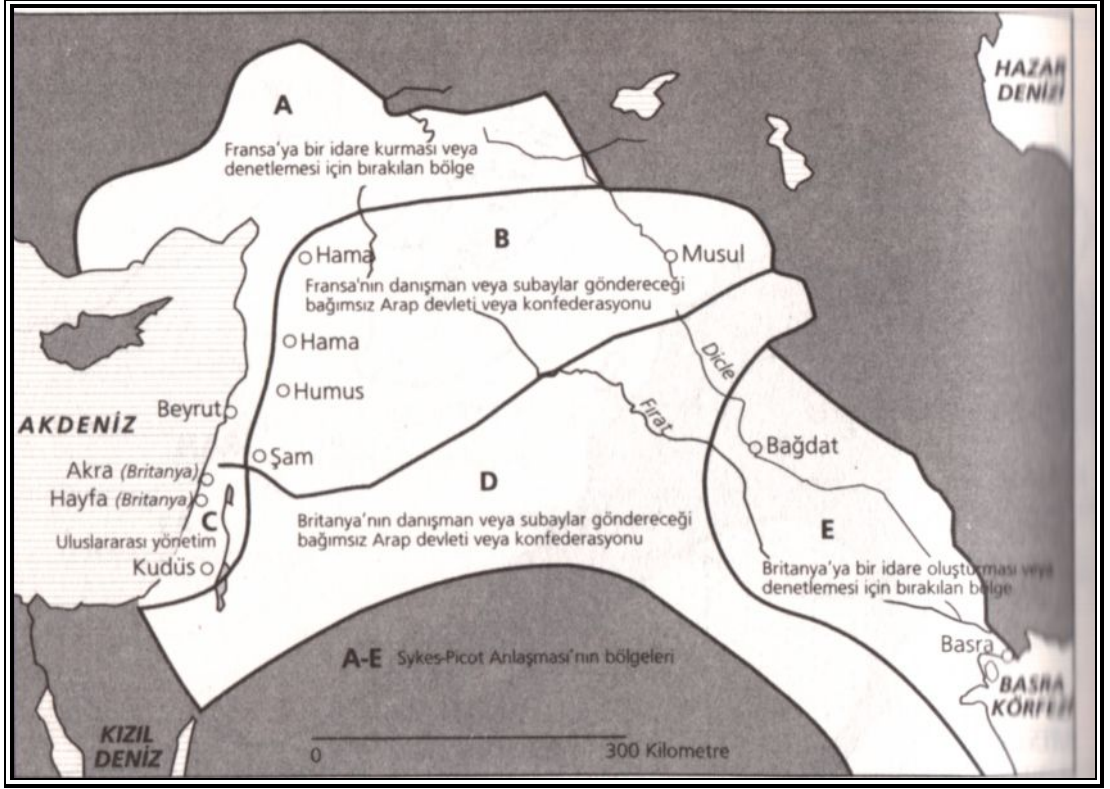
²⁹¹ Ernest Teagarden, ‘Review of Foundation of British Policy in the Arab World: The Cairo Conference of 1921’ by Aaron S. Kleiman, Military Affairs, Vol.35, No:1, (Feb. 1971), s. 40.

²⁹² İhsan Gencer / Sebahattin Özel, *Türk İnkılâp Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul 2005 Gencer, s. 67-68.

²⁹³ Şen, a.g.e., s. 67.

İngiltere ile Fransa arasında 3 Ocak 1916'da imzalanan Sykes-Picot Antlaşması, Osmanlı Asyası'nın bu iki devlet arasındaki paylaşımını detaylandırmıştır. Bu antlaşma Arap Doğu'nun bölüşülmesi manasına gelmekte idi. Antlaşmanın geçerli olması için Rusya tarafından da onaylanması şart idi. Rusya ise Kuzeydoğu Anadolu'daki toprak isteklerinin kabul edilmesi şartıyla bu antlaşmayı onaylayacağını bildirmiş, sonuçta 10-23 Ekim 1916 tarihleri arasında kesin şeklini alan Sykes–Picot Antlaşması imzalanmıştır. Buna göre

- Trabzon, Erzurum, Van ve Bitlis ile Güneydoğu Anadolu'nun bir kısmı, Rusya'ya,
- Doğu Akdeniz bölgesi, Adana, Antep, Urfa, Diyarbakır, Musul ile Suriye kıyıları, Fransa'ya,
- Hayfa ve Akka limanları, Bağdat ile Güney Mezopotamya İngiltere'ye verilecek,
- Fransa ile İngiltere'nin elde ettiği topraklarda Arap devletleri konfederasyonu veya Fransız ve İngiliz denetiminde tek bir Arap devleti kurulacak,
- İskenderun serbest bir liman olacak,
- Filistin'de, kutsal yerleşim yeri olması nedeniyle bir uluslararası yönetim kurulması planlanmıştır.

1916 Skyes-Picot Antlaşmasına göre doğrudan yönetimler ve etki alanları²⁹⁴

O dönemde Mezopotamya yönetsel olarak üç vilayete ayrılmıştır. Kuzey’de Musul, merkezde Bağdat ve güneyde Basra vilayetleri vardır. Rus İhtilali’nden önce İngiltere, Musul’un yönetimini Fransa’ya vermeyi düşünmüştür. Bu suretle Irak ile Rus kontrolündeki Türk-Kürt-Ermeni alanında bir tampon bölge oluşacaktı. Ruslarla, İngilizler değil, Fransızlar uğraşmak zorunda kalacaktı. Ancak Bolşevik İhtilali ile Rusya, savaştan çekilince İngilizler fikir değiştirerek, inanılmaz petrol rezervleri olabileceği anlaşılan Musul’u ellerinde tutma kararı almışlardır. Özellikle endüstrinin ve donanmanın bel kemiği olan petrolün Ortadoğu’da bulunması, tüm dünya devletlerini, bu bölgeyi etki altına alma yarışına sokmuştur.

Bu Anglo-Fransız antlaşması, Şerif Hüseyin ile yapılan görüşmelerde belirlenen Arap bağımsızlığı ilkesini kabul ederken bölgeyi daimi etki alanlarına bölmüştür. Şerif Hüseyin’e savaştaki yardımlarının karşılığı olarak İngiltere tarafından sözü verilen

²⁹⁴ Hourani, a.g.e., s. 544.

bağımsız bir Arap devleti ile Sykes-Picot Antlaşması birbiriyle çakışan iki politikaydı²⁹⁵. Savaş sonrası Versailles Konferansı'nda İngilizler McMahon-Hüseyin yazışmalarının değil, Sykes-Picot'ın geçerli olduğunu beyan edeceklerdi. Ayrıca bunun yanı sıra 1916'da Balfour Bildirgesi ile Britanya, ülkenin diğer sakinlerinin medeni ve dinsel haklarını ihlal etmemesi şartıyla Filistin'de bir Yahudi ulusal yurdunun kurulmasından yana olduğunu da belirtti. Üç farklı kesime üç farklı vaatte bulunan İngiltere, durumun son derece zor yürütüleceğinin de farkındaydı.

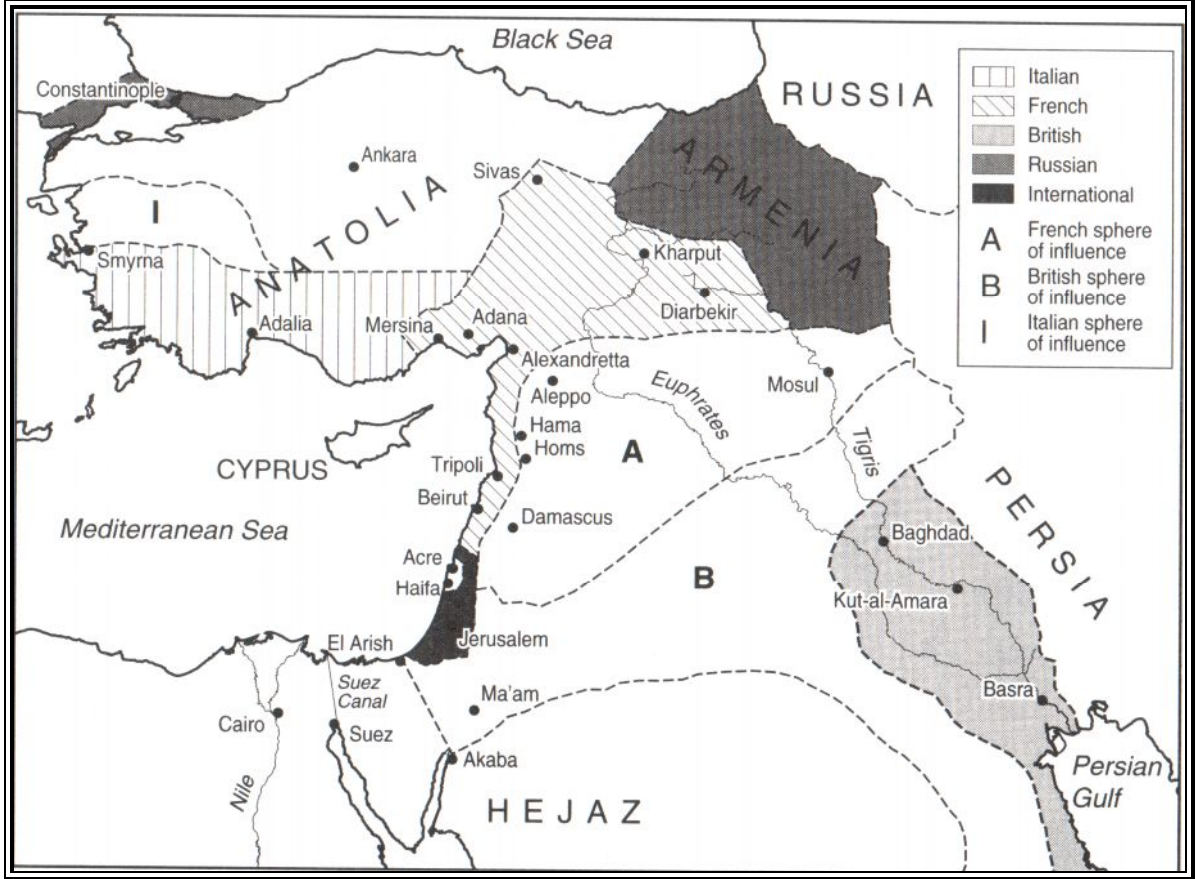
İngilizler aynı topraklarla ilgili olarak bir yandan Araplara bağımsız bir devlet, bir yandan Yahudilere ayrı bir devlet vaat ederken, bir yandan da Fransa'yla toprak bölüşmüştür. Fakat bu çakışan politikalar ve antlaşmalar bilinçli bir dış politika olabilir miydi? 1916-17'deki İtilaf Devletlerinin askeri ve siyasi zorluklarının en karmaşık döneminde yayınlanan Balfour Deklarasyonu, savaş sonrası Sykes-Picot Antlaşması'nın hayata geçirilmesi için uygun bir zeminin hazırlanmasına yardımcı olmuştu. İngiliz hükümeti Siyonist hareketin başlamasını kullanarak Sykes-Picot'ın lağvedilmesini önlemiştir²⁹⁶.

Bu farklı vaatlerin, karşılıksız çeklerin, İngilizler tarafından bu şekilde dağıtılması konusunda ilginç bir fikir de Brock Millman'dan gelmektedir. Daha aşağıda detaylı bir şekilde inceleyeceğimiz üzere savaşın son yılına kadar İngiltere artık savaştan çekilmeye öyle yakındı ki bu karşılıksız çeklerin hiç bir zaman, belki de, bozdurulabileceğini düşünmemiştir²⁹⁷.

²⁹⁵ Lukitz, a.g.e., s. 2.

²⁹⁶ Bernard Gainer, 'Review of *The Unromantics: The Great Powers and the Balfour Declaration*' by Jon Kimche, *American Historical Review*, Vol.75, No.2, (Dec. 1969), s. 459.

²⁹⁷ Brock Millman, 'A Council of Dispair, British Strategy and War Aims, 1917-18', *Journal of Contemporary History*, Vol.36, No.2, (Apr. 2001), s. 241-242.

Daha detaylı bir Sykes Picot Antlaşması²⁹⁸

Savaş esnasında Osmanlı'yı parçalamak için militer hedeflere kilitlenilerek körüklenmiş ve desteklenmiş olan Arap Milliyetçiliği bağımsız Arap devletleri (Suriye, Arabistan, Mezopotamya) vaatleriyle bir süre oyalamıştır. Fakat Sykes-Picot, Araplara verilen sözlerle tamamen uyumsuzluk içindeydi. Ancak bu ikiyüzlü siyaset, dönemin büyük devletlerini çok da rahatsız etmeyecekti. Sykes-Picot Antlaşması gibi gizli birçok antlaşma savaşın zor ve stresli atmosferinin bir sonucu²⁹⁹. Her ne kadar Sykes Picot Antlaşması 1917'ye kadar gizli kaldıysa da Şerif Hüseyin ve oğlu Emir Faysal antlaşmanın içeriğini başından beri biliyorlardı. Onlar antlaşmayı beğenmemelerine rağmen sessizlik içinde kaldılar ve bu da onların antlaşmayı kabul ettikleri anlamına gelmiştir. Dolayısıyla Arap

²⁹⁸ D. K. Fieldhouse, a.g.e., s. XV.

²⁹⁹ F. S. Marston, *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, First Series, Vol IV, 1919 by E. L. Woodward, Rohan Butler, s. 583-584.

liderlerin sonradan gösterdikleri hayal kırıklığı pek çok akademisyen tarafından dayanaksız görülmektedir³⁰⁰.

2.3 IRAK CEPHESİ

*Orası, babasız bir çocuk ve kenarda köşede kalmış önemsiz bir gösteri yeri gibiydi*³⁰¹.

General Gorringe, Irak Cephesi için

Bu bölümde İngiltere'nin neden Ortadoğu'da yeni bir cephe açtığını ve bu cephedeki koordinasyonsuzluğu ele alacağız. Bölgeden sorumlu Hindistan Valiliği ile Londra arasındaki anlaşmazlıklar ve kişisel olarak Hindistan Valisi Lord Hardinge'nin Mezopotamya cephesini nasıl genişlettiğini inceleyeceğiz. İngiltere, bu cepheyi hiç bir surette planlı ve devamlılık arz edecek şekilde örgütleyememiştir.³⁰²

Her savaşta ülkelerin savaş hedefleri ve bunlara ulaşmak için stratejileri vardır. Fakat bunların büyük kısmı dinamiktir ve savaşın şartlarıyla değişir. Savaş başında İngiltere'nin Ortadoğu'daki şartlı hedefi, buralarda yeni topraklar almaktansa, düşman ülkelerin İngiltere'nin buradaki çıkarlarına bu veya başka bir savaşta zarar verme olasılığını ortadan kaldırmaktı. İngiltere'nin daimi hedefleri ise saldırgan bulduğu Almanya'ya ders dermek ve Doğu'da prestiji zarar görmeden savaştan çıkmak idi. Bu hedefler, savaş İngiltere'sinde birbirine karışmış, düzgün yorumlanamamış ve ülkeyi zor durumda bırakmıştır³⁰³.

Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizler için Irak Cephesi'nin açılmasının dört ana sebebi vardı. Bunlar³⁰⁴:

- Abadan'dan (İran) donanma için gereken aylık 25.000 ton petrolün korunması,
- Basra Körfezi'nin korunması,
- Kuzeyde Ruslarla birleşip Hindistan'a olası bir harekâtı engellemek ve

³⁰⁰ Fieldhouse, a.g.e., s. 5.

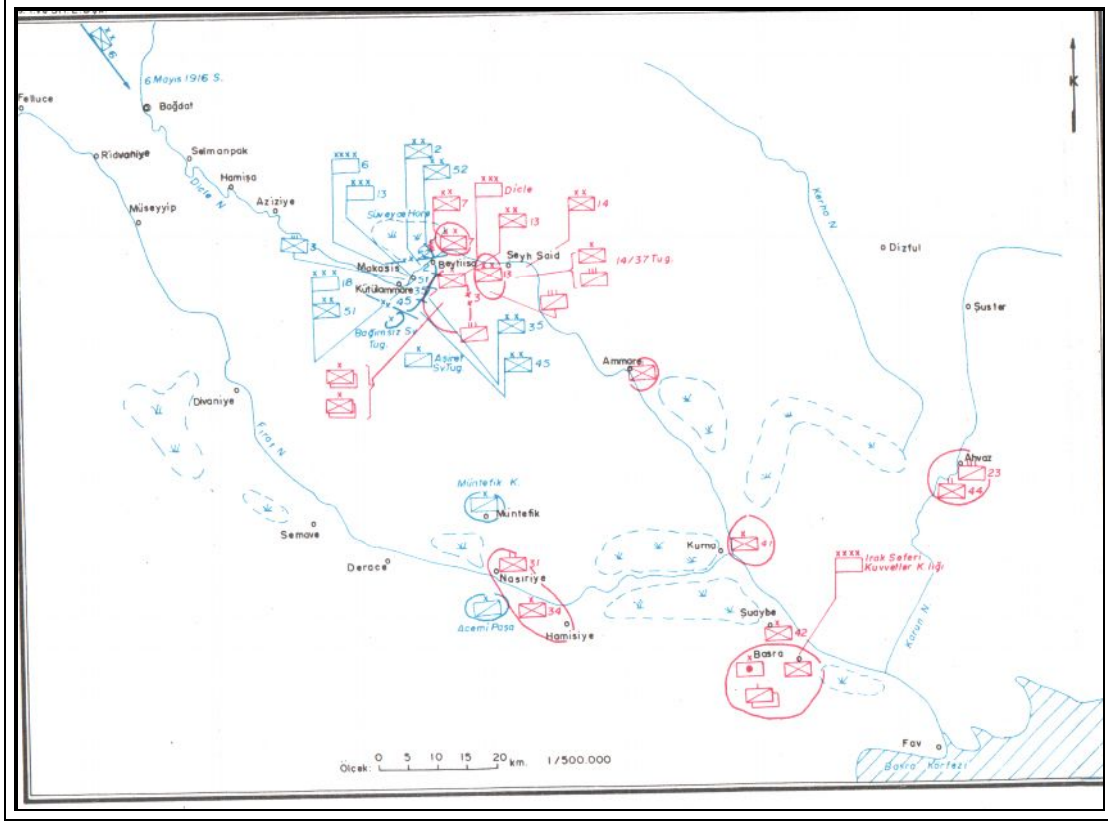
³⁰¹ Barker, a.g.e., s. 17.

³⁰² Barker, a.g.e., s. viii.

³⁰³ Millman, a.g.e, s. 241-242.

³⁰⁴ Armaoğlu, 20. Yüzyıl..., s. 112.

- Türklere karşı yürütülen savaşta fazladan bir cephe açarak, Osmanlı'yı zayıflatmak idi.

Fırat ve Dicle Muharebe Sahasındaki Türk ve İngiliz Kuvvetlerinin Durumu, 29.04.1916³⁰⁵

Osmanlıların, Almanların yanında savaş girmesi demek, Almanya baskısıyla İran'dan gelen petrol akışının durdurulması demektir. Bu durumda İngiltere ve Hindistan arasındaki tüm ticaret ve haberleşme tehlikeye girebileceği gibi donanmaya gerekli petrol de kesilebilirdi. Hindistan'dan bu amaçla bir kaç tabur Abadan'a girdi. Bu durumda İngilizlerin Mezopotamya'nın derinliklerine girmesinin bir nedeni de Osmanlı'nın dikkatini Basra Körfezi'nden başka tarafa çevirmektir diye bir değerlendirme yapılabilir³⁰⁶.

³⁰⁵ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi, 1914-1918, Cilt: 3, Kısım: 2, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2002, s. 753.*

³⁰⁶ Sluglett, a.g.e., s. 3.

Filistin’de Türk cephe mutfağı

İngiliz cephe mutfağı³⁰⁷

Savaşın başında İngilizler, küçük bir ticaret limanı olan Kuveyt’in Almanya’ya herhangi bir yardımda bulunmasını yasaklamıştı. İşte o dönemlerden itibaren Kuveyt ayrı ve bağımsız bir ülke olma yolunda ilerletilecekti. William Pork İngiliz dış politikasını şöyle özetlemiştir: ‘*Kuweyt, Irak şişesinin mantarıydı ve mantarın sıkı sıkı kapalı kalması İngilizlerin Körfez’deki dış politikası olmuştur*³⁰⁸.’ Aslında yıllar sonra Kuveyt’de petrol bulununcaya kadar Kuveyt de, kendini Irak’dan fazla uzak hissetmemiştir. (Ancak petrol parası yağmaya başladığında Kuveyt, Irak’ı unutacaktı. Irak ise Kuveyt’in Batılılarca kendinden alınmış bir parça olduğunu iddia edecek ve Kuveyt’i 1990’da işgal edecekti.)

8 Kasım 1914 gününün The New York Times gazetesi Türkiye’nin toprakları olan Fao Limanı’nın, İngilizlerin Hint Ordusu tarafından ele geçirildiğini yazmaktadır³⁰⁹. Fakat yazılmayan şey, bundan hemen önce bir Osmanlı toprağı olan Kuveyt’in İngiltere tarafından koruması altında bağımsız bir devlet olarak tanındığıdır. 6 Kasım’da Şat-ül Arap’ın ağzındaki Fao Limanı’na İngiliz ve Hintlilerden oluşan bir askeri güç (Hindistan İstila Gücü³¹⁰) gönderilmişti ve Fao Kalesi alınmıştı. Aynı gün askeri kuvvetle gelen Baş Siyasal Yetkili Sir Percy Cox bir bildirge yayınlayarak, Osmanlı Hükümeti’nin bir kışkırtma olmadan savaşa girmesi dolayısıyla üzüntülerini belirtti. Bildirgede ‘*Herkes bilsin ki, Araplar dostça davrandıkça, Türk güçlerinin yerleşmesine izin vermedikçe, silahlı gezmedikçe korkacakları bir şey yoktur. Ne onlara, ne mallarına bir saldırı olmayacaktır*’ denmiştir. Daha önceden buna benzer bir bildirgede, Türkiye’nin

³⁰⁷ Benjamin Kedar, The Changing Land, Between the Jordan and the Sea, Yad Ben Zvi Press, Israel 1999, s. 54-55.

³⁰⁸ Polk, a.g.e., s. 64.

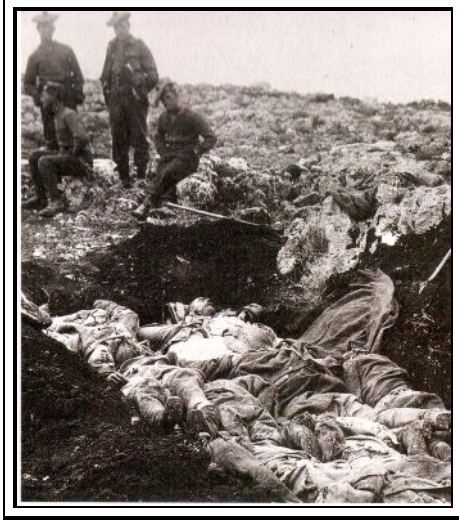
³⁰⁹ 8 Kasım 1914, The New York Times,

(<http://query.nytimes.com/gst/abstract.html?res=9806E1D6133DE333A2575BC0A9679D946596D6CF>).

³¹⁰ Kayar, a.g.e., s. 46.

Almanların zorlamasıyla savaşa kendi zararına girdiği ve artık Osmanlı'nın varlığının korunmasının olanaksız olduğu vurgulanmıştı³¹¹. Bu gelişmeler ışığında İngiltere, Mezopotamya'da işgal ettiği yerleri sıkı sıkı elinde tutması gerektiğini anlamıştır. Mezopotamya'daki durumu bildirmek görevi ise Gertrude Bell'e verilmiştir³¹².

Bu güç ilerleyerek Basra etrafında güvenli bir alan yaratmıştır. Basra'yı ve Kurna'yı zayıf Türk direnişi sayesinde hızlı bir şekilde ele geçiren İngilizler, kendilerinden 65 kayba karşı 1000'den fazla Osmanlı askerini ele geçirmişlerdir³¹³. Mezopotamya'nın içlerine 70 km. kadar ilerleyen İngilizleri durdurmak için Harbiye Nazırı Enver Paşa, Teşkilat-ı Mahsusacı Süleyman Askeri Bey'i gönüllülerle savunmaya göndermiştir³¹⁴. Ancak 29 Eylül'de Kut, İngilizlere teslim edilmiştir. General Charles Townshend liderindeki İngiliz ordusu burada da 2.000 Osmanlı askerini esir aldı³¹⁵. Osmanlı İmparatorluğu, kuzeye doğru ilerleyerek Rus kuvvetleriyle birleşmeyi amaçlayan İngilizlerle ilk önce yerli kuvvetlerin çarpışmasını uygun gördü. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi bu plan başarılı olmamıştır.

1917 İngiliz askerleri savaşta ölen Türkleri gömerken³¹⁶

³¹¹ Bell, a.g.e., s. 10-11.

³¹² Lukitz, a.g.e., s. 118.

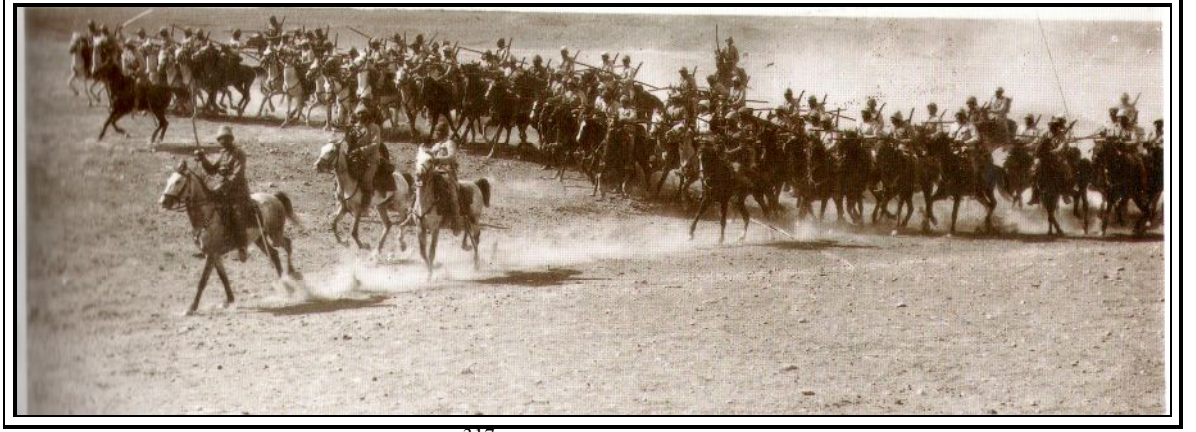
³¹³ <http://www.nationalarchives.gov.uk/pathways/firstworldwar/battles/mesopotamia.htm>, (erişim tarihi: 3.05.2007).

³¹⁴ Kayar, a.g.e., s. 46.

³¹⁵ <http://www.nationalarchives.gov.uk/pathways/firstworldwar/battles/mesopotamia.htm>, (erişim tarihi: 3.05.2007).

³¹⁶ Kedar, a.g.e., s. 110.

İngilizlerin işgaline yörede ses çıkmamasının sebebi Osmanlı Ordusu'nun çekilmesinden dolayı, halkın boynu bükük bir şekilde olanları mecburen kabullenmesindendi. Bir de Mezopotamya'daki Arapların diğer Araplara göre daha az sofistike olmaları ve daha az istekte bulunmaları da İngiliz kontrolünü kolaylaştırdı. Yine de Basra'da yahut Bağdat'da ve hele hele Musul'da İngilizlere veya Haşimi Ailesi'ne kucak açılmayacağını anlamak çok zor değildi.

Necd Bölgesi'ndeki Türk Süvarileri³¹⁷

1915 sonbaharında güneyde iyice yerleşmiş olan İngilizler, yine General Townshend liderliğinde Bağdat'ı ele geçirmek için büyük bir saldırıya geçtiler. Bunun sebeplerinden birincisi, Batı'da savaş tüm hızıyla devam ederken buradaki generaller ve ordu mensupları tarihte alabilecekleri önemli yerlerini kaçırmak istememişlerdir. Onlar, savaşmak için gelmişlerdi. Bu arada tüccarlar gibi bir takım iç faktörler de askerlere baskı yapmakta idiler. Onlara göre, Osmanlı, yani Avrupa'nın hasta adamı zaten fazla dayanamazdı. Fakat bu öngörüler doğru çıkmayacaktır. Türkler cesur ve savaşçı bir millettir. Rusya'yı açlık sınırına getiren, beş yüz bin İngiliz ve Fransız askerinin savaştığı Gelibolu'da, Türkler bunu fazlasıyla ispat etmişlerdi.

Süleyman Askeri Bey'in yenilgiye dayanamayarak intihar etmesinden sonra onun yerine Edirne'deki İkinci Kolordunun Dördüncü Fırkası kumandanı olan Albay Nurettin Bey

³¹⁷ Kedar, a.g.e., s. 33.

atanmıştır³¹⁸. İngilizlerin Bağdat'ı tehdit ettiği haberinden sonra ise o sırada Albay rütbesinde bulunan Halil Paşa Irak'a gönderilmiştir. Kafkasya'dan gelen yeni askeri birliklerle Alman Goltz Paşa komutasında 6. Ordu kurulmuştur. Onun ölümünden sonra komutayı alan Halil Kut Paşa'ya ricat emri verilmesine rağmen Osmanlı-Alman ordusu, 1915 Eylül'ünde, Bağdat'ın 160 km. güneyindeki Kut-el Amare'ye giren İngilizleri sıkıştırdı ve ablukaya aldı. Böylece 29 Eylül'de İngilizlere teslim edilen Kut, 22 Kasım 1915'de büyük maddi sıkıntılar içinde³¹⁹ olan Halil Kut Paşa tarafından Türklerce geri alındı³²⁰. İngilizler 4 ay boyunca bu ablukayı yarmaya çalıştılar. İngilizler, tümenlerini kurtarmak için Türk komutanına bütün toplarını ve bir milyon İngiliz altını para teklif etmiş³²¹, ancak Enver Paşa'nın yazılarından anlaşıldığı üzere bu teklif derhal reddedilmiştir³²².

General Townshend, 29 Nisan 1916 tarihinde Türk Askeri Kuvvetleri Baş Kumandanı'na bir mektup göndererek açlık nedeni ile silahlarını bırakmak zorunda kaldıklarını ve kahraman askerlerini teslime hazır olduğunu bildirmiştir³²³.

Bu muharebede Türk raporlarına göre 4.229 Müslüman Hintli, 2.239 İngiliz, 4.720 Mecusi olmak üzere 11.188 kişi esir alınmıştır. General Townshend'in raporlarına göre esir dağılımı biraz daha farklı olup, toplamda 13.309 askerin esir alındığını belirtmektedir³²⁴. İngiliz arşiv kayıtlarına göre İngiliz esirlerin 4.250'si yollarda ve Anadolu'daki esir kamplarında ölmüştür³²⁵. Fahir Armaoğlu'nun ve Rifat Uçarol'un verdikleri esir sayısı ise 18.000 İngiliz askeridir³²⁶. Türk tarafında şehit düşenlerin sayısı 350 subay ve on bin nefer olarak kayda geçmiştir. İngilizler de yaklaşık 30.000 kayıp vermişlerdir³²⁷. General

³¹⁸ Ali İhsan Sabis, Harp Hatıralarım, Birinci Cihan Harbi, 2. Cilt, İstanbul 1992, s. 399, akt. Tülay Âlim Baran, 'Halil Kut'a Dair', Bilgi ve Bellek, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Türk Devrim Tarihi Çalışmaları Dergisi, Yıl: 01, Sayı:01, Kış 2004, s. 197.

³¹⁹ Avcı, a.g.e., s. 252.

³²⁰ Kayar, a.g.e., s. 47.

³²¹ Gencer, Özel, a.g.e., s. 60.

³²² Atase, Dosya No: 593, Klasör No: 549, Fihrist 56, akt. Baran, a.g.e, s. 200.

³²³ Baran, a.g.e., s. 200.

³²⁴ Avcı, a.g.e., s. 149.

³²⁵ <http://www.nationalarchives.gov.uk/pathways/firstworldwar/battles/mesopotamia.htm>, (erişim tarihi: 03.05.2007).

³²⁶ Armaoğlu, 20. Yüzyıl..., s. 123., Uçarol, a.g.e., s. 557.

³²⁷ M. Taylan Sorgun, Halil Paşa Bitmeyen Savaş, İstanbul 1972,

Townshend, esirliği sırasında gördüğü iyi muameleden dolayı Türklere teşekkür etmiştir. Aynı General, Aralık 1920’de Avam Kamarası’nda yaptığı konuşmada Mustafa Kemal’e yaklaşılmaması gerektiğini söyleyecek ve Lloyd George’un ‘asi general’ sözünü işitecekti³²⁸.

Rusya, duruma İran üzerinden müdahale edip, İngilizlere yardım etmeye çalıştıysa da, Ali İhsan Paşa’nın direniş, bu girişimi başarısız kılmıştır³²⁹. Türkler yaklaşık 140 gün boyunca (7.12.1915’den 29.4.1916’ya kadar) İngilizleri, Kut’da kuşatma altında tutmuştur. Nisan 1916’da İngilizler kayıtsız olarak teslim olmak zorunda kalmıştır. General Townshend’in teslim olması İngiltere’de bir şok etkisi yaratmıştır. İngilizler küçük düştükleri Gelibolu’dan sonra ikinci bir darbeyi Kut-el Amare’de almışlardı³³⁰. On sene kadar önce Rusların Japonlar tarafından yenilmesi, Çanakkale Savaşı ve Kut El Amare Muharebesi dünyaya şu mesajı vermiştir: ‘Beyazların orduları yenilmez değildir.’ Çanakkale’den sonra Kut’da da emperyal orduların yenilmesi dünya tarihinde yeni bir çağır açmıştır. Türk milliyetçilik hareketlerini toparlayan Mustafa Kemal Paşa diğer Orta Doğu milliyetçileri için de bir ilham kaynağı olacaktır. Çanakkale ve Kut Al Amare yenilgileri İngiliz prestijini sarsmıştır. İngilizlerin gözünde ‘Afrika ve Çin’e göre, Türkler çetin ceviz çıkmıştı’. İngilizlerin tüm çabalarına rağmen inatçı Osmanlı ordusunun ablukası yarılammıştır.

İngiltere’nin bu yenilgisinin sebeplerini bulmak için Hindistan yönetimine bakmak gerekir. 1902’de Khartoum’un Lord Kitchener’ı (Lord Kitchener of Khartoum veya bilindiği ismiyle K of K) Başkumandan olarak Hindistan ordusunda, onunla beraber Hindistan Valisi Lord Curzon da Hindistan’da idari işlerde yenilikler yapmaya çalışmıştı³³¹. 1912 yılında da Hindistan ordusunun (80 bin İngiliz subay ve 150 bin Hintli er³³²) durumunu belirleme ve ordunun masraflarının azaltılıp azaltılamayacağı konusunu incelemek üzere bir komite oluşturulmuştur. Bu komiteden iki rapor çıkmıştır³³³. Bunlar

³²⁸ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri*, Ç. C. Köprülü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986, s. 253-255.

³²⁹ Kayar, a.g.e., s. 47.

³³⁰ Avcı, a.g.e., s. 149.

³³¹ Barker, a.g.e., s. 12.

³³² Barker, a.g.e., s. 11.

³³³ Goold, a.g.e., s. 922.

- The Majority Report (Çoğunluk Raporu): İmparatorluk Personel Şefi Mareşal Nicholson ve Hindistan Askeri Finansman Dairesi Bakanı tarafından imzalanan bu rapor, Hindistan için içeriden tehditlerin büyürken, dışarıdan gelebilecek tehditlerin azalttığını yazıyordu. Hindistan dışında bir operasyon için özel olarak hazırlanmak gerekliliğini reddederken, Hindistan'daki durum elverdiği sürece bir denizaşırı operasyon için hazırlıklı olmak gerektiği belirtilmiştir.
- The Minority Report (Azınlık Raporu): Komitedeki iki Hintli General, Genel Personel Şefi Sir Percy Lake ve Sir Robert Scallon tarafından imzalanmış olan bu raporda, dış tehditlerin hafife alınmaması gerekliliği ve iç tehditlerin de arttığını belirtiyordu. Hindistan'ın asker talebi için hazırlıklı olması gerektiğini ve hatta Türk Arabistan'da bir faaliyete girmenin mümkün olabileceğini belirtilmiştir.

1911 yılında Sir Douglas Haig'in yapmış olduğu uyarıları ve 1912 yılındaki raporlardaki orduyla ilgili tavsiyeleri dikkate almayan Valilik, Irak'taki İngiliz hezimetinin sorumlusu durumuna düşmüştür. Simla³³⁴'daki personel ve Londra'daki mukabilleri Savaş Bürosu bir savaş halinde Basra Körfezi'nden ve Basra'dan, Hindistan Valiliği'nin sorumlu olacağını kabul etmişlerdi. Arabistan'ın küçük bir parçası dışındaki alan ise Londra'nın sorumluluğunda olacaktı. O zamanlar Türkiye ile Almanya'nın beraberce İngiltere'ye karşı bir savaşa gireceği pek olası görülmediğinden, Körfez'in başındaki Mezopotamya fazla önemsenmemişti ve Hindistan sorumluluğuna bırakılmıştır³³⁵. Ancak Simla herhangi bir operasyon şeması hazırlamamıştı. Fakat 1907 İngiliz-Rus Antlaşması'ndan beri Hint Ordusu ihmal edilmiştir³³⁶.

Ekim 1915'den sonra Bağdat'a ilerlemek gibi talihsiz bir kararı alan kişi Hindistan Valisi Lord Hardinge'dir. Daha Lord Curzon'un valiliği zamanında ordunun eğitimsizliği, organizasyon bozuklukları ve mühimmatının eksiklikleri biliniyordu. İngiltere'ye Çanakkale'den sonra ikinci bir yıkım bu cephede gelmiş ve bu yenilgiden Hindistan Valisi sorumlu tutulmuştur.

³³⁴ Britanya İmparatorluğu'nun yazın Hindistan'da kullandığı başkent.

³³⁵ Barker, a.g.e., s.16.

³³⁶ Longrigg, a.g.e., s. 77.

Lord Hardinge (1858-1944)³³⁷

Önceleri temkinli olan Lord Hardinge, Hindistan Valisi olduğunda, ilk hedefi ordunun masraflarını azaltmak ve bu şekilde orduyu daha verimli hale getirmek olmuştur. Ordunun masraflarını azaltmanın en önemli sebebi, Hindistan'dan sağlanan afyon gelirlerindeki ciddi azalma ve Hindistan içerisinde bir takım yeniliklerin ve gelişmenin yapılması için yerel düzeyde oluşan baskıydı. Kendisinin Dışişlerinde oluşumuna büyük katkı sağladığı 1907 Entente'i sayesinde Rusya'dan gelebilecek bir tehlike ve dolayısıyla büyük bir ordunun gerekliliği artık azalmıştı. Lord Hardinge, Hindistan ordusunun Mezopotamya'da Türkiye'ye karşı bir operasyona girişmesini çok zor ve hatta imkânsız olarak nitelemişti.

Lord Hardinge, 1910'dan itibaren Hindistan Valisi olarak görev yapmış ve Ağustos 1914 - Mart 1916 arasında Mezopotamya Harekâtı ile en bulalımlı günlerini yaşamıştır. Bu harekâтта kullanılan ordu tamamen Hint ordusuyken, orduya eşlik eden siyasilere ve sivil görevliler Londra'dan göreve atanmaktaydılar. Mezopotamya Harekâtı'nın başlangıçtaki başarısızlıkları 42 yıllık devlet hizmeti bulunan Hindistan Valisinin de gözden düşmesine sebep olmuştur³³⁸. Lord Hardinge, Kahire'nin Mekke Şerifine yaklaşımından memnun değildi. Ona göre Mekke Şerifi, Araplar arasında yeterli otoriteye sahip değildi. İbn Suud ve hatta İbn Raşid bile ona göre daha iyi tercihler olabilirdi. Ancak İbn-i Suud, İngiltere

³³⁷ <http://www.britannica.com/eb/article-9039233/Charles-Hardinge-1st-Baron-Hardinge>, (erişim tarihi: 1.5.2008).

³³⁸ Stuart Cohen, 'Mesopotamia in British Strategy, 1903-1914', International Journal of Middle Eastern Studies, 9 (1978), s. 171-181.

ile ittifak kurma konusunda fazlasıyla temkinli, İbn Raşid de açıkça Türk yanlısıydı³³⁹. Kahire ve Delhi arasındaki ciddi siyasal görüş ayrılıkları uzun müddet devam etmiştir.

1914 yılında savaş çıktığında Hindistan, cömertçe Britanya için Mısır'a, Doğu Afrika'ya ve Mezopotamya'ya asker göndermiştir. Hatta savaşın en önemli noktası olarak görülen Batı cephesine dahi az da olsa Hintlilerin gönderilmesi beyaz ırkla diğerlerinin (Hintlilerin) aynı seviyede tutulduğunu, Hintlilere önemli bir paye verildiğini göstermiştir. Hardinge, Hintlilerin güvenini kazanmıştı, aksi takdirde savaş çıktığında Hintli Müslümanların değil cepheye gitmesi, içeride büyük bir türbülansın oluşmasına sebep olabilirdi. Osmanlı'ya açılan savaşta ve Osmanlı'nın cihat çağrısının etkisiz kalması Hintli Müslümanların, Hardinge'yi benimsemesindedir. Ayrıca Lord Hardinge, müslüman halkın İngiltere ve Osmanlı arasındaki herhangi bir çatışmanın müsebbibi olarak, mutlaka Osmanlı'nın gösterilmesi gerektiğini daha savaş başlamadan, Londra'ya izah etmiştir. Hindistan Valiliği ayrıca savaş halinde İngiltere'nin, İslam'ın kutsal yerlerinde saygıyla hareket edeceğini ilan etmesini istemiştir. Bu yaklaşım hem Hintlileri hem de Arapları memnun etmek amacını taşımakta idi. Basra'yı ele geçirmek sadece Hintli askerlerle mümkün değildi. Dolayısıyla Arapların da işbirliği mutlaka sağlanmalıydı. Lord Hardinge, Arapların zaten her an ayaklanmaya hazır olduğunu biliyor ve şöyle diyordu: '*Osmanlı savaşa girdiği takdirde Arabistan'a güle güle diyebilir, çünkü ben biliyorum ki Arapları biraz silah ve parayla ayağa kaldırabilirim*'³⁴⁰.

Hindistan Bakanı Lord Crewe, Basra, İngiliz güçleri tarafından ele geçirilince '*Yiyebileceğimizden fazla pasta kesmeyelim*' diyerek dikkatli ve ihtiyatlı olmayı tavsiye etmiştir. 1915 başlarında Körfez'e bir ziyaret gerçekleştiren Lord Hardinge, başlardaki ihtiyatlı tutumunu bırakmış ve ilerleme taraftarı olduğunu ifade etmiştir. Ona göre Basra'nın Türklerden korunması için Nasiriye ve Amara'nın alınması şart idi. Yeni gelen başkumandan General John Nixon, Lord Hardinge'yi yüreklendirmiştir. Crewe ise bu ikilinin yeni aksiyonlar planladıklarını gösteren bir tugay süvari talebini reddediyordu. Crewe'nin 1915'de yerini Austen Chamberlain'e bırakması Hardinge'yi sevindirmiştir.

³³⁹ Lukitz, a.g.e., s. 110.

³⁴⁰ Goold, a.g.e., s. 926.

Zira kendi sözleriyle *'Winston (Churchill) gibi bir yaratığın'* yeni şefi olmasını hiç istemiyordu. Yine de Chamberlain,Crewe gibi ihtiyatlı olma taraftarıydı. Haziran'da Amara'nın ve Nasıriye'nin alınmasından sonra General Nixon, Kut'u almakta ısrar etmiştir. Nixon ve ondan etkilenen Hardinge sonunda Chamberlain'i ikna ederek ilerleme yolunda önemli bir aşama kaydetmişlerdir. Londra'nın tüm ikazlarına rağmen erkenden zafer sarhoşu olan bu ikili, bu yaklaşımın kurbanları olacaktı. Hardinge aslında imparatorluğu Mezopotamya'ya taşımak istiyordu. Ona göre savaş Mezopotamya'yı Britanya'ya bağlamak için iyi bir fırsat idi. Hardinge, Asya Türkiye'siyle ilgili olarak De Bunsen komitesine Basra'nın ve Bağdat'ın Hindistan Hükümeti tarafından nasıl yönetilebileceğine dair bir rapor göndermiştir. Bu rapora göre Musul ve İskenderiye de alınmaya değer yerlerdi. Londra, ise henüz savaşın böyle açıklamalar için yeterli bir safhaya gelmediğini ve İngiltere'nin müttefiklerini hızlı bir şekilde yeni toprakları kendine bağladığını açıklayarak, kızdırmak istemediğini Hindistan Valiliği'ne bildirmiştir³⁴¹.

Hintli bir İngiliz askeri³⁴²

23 Ekim 1915'de Bağdat'a doğru ilerlenmeye başlanması İngiltere için talihsiz bir dizi olaylar zincirinin başlangıcı olmuştur. İngiltere, Çanakkale Savaşları'ndan sonra Yakın Doğu'da zedelenen itibarını Mezopotamya ile yenilemek istiyordu. Ancak Lord Curzon ve Kitchener, prestij için zafer peşinde koşmanın, fazla tehlikeli olduğunu bilmiş ve ifade etmişlerdir. Londra, Bağdat'a daha fazla ilerlemenin iyi bir fikir olmadığına ısrar ediyor

³⁴¹ Goold, a.g.e., s. 926-930.

³⁴² <http://www.nationalarchives.gov.uk/pathways/firstworldwar/battles/mesopotamia.htm>, (erişim tarihi: 08.04.2008).

ve Hindistan Valiliğine, Türklerin, asker sayısını 9.000'den 60.000'e çıkardıklarını haber vermiştir. Hindistan Valiliği ise cevap olarak Türklerin bunu yapacak güçleri olmadığını ve Bağdat'ın ele geçirileceğinden emin olduğunu tekrar etmiştir.

Stuart Cohen, bütün Mezopotamya harekâtını gelişigüzel yönetilmiş bir harekât olarak tanımlamaktadır. Ona göre bu harekât baştan sona tesadüflerle yürütülmüş, ne siyasi ne de askeri hedefleri önceden belirlenmiş bir harekâttır. Mezopotamya'daki faaliyet 1916'ya kadar Hindistan Hükümeti tarafından yönetilmiştir³⁴³. Körfez Bölgesi, Hindistan Hükümeti'nin kontrolü altında idi. İngiliz Hindistan Valisi Lord Hardinge ve Hindistan Hükümeti Dış İşleri sözcüsü Percy Cox, savaşın başlarında Körfez'e, Hint ordusunun gönderilmesinden yana değillerdi çünkü bu hareket, Türkleri savaşa kışkırtabileceği gibi Hint Müslümanlarınca, İngiltere'ye karşı bir tepki gelişmesine sebep olabilirdi. Buna rağmen General Nixon'ın iyimserliğine kanan Valilik, Basra'ya (daha Osmanlı savaş ilanı yapmadan) asker çıkartmış³⁴⁴ ve gözünü Bağdat'a dikmiştir.

Lord Hardinge, bu inançla Nixon'a Bağdat'a ilerleme emri vermiştir. Nixon, General Townshend'e bu emri iletmiştir ancak Bağdat'ın hemen altındaki Ktesifon'da (22-24 Kasım 1915) yenilen³⁴⁵ ve askerlerinin üçte birini kaybeden Townshend, Kut'a geri çekilmiş ve orada Türkler tarafından ablukaya alınmıştır. Lord Hardinge, halen Türk gücünün abartıldığını ve ablukaya alındıkları gerçeğine inanmıyordu. Askeri bir hedefin gerçekleşebilmesi için gerekli olan insan gücünün ve kaynakların var olması şarttır³⁴⁶. Bu eksikliklerin giderilmediği durumlarda ise insan hayatları ziyan olacaktır³⁴⁷. Hardinge'nin hatası, politik endişeleri, askeri gerçeklerin önüne koyma gafletinde bulunması olmuştur. Gerekli rezervler olmadan ve transportasyon problemleri halledilmeden başlanılacak olan bu girişim, İngiltere için bir felaket olacaktır³⁴⁸. İşte Hardinge'nin göremediği gerçek bu

³⁴³ V. H. Rothwell, 'Mesopotamia in British War Aims', The Historical Journal, XIII, 2 (1970), s. 273-294.

³⁴⁴ Fieldhouse, a.g.e., s. 2.

³⁴⁵ Uçarol, a.g.e., s. 557.

³⁴⁶ Goold, a.g.e., s. 930-938.

³⁴⁷ Barker, a.g.e., s. 16.

³⁴⁸ Longrigg, a.g.e., s. 81.

idi. 1916 Ocak'ında operasyonların Hindistan Valiliği emrinden alınıp Londra'ya Savaş Bürosu'na verilmesi teklif edilmiştir. Teklif yerindeydi ancak geç kalınmıştı³⁴⁹.

İngiltere'nin Mezopotamya'daki ordusu Birinci Dünya Savaşı'nın 'unutulmuş' ordusuydu ya da Irak cephesindekilere göre durum böyleydi. Bu ordu fazlasıyla yaşlı, yorgun ve başka bir cephede görev yapamayacak tür askerlerden oluşuyordu. Hatta cephelerindeki şu ifade dahi durumu anlatmaktadır: 'Made in the USA. For practise only (Amerikan yapımı, sadece talimlerde kullanım içindir)'³⁵⁰.

Lord Hardinge'ye göre suçlular generallerdi. Ancak nehir taşımacılığında ve savaş uçaklarından yoksun olan ve tıbbi gerekleri ve gıda ihtiyaçları tam olarak sağlanamayan ordunun da fazla bir şansı yoktu. Daha sonra bu başarısızlığı araştırmak için kurulan Mezopotamya Komisyonu (20 Haziran 1917 tarihli George Hamilton'ın raporu) faturayı Lord Hardinge'ye çıkartmıştır. Lord Hardinge bundan dolayı kalbi ve gururu kırık bir şekilde Londra'ya dönmüştür³⁵¹.

Aslında tüm savaş süresinde İngiliz devlet adamları arasında görüş birliği olmamıştır. Liberal Başbakan Herbert Asquith, stratejik kararları kumandanlara bırakmanın doğru olacağını düşünmüştür. Harp kabinesinin yırtıcı üyelerinden Lloyd George ile Churchill, doğudaki operasyonlara öncelik tanımaktan yana olmuşlardır. Karar almada yeterince güçlü bulunmayan ve milletin güvenini kazanamayan³⁵² Asquith, 1916 yılının son günlerinde istifa edince, yerine Lloyd George Başbakan olmuştur³⁵³. Bundan sonra Doğu Cephesi'nde yeni bir yenilgi istemeyen Lloyd George hükümeti, askeri gücünü ve kararlılığını daha da sağlamlaştırarak Mezopotamya ve Filistin'de, savaşın son devresinde yeni zaferlere imza atmayı başarmışlardır.

Sir Mark Sykes, 1916 yılında, İngiltere'nin Güney Mezopotamya'da sağlam bir duruşu oldukça savaş sonrası Rus tehlikesine daha iyi dayanabileceğini ifade etmiştir. Çünkü

³⁴⁹ Goold, a.g.e., s. 930-938.

³⁵⁰ Barker, a.g.e., s. 3-4.

³⁵¹ Goold, a.g.e., s. 935-945.

³⁵² 'The British Empire', Political Science Quarterly, Vol. 32, No.3, Supplement, (Sep., 1917), s. 51

³⁵³ Feridun Ergin, *Musul Sorunu ve Körfez Petrolleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Sayı 20, Cilt VII, Mart 1991.

savaş bitince eski pozisyonlar alınacak ve etki alanları için kapışmalar tekrar başlayacaktır³⁵⁴.

Bir müddet sonra Başbakan Lloyd George, Mezopotamya ve Filistin'in İngiliz topraklarına katılması için kararını kesinleştirdi. 1916 Nisan'ında teslim olan İngilizler, Enver Paşa'nın kararları sonucu ikinci bir şansı daha ellerine geçirdiler. Enver Paşa, Almanların isteklerine uyarak İran'ı, Rus kuvvetlerinden temizlemek için bölgedeki Türk askerinin geri çekilmesi emrini verdi³⁵⁵. Türklerin bölgeden çekilmek zorunda kalması İngilizlerin zaferlerine katkıda bulunacaktı.

1916 yazında patlak veren Arap isyanıyla güç dengesi İngiltere'nin lehine değişmiştir³⁵⁶. İngiltere Irak'taki birliğine ilaveten 160.000 kişilik yeni kuvvetle³⁵⁷ Arap isyanı esnasında, ikmal yapıp Bağdat'ı hedeflediler. Türkler, Bağdat'ı savunmak için Kut'dan geri çekildiler ama Bağdat Muharebeleri'nde İngilizler üstün gelmişlerdir. General Maude liderliğindeki İngiliz ve Hint askerleri 1917 başlarında Dicle nehrinden yukarı doğru ilerlemeye başlamış³⁵⁸ ve 10 Şubat 1917'de Kut, 11 Mart 1917'de de Bağdat, İngilizlerin eline geçmiştir. Gerturde Bell, Basra'dan yazdığı raporunda şöyle demiştir: '*Böylece Almanya'nın Yakın Doğu'yu domine etme hayalleri son bulmuştur*'³⁵⁹. İngilizlerin Bağdat'ı ele geçirebilmelerinin sebebi İngiliz ordusunun çok kuvvetli olması değil, daha ziyade Türklerin bu cepheyi yeterince takviye edememesi olarak görülebilir³⁶⁰. Cemal Paşa, hatıralarında Enver Paşa'nın 6. Orduya bağlı 13. Kolordu'yu İran seferine çıkarması da Kut-el Amare başarısının devam etmesini engellediği belirtilmiştir³⁶¹.

1918 sonbaharında yorgun Alman-Türk orduları Şam'da da yenildiler ve Osmanlı Devleti yenilgisini kabul etmiştir. İngiliz irtibat subayı T.E. Lawrence ve Hüseyin'in oğulları

³⁵⁴ James, a.g.e., s. 226.

³⁵⁵ Armaoğlu, 20.Yüzyıl..., s. 122.

³⁵⁶ Kayar, a.g.e., s. 47.

³⁵⁷ Baran, a.g.e., s. 202.

³⁵⁸ <http://www.nationalarchives.gov.uk/pathways/firstworldwar/battles/mesopotamia.htm>, (erişim tarihi: 3.05.2007).

³⁵⁹ Lukitz, a.g.e., s. 116.

³⁶⁰ *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi, Sina – Filistin Cephesi*, Cilt IV, Kısım 2, Gnkur. Basımevi, Ankara 1986, s. 4.

³⁶¹ Cemal Paşa, Hatırat, İstanbul 1996, s. 192, akt. Baran, a.g.e., s. 202.

Faysal ve Ali liderliğindeki güç Hicaz Demiryollarının önünü keserek, General Allenby'nin Filistin ve Suriye üzerinden giderek Şam'ı alma hedefine ciddi katkılarda bulunmuşlardır. General Allenby'nin izni üzerine Şam'a ilk girenler Emir Faysal komutasındaki eski Osmanlı subaylarının yer aldığı bir ordu olmuştur. Sembolik olarak da olsa Faysal'ın ordusunun işgalinde görünen Suriye'de, Al Ahd Al-Iraqi derneği tarafından desteklenen bir milliyetçi rejimin kurulması olası gibi görünmüştür. Ancak bu fikirler daha sonra San Remo'da bir hayal olmaktan öteye gidemeyecektir³⁶². Filistin Cephesi'nde Amman, Beyrut ve Şam düştükten sonra Irak'daki 447.000 kişilik İngiliz ordusu Musul'a doğru hareket etmiştir³⁶³. Musul'a giden yol bu şekilde açılmış idi³⁶⁴. Musul'daki Ali İhsan Paşa'nın, 1 Kasım 1918 sabahı İngiliz Irak Ordusu Komutanı General Marshall'a gönderdiği mektubunda mütarekenin imzalandığı anda iki taraf kuvvetlerinin halen buldukları yerler arasındaki arazinin tararsız bölge olduğu vurgulanmıştır. Ali İhsan Paşa'nın tüm çabalarına rağmen İngilizler geçersiz bir takım sözde asayiş problemlerine dayanarak Musul'u işgal edip, baskıyla Türkleri şehirden göç etmeye zorlamışlardır.³⁶⁵ İngiliz General, Mondros Mütarekesi'nin 7. Maddesine dayanarak lüzum gördüğü stratejik noktaların işgal hakkını sahip olduğunu söylemiş ve 16. Madde'ye dayanarak Irak'daki Türk birliklerinin teslim olmasını istemiştir. Ali İhsan Paşa sert bir yanıtla 7. Maddenin tatbiki için hiçbir neden olmadığını belirtmiş ve hudut konusunun askerlerce değil diplomatlar arasındaki görüşmelerle belirlenebileceğini ifade etmiştir. İngiliz niyeti daha önceden de belirttiğimiz gibi Sykes-Picot doğrultusunda petrol zengini Musul'u ele geçirmek olduğundan, Musul'u neticede işgal etmiştir³⁶⁶. 5 Kasım 1918'de (yani Mondros Mütarekesi'nden 6 gün sonra) İngiltere, Musul'u ele geçirmiştir. Ali İhsan Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne çektiği telgraflar ise İstanbul tarafından yanıtsız bırakılmıştır³⁶⁷. Mütarekeden sonra işgal edilen Musul'daki Türk iddiaları, 1926 yılına dek devam edecekti. Bu şekilde Kürtlerin yaşadığı Güneydoğu Anadolu, İran sınırındaki topraklar ve

³⁶² Fieldhouse, a.g.e., s. 6.

³⁶³ Armaoğlu, 20. Yüzyıl....., s. 122.

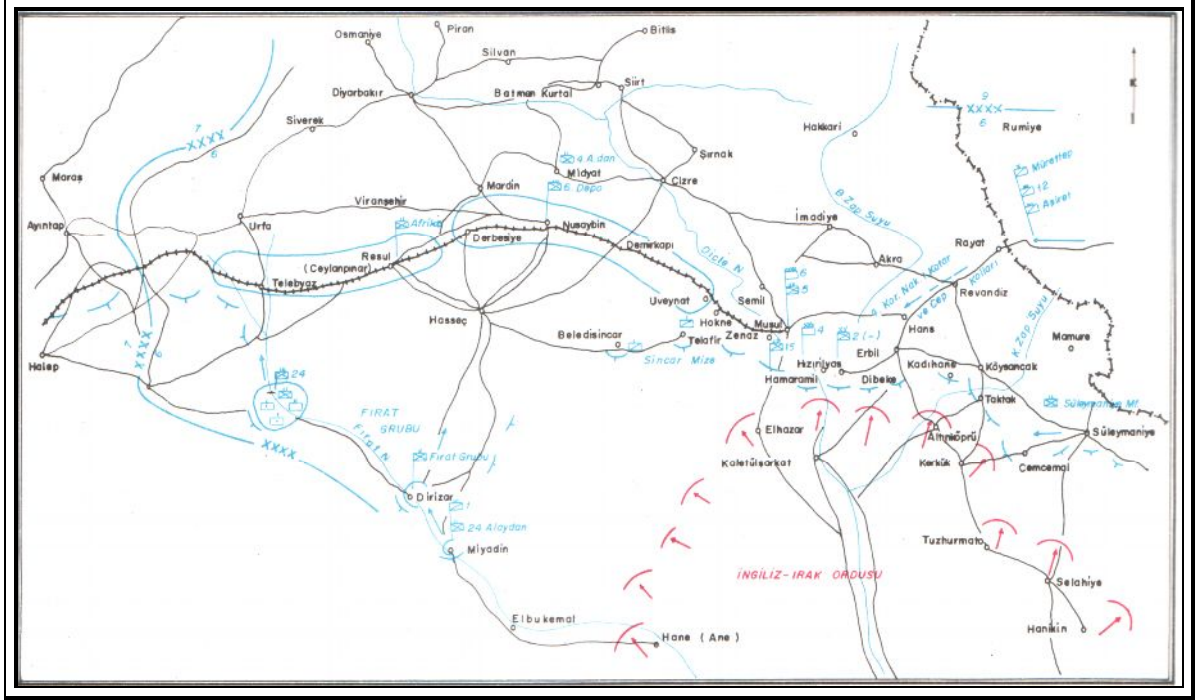
³⁶⁴ Öke, a.g.e.,s. 31-32.

³⁶⁵ Öke, a.g.e., s. 43.

³⁶⁶ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi*, 1914-1918, Cilt: 3, Kısım: 2, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, s. 614-615.

³⁶⁷ Kayar, a.g.e., s. 50.

Şii şehirleri Kerbela ve Necef haricindeki tüm Irak, İngiliz yönetimi altına girmiş oluyordu³⁶⁸.

Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Irak Cephesindeki 6. Ordunun Durumu, 30.10.1918³⁶⁹
İngiltere böylece Ortadoğu'daki hedeflerini gerçekleştirmiş, 1878 Berlin Antlaşması sonrası petrol kaynaklarının tespiti ile başlayan macerasını Musul ve Kerkük'ün ele geçirilmesiyle tamamlamıştır³⁷⁰.

Basra Körfezi'nde ilk Hint ordularının 5 Kasım 1914'de görünmesinden sonra İngilizler yeni teknolojinin bir ürünü olan savaş uçaklarının da kullanıldığı muharebelerle Bağdat'ı ancak 2,5 sene içinde alabilmişlerdir. Tüm Mezopotamya harekâtında dört senede yaklaşık 31.000 İngiliz ve Hint askeri çarpışmalarda ve hastalıktan can vermiştir³⁷¹. Musul ise daha

³⁶⁸ US Library of Congress, Country Study: Iraq, <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/iqtoc.html>, (erişim tarihi: 6.06.2008).

³⁶⁹ Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi, 1914-1918, Cilt: 3, Kısım: 2, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, s. 809.

³⁷⁰ Kadir Kasalak, 'Irak'ta Manda Yönetiminin Kurulması ve Atatürk Dönemi Türkiye-İrak İlişkileri', Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı 9, Şubat 2007, Yıl 5.

³⁷¹ <http://www.nationalarchives.gov.uk/pathways/firstworldwar/battles/mesopotamia.htm>, (erişim tarihi: 4.6.2008).

da kötü bir şekilde Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra bir oldubitti ile alınmıştır³⁷².

Doğu Cephesi'ndeki beklenti, Batı'da kötü giden durumu en azından Doğu zaferleriyle dengelemek idi. İngiltere'de 1916 ilkbaharının kanlı ve korkunç Somme Muharebesi bir takım kötümser senaryoların yazılmaya başlanmasına sebep olmuştu. 1916'da İngiltere ve müttefikleri beraberce Almanya'yı yenemiyorlarsa, İngiltere müttefiklerini kaybederse ne olur şeklinde bir soru soruluyordu. Hakikaten de ilk ayrılan müttefik Bolşevik İhtilali'ni yaşayan Rusya oldu. Bununla beraber Fransız ordusu iki yılın sonunda moral olarak tükenmiş durumdaydı. 1917'deki Nivelles Saldırısı'ndan sonra Fransızlardan ümit kesilebileceği anlaşılıyordu. Fransa'nın çöküşü müttefiklerin yenilgisi demektir. İtalya'da da iç politika gittikçe karışıyor ve savaştaki varlığı müttefiklerin yardımıyla devam ediyordu. 1916 Aralık'ında Almanya denizaltı saldırılarıyla İngiliz ticaretini çökertmeye başlamıştı. İngiliz kabinesi acil bir çözüm bulunamazsa İngiltere'nin savaştan çekilmesi gerekebileceğini ifade ediyordu. İngiliz halkı 1917 yılında, artık 1914'deki birlik ve beraberliğe sahip değildi. Savaş karşıtı fikirler hızla yayılıyordu. Belki aynı şeyin daha kötüsü Almanya'da da vardı ancak oradaki sansür bunun derecesini bilmeyi engelliyordu. İngiltere'de askeri hizmet zorunluluğunun kanun olarak getirilmeye çalışılması, kamuoyunu daha da fazla geriyordu. İngilizlerde askerlik hiç bir zaman zorunlu olmamıştı. Durumun vahameti kendini belli etmekteydi. 1917 yılında İngiltere ticaret gemilerine yapılan saldırılar, İngiltere'nin açlıkla karşı karşıya kalma ihtimalinin belirmesine yol açacaktı. Böyle bir durum yoktu ama insanlar psikolojik olarak açlık tehlikesinin ufukta belirmesinden bile rahatsızdılar. 1917 Temmuz-Ekim arası gerçekleşen Ypres muharebesi İngiliz ordusunun Müttefikler içindeki yegâne düzgün ordu olduğunu gösterecekti. Ancak artık İngilizlerin de askeri gücü erimeye başlamıştı³⁷³.

³⁷² Rothwell, a.g.e., s. 273-294.

³⁷³ Millman, a.g.e., s. 241-252.

İngiltere’de askere gitmeyi teşvik etmek için hazırlanan afişlerden biri: Britanya Kadınları ‘GİT’ Deyiniz!³⁷⁴

Amerika’nın 1917 yılında savaşa girmesinin en önemli sonucu, Müttefiklere ciddi anlamda maddi yardım gelmesiydi. Yoksa Amerika’nın kuvvetli operasyonel bir ordusu yoktu. Fevkalade bir donanması vardı ancak bu Müttefiklerde de mevcuttu. Bu şartlarda İngiltere Lloyd George Yaklaşımı’nı veya Yeni Doğu görüşünü benimsedi. İngiliz dikkati Lloyd George tarafından tekrar Doğu’ya çekilecekti. Doğuda zafer kazanmak İngiltere’yi en azından savaş sonrası bir barış konferansında pazarlık edebilecek pozisyona getirebilirdi³⁷⁵.

1916 Aralık’ında başbakan olan Lloyd George, yanına kendisi gibi düşünen politikacıları toplayarak (Lord Milner, Lord Curzon, Lord Balfour) tüm otoritenin bu kişilerde toplanmasını sağladı. Lloyd George, İngiltere için Doğu’da olası gördüğü zaferlerden başka bir ümidin kalmadığını düşünmekteydi. Doğu cephesindeki zaferlerle zayıflamış Osmanlı İmparatorluğu’ndan yeni sömürgeler yaratılabilirdi. İmparatorluk Savaş Kabinesi isminde toplanan bir komite emperyal bir savaş taktiğinin gerekliliğini ve yeni sömürgeler kazanılmasını şart görüyordu. Lloyd George bu fikirlerini yeni İtalya başbakanı Orlando’ya ve Fransa Başbakanı Clemenceau’ya benimsetmeyi başardı. Amerikalılar tüm

³⁷⁴ Bayly, a.g.e., s. 180.

³⁷⁵ Millman, a.g.e., s. 254.

kuvvetleriyle gelmeden, Batı cephesinde yapılacak fazla bir şey yoktu. Batıda beklemek, Doğu'da ise Osmanlı'yı bitirmek yeni stratejiydi. Kafkasya, Hazar, Orta Asya ve hatta Sibiryada açılan cepheler, Almanya ile Orta ve Yakındoğu'daki İngiliz çıkarlarının arasına bir hat çekmek ve savaş sonrası imparatorluk güvenliğini Almanya'dan korumak içindi³⁷⁶.

³⁷⁶ Millman, a.g.e., s. 261.

3 SAVAŞ'IN ARDINDAN İNGİLTERE

Savaşın ardından İngiliz dış politikasının emperyal hedefleri korumak için başvurduğu yolları inceleyeceğiz. Konumuzla bağlantılı olarak bu bölüm, Irak'ın İngiliz militer yönetimine, manda yönetimine, Kral Faysal devrine ve Irak'ın sözde bağımsızlığını kazandığı 1932 yılına dek olan sürece odaklanacaktır.

1918'de Britanya ve Fransa'nın, Ortadoğu ve Mağrip'teki askeri denetimi savaş öncesine göre daha güçlüdür. Arapların, Avrupa'dan korunmaları için bir tür kalkan vazifesi gören Osmanlı, Sevres Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır. Padişah İstanbul'da müttefiklerin gözetimi altındadır ve imparatorluk fiilen onların eline geçmiştir. Aralık 1918'de yapılan İngiltere Parlamento seçimlerinde Llyod George çoğunluğu sağlamış³⁷⁷ ve kendisi başbakan, Lord Curzon da Dışişleri Bakanı olmuştur. Savaş sonrasında galip gelenler, Yakın ve Ortadoğu'da yakaladıkları pozisyonu sağlamlaştırmak ve hatta mümkünse daha da genişletmek için her türlü siyaseti denemekteydiler³⁷⁸. Ancak Lloyd George'un Almanya'ya olan ılımlı politikası başta Fransa olmak üzere müttefikleriyle arasını bozmuştur. Yine de Lloyd George ve Fransa Başbakanı Clemaencau, Grekleri, Batı Anadolu'yu işgale teşvik etmiş ve bu da Türk halkının ve subaylarının önderliğinde bir bağımsızlık savaşını tetiklemiştir³⁷⁹.

³⁷⁷ Hourani, a.g.e., s. 370.

³⁷⁸ A. L. Macfie, 'The British Decision Regarding the Future of Constantinople', November 1918-January 1920, *The Historical Journal*, Vol. 18, No:2, (June, 1975), s. 391.

³⁷⁹ Hourani, a.g.e., s. 371.

1920'de Sevres Antlaşması imzalanırken³⁸⁰

Öte yandan o zamanlar farkedilmemekle beraber Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, İngiltere XIX. yy'da yarattığı efsanenin sonuna gelmiştir. XIX. yy'a damgasını vuran İngiliz hegemonyası, serbest ticaret emperyalizmi ve uluslararası stabilite artık yoktur. Sistemin savaşı önleyememesi, İngiliz hazinesine ve sosyal açıdan toplumda yarattığı maddi ve manevi sıkıntı uzun vadede ciddi bir problem yaşanacağını göstergesiydi. Aşağıdaki tablo İngiltere ve kolonilerinin manevi zararının rakamlarla ölçülebilecek olan kısmını ortaya koymaktadır. İngiltere'nin savaş bilançosundaki ölü sayısı 20 ila 45 yaş arası erkek nüfusun % 9'udur³⁸¹.

	Ölü Sayısı	Yaralı Sayısı
İngiltere	702.000	1.67 Milyon
Hindistan	64.000	67.000
Avustralya	59.300	152.000
Kanada	56.700	150.000
Yeni Zelanda	16.700	41.300
Güney Afrika	7.000	12.000
Newfoundland	1.200	2.200

³⁸⁰ Fromkin, a.g.e., s. 514-515.

³⁸¹ James, a.g.e., s. 230.

Bu manevi zararlarla beraber Britanya İmparatorluğu'ndaki pek çok farklı millet de bir uyanış içine girmiştir. Yeni yerler gören ve yeni fikirlerle tanışan kolonilerdeki insanlar, katı İngiliz sisteminde gösterdikleri başarılarından dolayı takdir dahi edilmemişlerdir. İmparatorlukta, kendilerine verilen gerçek değeri anlayanlar kendi ülkelerine kafalarında pek çok soruyla döneceklerdi. Savaştan önce İngiliz İmparatorluğu altındaki dominyonlar savaşa girip girmeme konusundaki iradenin kendilerinde olmamasından şikâyetçiydiler. Ancak o zaman öngörülen bir savaş Boer Savaşı gibi bir savaştır³⁸². Hiç kimse böylesine uzun ve yıkıcı bir savaşın olabileceğini tahmin etmemiştir. Savaş sonrasında ise Afrikalılardan Avustralyalılara, Hintlilerden Sri Lanka'lılara kadar, akıllardaki soru 'acaba Britanya İmparatorluğu için değer mi?' sorusudur. Savaştan sonra Britanya İmparatorluğu'nu birlikte tutacak bir ideoloji artık kalmamıştır³⁸³.

İngiltere; İrlanda, Mısır, Ortadoğu ve Hindistan olmak üzere dört ana bölgede ciddi iç politika problemleriyle karşı karşıyadır ve Lloyd George'u zor günler beklemektedir. Dünya Savaşı'nın yıkımı ile İngiliz kontrolünde olan bir takım topraklarda (İrlanda, Mısır, Hindistan ve Irak gibi) milliyetçi çıkışların aynı anda yaşanması, İngiltere'ye büyük bir darbe vuracaktır. Mali durum, emperyal dış politikanın tekrar gözden geçirilmesini mecbur kılmıştır. Tüm savaş tarafları gibi, İngilizler kazanan aktörlerden bir de olsalar, Birinci Dünya Savaşı'nda fiziki, maddi ve manevi çok şey kaybetmişlerdir.

1919'un ilk altı ayında savaştan yorgun düşmüş askerler eve gönderilmiştir. Bu askerlerin yerine kesinlikle yenilerinin getirilmesi gerekiyordu. İngiltere'ye ayrıca Rhineland'ı korumak, anti-Bolşevikleri güçlendirmek, İrlanda'yı kontrol altında tutmak ve Kuzey Hindistan'ı bastırmak için de ekstra asker gerekmektedir. İngiltere gerekli insan gücünü bulamıyor ve bulsa da bu askerlere ödeme yapacak gücü yoktur. Ekonomi kötüye gidiyordu. İngiltere'nin denizaşırı zenginliklerinin bir kısmı savaşı finanse etmek için likide çevrilmişti ve bir kısım zenginlikleri de savaşta kaybedilmiş veya yağma edilmişti. Endüstri tamamen savaşa odaklanmıştı ve gemicilikteki aksamalar yüzünden pazarlar Amerikalılara ve Japonlara kaptırılmıştı. Bu pazarlar savaştan sonra da yeniden ele

³⁸² A. Berriedale Keith, 'Foreign Policy and the Democracies of the Empire', *Journal of Comparative Legislation and International Law, New Ser.*, Vol. 18, No.1 (1918), s. 47-57.

³⁸³ James, a.g.e., s. 232.

geçirilememiştir. 1913 ile 1923 arasında Hindistan'daki pamuklu malların fiyatı % 53 düşmüştür. Güney Amerika'ya yapılan ihracatlar da üçte bir oranında azalmıştır. 1938'de İngilizlerin dünya ticaretindeki hacmi 1913'e göre % 27,5'den 18,5'a inmiştir. Savaş öncesi %3 olan işsizlik, savaştan sonra %17'ye fırlamıştır³⁸⁴. Endüstrileşme diğer ülkelerde de olmakla beraber, İngiltere'de de üretim hacmi olarak hem göreceli hem de absolut olarak azalmıştır. İngiliz hükümeti artık her yerden tasarruf yapmak istiyordu. Bunun için işgal ordularına ihtiyaç duyulacak ortamları mümkün olduğunca minimize etmek gerekiyordu. Bunlar sonucunda uluslararası sistemin kontrolü İngiltere'den Amerika'ya doğru kayacaktı.³⁸⁵

Londra tüm çabalarına karşın tekrar finansal bir üs olamayacaktır. Bu uluslararası ekonomik çöküşün birinci sebeplerinden biri Londra'nın finansal olarak çöküşüdür. Bunun uluslararası politikaya yansımaları ise İngiltere'nin yürüttüğü denge politikasının sona ermesidir. İngiltere'nin düşüşüne karşı İç Savaş'dan beri ilerleyen ekonomisiyle Amerika yükselmektedir. Woodrow Wilson önderliğinde Westphalia sistemi global bir sisteme dönüştürülmeye çalışılmıştır. Amerika her ne kadar dünya liderliğini almaya isteksiz de olsa yirmi yıllık bir uluslararası kriz sonunda Amerika bu rolü üstlenecektir. Bu yirmi yıllık süreçte düşüşte olan bir hegemon ülke eski gücünü sağlayamazken, yükselen bir hegemon ülke (A.B.D.) de onun yerini almak istemiyor ve izolasyon politikasına yöneliyordu³⁸⁶. Ortaya çıkan yeni dünya düzeninde Birleşik Devletler ne dünyadan elini eteğini çekebilme, ne de ona hükmedebilme iddi³⁸⁷.

İngilizler, savaş sürerken her tarafa vaatler dağıtmıştır. Haşimi ailesine Suriye, Fas, Filistin, Kuzey Irak ve Arap Yarımadası'nda hâkimiyet sözü verilmişken, yukarıda anlattığımız gibi Sykes-Picot ile aynı topraklar Fransızlar ve İngilizler arasında bölünmüştür. Bunlara ek olarak Balfour Deklarasyonu'yla Yahudilere de Filistin'de bir yerleşim sözü verilmiştir³⁸⁸.

³⁸⁴ James, a.g.e., s. 242-243.

³⁸⁵ Toby Dodge, *Inventing Iraq*; Columbia University Press, USA 2003, s.3.

³⁸⁶ Dodge, a.g.e., s. 4.

³⁸⁷ Kissenger, a.g.e., s. 3.

³⁸⁸ Bayly, a.g.e., s. 181.

İngiltere için özellikle Ortadoğu'daki imperium fikri ciddi bir krize sebep olacaktır. Askerler savaşa Almanlarla ve Türklerle savaşmak için gitmişlerdi. Ortadoğu'da yeni yerler işgal etmek hesaplarda olmayan bir şeydi. Savaş sonrası Osmanlı'nın sahip olduğu Arap topraklarından sadece batı ve orta bölümler (Hicaz ve Necd) kendilerini kurtarabilmiştir. Bunlar şimdiki Suudi Arabistan ve Yemen'dir³⁸⁹.

Ortadoğu, İngiltere yönetimi altında Mısır ve Hindistan arasında bir koridor görevi yapacaktır. Ancak savaş sonrası Amerikan Başkanı Woodrow Wilson ve onun 14 prensibi durumu komplike bir hale sokacaktı. Eski Avrupa tarzı barış görüşmelerinin yapılmayacağını anlayan Lloyd George ve hükümeti Amerikan yardımlarına karşılık bu isteğe boyun eğmek zorundaydılar³⁹⁰.

Bu çerçevede yeni çözümler arayışına girildi ve Milletler Cemiyeti kuruldu³⁹¹. 1800'lerde emperyal olmak bir imparatorlukla bağdaştırılırken Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan sosyal gelişmeler bu iki terim arasındaki bağlantıyı etkilemiştir. Birinci Dünya Savaşı sokaktaki insanın da politikaya müdahil olmasını sağlamıştır. Bu bağlamda insanların değer yargıları ve ölçütleri de değişmiştir. Uzun vadede anti-emperyal düşünceler ağır basacaktır. İmparatorluğa toprak eklenmesi, artık çok da arzu edilen bir durum olmaktan çıkacaktır³⁹². Rusya veya Osmanlı'nın olmadığı bu Cemiyet'te Amerikalılar da yer almayacaklardır³⁹³. Bu şekilde Milletler Cemiyeti anti emperyal amaçlarla kurulduysa da bir 'Kazananlar Cemiyeti'ne dönüşecektir.

³⁸⁹ Andre Raymond, 'The Ottoman Legacy in Arab Political Boundries', The Imperial Legacy, ed. Carl Brown, s.115.

³⁹⁰ James, a.g.e., s. 228.

³⁹¹ Sluglett, a.g.e., s. 4.

³⁹² Monroe, a.g.e., s. 136-139.

³⁹³ Monroe, a.g.e., s. 140.

3.1 BRİTANYA İRAK'I

*Allah cehennemi yarattığı zaman yeterince kötü olmadığını düşünerek Mezopotamya'ya yaratmış ve bir de sinekleri eklemiştir*³⁹⁴.

Arap Atasözü

Birinci Dünya Savaşı esnasında Büyük Britanya önce güney, sonra da orta Irak'ı Osmanlı Devleti'nden alarak üç yüzyıldır bölgede kurduğu diplomasi ve ticari üstünlüğünü iyice sağlamlaştırmıştır. Artık 1914'den sonra Irak, 'Britanya Irak'ı' olmak üzere yeni bir döneme girecektir. Tüm savaş boyunca Irak'ın nasıl yönetileceği ciddi bir problem olmuştur. İşgalden hemen sonra İngiliz-Hint kanunları, polisi ve bürokrasisi uygulamaya konmuştur. Britanya İmparatorluğu kendisine ait gördüğü Irak'ı kendi Hint İmparatorluğu'nun bir parçasıymış gibi yönetmeye başlamıştır³⁹⁵. Ancak İngilizlerin de henüz kesinleşmemiş politikaları Irak'daki militer işgali de negatif etkileyecekti.

Kasım 1914 ile 1920 arası Britanya, Irak'da askeri bir yönetim uygulamıştır. Sivil bir hükümet kurulmamış, düzgün uzun vadeli bir plan ortaya konmamış ve İngiliz devlet adamlarının neredeyse hepsi farklı çözümler ortaya atmaktaydılar³⁹⁶. 1920 yılına kadar İngiliz politikası belirsizlikler içindedir. İngiltere'nin Ortadoğu politikasını açmaza sokan şey Londra Hükümeti, Kahire'deki Arap Bürosu ve Hindistan Hükümeti'nin karşı fikirlerinin bir sentezde birleşmemesidir³⁹⁷. Mark Sykes, bir raporunda Ortadoğu ile ilgilenen 18 farklı karar mekanizmasının adını listelemiştir³⁹⁸. Böyle bir listenin çıkabilmesi durumun vahametini ortaya koymaktadır.

Savaşın maddi boyutu da İngiliz hükümetini fazlasıyla sarsmıştır. Türklerin saldırdığı Süveyş Kanalı'nı korumak ve savaş dolayısıyla üç ay kesintiye uğrayan petrol akışını tekrar sağlamak için 750 Milyon pound harcanmıştır. Bunun yarı sıra yarım milyondan fazla Britanya askeri o bölgede savaşmaktaydı. Ancak tüm bunlar hesaplanabilseydi bile

³⁹⁴ Barker, a.g.e., s. 4.

³⁹⁵ Polk, s. 67.

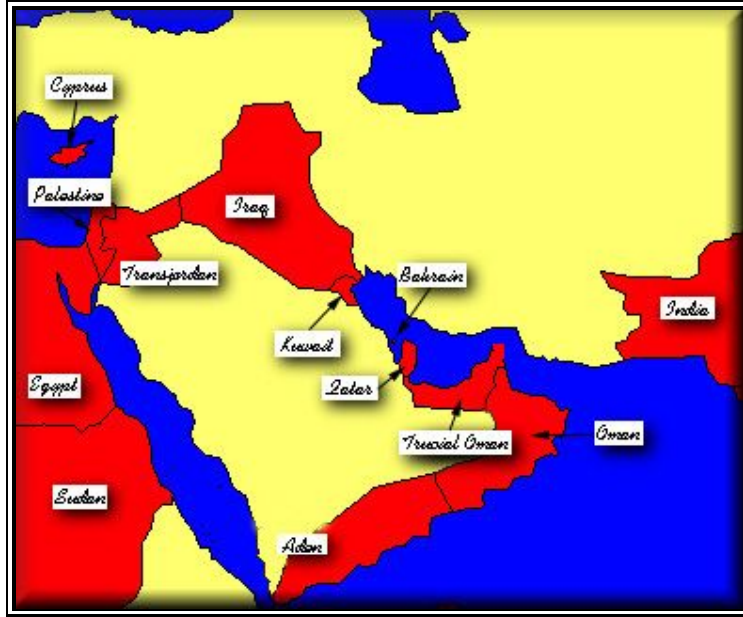
³⁹⁶ Fieldhouse, a.g.e, s. 1.

³⁹⁷ Benzer yorum için bkz. Tripp, A History ..., s. 31.

³⁹⁸ Helmut Mejcher, 'British Middle East Policy 1917-21, The Interdepartmental Level', Journal of Contemporary History, Vol. 8, No.4, (Oct., 1973), s. 81.

İngilizler yine de Irak'ı fethetmeye karar verebilirdiler. Daha önce de bahsettiğimiz gibi Irak'da henüz bulunamamış olmasına rağmen petrol olduğuna kesin gözüyle bakılıyor, toprağın verimliliğinin İngiliz İmparatorluğu'nu daha iyi besleyeceği tahmin ediliyor ve Hindistan'a dair her şeyin daha iyi korunacağına inanılmaktaydı³⁹⁹.

Hindistan Yönetimi'nden gelen sivil görevliler Irak'ın Hindistan Büro'sunun bir parçası olması gerektiğini ifade ediyorlardı. Hakikaten de Basra, Musul ve Bağdat, Hindistan'ın bir bölgesi gibi yönetilmeye başlanmıştı⁴⁰⁰. Hindistan'ın tüm savaş boyunca kendini kanıtlamış olması ve ordularının Doğu cephesindeki çabaları, Hindistan'ın savaş sonrası kendi ihtiyaçlarına göre yeni bir güvenlik sisteminin oluşmasını isteyecekti. İngiltere'den yönetsel manada bağımsızlığını isteyen Hindistan için Montagu, Haziran 1918'de '*Hindistan için bağımsızlık kaçınılmaz ve arzu edilir bir durum olmuştur*' diyordu. Hindistan'ın bağımsızlık konusunu böyle cesurca gündeme getirebilmesi İngiltere'nin 1916 mağlubiyetlerinin değil, 1917 ve 1918'de gereksiz yere Hindistan gücüyle kazanılan zaferlerin sonucuydu⁴⁰¹.

1918'de Britanya İmparatorluğu'nun Ortadoğu'daki toprakları⁴⁰²

³⁹⁹ Polk, a.g.e., s. 67-72.

⁴⁰⁰ Sluglett, a.g.e., s. 4.

⁴⁰¹ Millman, a.g.e. s. 267.

⁴⁰² <http://www.britishempire.co.uk/maproom/mideast.htm>, (erişim tarihi: 12.12.2007).

İngiliz ordusunun karşı çıkmasına rağmen Irak halkına bir bildiri okunmuş ve Iraklılar kendi medeni işlerini İngiliz Hükümeti temsilcileriyle işbirliği içinde yapmaya davet edilmişlerdir. Ne demek istediği anlaşılamayan bu bildiri Iraklıları epey şaşırtmıştır. Aslında İngiliz görevliler de tam olarak Irak politikasının yönünü çizememişti ve kendileri bile bunun ne demek olduğunu anlayamıyorlardı⁴⁰³. İngilizler, Irak'da resmi olarak yönetimi devraldıklarında yüzyıllık problemlerin yanı sıra yepyeni problemlerin de olduğu bir Irak'dan sorumluydular. Aşiretler kendi güçlerinin tekrar oturtulmasını istiyorlar, köylüler aşiretlerin gücünün kırılmasını istiyorlar, tüccarlar daha etkili bir hukuk sistemi ve yeni kanunlar talep ediyorlardı. Toprak sahipleri yol yapımı ve kanallar için kredi ve toprak, belediyeler sağlık ve eğitim hizmetleri için yer ve kredi istiyorlardı⁴⁰⁴.

Otoriteler, İngiliz amaçlarına ulaşmak için güvenilir şeyhlerin kullanılmasını savunmuşlardır. Bağdat'ın Mart 1917'de ele geçirilmesinden sonra Temmuz ayına kadar Mezopotamya İdare Komitesi adında bir komite kurulmuştur. Komitenin görevi yönetimin farklı organları arasında koordinasyonu yürütmek, yeni bir rejim oluşturmak idi. Bu sorunlar Hint Hükümeti'nin Irak'daki durumu ile ilgili olduğundan ve Aden, Hicaz ve Arap Yarımadası'nın içlerini de kapsadığından konu, daha en baştan çıkmaza girmiştir. Mezopotamya İdare Komitesi'nin ömrü Savaş Kabinesi tarafından genişleyen sorumluluklarının ve komitedeki tarafların fazlaşması sonucu kısa sürmüştür. Başkanı Lord Curzon olan bu komite, o dönemlerde zaten fazla bir varlık gösteremez idi çünkü bir barış durumunda bir kısım toprağın (Bağdat) yine Türklere iadesi söz konusu olabilirdi. Ayrıca savaş ertesi durumda toprak ilhakının mümkün olamayacağı anlaşılmıştır. Resmi olarak Hague Bildirisi, toprak ilhakına izin vermemekte idi. Dolayısıyla Hindistan yönetimiyle Whitehall⁴⁰⁵ arasındaki çekişme bir türlü sonuca bağlanamıyordu. Hindistan yönetimini bu durumdan son derece rahatsız olmuştur. Hâlihazırda İran'da görevli Sir Percy Cox, Bağdat'ta yerel ayrı bir yönetimin olmasına karşı çıkıyor, her iki vilayeti de

⁴⁰³ Silverfabl, a.g.e., s. 5.

⁴⁰⁴ Monroe, a.g.e., s. 60.

⁴⁰⁵ Whitehall: metaforik olarak hükümet yönetimi için kullanılmıştır. Londra'da hemen hemen bütün hükümet/bakanlıklarla ilgili binaların bulunduğu yoldur.

kapsayan bir komitenin oluşmasını ve bu komisyonun da İngiliz Yüksek Komiseri tarafından yönetilmesini tavsiye ediyordu.⁴⁰⁶

Hindistan yönetiminin Irak üzerinde bu kadar durmasının sebebi, neredeyse dört sene süren Irak'ın fethinde, çoğunluğu Hintli binlerce asker ölmüştür. Zaten tüm savaşta renkli ırk, beyazların ateş hattında çarpışmaması için savaşın en kanlı cephelerine gönderilmiştir. İngiliz hükmünde 1914 yılında yaşayan 425 Milyonun, 366 milyonu renkli ırktan idi ve bunların da 316 milyonu Hindistan'da yaşıyordu⁴⁰⁷. Hintliler, İngiliz planları için her kademedede ve her yerde insan gücü olarak Kraliçe'ye hizmet etmişlerdir. Bu sebeple Londra, Hindistan'ın kaynaklarına her daim ihtiyaç duyuyor, Hindistan ise Londra'nın Mezopotamya ile ilgili olarak kendi lehine karar vermesini bekliyordu⁴⁰⁸.

Başbakan Yardımcısı Robert Cecil ve Hindistan Bakanı Edwin Montagu, bu komite yönetimine karşıydılar ve Curzon'un Komitesine karşılık Eylül 1917'de Ortadoğu yönetimi ile ilgili problemleri ortaya koymuşlardır. Lord Cecil, Mısır'dan gelen kardeşi Mısır Hükümeti Finansal Danışmanı Edward Cecil'in Ortadoğu üzerine yazdığı raporla kuvvetli destek bulmuştur. Curzon'a karşı mücadele Savaş Kabinesi'nde yapılmıştır. Mısır'ın merkezinde olduğu Arabistan'ı ve belki Filistin ve Mezopotamya'yı da yönetecek bir idare fikri yayılmakta idi. Curzon, sorunların farkında olduğunu ifade ederken Mısır ve Ortadoğu meseleleriyle doğru düzgün ilgilenecek bir bakanlık eksikliğini kabul ediyordu. Ancak ona göre bu yeni oluşumun, mutlaka Dışişleri Bakanlığı'na bağlı olması gerekiyordu. Curzon ileride Dışişleri Bakanı olma ihtimali doğrultusunda Ortadoğu'nun kendine bağlı kalmasını istiyordu⁴⁰⁹. Lord Cecil'in hareketi, neredeyse Hindistan'ın tamamen resimden çıkmasına ve Ortadoğu'nun Dışişleri Bakanlığı'nın (Balfour, Curzon, Milner yönetiminde bir kabineye) yönetimine geçmesine sebep olmuştur. Lord Cecil, Ortadoğu Komitesi'nin (eski Mezopotamya İdare Komitesi) hala var olmasından duyduğu sıkıntı, şu alaycı sözlerle Lord Balfour'a yazdığı mektuptan anlaşılabilir: *'...fonksiyonu George Curzon ve Mark Sykes'in birbirlerine konu hakkında ne kadar az şey bildiklerini*

⁴⁰⁶ Mejcher, a.g.e., s. 82.

⁴⁰⁷ James, a.g.e., s. 224.

⁴⁰⁸ Mejcher, a.g.e., s. 85.

⁴⁰⁹ Mejcher, a.g.e.,s. 90.

*anlatma platformu olan Ortadoğu komitesi...*⁴¹⁰...Ortadoğu Komitesinin gerçekleştirdiği en büyük başarı Arabistan'dan, Hindistan Hükümeti ve Hindistan Bürosu'nun çekilmesi olmuştur. Savaşın yönünün Ortadoğu'dan Güney Rusya'ya ve Hazar civarına döndüğü günlerde, bütün uğraşlara rağmen Curzon, Montagu ve Cecil'i geri püskürtmüştür.⁴¹¹ Batı ekolünün karşısında Hint ekolü etkisiz kalmıştır⁴¹². 1918'de çıkan manda sözleri Hindistan Bürosu'nu ve Hindistan Hükümeti'ni son derece endişeye sevk edecek ve bu idare karmaşası 1920 yılına dek sürmüştür⁴¹³.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü Ortadoğu'daki eski düzenin değişeceğinin habercisi idi. İngiltere bu bölgede artık stratejik, ekonomik ve politik açıdan kendini tatmin edecek bir düzen kurmayı hedeflemekte idi⁴¹⁴. Lord Balfour, Türklerin eski dostluğu yenilemek için gösterdikleri gayretlerin hiçbir suretle desteklenmemesi için çevresini açıkça uyarmakta idi⁴¹⁵. Ortadoğu'da artık Osmanlı İmparatorluğu diye bir siyasi birlik olmadığından Türklerle ilgili olarak neler yapılacağına bir türlü karar verilemiyordu. Lord Curzon, Padişah'ın Bursa'ya veya Konya'ya taşınip, tamamen Asya toprakları üzerindeki bir Türk devleti oluşumunu ve Boğazların uluslararası bir komiteye devrini savunmuştur. Buna karşın Hindistan Bakanı E. S. Montagu, Padişah'ın İstanbul dışına sürülmesinin müslüman dünyasında ve özellikle Hint Müslümanları arasında yaratacağı kargaşadan endişe duymuş ve bu fikre karşı çıkmıştır. Hatta kendisi, konuyla ilgili olarak, Lloyd George'un fena halde kızmasına sebep olacak bir nota yayınlamıştır. Bu notada, Sevres Antlaşması'nın Hintli Müslümanlar üzerinde yaratacağı etkiden duyulan endişe ifade edilmiştir⁴¹⁶. İngiliz Genelkurmayı bu konuda Montagu'yu destekliyordu. Lord Curzon ise Müslümanların potansiyel tepkilerinin abartıldığını, Amerika'nın İstanbul'da bir manda devleti yönettiği takdirde, kimsenin buna karşı olmayacağını iddia etmiştir. Lord Curzon'a göre İngiltere'nin İstanbul'u idare etmesine hasımları müsade etmezdi. İngiliz Genelkurmay'ı ise Akdeniz'de bir Amerikan

⁴¹⁰ Cecil to Balfour, 8 January 1918, Balfour Papers, 49738, British Museum, akt. Mejcher, a.g.e., s. 90.

⁴¹¹ Mejcher, a.g.e., s. 95.

⁴¹² Longrigg, a.g.e., s. 116.

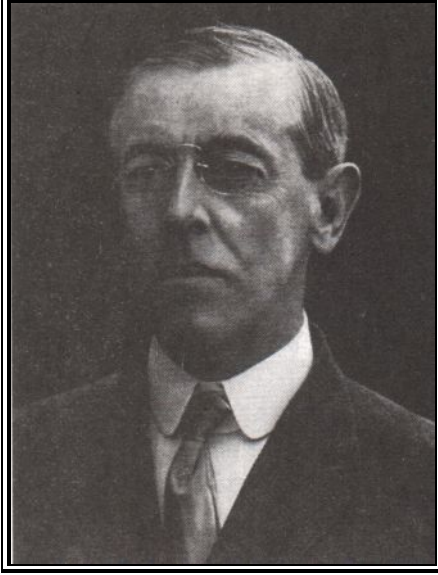
⁴¹³ Mejcher, a.g.e., s. 96.

⁴¹⁴ Eskander, a.g.e., s. 139.

⁴¹⁵ Jaeschke, a.g.e., s. 253.

⁴¹⁶ 'The British Empire', Political Science Quarterly, Vol.37, No.3, Supplement, (sep., 1922), s. 65.

filosunun, İngiltere açısından uygun olmadığını ileri sürmüştür. Bu görüşmeler ilerlerken İngiliz Hükümeti, Türklerle bir antlaşma yapmak için Amerika'dan Woodrow Wilson'ın mandaya yönelik cevabını beklemiştir. Bu sıralarda, Türkler azimle, Mustafa Kemal Paşa liderliğinde bir milli mücadeleye girişmişlerdir.

Woodrow Wilson⁴¹⁷

Wilson'dan, Osmanlı'nın Amerikan mandası altında yönetimi için olumsuz yanıt alan Curzon, Fransızlarla görüşmeye başlamıştır. Padişah'ın İstanbul'dan sürülme fikri Mustafa Kemal'in hareketini güçlendirebileceği için Fransa, sonradan bu fikirden vazgeçmiştir. Böyle bir durum Fransa'yı Cezayir'de, Fas'da ve Suriye'de kötü bir duruma sokabilirdi. Ortaya sürülen Vatikan formülü de (Yıldız Köşkü'nde temsili olarak bir muhafız alayı ve İslam'ın merkezi olarak Sultan Halife'nin orada kalması formülü) Fransız Başbakanı Clemenceau tarafından '*Batı'da bir papa olması yeterince kötüdür*' denilerek reddedilmiştir. Neticede Lord Curzon'un Padişah'ı İstanbul'dan çıkarma fikri, kabinde yukarıda belirtilen hususlardan dolayı kabul görmemiştir. İstanbul haricinde, İngilizler, Mısır'da da şiddetli direniş görüyor, İran'da ise başarısızlığa uğramakta idiler. Ancak Lord Curzon, Mezopotamya'dan fazlasıyla emindi. Curzon, 1919 Şubat'ında Avam

⁴¹⁷ Fromkin, a.g.e., s. 514-515.

Kamarası'na yaptığı konuşmada şöyle demiştir: 'bu topraklarda son iki yılda, beş asırda yapılanlardan çok daha fazla şey yapılmıştır'⁴¹⁸.

Bunca kayıp ve senelerce savaşın ardından İngiltere, doğal olarak maksimum verimi elde etmek için Irak'da dört temel strateji oluşturmuştur. Bunlar Kadir Kasalak'ın makalesinde şu şekilde özetlenmiştir⁴¹⁹.

- Ülkede mezhebe ve ırka dayalı iç karışıklıkların çoğaltılması için çalışmalar yapılmak (Şii-Sünni çatışmasını körüklemek gibi, böl ve yönet politikası)
- Halka tüketim kültürünü ve konforizmi aşlamaya çalışmak. Asıl sorunları toplumun gündeminden çıkararak kitleleri, yüksek yaşam standardını yakalamaya çalışmaları için vaatlerle kendilerine bağımlı hale getirmek
- Batı kültürünü insanlara empoze etmek. Böylelikle halk Batı'ya bağımlı hale gelecekti.
- Müslüman Iraklı gençleri içki salonlarına ve kabarelere alıştırmak. Gençlerin direnişe geçmemeleri için beyinlerini uyuşturan bir politika uygulandı.

İngiltere, Ortadoğu politikasında savaş sırasında bölgede görevlendirdiği istihbarat görevlilerinden de yararlanmışır. Gertrude Bell ve T.E. Lawrence, İngiliz Ortadoğu Dış Politikası'ndaki en etkin iki kişi olmuşlardır. Muhtemelen dünya klasiklerinden 1888'de Charles Doughty tarafından yazılan *Arabistan Çölü'nde Seyahat'in* uyandırdığı merak ile Osmanlı İmparatorluğu'nda seyahat etmeye başlayan bu ikili, yeni Ortadoğu'nun sınırlarını çizecek ve bugün dahi süren bir takım anlaşmazlıklara sebep olacaklardı.

Savaşın sonunda Arap Yarımadası'nın bazı kesimleri dışında Arapça konuşulan her yer Avrupa hâkimiyeti altında idi. Dış denetim idari yapıda değişim sürecini başlatırken özellikle eğitim alanındaki yenilikler okumuş kesim üzerinde milliyetçiliğin yükselmesi şeklinde bir etkiye yol açmıştır. Özellikle Britanya'nın Filistin'de bir Yahudi devletinin

⁴¹⁸ Macfie, a.g.e., s. 392-400.

⁴¹⁹ Meryem İmamzade, Irak Dosyası, İstanbul, 1986, s. 94,95; aktaran Kasalak, a.g.e., s. 188.

kurulmasını teşvik etmesi, Arapça konuşulan bütün ülkelerde ulusçuluk fikrinin tırmanmasına sebep olmuştur⁴²⁰.

Savaş sonrası konferanslar ve barış antlaşmaları beklenirken Londra, Albay Arnold Wilson'ı siyasi stabilite, düzen ve piyasanın tekrar canlanması için Mezopotamya'ya Sivil Komiser olarak gönderilmiştir. Asıl Irak'tan sorumlu Sir Percy Cox'un Nisan 1918–Ekim 1920 arası İran'da görev yapmasından dolayı yönetim, tamamen Sir Wilson'a kalmıştır. Wilson, Irak halkı ve dili konusunda bir uzmandı. Asistanı da Arap ülkeleri üzerine uzmanlaşmış siyasi görevli Gertrude Bell idi. Ancak Bell ile Wilson arasında derin görüş ayrılıkları vardı. Bu ayrılıklar hangi vilayetlerin birleşeceği veya bir Arap emirinin Mezopotamya devletinin başkanı olup olamayacağı şeklindeki sorularda kendini göstermiştir⁴²¹.

Sir Wilson için Irak'da en önemli konular asayiş ve ekonominin sekteye uğramaması idi. Hint ekolünden olan Arnold Wilson, Irak ve Hint halkını birbirine çok benzetiyor ve onların modern bir devleti yönetemeyeceklerini ileri sürmüştür. İnsanları bedevi, cahil, tehlikeli, bir kısmını vahşi, bir kısmını köylü ve bir kısmını da bütün ülkeyi yok edecek derecede yıkıcı bulmakta idi. Hindistan'ın bir parçası gibi yönetilen Irak'ı anlamak için kısaca Hindistan'a da bakmak faydalı olabilir. Bütün Hindistan çok az sayıda İngiliz görevliyle yönetilmekte idi. Hint prenslerinin olduğu yerlerde hükümdarlar için İngiliz 'danışmanlar' vardı. Aslında hiç bir Hintlide neredeyse gerçek bir sorumluluk yoktu. İngilizler, kendilerinden başka kimsenin, buraları yönetemeyeceğinden eminlerdir. Irak'ı Hindistanlaştırmak isteyen Wilson, hükümeti beş ana departmana ayırmış ve her departmanın başına Hint Ordusu'ndan veya yönetiminden bir başkan koymuştur. Yeterince kalifiye elemanın olmadığı ortamda, bu bir mecburiyet haline gelmiş ve Hint ordusundan pek çok subay siyasi görevlere atanmıştır⁴²².

Yine de Wilson, Irak'ın farklı kimlikleri barındırdığını iyi anlamış ve uyumlu bir politik birlikteliğin çok zor olduğunu fark etmiştir. Gertrude Bell bir isyanı öngörmemiştir ama

⁴²⁰ Hourani, a.g.e., s. 314.

⁴²¹ Lukitz, a.g.e., s. 123.

⁴²² Sluglett, a.g.e., s. 13.

Wilson böyle bir tehlikenin varlığını Londra'ya haber vermiş ve İngiliz askeri birliklerinin yeterli olmadığını vurgulamıştır⁴²³. Arnold Wilson'a göre Irak'ın kendi kendini yönetme hakkını isteyenler son derece kadir kıymet bilmez kişilerdi ve bir hayal dünyasında yaşıyorlardı. Irak'ın kendi kendini yönetmesine karşı çıkanların da ellerini kuvvetlendiren çeşitli sebepler vardır. Örneğin İngilizlerin veya Hintli personelin yerini alabilecek derecede eğitilmiş ve deneyimli Iraklı adeta yok gibidir. Osmanlı zamanındaki memurların çoğu savaş dolayısıyla gitmiştir. Hint İmparatorluğu'ndan gelen yöneticilerle 1918-20 arası Irak yönetimi, tamamen İngiliz Hindistan'ını çağrıştırmakta idi⁴²⁴.

Sir Wilson'a göre Iraklılar, İngilizlerin bu yardımlarından çok memnundular ancak kısa süre sonra o da yanıldığını anlamıştır. İnsanlar manda yönetiminin ne olduğunu anladıkça yegâne toplanma merkezleri olan camilerde toplantılar düzenlenmeye başlamışlardır. Mandacılık perdesi Milletler Cemiyeti tarafından uydurulmuş bir kılıftı. T. E. Lawrence gibi İngiliz subaylarının hazırladıkları planlar doğrultusunda Irak, bir koloni olmayıp, onun yerine bir manda devleti olacaktı. Öne sürülen iddia, Iraklılar, kendi kendilerini yönetebilecek duruma gelene kadar, İngiltere, Irak'a yardım edecektir. Oysa Iraklılar, İngilizlerin Irak'ta süresiz olarak kalmak istediklerinden eminlerdir.

Özetlemek gerekirse 1916 Sykes-Picot Antlaşması, Kasım 1917'deki Balfour Deklarasyonu, Arap milliyetçiliğinin yükselmesi ve Paris Barış Antlaşmaları'na damgayı vuran Wilson Prensipleriyle, Irak tam bir krize girmeye hazırды.

3.2 MUSUL VE KÜRT DEVLETİ SORUNU

Musul, Türkler için neden önemlidir? Çünkü Musul ve havalisinde yaşayan Türklerle 'Türkmen' denir. Türkmen, Orta Asya'dan göç eden Oğuzlara, İslamiyet'e geçişlerinden sonra verilmiş addır⁴²⁵. Güneydoğu Anadolu ve Musul yöresindeki Kürt ve Türk Beyleri Yavuz Sultan Selim'e giderek kendi arzularıyla 'Allah'ı bir bilip, Muhammed Ümmeti olduğumuzda ittifak halindeyiz' diyerek Osmanlı'ya katılmışlardır. Yaklaşık 400 sene

⁴²³ Fromkin, *a.g.e.*, s. 449-450.

⁴²⁴ Landen, *a.g.e.*, s. 198.

⁴²⁵ Öke, *a.g.e.*, s. 11.

Osmanlı hâkimiyetinde kalan bu bölgede ancak 1850'lerden sonra ilk isyanlar yaşanmaya başlanmıştır⁴²⁶.

1990 Yılı sayımına göre Irak'da yaşayan Türklerin dağılımı haritası⁴²⁷

Birinci Dünya Savaşı sırasında, Osmanlı topraklarının nasıl bölüşüleceği konusu İngiliz Savaş Kabinesi'nde görüşülürken Mezopotamya ile ilgili görüşlerini açıklayan Hindistan Bakanlığı Siyasi Bölüm Başkanı Arthur Hirtzel, İngiltere'nin Basra ve Bağdat vilayetlerini alması, Musul vilayetinden ise uzak durması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre Musul 'işlenmemiş bir insan kitlesi' olan Kürtlerle dolu, ileride İngiltere'ye problem yaratabilecek bir vilayettir. Ayrıca İngilizler, Ruslarla Doğu Anadolu Bölgesi'nde komşu

⁴²⁶ Öke, a.g.e., s. 13.

⁴²⁷ Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikası'nda Musul, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998, kapak resmi.

olmak istemiyorlar ve Fransa'nın Musul'un bir bölümünü alarak, arada bir tampon bölge oluşturmasını istemişlerdir⁴²⁸.

İhsan Şerif Kaymaz'a göre savaştan önce emperyalizmin bölgesel silahı Ermeniler olmuştur. Fakat savaştan sonra tehcir nedeniyle Doğu Anadolu'da Ermeni nüfus azalınca, Batılılar amaçlarına ulaşabilmek için bu sefer de Kürtleri kullanmaya çalışmışlardır. Başta İngilizler olmak üzere Avrupalılar, Kürtleri vahşi, kan dökücü ve Ermenileri katleden bir halk olarak görüyorlardı. Hâlbuki Ermeniler tarafından öldürülen Kürtlerin sayısı 1915-1918 arasında yaklaşık 600.000'i bulmaktaydı⁴²⁹. İngiltere, Kürtleri, özellikle Türklere ve daha sonra Araplara ve İranlılara karşı kullanabilmek için yoğun çaba harcamış ve istismara son derece açık olan Kürt aşiretlerini kazanmak için çok uğraşmıştır. Kürtçe, İngilizler ve Kürtler arasında yazılı dil olarak kullanılmış, Kürtçe eğitim veren okullar açılmış, gazeteler yayımlanmıştır. İngilizler halkları birbirine kışkırtma konusunda çok deneyimliydiler. Özerk bir Kürdistan'ın kurulması için bütün Kürt entelektüelleriyle, din adamlarıyla ve cemiyetlerle bağlantılar kurmak üzere Binbaşı Noel, Güneydoğu Anadolu'ya gönderilmiştir. Hindistan Bakanlığı'nda Binbaşı Noel'in raporlarında bir siyasal ünite olarak Kürdistan'ın mevcut olmadığını, fakat zamanla gerekli zeminin yaratılarak bu yörede milli bilincin oluşturulabileceğine inandığını kaydediyordu⁴³⁰.

Anadolu'daki Ali Galip olayı Kürdistan macerasını nihayetlendiren olaydır. Binbaşı Noel ve Kürt aşiretleriyle Sivas Kongresi'ni basmakla görevlendirilen Ali Galip, Mustafa Kemal'i ve yandaşlarını yakalatmakla görevli idi. Ancak Mustafa Kemal Paşa durumu önceden haber aldığından bir takım önlemlerle bu baskın engellenmiştir. Komplocular Halep'e kaçmış ve İngiltere, Binbaşı Noel'in orada olmasını bir rastlantı olarak açıklamıştır. Tabi ki bu komik açıklamaya kimse inanmamıştır. Ali Galip-Noel hadisesi, Mustafa Kemal ve milliyetçilere padişahın, Babıâli'nin ve İngilizlerin müşterek bir

⁴²⁸ İhsan Şerif Kaymaz, '*Geçmişten Geleceğe Musul*', Türkiye Günlüğü, Sayı 91, Güz 2007, s. 24.

⁴²⁹ Kaymaz, a.g.e., s. 25..

⁴³⁰ Öke, a.g.e.,s. 59.

teşebbüsle Milli Mücadele'yi durdurmaya kalkıştıkları intibasını vermiştir. Nutuk'a Mustafa Kemal Paşa durumu şöyle aktarmıştır⁴³¹:

Baylar, Ali Galip'in giriştiği işin, Padişah'ın ve Ferit Paşa Hükümeti'nin ve yabancıların ortak bir girişimi olduğuna, bilginize sunduğum belgeleri gördükten sonra, kimsenin kuşkusu kalmaz, sanırım. Bu hayınlığın ortak girişimlerine karşı takınılması gereken tutum açıktır. Ancak, karşı girişimden ve elden geldiğince açık saldırıdan sakınmak, o günün gereği idi; ayrıca, bu girişim gücünü türlü hedeflere çevirmekten sakınarak bir noktada toplamak, uygun bir davranış olacaktı. Biz de, saldırı hedefi olarak, yalnız Ferit Paşa Hükümeti'ni seçtik ve bu işte Padişah'ın parmağı olduğunu bilmezlikten geldik. Ferit Paşa Hükümeti'nin gerçekleri bildirmeyerek Padişah'ı aldatmakta olduğu tezini tuttuk.

Mustafa Kemal bu olaydan sonra Ferit Paşa Hükümeti ve İstanbul ile olan tüm ilişkilerini kesmiş olduğunu ifade etmiştir. Binbaşı Noel'in gezisini onaylayan Damat Ferit bu şekilde vatan haini olarak görülecekti. Öte yandan Gertrude Bell yazdığı raporda Mustafa Kemal'i değerlendirirken Anadolu köylüsünün anavatan için bile olsa silah altına gitmekten bıktığını ve Mustafa Kemal'in dinginliğin ve zenginliğin gelmesine bir engel oluşturduğunu iddia ediyordu⁴³².

Bu yüzden Birinci Dünya Savaşı esnasında Basra ve sonra da Bağdat'ı ele geçirdikten sonra İngilizler hedeflerine ulaştıkları düşüncesiyle operasyonlarını durdurup, Irak cephesindeki askerlerini diğer cephelere kaydırmaya başlamışlardır. Savaşın sonunda ise iki önemli gelişme olmuştur. Birincisi, Musul'u almak artık Rusya ile komşu olmak demek değildi. Askeri ve siyasi açıdan Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelere doğrudan etkisi olan Rusya'nın savaştan çekilmesiyle, İngilizlerin Musul'u Fransızlarla bölüşmelerine gerek kalmıyordu⁴³³.

İkincisi, modern hayatın ve İngiltere'nin askeri ve siyasi gücünün devamı için gerekli olan kaynağın, yani petrolün henüz çıkarılmamış olsa da Musul'da yüksek oranlarda var

⁴³¹ Atatürk, a.g.e., s. 100-101.

⁴³² Bell, a.g.e., s. 140.

⁴³³ Eskander, a .g.e., s. 140.

olduğunun kesinleşmesiydi. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon *'bir petrol dalgası üzerinde, zafere ulaştık'* şeklindeki ifadesi durumu özetlemektedir. Petrol işletme ayrıcalıklarına sahip olmak garantili bir petrol akışı sağlamamaktaydı. O yüzden hedef petrol yataklarının doğrudan doğruya denetim altına alınması olmuştur. Bu tespit işgali mecbur kılmakta idi. Ancak yazar Elisabeth Monroe'nun ortaya koyduğu bir başka tez ise İngiltere'nin Musul konusunda petrol konusuna fazla ehemmiyet vermediğidir. Monroe'ya göre Musul, Türklere verilse bile, İngiltere'nin petrol imtiyazlarını alma şansı oldukça yüksekti. Yine Monroe'ya göre 1916'da Türklere karşı ayaklanmış olan Nestori Hıristiyanları, Musul civarına yerleşmişti ve İngiltere, bu göçmenlerle ilgili olarak ne yapılması gerektiğiyle de ilgilenmekteydi. Yazarın son iddiası da Irak, Musul olmadan kuzey sınırını asla güvenli bir hale getiremezdi. Musul olmadan sınır çizgisi kuzeydeki dağlar yerine bir plato olacaktı ve plato'nun öteki tarafında *'Bolşeviklerle gayet iyi anlaşılan Türkler'* olacaktı. Bu, İngiltere için kabul edilemezdi. Monroe'ya göre İngiltere potansiyel petrol yataklarından ziyade varolan problemlere dayanarak, Musul'u Irak'a katmak istemiştir⁴³⁴. Monroe'ya göre Musul sorununu petrol sorununa indirgemek olayı küçümsemek olacaktır.

Stratejik olarak çok önemli bir noktada olan Musul'u savaş yoluyla ele geçiremeyen İngiltere, savaşın hemen sonrasında imzalanan Mondros Mütarekesi'nin 7. Maddesi'ne dayanarak 4 Kasım 1918'de Musul'a doğru bir harekât başlatmıştır. Daha önce detaylı incelediğimiz üzere, İstanbul Hükümeti de Mondros Mütarekesi'nin bozulmaması için birliklerine, Musul'u terk etme talimatı vermiştir⁴³⁵. 1918 bitmeden İngilizler, Kürtlerle doğrudan temas sağladılar⁴³⁶. Bundan önce dört yıllık savaş sırasında Kürtlerle İngiltere'nin hiç bir teması olmamıştır⁴³⁷.

Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alan Musul, Türkler tarafından ele geçirilemeden Mudanya Mütarekesi imzalanınca, Musul'un kaderinin belirlenmesi düzenlenecek olan

⁴³⁴ Monroe, a.g.e., s. 100-104.

⁴³⁵ Ali İhsan Sabis, Birinci Dünya Harbi, Cilt 4, İstanbul, Nehir Yayınları, 1991, s.317-318, akt. Fahir Armaoğlu, *Lozan Konferansı ve Musul Sorunu*, Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi, 1998 Ankara, s. 111.

⁴³⁶ Kaymaz, a.g.e., s. 23.

⁴³⁷ Longrigg, a.g.e., s. 101.

barış konferansına kalmıştır. Musul, Sevr Antlaşması'na göre, İngilizlerin himayesinde kurulması düşünülen Kürdistan sınırları içerisinde yer almakta idi. Bu sebeple Kürtler daha sonra inceleyeceğimiz üzere, Faysal'ın kral olup olmaması için yapılan plebisitte yer almak istememişlerdir. Gertrude Bell, Kürtlerin bir 'Kürt Faysal'ma' ihtiyaçları olduğuna inanmaktaydı⁴³⁸. Mustafa Kemal liderliğindeki Türkiye'nin İstiklal Savaşı sonunda Kürt ve Ermeni bağımsızlığını tanımaması ve Musul'un Türkiye'ye ait olduğunu savunmasını Bayan Bell şu sözlerle ifade etmişti: '*Beklentilerimiz yine çok kara*'. Bayan Bell, Kürtlere karşı sempati duymakla beraber Musul'un petrol rezervlerinin ve Şiiler karşısında Musul'daki Sünni nüfusun dengeleyici bir unsur olarak önemini kavramıştır.

Bu sıralarda Türkler, Revandız'a hücum ediyorlar ve Musul'a geri dönebileceklerinin sinyalini vermişlerdir. Her iki ülke de sınıra asker yığıyordu. Ancak İngiltere bir barış antlaşmasının yakın olduğunu düşünüyor ve Türklerle yeniden savaşmak istemiyordu. Kuzey'deki Kürtler ise bağımsızlıklarını istiyor ve Faysal'a karşı imzalar topluyorlardı⁴³⁹. Ancak daha uzun bir süre Kürtlerin durumu belirsiz kalacaktır.

Yukarı Mezopotamya, yani Musul, İngilizlere göre, Güney Kürdistan'ın bir parçasıydı. Bu itibarla Kürdistan Siyaseti oluşturulmadan Musul'un kaderi belirlenemezdi. Ancak Whitehall uzmanları kendi aralarında da ileride kargaşaya düşecek ve zamanla Kürdistan kelimesi yerine sadece Musul kelimesini kullanmaya başlayacaklardır. Problem çok boyutluydu ve her kafadan farklı bir ses çıkmakta idi. 1918 Ekim'inde İngiliz Birlikleri Güney Kürdistan bölgesine girdiklerinde henüz İngiltere'nin oturmuş bir Kürt politikası yoktu. İngilizlerin Kürtlerle ne yapacakları konusunda ne uzun vadeli ne de kısa vadeli bir fikirleri vardı. Bütün siyasi karmaşa Sömürgeler Bakanlığı'yla Bağdat'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'nin bir türlü ortak bir zeminde buluşamamasından ortaya çıkmakta idi. Bakanlık yeni bir Kürt devleti kurulmasını isterken, Bağdat, Kürdistan'ın hemen Irak'a bağlanmasını istemiştir. Fazla bir askeri gücü bulunmayan İngiltere, Musul'da sabit bir düzen sağlamak için Kürtlere doğrudan müdahaleden ziyade, bir danışmanlık yardımı yaparak onların kendi yönetimsel, ekonomik ve güvenlik meselelerini halletmelerini teşvik

⁴³⁸ Lukwitz, a.g.e.,s. 155.

⁴³⁹Lukwitz: a.g.e., s. 155-156.

etmek istemiştir. 1918 Kasım'ında İngilizler kısa bir dönem için 'Kürt Devleti' olarak nitelenen bir otonom yapının oluşturulması siyasetini uygulamışlardır⁴⁴⁰.

Kürtler, Paris Barış Konferansı'nda da kendilerini temsil etmek için İngiltere'den izin istedilerse de, Londra bunu yersiz ve zamansız bularak Calthorpe aracılığıyla Kürtlere sessiz kalmaları talimatını vermiştir⁴⁴¹. Kürdistan projesini etkileyen iki önemli gelişme olmuştur. Bunlar,

- San Remo Konferansı'nda eğer ki bir Kuzey Kürdistan (Türk Kürdistan'ı) kurulursa Güney'in bu devlete bağlanma ihtimalinin olması,
- Londra'nın Irak'daki doğrudan yönetim fikrinden vazgeçip İngiliz gözetiminde bir Arap Hükümeti'nin kurulmasına karar vermesiydi.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz yönetiminin değişik kademelerinde görev yapan devlet yetkililerinin Kürtlerin geleceğiyle ilgili bir takım görüşler açıkladıklarını görüyoruz. Bunların en önemlileri Mark Sykes, Arnold J. Toynbee, Thomas E. Lawrence, Arnold Wilson ve E.W.C. Noel'dir. Bu kişilerin hepsi Dışişleri, Sömürgeler ve Hindistan Bakanlıkları'nda görevli istihbarat elemanlarıdır. Sykes ve Toynbee hem Mezopotamya'da İngiliz himayesi altında kurulması öngörülen Arap Devleti'nin, hem de Doğu Anadolu'da İtilaf koruması altında kurulması tasarlanan Ermenistan Devleti'nin güvenliği açısından, aradaki Kuzey Mezopotamya'ya bir Kürdistan kurulmalı diye düşünmüşlerdir. Onlara göre Kürtler de kendi kendilerini yönetemeyecek durumda olduğundan, bu devlet doğrudan İngiltere denetiminde olmalı idi. Lawrence ise bu devletin Kürt değil, bir Arap devleti olması gerektiğini ifade etmiştir. Kürtlere büyük yakınlık duyan Binbaşı Noel ise Kürtlerin kendilerini yönetebileceklerini savunmuş ve onlara özerklik verilmesini uygun bulmuştur. Hindistan Bürosu da Mezopotamya harekâtının baş aktörü olarak Musul ile ilgili kararları kendisi almak istemiştir. Hindistan Bürosu tepeden tırnağa 'sömürgecilerle' doluydu ve Irak'ın Hindistanlaştırılmasını istemişlerdir⁴⁴². Irak Sivil Komiseri olan Arnold Wilson'a göre de Kürtler, sosyo-kültürel

⁴⁴⁰ Eskander, a.g.e., s. 141.

⁴⁴¹ Öke, a.g.e., s. 63.

⁴⁴² Öke, a.g.e., s. 38.

özelliklerinden dolayı kendi kendilerini yönetebilecek özelliklere sahip değildiler. Ona göre en mantıklısı Musul'u, Mezopotamya'daki İngiliz himayesinde kurulacak Arap devletine dâhil etmek, kuzeydeki Anadolu topraklarına da hiç karışmamak idi⁴⁴³. İngiltere, Paris Barış Konferansı'nda 7 Şubat 1919 günü verdiği notada genel olarak Arnold Wilson'ın fikirlerini takip ettiği anlaşılmaktadır.

Savaş bitince Binbaşı Soane ve Binbaşı Noel yerel Kürt liderlerle hemen kontak kurmaları için bölgeye gönderilmişler. Kürtler, Sevres çerçevesinde kendilerine sözü verilen otonom devlet için bundan daha iyi bir fırsat bulamayabilirlerdi⁴⁴⁴. Binbaşı Noel, Arnold Wilson tarafından 'siyasi görevli' sıfatıyla Kürt meselelerinden sorumlu kişi olarak Musul'a tayin edildi. Binbaşı Noel, Wilson ve diğerlerinin aksine buraların doğrudan İngiliz yönetimine girmesini değil, İngiliz koruması altında bir yapı olması gerektiğini savunmuştur. Ayrıca Binbaşı Soane, Süleymaniye'de; Binbaşı Hay, Erbil'de ve Yüzbaşı Rundle Keuisenjaq'daki diğer yetkili siyasi görevlilerdir. Bu yetkililerden Binbaşı Soane, Kürt yönetimini gittikçe kötüleşen bir aşiret yönetimi olarak rapor etmiştir⁴⁴⁵.

Musul petrolünün önemi ortaya çıkınca, buraya kuzeyden gelebilecek bir tehlikeye karşı tampon bir Kürt devleti kurma fikri ağır basmaya başladı⁴⁴⁶. Politika belirsizliğinden dolayı İngilizler, bir müddet Kürt Devleti fikrini denemeye karar verdiler. Şeyh Mahmut, İngilizlerle Kürtler arasındaki anahtar kişi olacaktı. Musul'daki Sünni düzenin lideri ve sosyal statüsüyle Kürt camiasındaki en etkili kişi olan Şeyh Mahmut savaşın erken safhalarında Türklerle beraber çarpışmaları için bazı Kürt aşiretlerini yönlendirmiştir. Saad Eskander'e göre Şeyh Mahmut otonom bir devlet kurulmasında Türklere güvenemeyeceğini hissedince, taraf değiştirmiştir⁴⁴⁷.

Noel'in raporlarında sınırları Van'a kadar gelen Kürdistan için fazla bir umut yoktu. Peter Sluglett'e göre Osmanlı zamanındaki Ermeni ve Asurlilerin zorunlu göçleri ve neticesindeki yıkım Kürtleri korkutan ve birleştiren bir unsur olmuştur. Ancak Osmanlı

⁴⁴³ Kaymaz, a.g.e., s. 24.

⁴⁴⁴ Sluglett, a.g.e., s. 77.

⁴⁴⁵ Fielhouse, a.g.e., s. 20.

⁴⁴⁶ Uyar, a.g.e., s. 23.

⁴⁴⁷ Eskander, a.g.e., s. 142.

artık varolmadığından, bu korku neticesi oluşan birleşme de yavaş yavaş çözülecektir⁴⁴⁸. Kürdistan Kralı'nın hangi aşiret lideri olacağı konusu da müthiş tartışmalar yaratmış ve Kürt probleminin sorunları hiç bitmeyecek gibi görünmeye başlamıştır. Sir Percy Cox'un da aralarında bulunduğu Yakın ve Ortadoğu uzmanları yoksul ve cahil Kürt aşiretlerinin bir devlet kurma ihtimalini zayıf görüyorlardı. Kuzey Irak'daki Kürtlere bütün kültürel haklarını vermek iyi bir siyaset olabilirdi ama onları aslında ekonomik olarak bağlı oldukları Irak'ın diğer bölgelerinden ayırmak mümkün görünmüyordu.

İngilizler Kürt yönetiminden memnun olmadıkça, böl ve yönet ilkesince diğer aşiretlere yardım yapıyorlar ve onların Şeyh Mahmut aleyhine konuşmalarını sağlıyorlardı. Yavaş yavaş Kürt otonom bölgesinin toprakları, Mezopotamya'nın ya da yeni adıyla Irak'ın topraklarına katılarak Kürt otonom bölgesi, Süleymaniye ve etrafındaki küçük bir alana indirildi. Mayıs 1919'da Kürt hükümeti lideri Şeyh Mahmut liderliğinde başlatılan isyandan sonra İngilizler fikirlerini değiştirmişlerdir⁴⁴⁹.

Kürt liderlerinin Kürtler üzerinde fazla bir etkisi olmadığını anlayan İngilizler, bu şekilde Anadolu'da bir Kürt devletinden vazgeçerek, Musul'u doğrudan Bağdat'a bağlamaya karar vermişlerdir. 1919 Mayıs'ında Sir Arnold kurulmaya çalışılan Kürt Devleti'nin fazla palazlanmadan yok edilmesi için İngiliz ve Hint taburlarına emir vermiştir. Ancak Kürtlerin gerilla savaşlarında yok edilmelerinin zorluğunu gören Kraliyet Hava Kuvvetleri, o zamanki Savaş Bakanı Winston Churchill'den zehirli gaz kullanmak için izin istemiştir⁴⁵⁰. Churchill de gazın kullanımına onay vermiştir. Kaynaklarımızdan Lawrence James, zehirli gaz kullanılmadığını iddia ediyorsa da William Polk'un 'Understanding Iraq' adlı kitabında gazın kullanıldığı yazılmaktadır. Nihayetinde Arnold Wilson, otonom Kürt Devleti'nin ortadan kaldırmıştır⁴⁵¹ ve Şeyh Mahmut, İngiltere tarafından Hindistan'a sürülmüştür⁴⁵².

⁴⁴⁸ Sluglett, a.g.e., s. 77-78.

⁴⁴⁹ Eskander, a.g.e., s. 141.

⁴⁵⁰ James, a.g.e., s. 244.

⁴⁵¹ Eskander, a.g.e., s. 151.

⁴⁵² Kaymaz, a.g.e., s. 25.

Wilson'a göre dolaylı yönetim değil, doğrudan yönetim şart idi. Kamuoyu baskıları sebebiyle Winston Churchill, Musul'daki birliklerin çekilmesini istiyordu. Fakat Gertrude Bell bu fikre şiddetle karşı çıkmış ve '*Musul'dan çıktığımız anda, burayı, Türkler ele geçireceklerdir*' diyerek, Sir Cox'u uyarmıştır⁴⁵³.

Bu hususta Arap milliyetçileri, Hüseyin-McMahon görüşmeleri doğrultusunda Musul'un Kürtlere değil, kendilerine ait olduğunu iddia etmişlerdir⁴⁵⁴. Ankara Hükümeti ise Musul'u kaybedilmiş bir toprak olarak değil, yabancı işgali altına düşmüş bir toprak olarak görmüştür⁴⁵⁵. Fakat İngiliz işgali Musul'da bir *de facto* İngiliz yönetimini yaratmıştı. Musul konusunda İngilizlerin karşısına Türkler, Araplar ve Fransızlar çıkacaklardı.

Basra ve Bağdat'ın yanı sıra Musul'da Irak'ın bir parçası olması planına, Fransızlar çok kızmışlardır. Ancak İngilizler bunu kabullenmeleri için Fransızlara, Turkish Petroleum Company'nin dörtte bir hissesini (savaş öncesinde Almanlara ait olan hisseler) vermiş ve Fransa'yı, Suriye'nin mandatörü olarak kabul etmişlerdir. Fransa da İngiltere'nin bu 'fedakârlığı' karşılığında, İngiltere'ye Musul konusunda karışmamıştır.

Bu arada Ankara Hükümeti, Ankara Antlaşması (Ekim 1921) ile Fransızlarla savaş durumunu sonlandırınca bir kısım asker Güneydoğu Anadolu'ya kaydırılmıştır. Türkiye yanlısı Türk ve Kürt aşiretlerden oluşan milis grupları meydana getirilmiştir. Mustafa Kemal'in talimatıyla Özdemiş Bey kod adlı milis Yarbay, Musul halkını İngiliz işgal yönetiminden kurtularak, Türkiye ile birleşmeleri gerektiği konusunda aydınlatmak ve motive etmek için Revandiz'e gönderilmiştir⁴⁵⁶. Yaklaşık yüz kişilik bir müfreze ile 15 Mayıs 1922'de Diyarbakır'dan yola çıkan Özdemiş Bey, İngilizler karşısında ciddi zaferler kazanmıştır. İngilizler ya askeri birliklerini takviye edecek ya da çekileceklerdir. İngilizler, belli etmeden kademeli olarak çekilme kararı almışlardır. İngilizlerin boşalttığı

⁴⁵³ Lukwitz, a.g.e., s. 142.

⁴⁵⁴ Peretz, a.g.e.,s. 402.

⁴⁵⁵ Armaoğlu, Lozan Konferansı ve..., s. 113.

⁴⁵⁶ Kaymaz, a.g.e., s. 27.

Süleymaniye de bir süre sonra Türklerin eline geçmiştir. İngilizler, ne yeni kurulan Irak ordusunun ne de İngiliz kuvvetlerinin, Türklere karşı koyamayacağını anlamışlardır⁴⁵⁷.

Türklerin Kuzey Irak'da söz sahibi olmalarını engellemek için İngiltere, 1919'da sürgüne gönderdiği Şeyh Mahmut'u yeniden bölgeye getirtmiştir⁴⁵⁸. Şeyh Mahmut, Hindistan'dan gelerek Musul'da tekrardan bir Kürt devleti kurduğunu ilan etmiştir. Şeyh Mahmut ile temasa geçen Özdemir Bey, Şeyh Mahmut ile İngilizlere karşı Türklerin ve Kürtlerin beraberce Musul'u savunmasını planlamıştır⁴⁵⁹. Buna rağmen Özdemir Bey'in takviye güç, para ve mühimmat istekleri ne Cevat Paşa ne de Kazım Karabekir Paşa tarafından yanıtlanmamıştır ve bu şekilde Özdemir Bey yalnız bırakılmıştır. İngilizlerin bir maşa olarak kullandıkları Şeyh Mahmut da görevini tamamlamış ve Özdemir Bey'in Kürt aşiretlerini Türk tarafına çekme çabalarını sabote etmiştir⁴⁶⁰. Bölgedeki en büyük aşiretler olan Barzan ve Balık aşiretleri İngilizlerle anlaşmışlardır⁴⁶¹. Bundan sonra Kasım 1922'de Kürt lider Şeyh Mahmut kendini Kürdistan Kralı ilan edecek ve İngiltere geçici de olsa bunu kabul edecektir. Yaklaşan Lozan Konferansı için durum, İngiltere'nin lehine dönmüştür. Ancak Şeyh Mahmut'un bağımsız devleti İngilizler için bir tehdit idi. Şeyh Mahmut, İngilizlerin, kendini yine oyuna getirdiğini çok geçmeden anlamıştır. Kürtler kendilerine verilen sözlerde adı geçen ve Kuzey Irak'da kurulan özerk yapının hiç bir işlevsel özelliği olmadığı anlayınca, bölgede geniş çaplı ayaklanmalar çıkmıştır⁴⁶². Bu ayaklanmalar İngiltere tarafından bastırılmıştır. Bundan sonra Kraliyet Hava Kuvvetleri, Türkmenleri ve asi Kürtleri 1931 yılına kadar bombalamıştır. Sonunda 1931'de Şeyh Mahmut yürütmeye çalıştığı gerilla savaşında İngilizlerce yakalanmıştır⁴⁶³.

⁴⁵⁷ Kayar, a.g.e., s. 55.

⁴⁵⁸ Tripp, A History..., s. 54.

⁴⁵⁹ Kayar, a.g.e., s. 55.

⁴⁶⁰ Kaymaz, a.g.e., s. 27.

⁴⁶¹ Kayar, a.g.e., s. 57.

⁴⁶² Kaymaz, a.g.e., s. 25.

⁴⁶³ Tripp, A History..., s. 55.

3.3 MANDA YÖNETİMİ

Savaş içindeki ve sonrasındaki bazı gelişmeler zaten İngiltere'nin Irak'da işgalci olarak kalmasını engellemiştir. Savaş sonunda Amerikan Başkanı Woodrow Wilson 14 maddelik prensiplerini açıklamıştır. İngiltere ve Fransa buna tereddütsüz katılmışlardır zira Amerika ile ters düşmek onların da işine gelmemiştir. W. Wilson'ın 14 maddesi dışında savaş esnasında da bir takım gelişmeler İngilizlerin doğrudan yönetimini de engellediği için manda sistemi İngiltere için iyi bir çözüm olmuştur.

İngiliz doğrudan yönetimini engelleyen sebeplerden birincisi 1917'de Bağdat, İngilizler tarafından işgal edilince, İngiliz General F. S. Maude'nin, İngiliz Dışişleri'nden gelen bir talimatla yayınladığı bildirgedir. Maude, kendilerinin, Iraklıların bağımsızlığı için geldiklerini ve işgal amacı gütmediklerini açıklamıştır. Tam olarak ne ifade ettiği belli olmayan bu bildiri yine de direkt bir İngiliz yönetiminin olmayacağını sinyallerini vermiştir⁴⁶⁴.

İkinci olarak da savaşın bitiminden sonra imzalanan Versailles Antlaşması, daha önce Osmanlı hâkimiyetinde olan Arap ülkelerinin bağımsızlıklarının şartlı olarak tanınabileceğini, bu ülkelerin onlara hamilik yapmayı yükümlenen bir devletin yardım ve tavsiyelerine tabi olacakları, kaydına bağladı. Osmanlı'ya karşı ayaklanmanın mükâfatı olarak Şerif Hüseyin'e Hicaz sultanlığı, oğlu Faysal'a da Suriye hâkimiyeti sözü verilmişti. H.S. Philby ise yarımadayı daha önce Britanya'nın silah ve para ile beslediği İbn-i Suud ailesine vermeyi taahhüt etmiştir. Zaten bilindiği üzere Suud ailesi, Şerif Hüseyin'i yerinden etmekte fazla gecikmemiştir⁴⁶⁵.

Türkleri, 10 Kasım 1914'de '*Kötü yönettikleri ülkenin bedenini sarıp ıstıraplar içinde bırakan beşeri bir ur*⁴⁶⁶', olarak tasvir eden Lloyd George, 1918'de tecrübelerinin de artmasıyla '*Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Arapların bağımsızlık ve yeni bir millet olma hakkını*' tanıyoruz demiştir.

⁴⁶⁴ Silverfabl, a.g.e, s. 5.

⁴⁶⁵ Ali, a.g.e., s. 62.

⁴⁶⁶ Graves, a.g.e., s. 134.

Her savaşın sonunda olduğu gibi galip gelen ülkeler tarafından ortaya atılan Milletler Cemiyeti yeni bir uluslararası düzen kurmada İngiltere'nin ve Fransa'nın idaresinde bir organizasyon idi. Yeni kurulan Milletler Cemiyeti uluslararası barış ve güvenliği sağlamak amacıyla kurulan evrensel çaptaki, tüm dünya devletlerine açık olan bir örgüt niteliği taşımıştır. Ancak savaş mağluplarının Cemiyet'e girememeleri, evrensellik anlayışına gölge düşürmüştür. Bundan daha da önemlisi Milletler Cemiyeti düşüncesini ortaya atan Woodrow Wilson'ın Amerika'sının, Cemiyet'e katılmaması cemiyeti baştan yaralamıştır. Diğer yükselen güç Rusya'nın da dışarıda kalmasıyla, Milletler Cemiyeti İngiltere ve Fransa'nın etkisinde, bu devletlerin siyasi menfaatleri için çalışan bir kurum haline gelmiştir⁴⁶⁷.

Amerika Başkanı Wilson, 1918 sonbaharında, daha önce hiçbir devlet adamının sahip olmadığı bir prestije sahip idi. Paris Barış Konferansı'nda Amerikan düşünce biçimi ile Avrupa diplomatik geleneklerinin tarihi deneyimlerindeki farklılıklar ortaya çıkmıştır. Meşhur Ondört Nokta'sında Woodrow Wilson, bundan böyle uluslararası sistemin güç dengesine değil, etnik self-determinasyon prensibine, devletlerin güvenlik askeri antlaşmalara değil, ortak güvenlik sistemine ve diplomasiye de uzmanlar tarafından gizlice yürütülme, açıkça varılan antlaşma esaslarına dayandırılmasını, Avrupalılardan istemiştir. Ondört Nokta, dünyada derin yankılar uyandırmıştır. Bu prensipler adeta savaşı sona erdirmeye şartları değil, üç yüz yıllık Avrupa geleneklerini ve uluslararası ilişkileri yeniden düzenlemeye yönelik idiler⁴⁶⁸. Yenilgiye uğrayan uluslar Wilson'a inanıyor ve güveniyorlardı. İngiltere ve Fransa ise; Osmanlı İmparatorluğu ile Alman sömürgelerini paylaşmaya karardır. Lloyd George ve Clemenceau, Paris Barış Konferansı başlayınca kadar, niyetlerini kamufle etmişler. 5 Kasım'da, diğer müttefikleriyle birlikte, toprak kazanmak için savaşılmadığını açıklayan bir deklarasyon yayınladılar. Birkaç gün sonra da, Irak ve Suriye'de özgür devletler kurulacağını ilan ettiler⁴⁶⁹. Bu yeni atmosfer çerçevesinde bir toprağın bir ülkeye doğrudan bağlanması söz konusu değildi. Paris Barış Konferansı'nın 25 Ocak 1919'da yapılan toplantısında, uluslararası barışı ve güveni

⁴⁶⁷ Çağırın, a.g.e., s. 277.

⁴⁶⁸ Kissenger, a.g.e., s. 3.

⁴⁶⁹ Ergin, a.g.e., s. 1.

sağlayacak ve devam ettirecek bir Milletler Cemiyeti kurulmasına karar verilmiştir. İşte İngiltere'nin aradığı dayanak bu şekilde ortaya konmuştur.

(soldan sağa): Lloyd George (1863-1945), Vittorio Orlando, George Clemenceau ve Woodrow Wilson Paris Barış Konferansı'nda⁴⁷⁰

Milletler Cemiyeti Bildirisi'nin 22. Maddesi, İngiliz çıkarlarıyla uyumlu olarak şöyle diyordu: Savaştan sonra bağımsızlığına kavuşan ve kendi kendilerini yönetme yeteneğinden henüz yoksun halkların yaşadığı ülkelere, kendi kendilerini yönetebilecek duruma gelene kadar, Cemiyet adına, yönetimlerine bir mandater seçilebilecektir. İngilizce karşılığı 'mandate' olan manda sistemi ilk olarak Woodrow Wilson'a savaş sonrası olaylarda danışmanlık yapmak üzere kurulan bir ekipte yer alan George Lewis Beer tarafından ortaya atılmıştır. Manda sözcüğü özellikle 'Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olmayan bölgeleri' ile ilgili konularda kullanılmıştır. Mandacılık 'geri kalmış insanlarla Avrupa emperyalizmi arasında denge oluşturacak bir sistem olarak görülmüştür. Geri kalmış insanlar, Beer'a göre yabancı kapital ve dışarıdan bir politik güçle kendilerini toparlayabilirlerdi. Bu durumda bölgede en çok çıkarı bulunan yabancı ülkenin gerekli kapitali ve siyasi gücü arz etmesi son derece mantıklı bulunmuştur⁴⁷¹.

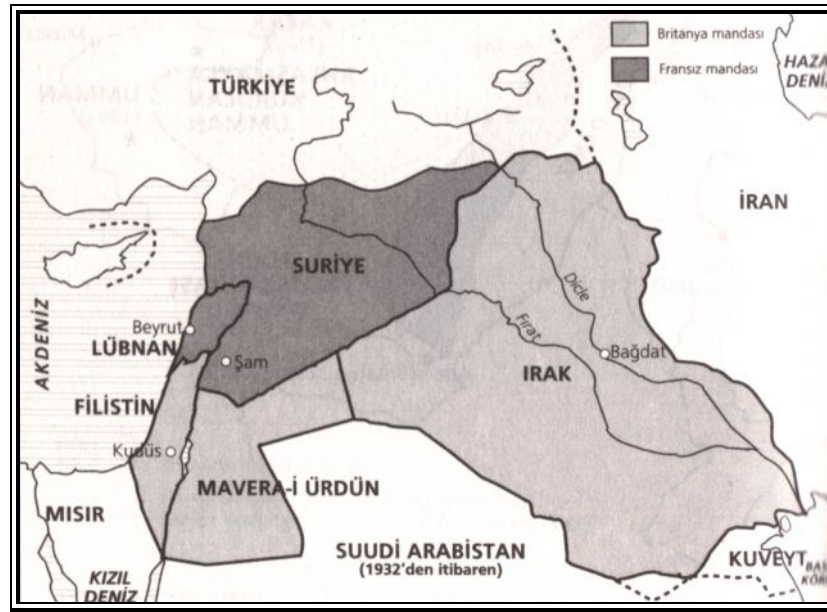
Bir yenilik gibi ortaya sunulan manda sistemi, aslında Fransa ve İngiltere'nin eski sömürge politikalarını meşrulaştırmak ve devam ettirmek için yeni bir formül olmuştur. O dönemde de uygulanan böl ve yönet politikaları bugün de devam eden çatışmaların temelini

⁴⁷⁰ http://www.pbs.org/greatwar/chapters/ch4_hatred.html, (erişim tarihi: 15.6.2008).

⁴⁷¹ Dodge, a.g.e., s.12.

oluşturmaktadır. Manda ile protektora arasındaki bir takım farklar göze çarpsa da bunlar pratikte bir fark yaratmamışlardır. Birinci fark, manda geçici bir süre içindi ve sonuçta mandater, hamisi olduğu devleti bırakacaktı, ikincisi ise, büyük devletlerin iddia ettikleri gibi işin ahlaki boyutu da olsa, manda vatandaşlar için yeni bir yönetim demekti, üçüncüsü de mandater, Milletler Cemiyeti'ne ve dünya kamuoyuna karşı sorumluydu⁴⁷². Tabii bu farkların hiç biri güçlü-güçsüz dengesinde bir değişime yol açmamıştır.

Milletler Cemiyeti Bildirisinin 12. Maddesi dolaylı olarak Irak'ı hedeflemiştir. Önceden Türk hükmünde olan halkların, güvenli bir hayat ve kendi kendilerini yönetme hakkı tanınmalıydı. 1918 Kasım'ında, Paris Barış Konferansı öncesinde, İngiliz-Fransız ortak bildirisini yayınlanmış ve bu bildiride Irak ve Suriye halkının kendi egemenlik haklarını kullanarak yeni bir yönetimi seçebilecekleri ifade edilmiştir. Böyle bir bildirgenin yayınlanmasının pek çok sebebi vardı. Her şeyden önce 1916 Sykes Picot Antlaşması'nın Araplar üzerindeki negatif etkisi silinmek isteniyordu. Anti-empyralist düşünceleri bilinen W. Wilson'a da iyi niyet gösterisi yapmak Paris Konferansı'ndan önce iyi bir fikir gibi görünmekte idi.

Savaş sonrası manda yönetimleri⁴⁷³

⁴⁷² Nigel Davidson, 'The Termination of the Iraqi Mandate', *International Affairs* (Royal Institute of International Affairs 1931-39) (Jan., 1933), s. 60-78.

⁴⁷³ Hourani, a.g.e., s. 544.

İngilizler, Arapları Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ikinci defa aldatıyorlardı. İlk aldatma hem Sykes-Picot'ı imzalayıp hem de Arapların bağımsızlıklarını tanıyacaklarını söylemeleri idi. İkinci aldatma ise Paris'de geliyordu. Haşimi ailesinden Hüseyin'in Hicaz'daki monarşisi tanınmakla beraber diğer Arap memleketlerinde manda rejimi oturtuluyordu. Paris Barış Konferansı'na Arapları temsilen, savaşta İngilizlere destek vermiş olan Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal da katılmıştır. Faysal, savaşta kendini ispatlamış, Şam'ı ele geçirmiş ve Paris'e Suriye'nin özgürlüğü için gelmiştir⁴⁷⁴. Emir Faysal, bağımsız bir Arap ülkesinde, Yahudilere de mahalli muhtariyet verileceğini söylediye de kimse bununla ilgilenmemiştir. Fakat Faysal, emperyal güçlerin bağımsızlık konusunda verdikleri sözlerde çok da istekli olmadıklarını çok geçmeden anlamıştır. Haziran 1919'da imzalanan Versailles Antlaşması'yla İngiltere, Milletler Cemiyeti'nin bir üyesi olmuştur ancak Avrupa'da yaşanan ciddi problemler (Bolşeviklerin ve komünizmin Macaristan ve hatta Bavyera'ya kadar yaklaşmış olması, Amerika'ya duyulan ihtiyaç ve Avrupa'nın çökmemesi için Fransa-İngiltere dayanışmasının şart olması) Paris Barış Konferansı'nı ciddi şekilde yönlendirmiştir⁴⁷⁵. Dolayısıyla aslında Avrupa'nın Ortadoğu'ya vermiş olduğu sözleri tutulamaması, bu ülkeleri çok da fazla sıkıntıya sokmamıştır. Paris Barış Konferansı'ndan sonra Nisan 1920'de yapılan San Remo Konferansı'na A.B.D.'nin katılmamasını da fırsat bilen İngiltere ve Fransa, Ortadoğu'yu aralarında bölüşmüşdürler⁴⁷⁶. Bu konferans, 1916 Sykes-Picot projesinin gerçekleştirilme safhasıdır. San Remo'da Sevres Antlaşması'nın da ön hazırlıkları yapılmıştır. Milletler Cemiyeti Bildiri'sinin 22. Maddesi'ne göre Irak resmi olarak İngiltere'nin A Sınıfı Mandası (A Sınıfı: eskiden Osmanlı yönetimindeki Arap toprağı) ilan edilmiştir. San Remo Konferansı'nda Bağdat, Basra ve Musul'un teşkil ettiği eski Mezopotamya'nın adı da Irak olarak değiştirilmiştir⁴⁷⁷. Aynı şekilde Filistin (eski Kudüs sancağı) de İngiliz mandası, Suriye ve Lübnan'da Fransız mandası ilan edilmiştir. Woodrow Wilson'ın aksine İngiliz Başbakanı Lloyd George ve Fransa Başbakanı Clemaceau, Avrupa'nın klasik diplomasisini temsil etmişlerdir⁴⁷⁸.

⁴⁷⁴ Khadduri, a.g.e., s. 4.

⁴⁷⁵ Monroe, a.g.e.,s. 62.

⁴⁷⁶ Armaoğlu, 20. Yüzyıl..., s. 198.

⁴⁷⁷ Arı, Geçmişten Günümüze...,s. 169.

⁴⁷⁸ Armaoğlu, 20. Yüzyıl..., s. 146.

Sykes-Picot'da verilen kararlardan bir tek Musul konusu değişikliğe uğramıştır. Savaşın bitişinden sadece üç hafta sonra Fransa, Musul ile ilgili olarak tüm taleplerinden vazgeçmiştir. Bu durum, Clemenceau ve Lloyd George arasında geçen ve kayda alınmamış olan görüşmelerde (1 Aralık 1918) münazara edilmiştir⁴⁷⁹. Musul petrolerinden bir kısım hisse Fransa'ya veriliyor (Turkish Petroleum Company'deki Alman hissesi aktarılmıştır) ve Fransa, Musul'dan Akdeniz'e uzanacak bir boru hattının Suriye topraklarından geçmesine izin veriyordu⁴⁸⁰. Ayrıca İngiltere, Ruhr bölgesi üzerindeki Fransız iddialarını da destekleyecektir⁴⁸¹.

Manda sistemi başlı başına birçok hukuki ve siyasi sorunları içinde barındırıyordu. Üzerinde pek çok durulan egemenlik ve mandater yönetimine giren insanların milliyetinin ne olacağı büyük bir soru işareti taşıyordu. Manda yönetimine giren ülkeler hangi bayrağı kabul edeceklerdir? Semalarda dalgalanacak bayrak Milletler Cemiyeti'nin bayrağı mı, mandaterin bayrağı mı yoksa kendi bayraklarını mı olacaktır? Gerçek otoritenin kaynağı Cemiyet midir yoksa mandater midir? İngiltere, otoriteyi Cemiyet ile paylaşmaktansa manda yönetimini kabul ettiği devlet ile paylaşmayı tercih etmiştir ve Irak'ta ve Filistin'de Union Jack semalarda süzölmeye başlamıştır. Ne İngiliz hükümeti ne de İngiliz halkının sınırların daha fazla genişlemesini istememesine rağmen, onların da gözü sihirli 'manda' sözcüğüyle boyanmıştır. Manda ile hem Milletler Cemiyeti anlam kazanmış hem de İngiliz emperyal çıkarları korunmuştur. Ama Araplar tarafından manda kelimesi çok fazla beğenilmemiştir çünkü adı konmasa da manda, koloniden farklı bir şey değil idi. Paris'de manda sözcüğünün neticelerinden en belirginleri şunlar olmuştur.

- Faysal'ın küçük düşmesi,
- Yahudi korkusu,
- Milliyetçilerin Şam'dan Bağdat'a doğru çıkışı,
- İngiliz Askeri Yönetiminin yavaş yavaş bölgeden çekilmesi,
- Saldırıları, suikastlar ve 1920 İsyanları,

⁴⁷⁹ Edward Peter Fitzgerald, 'France's Middle Eastern Ambitions, the Sykes-Picot Negotiations, and the Oil Fields of Mosul, 1915-1918', The Journal of Modern History, Vol.66, No.4 (Dec., 1994), s. 697-725.

⁴⁸⁰ Armaoğlu, 20. Yüzyıl..., s. 198.

⁴⁸¹ Kayar, a.g.e., s. 53.

1919 Paris Barış Konferansı'nda Emir Faysal'ın Versailles Sarayı'ndaki bir resmi, soldan sağa: önde ortada: Emir Faysal; arka sıra soldan sağa: Nuri el-Said, yanındaki bilinmiyor, Fransız Yüzbaşı Pisini (Emir'in arkasındaki), T. E. Lawrence, yanındaki iki adam bilinmiyor⁴⁸².

Hindistan'a sahip olan ve Çin'de de çeşitli imtiyazlarla ham madde kaynaklarını ele geçiren İngiltere, bu kaynaklara giden yolların da kontrolünü hâkimiyetine⁴⁸³ almak için manda sistemini desteklemiştir. Diğer bir önemli husus da petroldür. İngilizler, Kuzey Irak'da da kullanılabilir petrol yatakları olduğunu bulmuşlardı. İngilizlerin, Güneybatı İran'da, zaten kullanılan petrol yataklarının korunması için bölgeden çıkmaya niyeti yoktu. Petrol, İngiltere'nin ve hatta diğer Müttefiklerin, askeri operasyonlarını kolaylaştırmıştı. Yeni bir savaş durumunda bu petrol kaynaklarının tekrar kullanımı gerekli olacaktı. Barış zamanında bile, yani 1920'lerin başında İran petrolü deniz kuvvetlerinin ihtiyacının yarısından fazlasını tek başına karşılıyordu. Irak'dan çekilmek Rusya'nın önünü açmak demektir ve Rus etkisinin İran'da ilerlemesi, bu petrol yataklarını tehlikeye atacaktı. Potansiyel petrol havzaları da İngiliz nüfuzunda kalmalı idi⁴⁸⁴. İran'da Rıza Pehlevi petrol

⁴⁸² Ali, a.g.e., s. 68.

⁴⁸³ Kayar, a.g.e., s. 59.

⁴⁸⁴ Silverfabl, a.g.e., s. 3.

kuyularının güvenliği ve problemsiz bir petrol akışı için Britanya'ya güven veren bir müttefik olmuştur. Neticede Rıza Pehlevi, İngilizlerin yardımıyla kendini Şah ilan edebilmişti. Ancak Irak'da henüz böyle bir garanti yoktur ve Irak ve petrolü, İngiltere'nin gayri resmi imparatorluğunun içinde kalmak zorundaydı.

Petrol Yatakları⁴⁸⁵

Paris Barış Konferansı'nın can alıcı noktası, aslında Amerika ve İngiltere arasındaki petrol yarışını olmuştur⁴⁸⁶. American Standard Oil of New York (Socony) firmasının 1919 yılında Irak'a petrol aramak için gönderdiği iki mühendisten bir tanesi yazmış olduğu raporda şöyle yazmıştır: '.....pasta o kadar büyük ki bunun Amerika'ya ait olması için her şey yapılmalıdır.' Bu mektubun içeriğini öğrenen İngiltere, hemen Irak'da jeologların petrol aramasını talep etmiş ve Amerika, bunu Socony firmasının talebi üzerine protesto etmiştir. Amerika, İngilizlerce kontrol edilen Turkish Petroleum Company'nin Ortadoğu'yu

⁴⁸⁵ Polk, a.g.e., s. 10.

⁴⁸⁶ Louis, a.g.e., s. 269.

ekonomik olarak monopoliye çevireceğinden endişe duymuştur. İngiliz dokümanları, Amerikalıların esas amaçlarının, uluslararası idealist politikalardan ziyade Mezopotamya'daki petrol rezervlerinin tamamını İngiltere'ye kaptırmamak olduğunu da yazmaktadır⁴⁸⁷.

A.B.D. Milletler Cemiyeti'ne katılmadığı gibi, Irak petrolünün “Açık Kapı Doktrinine” (fırsat eşitliği) aykırı olarak İngilizler ve Fransızlar arasında paylaşılmasına itiraz etmiştir. Lord Curzon ise Amerika'nın Ortadoğu'da yaratmak istediği açık kapı politikasına Batı Antiller'de ve Güney Amerika'da uymazken, bu politikayı Ortadoğu'da direktmesini reddediyordu. Amerika ise İngiltere'nin manda adı altında Irak'ı yağmalayacağını ve kendisini buradan uzaklaştırmak isteyeceğini biliyordu⁴⁸⁸. Petrol savaşı 1929'da Amerikalıların Iraq Petroleum Company'ye (1929'da Turkish Petroleum Company'nin adı Iraq Oil Company olarak değiştirilmiştir) ortak olmaları ile çözülecektir. Royal Dutch Shell, Standard Oil of New Jersey ve Socony Vacuum (Mobil) ve Compagnie Française des Pétroles firmalarının, her birinin % 23.75 ortaklığa sahip olduğu Turkish Oil Company varlığını sürdürmüş, Gülbenkyan ise önceki gibi şirketteki % 5 hissesini devam ettirmiştir⁴⁸⁹..

Artık Rusya, Avusturya-Macaristan, Almanya ve Osmanlı İmparatorlukları olmadığı için, İngiltere ve Fransa, Ortadoğu'yu kendi mülkleri ilan etmişlerdir. Ancak Sykes Picot Antlaşması ile W. Wilson'ın tavizsiz uygulamaya koymak istediği ‘self determination’ (kendi kendini yönetme hakkı) prensibinin aynı anda nasıl işletileceği Batı emperyal güçlerini zora sokmuştur. İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlar bir tarafta, Yahudiler ve Araplar bir tarafta, Amerika bir tarafta, Ortadoğu'yu yeniden düzenlemek istiyorlardı⁴⁹⁰.

Britanya İmparatorluğu'nun Irak'da kalmak için bir takım önemli çıkarları vardı. Arap ülkeleri üzerindeki denetim İngiltere'nin hem bölgedeki hem de dünyadaki konumu için esastı. Lancashire fabrikaları için pamuk, İran ve Irak'daki petrol, Mısır ve diğer

⁴⁸⁷ Louis, a.g.e., s. 267

⁴⁸⁸ Monroe, a.g.e., s. 102.

⁴⁸⁹ Louis, a.g.e., s. 267.

⁴⁹⁰ Louis, a.g.e., s. 269.

yerlerdeki yatırımlar, mamul mallar için pazarlar ve bir Yahudi devletinin kurulması sebepleriyle, İngiltere Irak'dan çekilemezdi.

Britanya'nın Ortadoğu'daki varlığı bir Akdeniz gücü ve bir dünya gücü olarak konumunu muhafaza etmesine yardımcı olacak idi. Hindistan'a ve Uzak Doğu'ya giden deniz yolu Süveyş Kanalı'ndan geçiyordu. 1869'da açılan Süveyş Kanalı ve Fırat ve Dicle üzerindeki buharlı gemi ulaşımı, Güney Irak'ı önemli ve tüm dünyaya ulaşılabilir bir bölge yapıyordu. Mısır'ın önemi Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra iyice artmıştı ve daha önce işlediğimiz üzere İngiltere Mısır'ı ele geçirerek sömürgelerine giden yolu güvence altına almıştır ki Mısır, 1952'ye kadar dolaylı veya dolaysız şekillerde İngiltere hükmünde kalmıştır.

Her şeyden önce Irak, Mısır ile Hindistan arasındaki hava yolu üzerinde önemli bir yer teşkil etmekteydi ve bu zincir İmparatorluğu Avustralya'ya kadar bağlayabiliyordu. Ortadoğu'dan geçen havayolları 1920 ve 1930'larda gelişmekteydi. Mısır yoluyla Irak ve İran'a ve gene aynı yoldan güneye, Afrika'ya inmek mümkündü. Bu çıkarlar takviye edilen bir dizi üsle ve Akdeniz havzası ile Hint Okyanusu'ndaki başka üslerle korunuyordu⁴⁹¹.

İngiliz Hava Kuvvetleri 1921'den itibaren Mısır ile Irak arasında uçmaya başlamıştı. Bu uçuşlarda yakıt ikmali Filistin ve Ürdün üzerinden yapılıyordu. Bu noktalar arasında ticaret, ulaşım ve posta servislerinin ilerletilmesiyle, İngiliz İmparatorluğu'nun uzak noktaları birbirlerine bağlanabilmiştir. Aynı şekilde bu hava yolu militer anlamda da çok büyük önemi arzemiştir. Acil bir askeri durumda bu hava yolu İngiltere'nin Mısır, Filistin, Ürdün, Irak, Yemen, Sudan ve hatta Hindistan'daki birliklerine hızlı bir şekilde takviye sağlayabilirdi. Ayrıca Abadan'a yönelik bir Rus saldırısında, Irak'daki hava üsleri petrol boru hatlarını savunmak için kullanılabilirdi⁴⁹².

Ayrıca diğer Avrupa devletleri de Irak'ın ve Körfez'in yakınlarında olmamalıydı. 100 yıldan fazla bir süredir İngiliz çıkarları doğrultusunda başka bir Avrupa devletinin bu

⁴⁹¹ Hourani, a.g.e.,s. 376.

⁴⁹² Silverfabl, a.g.e., s. 23.

sularda bir deniz üssü edinmemesi için gerekli olan her şey yapılmıştı. İngilizlerin Irak'a girme nedenlerinden biri de Almanların, Türklerin yardımıyla Basra'ya yerleşebilecek olması idi. Bu durumda Körfez'deki ve Hint Okyanusu'ndaki tüm İngiliz gemiciliği tehlikeye girebilirdi. İngilizlerin savaş sonrası Irak'tan çekilmeleri, Türklerin tekrar Irak'a girerek kontrolü ele almalarını da sağlayabilirdi. Bu da İngiltere için tam bir prestij kaybı olurdu. Savaşı kaybeden sanki Osmanlı değil, İngilizlermiş gibi bir durum ortaya çıkardı ve İngilizler için prestij çok önemli bir dış politika yaklaşımı idi. Çok az bir kuvvetle Asya ve Afrika'daki büyük coğrafyayı yöneten İngilizler, prestij meselesine çok önem vermişlerdir.

Irak, Müslüman dünyanın merkezi olarak da işlev görebilirdi. İngiliz İmparatorluğu altında, batıda Mısır'dan Osmanlı'ya, doğuda ise İran'dan Afganistan'a kadar pek çok müslüman ülke vardı. Irak, bu coğrafyanın merkezi olarak görülürse, Hıristiyan İngilizler altında yaşamak istemeyen Müslümanların yaratacağı bir ayaklanma, İngiltere için çok acı olabilirdi. Dolayısıyla Irak'ın kontrolü, potansiyel bir müslüman ayaklanmasını bir parça da olsa zayıflatabilecek bir politikaydı.

Son olarak İngiltere'nin Irak'tan çekilmemesinin nedenlerinden biri de ekonomiktir. Irak çok pahalıya patlamıştır ve iç politikada müthiş bir baskı söz olmuştur. Toplamda 900.000 İngiliz ve Hintli asker burada çarpışmış ve bunların 100.000'i yaralanmış ya da ölmüşlerdir. Irak cephesi, İngiliz hazinesine 200 Milyon pound'luk bir yük olmuştur ve bu durumda bir takım uzun vadeli karlar beklemek ve çıkartmak gayet doğal bir sonuç olmuştur. Sıkı İngiliz yönetimi altında kurulacak bir Arap hükümeti iç huzuru sağlarken, İngilizler de, hem İngiliz hükümetinin çıkarlarını koruyacak hem de hazine tasarruf etmiş olacaktı. Irak'tan çıkmak, tüm bu maddi ve manevi harcamaların boşuna yapıldığının ispatı olarak görülebilirdi. 'Eğer Irak terk edilecek idiyse, neden bu kadar çok şeye katlanılmıştı?' diye bir sorunun İngiliz kamuoyu tarafından sorulması beklenebilirdi. Bu sorularla karşı karşıya kalmamak için İngiltere öyle ya da böyle Irak'da kalmaya karar vermiştir⁴⁹³. Irak'ta kalmanın gerekliliğini ortaya koyduktan sonra orada kalmanın şeklinin belirlenmesi gerekiyordu. Kukla bir Arap hükümetinin İngiliz yönetiminden daha

⁴⁹³ Silverfabl, a.g.e., s. 4.

etkili olacağı düşünülerek, İngiltere, 1920 yılında dolaylı olarak Irak'ta kalma yolunu seçti..

Birinci Dünya Savaşı aslında Britanya İmparatorluğu için sonun başlangıcı olmuştur. Oxford Üniversitesi'nden Profesör John Gallagher, İngiltere'nin Irak'daki varlığını 'evi yanmakta olan bir adamın gidip yangın sigortası yaptırmasına'⁴⁹⁴ benzetmektedir. İmparatorluk çökerken, halen Irak'da var olmaya çalışmak, İngiltere için çok yorucu ve maliyetli olmuştur.

3.4 MİLLİYETÇİ DALGALANMALAR

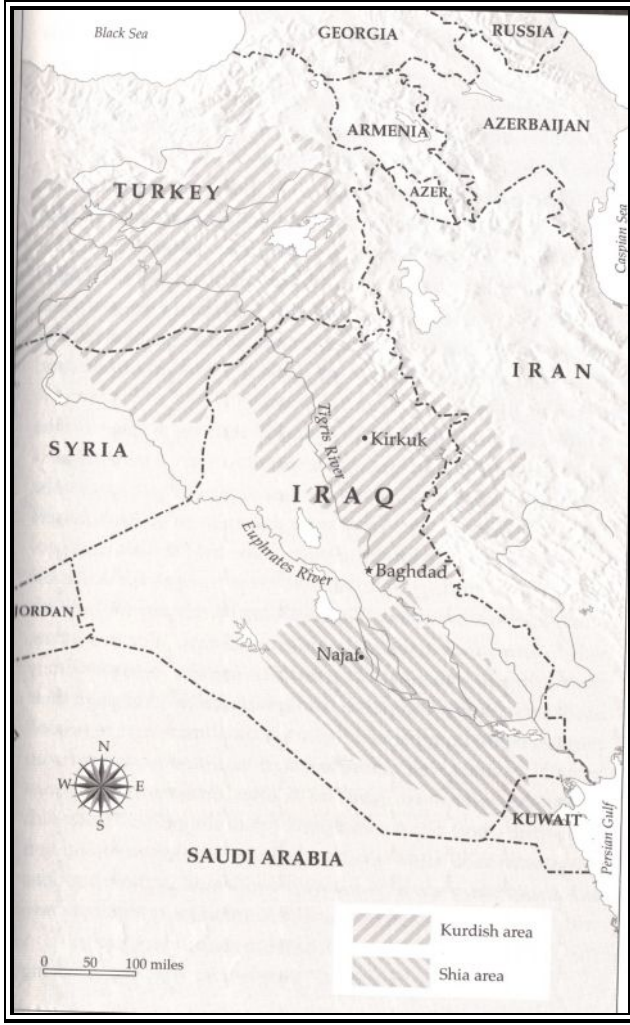
1918-20 arasındaki belirsizlik döneminde Araplar ve Türkler kendi aralarında ayrı ayrı organize olmaya çalışırken San Remo Konferansı olaya biraz daha netlik getirmiştir. Musul ve Kerkük'te de kalıcı olduğunu gösteren İngiltere, manda yönetimiyle Irak'ı on sekiz vilayete ve üç bölgeye (Kuzeyde Kürt bölgesi, Merkez ve Güneyde Şii bölgesi) ayırmıştır.

İngiltere açısından talihsizlik kendi kendini yönetme (self-determination) olgusu ile mandanın kabulünün aynı anda vuku bulmasıdır. İngiltere'nin, işgalci bir ordu durumunda⁴⁹⁵ olduğu Irak'da, varolan yegâne durum karmaşa idi. Nəcəf ve Kerbelâ'daki aşiretler tamamen anarşik bir yapı içindeydiler. Batı çöllerindeki en büyük üç aşiret birbirleriyle adeta savaş içindeydi. Türkmenler, Kürt Devleti altına girmek istemiyor, Kürtler Arap idaresini istemiyor⁴⁹⁶, Araplar ise İngilizler bağımsızlıklarını tanımadıkları için öfkeyle dolup taşıyorlardı. Anti-İngiliz hareketinin altında çeşitli sebepler yatıyordu. Pozisyonlarını kaybeden ve İngiliz rejiminden hazzetmeyen eski Osmanlı Hükümeti'nin görevlileri, başarılı İngiliz vergi sisteminden memnun olmayan Sünni ve Şii arazi sahipleri ve Batılı yönetimin müslüman halka dayatılmasından hoşlanmayan herkes bu hareketin içindeydi. Bütün bu topraklarda İngilizlerin bir an önce düzen sağlaması ve gittikçe büyüyen milliyetçi öfkeyi bastırması gerekmekte idi.

⁴⁹⁴ Louis, a.g.e., s. 272.

⁴⁹⁵ Nigel Davidson, 'The Termination of the Iraqi Mandate', International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1931-39) (Jan., 1933), s. 60-78.

⁴⁹⁶ Öke, a.g.e., s. 120.

Kürt ve Şii Bölgeleri⁴⁹⁷

Mim Kemal Öke'nin tabiriyle doğuştan emperyalist zihniyetli⁴⁹⁸ Sir Arnold'ın yerel halka karşı olan tutumu açık bir şekilde milliyetçiliğin tırmanmasına sebep olmuştur. Wilson'a göre Iraklıların, yönetimde yer almalarına gerek yoktur. Ayrıca Whitehall'da ve Kahire'de, Lawrence'm yaptıkları son derece tehlikeli ve saf hareketler idi. Zira bu tür girişimler efektif İngiliz kontrolünü zayıflatmakta idi.⁴⁹⁹

Tüm yetkileri elinde toplayan Wilson, Hindistan'daki uygulamaları Irak'da yapmış ve şeyhlere özel statüler vermiştir. Şeyhler vergiden muaf tutuluyor ve para yardımı görüyorlardı. Böylece onlar da İngiliz çıkarlarını gözetiyorlardı. İngiltere bu şekilde

⁴⁹⁷ Polk, a.g.e., s. 43.

⁴⁹⁸ Öke, a.g.e., s. 120.

⁴⁹⁹ Sluglett, a.g.e., s.4.

feodal bir sisteme dayanarak memlekete egemen olmak istemiştir⁵⁰⁰. Ancak Iraklı aydınlar buna şiddetle tepki göstermişlerdir. Aşiret reislerinin bu şekilde kayrılmaları ve onların da halkı ezmeleri, insanları ayaklanmaya yöneltecektir⁵⁰¹.

Aşiret liderleri ise Osmanlı dönemindeki yarı otonom statülerinin yok olduğundan ve vergilerden şikâyetçiydiler. Zaten aşiretlerde milli duygu diye bir şey adeta yoktu. Wilson hükümetinde yer alan müslümanları, halk, inançsız olarak görüyor, hem Sünniler hem de Şiiiler artık halifenin idaresinde olmadıkları için üzülyorlardı. İngiliz militer güçleri saygın kişilerin evlerini işgal etmişti. Vergiler artık eskiye göre çok daha efektif bir biçimde toplanıyordu. İnsanlar vergiyi kendilerine bir yük olarak görüyorlardı ve bu da İngilizlerden memnuniyetsizliği kamçılıyordu. Enflasyon rakamları yükseliyordu. Savaş sonrası pek çok alt yapı projelerine ara verilmiş ve bu da halkın beklentilerinin bir türlü karşılanamamasına sebep olmuştu. Bunlar bir savaş sonrası olası sonuçlardır⁵⁰². Fakat bu sonuçlar zamanla sosyal bir ihtilale dönüşmüş ve milliyetçi hisleri provoke etmiştir. Osmanlı'ya dönmek arzusu halk arasında pek kuvvetli idi ve Mustafa Kemal'in Emir Faysal ile görüştüğü haberleri insanları heyecanlandırıyor⁵⁰³. Öke'ye göre neticede Mustafa Kemal'in düşmanlarıyla Arapların düşmanları aynıdır ve halkın Osmanlı idaresine dönme hissi oldukça kuvvetlidir. Albay Wilson'ın toplu tutuklamaları ve infazları da halkı İngilizlere kıskırtan diğer bir unsur olmuştur⁵⁰⁴.

1919 yazından itibaren ardı ardına pek çok Britanyalı memura suikastlar düzenlenmiştir. Arnold Wilson'ın isteği üzerine efsaneleşmiş olan Gerald Leachman yardıma gelmiş ve önerisi 'çöldeki aşiretleri toptan öldürmek' olmuştur. İngiltere yönetimi fazlasıyla sert bir tutum içerisindeydi. Bir müddet sonra gerçekleşen Leachman suikasti hala İngilizleri uyandıramamıştır. Oysa ki Irak halkı, İngilizlerin söylediklerini yapıp yapmamak

⁵⁰⁰ Armaoğlu, 20.Yüzyıl..., s. 202.

⁵⁰¹ Polk, a.g.e., s. 76.

⁵⁰² Fieldhouse, a.g.e., s. 8.

⁵⁰³ Al-Jumaily, a.g.e., s. 38-50.

⁵⁰⁴ Öke, a.g.e., s. 120.

konusunda tereddütlü ve Türk Ordusu'nun gelip kendilerini kurtarıp kurtarmayacağını hesapları içindedir⁵⁰⁵.

1918 ve 1919 yılları içinde Irak'da üç gizli dernek kurulmuştur. Bunlardan birincisi Necef'de İslami Uyanış Cemiyeti'ydi. Ulema, gazeteciler, toprak sahipleri ve bir takım aşiret liderleri bu cemiyete üye idiler. Cemiyet bir İngiliz görevlisine suikast düzenlemiş ve bunun Kerbela şehrindekileri harekete geçireceğini ümit edilmiştir. Milli Müslüman Cemiyeti de ülkedeki genel rahatsızlığın bir isyana dönüştürülebileceğini öngörüyordu. Bağdat'da da 1919'da Sünniler ve Şii'ler ilk defa farklılıklarını bir kenara koyup, İstiklal Koruyucuları adında bir dernek kurmuşlardır⁵⁰⁶.

Bunlara ek olarak komşu Suriye'deki gelişmeler de Irak'a yansımıştır. 1920'de Emir Faysal, İtilaf Devletleri'nin yanında savaşmasının mükâfatı olarak söz verilen Suriye Kralı unvanını almak için Suriye'ye gitmiştir. *'Tam bağımsızlık hiç bir zaman verilmez, alınır'*⁵⁰⁷, diyen Faysal'ın, Fransa ile ters düşmesinden sonra Suriye'den sınırışı edilmesine sebep olan Suriye'deki ayaklanmalar, Irak'taki ilk kıvılcımları parlatmıştır⁵⁰⁸. Fransızların ülkeden çıkarttıkları Faysal ile bağımsız bir Arap Krallığı fikri de son bulmuştur. Her iki ülkedeki milliyetçi hareket liderleri de yakın ilişki içinde olmuşlardır. Yüzyıllardır süregelen Sünni-Şii kavgası milliyetçi dava uğruna bir kenara konmuş, tüm Iraklılar bir bütün olarak hareket etmeye başlamışlardır. Şii dini liderlerinin harekete katılımı, bu hareketin bir Sünni hareketi olmadığını ispat etmiştir⁵⁰⁹. Kısa süre sonra hem para hem de asker sıkıntısı çeken Sir Arnold Wilson yönetimi, kendini çökmekte ve bir savaşın ortasında bulacaktır.

İsyan, Sir Arnold'un İngiltere'nin Irak'ı manda sistemiyle devraldığını açıklamasından dahi önce, aşağı Irak'da patlak vermiştir. Milliyetçiler, manda sisteminin emperyal politikaların uygulanmasının bir başka şekli olduğunu anlamışlardır. Sir Wilson ise ayaklananları 'kadir kıymet bilmezler' olarak değerlendirmiştir. Kerbela'nın büyük

⁵⁰⁵ Fromkin, a.g.e., s. 452.

⁵⁰⁶ U.S. Library of Congress, Country Study: Iraq, <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/iqtoc.html>, (erişim tarihi: 6.06.2008).

⁵⁰⁷ Khadduri, a.g.e., s. 4.

⁵⁰⁸ Aynı görüş için bkz. James, a.g.e., s. 244.

⁵⁰⁹ Peretz, a.g.e., s. 405-406.

mücahidi diye tanımlanan İmam Shirazi ve oğlu Mirza Muhammet Rıza organize ettikleri ayaklanmada aşiretleri de devreye sokmuşlardır. Shirazi, ‘Müslümanlar, müslüman olmayanlarca yönetilemez’ şeklinde bir fetva vermiş ve cihat çağrısı yapmıştır⁵¹⁰.

1920 Temmuz’unda geniş çaplı bir ayaklanma bu şekilde başlamıştır. İngilizler korkmuşlardır. Bu bir aşiret ayaklanması değil, adeta bir istiklal savaşı idi. İsyan ülkenin merkezi noktalarına sıçrarken İngilizler ellerindeki az birlik sayısı ile (131.000) isyanı kontrol altına alamamışlardır. Yazın sonlarına doğru iyice büyüyen olaylardaki yaralı sayısı 10.000 olmuştur ve İngiltere’ye bu işin mali yükü 100 milyon doları (50 Milyon Pound)⁵¹¹ bulmuştur⁵¹². Bu ayaklanmanın bastırılması için bölgedeki 60.200 İngiliz ve Hint askeri görev yapmıştır. Musul’da başlayıp, Fırat boyunca güneye doğru inen isyanı İngilizler, Kraliyet Hava Kuvvetleri ile İran ve Hindistan’dan gelen takviyelerle (40.000 asker) aylar sonra bastırabilmişlerdir⁵¹³. Bağdat Bürosu’nda görevli Gertrude Bell şöyle rapor vermiştir: ‘*Kontrol etmemizin mümkün olamayacağı bir takım şartlar altında ezilmekteyiz. Suriye’deki tatmin olmamış milliyetçilik ve Türkiye’deki tatmin olmamış İslamcılar bize çok şeyler gösterebilirdi. Ama hiç bir şey bizim, bu derece kör olmamızı affettiremez.*’⁵¹⁴,

Kesin olarak görülen o ki isyanın en önemli sebeplerinden biri de Londra’nın Arnold Wilson’a açık ve net talimatlar vermemesidir. Bu dönemde Irak halen Hindistan Bürosu’nun yönetimindedir ve Dışişleri ve Savaş Bakanlığı’yla yapılan istişareler duruma müdahaleyi zorlaştırmıştır. Wilson, Kasım 1918’den Temmuz 1920’ye kadar Londra’ya adeta yalvardığını ama kendisine belirgin talimatlar verilmediğini yazmıştır⁵¹⁵.

İngiltere, isyanın nedenlerini tam olarak anlamaya çalışırken özellikle Faysal’ın destekçileri ve Mustafa Kemal yönetimindeki Türkiye suçlanmıştır. 15 Nisan 1920 tarihli Sömürgeler Bakanlığı’na sunulmuş olan raporda: ‘Araplar, Türklere dostluk eli uzatıp,

⁵¹⁰ Tripp, A History..., s. 42.

⁵¹¹ Monroe, a.g. e., s. 60.

⁵¹² Fieldhouse’un rakamları: 426 ölen Hintli ve İngiliz asker, 1.228 yaralı, 615 kayıp; buna karşın Iraklılar arasında 8.000 ölü, s. 9. ; Tripp’in rakamları 500 ölen İngiliz askerine karşılık 6000 Iraklı ölü, s. 44.

⁵¹³ Silverfahl, a.g.e., s. 8.

⁵¹⁴ Monroe, a.g.e., s. 61.

⁵¹⁵ Fieldhouse, a.g.e., s. 9.

tekrar Irak'a dönmelerini isteyebilirler' denmiştir. Quassam Al-Jumaily kitabında, Kemalistlerin hem finansman, hem de askeri açıdan 1920 İsyanı'nı desteklediğini ileri sürmektedir. Irak sivil komiseri Arnold Wilson'ın iddiasına göre de Kербela'daki ihtilalciler, Türklerden Mayıs ve Haziran aylarında 7.000 altın Türk Lirası yardım almışlardır ve Kemalist ajanlar, Irak'taki milli heyecanın oluşumunda etkili olmuşlardır⁵¹⁶. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan Kemalizm hareketi özgürlük ve vatanseverlik örneğinin en çarpıcı örneğidir. Bu hareket, Iraklıların içlerindeki mücadele duygusunu ateşlemiş, yabancı baskısı ve işgalden kurtulma isteğinde bir yol gösterici olmuştur. İngilizler bu hareketin gerek resmi, gerek sivil kesimleri aşarak, halka ulaşan güç ve etkisinden rahatsız olmuş, bu hareketin etkisini azaltabilmek için her türlü yolu denemişlerdir⁵¹⁷. İngiltere, Arap milliyetçilerine ve Türk ajanlarına ek olarak Bolşeviklerin de bu isyanda parmağı olduğundan emin bir yaklaşım izlemiştir⁵¹⁸.

Hindistan idaresinde istihbarat görevlisi olan Binbaşı Braf, 1920 İhtilali'nin sebeplerini anlattığı raporda ihtilali milletlerarası bir komplo olarak nitelemiş ve Kemalistlerin bu işin içinde olduklarını vurgulamıştır. Bunun gibi başka siyasi büro subayları da Kemalistlerin ve Şam'daki Faysal hükümetinin bu işte parmakları olduğunu raporlamışlardır. Kemalistlerin bu ihtilal ile olan bağları farklı kaynaklarda farklı şekillerde verilmiştir. Daha ziyade o dönemde yaşamış olan yazarlar ihtilalcilerin dışarıdan para veya asker yardımı almadığını yazmışlardır. Bazı Iraklı kaynaklar ise Kemalizm'in halkı ihtilale kışkırttığı ve para ve asker yardımı yaptığını iddia etmektedir. Mantık çerçevesinde düşünülecek olunursa, Türkiye'ye yakın kısımlarda Türklerin manevi bir desteği söz konusu olabilir. Musul ve Kerkük, Misak'ı Milli'de belirtildiği gibi 'ırkça, dince ve gelenekçe birbirlerine bağlı insanların yaşadığı yerlerdir'. Bu anlamda istihbarat ve manevi destek söz konusu olsa dahi kendi vatanında kendi İstiklal Savaşı'nı güç bela finanse edebilen Mustafa Kemal'in, Irak İhtilali'ne maddi olarak yardımda bulunması imkânsız görünmektedir. 26 Eylül 1921'de Arap Bürosu'nda çalışan Richard Minezer Hagn şöyle demekte idi: 'Mezopotamya'yı elimizde tutabilmemiz, daha önce geçmiş olan

⁵¹⁶ Arnold T. Wilson, *Loyalities, Mesopotamia, 1917-1920*, Vol: II, London 1936, s.310-312, akt. Al-Jumaily, a.g.e., s. 31.

⁵¹⁷ Al-Jumaily, a.g.e., s. 171.

⁵¹⁸ Longrigg, a.g.e., s. 120.

her zamandan fazla, bugün Türkiye'ye bağlıdır. Yerli kuvvetlerimiz, sivil otoriteye yardımda bulunmaya çalışmakta olup, gelebilecek saldırıya karşı duracak durumda değildir. Bizler Türkiye ile dostluk kurup, Yunanlıları destekleyen politikamızı değiştirmeliyiz⁵¹⁹. Lord Curzon da kendileri için en büyük tehlikeyi Mustafa Kemal taraftarlarıyla Mezopotamya aşırılarının bir araya gelmesi olarak nitelendiriyordu⁵²⁰. İleriki yıllarda İngiltere, bu bilmediği Mustafa Kemal'in Türkiye'sine ve Rıza Şah'ın İran'ına, Sovyet Rusya tehlikesi karşısında tampon bölge oluşturması için güvenmek zorunda kalacaktır⁵²¹.

İngiltere, Kemalist Türkiye'den öyle korkmaya başlamıştı ki Kemalistlere sempati taşıyan tüm yerli ve yabancı basına sansür konmuş ve sansür sıkı sıkı takip edilmiştir. Kemalist fikirler (tam bağımsızlık ve anti-emperyalizm) Irak'a girmemeliydi. İngilizler 'Birinci Dünya Savaşı'ndan muzaffer çıktıktan sonra Irak'dan Türk süngüsü ucunda çıkamayız' diye durumlarını izah ediyorlardı⁵²². Lord Curzon bundan sonra Arap Milliyetçiliğinden yana taraf olacak ve Emir Faysal'ı kullanmak için türlü yöntem düşünecektir⁵²³.

Mustafa Kemal, Arap Milliyetçiliğini desteklediğini kendisi de saklamayacaktır. Mustafa Kemal, Rusya'nın Ankara'daki ilk büyükelçisi Aralov'a, İngilizlerin Türklere karşı Kürtleri nasıl ayaklandırdıklarını hatırlatıp, esprili bir şekilde '*Biz Türkler borç altında kalmayız. Güneyde Kürtlere, İngilizlere karşı başkaldırmaları için yardım ettik*' demiştir. İngilizler, Irak'da Araplarla Kürtleri uzlaştırmayı düşünürken, 1920'lerin ortalarında onların kendilerine karşı ortak bir cephe açmaları ile şoke olacaklardı⁵²⁴.

İsyanla ilgili olarak Hindistan Ofisi de Amerikan petrol şirketi American Standard Oil'ün ve özellikle Berlin'den talimat alan Türklerin bu işte parmağı olduğunu düşünmekte idi.

⁵¹⁹ Al-Jumaily, a.g.e., s. 33.

⁵²⁰ Öke, a.g.e., s. 120-121.

⁵²¹ Monroe, a.g.e., s. 118.

⁵²² Al-Jumaily, a.g.e., s. 37.

⁵²³ Öke, a.g.e., s. 121.

⁵²⁴ S. İ. Aralov, Bir Sovyet Diplomatının İstanbul Hatıraları (İstanbul, 1967), akt. Öke, a.g.e., s. 120-121.

Bunların haricinde Pan-İslam hareketleri, Almanlar, Yahudiler ve Bolşeviklerin de bu işe karışmış olabileceği iddia ediliyordu⁵²⁵.

A.J. Toynbee, Arnold Wilson'ın görevi bittikten sonra kaleme aldığı *Mesopotamia 1917-20, A Clash of Loyalties, A Personal and Historical Record* adlı kitabı ile ilgili olarak yaptığı yorumda isyan için dört ana sebep sunulduğunu belirtmektedir. Bunlar:

- Müttefiklerin özgürlük, self determinasyon ve 14 Madde hakkındaki ikiyüzlülükleri ve samimiyetsizlikleri
- Çıkarlar ve güdülen siyasetteki farklılıklar, Whitehall'daki Dışişleri Bakanlığı'nın bir tarafa, Hindistan Bürosu ve Fransız Hükümeti'nin başka tarafa çekmeleri
- Paris Barış Antlaşması'nda ticaret gereklerinin ilişkilerde oluşturduğu baskı
- Suriye'deki milliyetçi hareket

Toynbee, bunlardan belki daha da vahim olarak İngilizlerin problemleri ertelemekten dolayı, asıl suçlunun İngiltere'nin kendisi olduğunu ifade etmiştir. Kasım 1918 - Haziran 1920 arasındaki çöküşün ana sebepleri bu faktörlerdir. Dikkat edilmelidir ki bu sebeplerin hiç biri yerel kaynaklı değildir⁵²⁶.

İngiltere için 1920 İsyanı şunu göstermiştir ki minimum parayla maksimum kontrolün sağlanması için acil bir çözüm bulunması şart idi. Nihayet isyan, Şubat 1921'de bastırabilmiştir. Ancak Sir Arnold Wilson, bu isyan sebebiyle görevden alınmıştır. İngiltere'nin Irak'tan hızla çekilmesi ve çekilirken yerine kendi çıkarlarını koruyacak bir hükümet bırakması gerekiyordu. İngiliz kamuoyu Irak'ın maddi ve manevi olarak İngiltere'ye çok pahalıya patladığından şikâyet ediyordu. İsyanda toplamda 450 İngiliz askeri ölmüş, 2000 yaralı verilmişti. Iraklıların kaybı ise 10.000 ölü idi⁵²⁷.

⁵²⁵ Fromkin, a.g.e., s. 453-454.

⁵²⁶ A. J. Toynbee, 'Review of *Mesopotamia, 1917-20: A Clash of Loyalties: A Personal and Historical Record*' by Arnold T. Wilson, *International Affairs* (Royal Institute of International Affairs 1931-1939), Vol.10, No.5, (Sept. 1931), s. 706-708.

⁵²⁷ Arı, *Geçmişten Günümüze...*,s. 101.

İngiltere’de kamuoyu son derece rahatsızdı. Reuters haber ajansı ‘*Arap Hainliği*’ diye manşet kullanırken, The Times ‘*Kötüden Betere Doğru*’ diye manşetlerle çıkıyordu. 7 Ağustos 1920 tarihli The Times ‘*Iraklıların istemedikleri ve talep de etmedikleri bir yönetimi empoze ve inşa etmek için daha kaç can vereceğiz?*’ sorusunu gündeme getirmiştir. 10 Ağustos 1920 tarihli The Times olayın mali boyutunu ele alıyor ve ‘*Sene sonu itibariyle Mezopotamya ve İran’da harcadığımız paralar 100 milyon pound’u bulabilir*’ açıklamasında bulunmuştur. İngiliz kamuoyu, medya ve Avam Kamarası, Irak’daki durumun derhal değişmesi gerektiğini savunmaya başlamıştır⁵²⁸. İngilizler, Mısır için hiç sormadıkları bir soruyu, Irak için sormaktalardı; Irak için değer miydi? Paris Barış Konferansı’ndan sonra Oxford Üniversite’sinde inzivaya çekilen T.E. Lawrence artık Arap bağımsızlığı için kalemiyle savaşıyordu. Lawrence, London Sunday Times’a Ağustos 1920’de yayınladığı makalesinde şu görüşünü ileri sürmüştür⁵²⁹:

‘İngiliz halkı Mezopotamya’da kandırılmıştır. Yeterli ve doğru bilgi halka verilmemiştir. Eski Türk sistemi bizden daha iyiydi. Onlar 14.000 asker tutarak yılda yaklaşık 200 Arap öldürmüşlerdir. Bizse 90.000 adamımızla, uçaklarımızla, silahlı tanklar, gemiler ve trenlerimizle 10.000 Arap’ı bu yaz öldürmüş bulunuyoruz.’

Lawrence aynı zamanda olayın mali boyutuna da dikkat çekiyor ve kanayan bir yarayı kaşıyordu. Adeta etrafa yağdırdığı makale ve mektuplarından bir tanesi de şöyle demekte idi: ‘*Yöneticilerinden başka hiç kimseye bir fayda sağlamayan bir koloni yönetimi için daha kaç milyon poundu, binlerce emperyal askeri ve on binlerce Arabı feda edeceğiz?*’⁵³⁰,

3.5 KUKLA HÜKÜMETİN KURULMASI

İngiltere için, Irak’da gidişat iyi görünmüyor, acilen bir takım önlemlerin alınması gerekiyor idi. Bunun için İngiltere’ye bağımlı bir Irak hükümetinin kurulması kararı alınmıştır. Bu bölümde kararın uygulanma aşamasını inceleyeceğiz.

1914-1920 arasındaki ilk İngiliz döneminden sonra ikinci İngiliz dönemi 1920-32 arası Milletler Cemiyeti şemsiyesi altında, İngiltere’nin Irak’da mandater olarak bulunduğu

⁵²⁸ Dodge, a.g.e., s. X.

⁵²⁹ Polk, a.g.e., s. 78.

⁵³⁰ Monroe, a.g.e., s. 68.

zaman dilimidir⁵³¹. Bu dönemde kurulan hükümet mümkün olduğunca Wilson idealleri, İngiliz gelenekleri ve Irak'ın koşullarının bir kombinasyonu olmuştur⁵³². Manda rejiminin İngilizlerce kabulü, Irak'ın yarı bağımsızlığının tanınması ve gelecekte, bu ülkeyi kendi kendini yönetebilecek duruma hazırlamak rolü, kesin bir İngiliz yönetiminin söz konusu olmasını engelleyici bir durum oluşturmuştur.

Aralık 1920 tarihinde İngiliz Kabinesi, Irak'ın Hindistan ve Savaş Bakanlıkları'nın sorumluluğundan çıkarılıp, Sömürgeler Bakanlığı'na verilmesini kararlaştırmıştır. O zamanlar Sömürgeler Bakanlığı yüksek düzeyde bir itibara sahip olmuştur. Afrika ve diğer yerlerdeki ekonomileri gayet iyi idare eden Sömürgeler Bakanlığı'nın başına da Churchill'in kendisi transfer olmuştur (1921 Ocak – Ekim 1922)⁵³³. Hava gücünün Irak'ın her tarafını saran kara kuvvetlerinden daha iyi olacağına Lloyd George'u inandıran Churchill, Hazine tarafından Ortadoğu için iyi bir yönetici olarak görülmüştür. Harcamaları kısımaya çalışan Londra'nın yeni bir Ortadoğu Bürosu açmayacağı aşikârdı.

Sir Winston Churchill (1874-1965)⁵³⁴

Filistin, Mısır, Arabistan ve İran, Dışişleri Bakanlığı'nca yönetiliyordu, dolayısıyla Mezopotamya'nın da buradan idaresi mantıklı olmakla beraber, Dış İşlerinin idari meselelerle uğraşmak gibi bir görevi olmadığı ve zaten bu departmanın fazlasıyla yüklü olduğu sebepleri ileri sürülerek, Mezopotamya adı Sömürgeler ve Manda Bölgeleri Bakanlığı olarak değiştirilen bakanlığa verilmiştir. Bu şekilde, Lord Curzon, Hindistan yönetimi ve Hindistan Bürosu düş kırıklığına uğramıştır. Curzon, Ortadoğu'nun bölgeyi

⁵³¹ Fieldhouse, a.g.e., s. 1.

⁵³² Quincy Wright, 'The Government of Iraq', The American Political Science Review, Vol. 20, No.4, (Nov., 1926), s. 743-769, s. 743.

⁵³³ Fieldhouse, a.g.e., s. 14-15.

⁵³⁴ http://www.bbc.co.uk/history/historic_figures/churchill_winston.shtml, erişim tarihi: 01.05.2008.

bilmeyen kabine üyelerince yönetilmesine karşı çıkmış, Hindistan yönetimi de mandanın bittiği gün, yüksek komiserin bir manası kalmayacağını iddia etmiştir⁵³⁵. Hakikaten de Churchill bilgisizliğini hiç saklamamıştır. Sömürgeler Bakanlığı altındaki Ortadoğu Departmanı, Basra Körfezi, Arabistan Denizi, Suriye ve Kuzey Kürt bölgesini, İran'ın da dâhil olacağı şekilde yönetecektir⁵³⁶. Artık, bu bölgelerde, birbirine geçmiş problemler, İngiliz otoritesi altında tek bir elden yürütülecektir⁵³⁷.

İkinci Richard Burton: Winston Churchill⁵³⁸

Büyük Irak İhtilali'nden sonra 12 Mart'dan 25 Mart'a⁵³⁹ (1921) kadar yaklaşık kırk İngiliz Diplomat, Kahire Konferansı'nda büyük gizlilik içinde toplanmış ve 1958 İhtilali'ne kadar devam edecek olan bir takım parametrelere karar vermişlerdir. Kahire toplantısının başlıca sebebi Hüseyin-McMahon yazışmaları ile Sykes-Picot arasındaki farklılıkların yarattığı buhranların acilen çözülmesi gerekliliği olmuştur⁵⁴⁰. İngiliz siyaseti Ortadoğu'da geri tepmiş ve Irak'ın yanı sıra Filistin ve Ürdün'ün de durum belirsizdi. Son derece gizli olarak Semiramis Otel'de 12 gün boyunca, yaklaşık 40-50 oturumun yapıldığı

⁵³⁵ Mejcher, a.g.e., s. 98-100.

⁵³⁶ Mejcher, a.g.e., s. 101.

⁵³⁷ The New York Times, 26 Haziran 1921, http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?_r=1&res=9902E2DA163BE533A25755C2A9609C946095D6CF&oref=slogin, erişim tarihi: 4.5.2008.

⁵³⁸ The New York Times, 26 Haziran 1921, http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?_r=1&res=9902E2DA163BE533A25755C2A9609C946095D6CF&oref=slogin, erişim tarihi: 4.5.2008.

⁵³⁹ Longrigg, a.g.e., s. 131.

⁵⁴⁰ Teagarden, a.g.e., s. 40-41.

görüşmelerde ilk önce tüm manda yönetimlerinin Sömürgeler Bakanlığı'na geçirilmesine karar verilmiştir. Sömürgeler Bakanlığı'nın başına da 1920'de siyaset sahnesine yeni çıkanlar arasındaki Winston Churchill gelmiştir⁵⁴¹. Churchill, Gertrude Bell'in sözleriyle 'Avrupa'dan sızmakta olan sendikalist ve sosyalist fikirlerin karşısına koruyucu set olarak Haşimi ve el-Suud hanedanları'nın dikilmesi'⁵⁴² sürecini gerçekleştirecek kişi olmuştur..

Irak'ın geleceğinin belirlendiği Kahire Toplantısı, Winston Churchill (önde soldan dördüncü), Percy Cox (soldan beşinci), Arnold Wilson (ikinci sırada soldan birinci), yanında Gertrude Bell, Cafer Askari (sondan beşinci), T.E. Lawrence (soldan altıncı)⁵⁴³

Bu toplantıda İngiliz Ortadoğu uzmanları Ortadoğu'daki yeni şartları ve durumları ele aldıktan sonra bir takım tehlikelere karşın Irak'ta milliyetçi bir hükümetin kurulmasını kabul etmiştir. Kolonilerden sorumlu Winston Churchill liderliğinde tüm Ortadoğu politikasını gözden geçirmek üzere Kahire'de toplanan İngiliz diplomatlar arasında Percy Cox, Sir Herbert Samuel (Filistin Yüksek Komiseri), T.E. Lawrence ve Gertrude Bell gibi

⁵⁴¹ Zeine N. Zeine, 'Review of Foundations of British Policy in the Arab World: The Cairo Conference of 1921' by Aaron S. Klieman, International Journal of Middle East Studies, Vol.4, No.1, (Jan., 1973), s. 121.

⁵⁴² Ali, a.g.e., s. 60.

⁵⁴³ Fieldhouse, a.g.e., s. 174-175.

Ortadoğu uzmanları yer almışlardır. Hatta bu son iki isim Churchill'e Suriye'den sürülen Faysal'ın, Irak'da kurulacak devletin, ilk kralı olması konusunda büyük baskısı olmuştur. Daha sonra Churchill, Lawrence için '*hayatımda beraber çalışma şerefine nail olduğum iki, üç kişiden biri*' diye bahsetmiştir. Monroe'ya göre, Lawrence, belki de en iyi hizmetini Kahire Konferansı'nda yapmış, İngilizlerle Araplar arasındaki oyunda zarın tekrar dönmesini sağlamıştır⁵⁴⁴. Gerturde Bell, Kahire'deki yegâne bayan delege idi. Daha sonra Yüzbaşı Richard Meinertzhagen (General Allenby'nin İstihbarat subayı) *Ortadoğu Günlükleri: 1917-56* adlı kitabında şöyle demiştir: *Eğer Doughty⁵⁴⁵, Lawrence ve Gertrude Bell bu kadar harika ve ikna edici yazarlar olmasaydılar, belki bu, dünya ve ülkemiz için daha iyi olurdu*. Bu şekilde Meinertzhagen, Lawrence ve Bell'in Ortadoğu üzerindeki en belirleyici kişiler olduğunu belirtmek istemiştir.

Kahire Konferansı, Irakla ilgili olarak beş gündem maddesini kapsamıştır. Bu hususlar özetle,

- Arap bir yönetici seçmek,
- Kuzey Kürt Bölgesi'nin nasıl ele alınacağı,
- Britanya'nın harcamalarını azaltmak için çözümler,
- Britanya, militer gücünü çektikten sonra savunmasını nasıl güçlendireceği,
- Sessiz kalmaları için paraca tatmin edilen Şerif Hüseyin ve İbn-i Suud ile ilgili olarak neler yapılacağı,

Ayrıca Savaş Bakanı Winston Churchill, Hindistan Bürosu'nun da etkisini bu konferansla azaltmayı hedeflemiş ve başarmıştır. Irak'ın gelecekte hükümetiyle bir antlaşma yapılacak, doğrudan İngiliz yönetimine son verilecektir. Ancak Irak'ın dışişlerin, ekonomisin ve yargısının tamamen İngiltere kontrolünde olması kararlaştırılmıştır⁵⁴⁶. Irak'ı yönetmek güzeldi ama bu işin ucuza gelmesi de şart idi. 1919 yazında, İngiliz hazinesinden takriben

⁵⁴⁴ Monroe, a.g.e., s. 68.

⁵⁴⁵ Arap Çölünde Seyahatler'in yazarı, 1888.

⁵⁴⁶ Tripp, A History..., s. 53.

her ay 2.700.000 pound Irak için harcanılıyordu. Bu sebeple, Churchill, Irak'daki askeri birlikleri geri çekmekte ısrar etmiştir. Londra'nın savaştan sonra ciddi mali sıkıntılar içine girmesi (senelik 32 Milyon pound sadece Mezopotamya için) Savaş Bakanı Churchill'i harcamayı yapan bakanlık olduğu için mali kısıtlamalara zorlamıştır. İngiltere'nin iç politikasının da karışık olması ve kamuoyunun denizaşırı yerlerdeki görevlere olan tahammülsüzlüğü sebebiyle, İngiliz birliklerinin Irak'tan çekilmesine karar verilmiştir. Bu sebeple Kara kuvvetlerinin yerini de maliyeti daha ucuz olan hava kuvvetlerin alması kararlaştırılmıştır⁵⁴⁷. Bağdat'da bir Arap hükümeti kendi ordusu ve polisiyle iç düzeni sağlayabildiği takdirde, İngilizler ekonomik olarak bir parça rahatlayacaklardı. Ayrıca o günlerde Hindistan'daki iç problemler de acil çözüm beklemektedir⁵⁴⁸. Hindistan'daki emperyal gücün tekrar hızlı bir şekilde oturtulması için Mezopotamya'da bulunan ve Hintlilerden oluşan Mezopotamya Müdahale Gücü'nün acilen Hindistan'a gönderilmesi gerekmekte idi. Hindistan Bürosu'ndan Edwin Montagu ve Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Irak'ın her üç vilayetinde askeri işgalin devamı için bastırılmışlarsa da Churchill, acilen hazineye nefes aldırarak önlemleri uygulamaya koymuştur. Zaten İngiliz kamuoyu da bu durumdan hiç memnun değildir⁵⁴⁹. Harcamaların azaltılması için Irak'da da bir takım önlemler alınmıştır. İngiliz Ordusu, Irak toprağından beslenmiş ve önceden çöl olan 1.300 km kare alanı tarıma elverişli hale getirmiştir. Askeriyenin ufak tefek ihtiyaçlarını giderecek yerler açılmıştır. Savaş dolayısıyla Türk memurlar Irak'dan taşındığı için Hindistan'dan memurlar, Irak'a transfer edilmiş idi. Bunun yerine İngilizler, Hindistan'da öğrendikleri gibi lokal insanları kendi adlarına çalıştırmaya başlamışlardır⁵⁵⁰.

İngilizler kuracakları yeni kukla Irak hükümetine yerel destek varmış gibi gösterebilmek için bir plebisit yapılmasına karar vermişlerdir. Arnold Wilson görevden ayrılmadan önce yeni Irak Hükümeti'nin İngiliz denetiminde olup olmaması ve halkın hükümetin başında kimi görmek istediğinin belirlenmesi için 1919 yılındaki halk oylamasını yaptırmıştır. Wilson, Irak için en iyisini yaptığını inanmış ve bu yüzden yapılan halk oylamasının

⁵⁴⁷ Lukitz, a.g.e., s. 144.

⁵⁴⁸ Mejcher, a.g.e., s. 96.

⁵⁴⁹ Ali, a.g.e., s. 61.

⁵⁵⁰ Silverfabl, a.g.e., s. 7.

sonucunun İngilizlerin istediği gibi çıkmasını sağlamıştır⁵⁵¹. Halk oylamalarının sonucunda Irak'ın, İngiliz kontrolünde Araplarca yönetilen bir devlet olması istendiği sonucu çıkmıştır⁵⁵². Bu esnada 30 Temmuz 1920'de Faysal'ın Suriye'den sürüldüğünü duyan Wilson, hemen Hindistan Bürosu'na haber göndererek, Faysal'a, Mezopotamya Devleti'nin liderliğinin teklif edilmesini önermiştir. Wilson şöyle diyordu: '*Biz şimdiye kadar devlet başkanlığı için uygun bir aday bulamamıştık, zira Faysal'ı hep Suriye için ayrılmış, rezerve edilmiş gibi görüyorduk. Araplar içinde medeni bir ülkeyi yönetebilecek tek kişi Faysal'dır*⁵⁵³.' Faysal'ı destekleyenler arasında Bayan Bell ve T.E. Lawrence da vardır. Hatta Bayan Bell, 11 Ağustos 1921'de yazdığı bir raporda şöyle demiştir: '*Benim şimdiki görevim Mezopotamya'da bir Arap devleti kurmaktır. Görünürde tek düşmanımız Bolşeviklerle anlaşmış olan Kemalistlerdir*⁵⁵⁴.'

Gertrude Bell (1868-1926)⁵⁵⁵

Görüldüğü üzere, İngiltere, Mustafa Kemal'i kendisine tehdit olarak algılamıştır. Ayrıca Türk-Sovyet yakınlaşmasını, ideolojik boyutta da Ortadoğu'daki Batı emperyalizmine ve bölgedeki kontrolü kaybetmesine karşı bir tehdit olarak algılayan İngiltere, bu ittifakı baştan reddetmiştir.

⁵⁵¹ Tripp, A History..., s. 48.

⁵⁵² Peretz, a.g.e., s. 404.

⁵⁵³ Fieldhouse, a.g.e., s. 12.

⁵⁵⁴ Al-Jumaily, a.g.e., s. 33.

⁵⁵⁵ <http://www.guardian.co.uk/world/2003/mar/12/iraq.jamesbuchan>, (erişim tarihi: 14.4.2008).

Aslında, İngiliz dış politikasında pek çok konuda olduğu gibi fikir birliği sağlanamıyordu. Dışişleri'nden Lord Curzon, Faysal'ın kardeşi Abdullah'ı; Hindistan Bürosu'ndan Montagu, Faysal'ı, Londra ve Bağdat'daki bir kısım da Basralı Seyid Talib'i (Basra Nakibi) devlet başkanı olarak tercih ediyordu.

Doğu işlerinden sorumlu Gertrude Bell ve Sir Percy tamamen bir düzmece olan İngiliz yönetiminden Arap yönetimine transformasyon sürecini beraber inşa etmişleridir. Wilson'ın yerine gelen Sir Percy, Arapların isteklerine görünüşte daha sıcak bakmaktaydı. Sir Percy, her şeyden önce artık Lord Curzon'u bile geride bırakacak bir Ortadoğu tecrübesine sahipti. Sir Percy, Irak'ı Hindistan'a bağlamak isteyen görevlilerin yerine Arap uzmanları getirmiştir. Cox, Irak'ın resmi Sünni lideri Bağdat Nakibi'nin⁵⁵⁶, (Abdülrahman Al-Gailani veya Gaylani) başkanlığında geçici bir hükümet kurmuştur⁵⁵⁷. Her Iraklı bakanın bir İngiliz gölgesi vardı ve son söz daima Sir Percy'deydi. Egemenlik, etnik yapıların durumu ve dinle ilgili yerel tartışmalar bile Britanya Yüksek Komiserliği'nden gelecek tavsiyeler doğrultusunda çözülecekti⁵⁵⁸. Ayrıca Cox tarafından seçilen görevliler, özellikle 1916 Arap isyanında yer almış (Cafer Askari gibi) ve kesinlikle Türk sempatzanı olmayan kişilerden seçilmişlerdir. Neticede Wilson ile Cox arasında bir fark olmadığı aşikârdır⁵⁵⁹. 25 Ekim 1920 'de Irak'da geçici bir hükümet kurulduğu zaman, Türk yanlısı olan kişiler, bu hükümete katılmaya yanaşmamışlardır, çünkü onlara göre Türkler, elbet bir gün döneceklerdir. Mezopotamya, her ne kadar yüzyıllar boyu Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olduysa da Irak eşitlik ve kardeşlik ilkeleriyle yönetilmiştir⁵⁶⁰. Dolayısıyla Türklerin, İngilizlere tercih edilmesi anlaşılabilir bir durumdur. Kral adaylarından bir tanesi de Sultan İkinci Abdülhamit'in oğlu Burhanettin Efendi idi. Kemalizm propagandası bir Türk kralını söz konusu yapmıştır. Londra, 5 Temmuz 1920'de, daha önceden Percy Cox'un açıkladığının tersine, bir Türk prensinin aday olamayacağını ilan etmiştir.

⁵⁵⁶ Peygamber soyundan gelenlerin lideri.

⁵⁵⁷ Tripp, A History..., s. 45.

⁵⁵⁸ Ali, a.g.e., s. 67.

⁵⁵⁹ Fieldhouse, a.g.e., s. 14-17.

⁵⁶⁰ Monroe, a.g.e., s. 77.

Kahire'de Musul'daki otonom Kürt devleti ile ilgili net bir karar alınmamıştır. Wilson ve diğer bir takım İngiliz yetkililer, Musul'un gerektiğinden çok daha pahalıya patladığını ve Musul'suz bir Irak'ın da mümkün olduğunu savunurken, Bell şiddetle buna karşı çıkmıştır. Sonuçta Kürt bölgesi ile ilgili herhangi bir karar alınması için Türkiye ile bir barış antlaşması yapılana kadar beklenilmesi kararlaştırılmıştır⁵⁶¹. Kahire Konferansı'nda Irak'ın kendi ordusunu kurması ve ikili ilişkileri düzenleyecek bir antlaşmanın hazırlanması konusunda görüş birliği sağlanmıştır.

Faysal'da karar kılana kadar Churchill, bir kaç adayı milliyetçi taraflarından dolayı elemiştir. Örneğin Bağdat Nakibi, Cox tarafından susturulmuş ve Faysal'ı kabul etmeye zorlanmıştır. Nakib şöyle diyordu: *Şerif'i veya oğullarını, Irak'da görmektense, Türkleri görmeyi bin kere tercih ederim*. Sakarya Savaşı'ndan sonra Fransızlarla imzalanan Ankara İtilafnamesi, İngilizleri daha da çok tedirgin etmiştir. Bu halde Türk yanlısı bir Iraklı lider söz konusu olamazdı. Diğer bir susturulan Nakibin büyük ihtimalle yerine geçecek olan Seyyid Talib idi. Talib, Britanya için fazla enerjik ve isyankâr ruhluymdu. Talib bir gün Gertrude Bell ile çay içtikten sonra İngilizlerce tutuklanmış ve Ceylan'a gönderilmişti. İngilizlerin sömürgelerindeki standart taktikleri, konuşmalarını beğenmediklerini uzak yerlere göndermekti⁵⁶². Britanya, Anadolu'da Mustafa Kemal ve arkadaşlarının yürüttükleri savaştan son derece rahatsız olmuş ve çekinmeye başlamışlardır.

En ucuz çözüm Faysal'ın monarşisindeydi⁵⁶³. Birçokları Irak'ın Delhi'ye bağlanmasını istiyor idiyse de Lord Curzon, Gertrude Bell'in Arap paravanının arkasında Britanya'nın tam denetimini öngören planı tercih etmiştir. Irak'ın kendi yolunu seçmiş gibi görünmesinin çok önemli olduğu konusunda herkes hemfikirdir. Geçici hükümetin kurulmasından sonra İngilizler, Faysal İbn Hüseyin'i Irak'a davet etmişlerdir. Bu hükümet İngiliz askeri yönetiminin hem yerini alacak hem de şüphesiz harcamaları azaltacaktır. 1919-20 Şam görüşmelerinde Irak hükümdarı olarak milliyetçiler Emir Faysal'ın küçük kardeşi Emir Abdullah'da karar kılmışlardı. Ancak Emir Faysal, Fransızlar tarafından

⁵⁶¹ Lukitz, a.g.e., s. 144.

⁵⁶² Fieldhouse, a.g.e., s. 17.

⁵⁶³ Zeine, a.g.e., s. 122.

Şam'dan sürülünce⁵⁶⁴, İngiltere bir sebep yaratarak Abdullah'ı değil savaş müttefiki Faysal'ı tercih etmiştir. Zaten eğer Faysal ve beraberindekiler bir takım pozisyonlara yerleştirilmezlerse, İngiltere için bir tehdit oluşturabilirlerdi⁵⁶⁵.

Hicaz Kralı Hüseyin ve oğulları: soldan sağa Faysal (Irak Kralı), Abdullah (Transjordan – Emiri, sonradan Ürdün Kralı) ve Ali (Suudlar tarafından ele geçirilmeden önce kısa bir dönem Hicaz Kralı)⁵⁶⁶

Faysal, Aralık 1920'de yapılan ilk teklifi, kardeşi Abdullah'ın lehine geri çevirdiyse de Lawrence'ın Abdullah'ı bir şekilde geri adım atmaya ikna ettiği söylenmektedir. Abdullah'a tazminat olarak da Mezopotamya'dan taze taze koparılmış olan Ürdün verilecektir. Şu halde Abdullah'ın Ürdün kralı olması⁵⁶⁷, Seyid Talib'in Seylan'a gönderilmesi, Nakib'in adaylıkta olmaması, Faysal'ın önünü açan önemli olaylar olarak sıralanabilir. Haşimilerin, Şiilere olan toleranslı tutumu ve Arap isyanındaki rolü, Faysal'ın popülaritesini yükselten iki husustur⁵⁶⁸. Churchill'in hakkında çok az şey bildiği (babası Şerif Hüseyin'in dahi kim olduğunu veya Faysal'ın sünni mi şii mi olduğunu bilmediğini parlamentoda açıkça dile getirmiştir) Faysal'da, neticede karar kılınmıştır. İngilizlerce belirlenen Faysal'ın kral olmaya uygun özellikleri şunlar olarak özetlenebilir.

⁵⁶⁴ Arı, Irak, İran, ABD ve Petrol, Alfa Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2007, s. 386.

⁵⁶⁵ Fieldhouse, a.g.e., s. 7.

⁵⁶⁶ Fromkin, a.g.e., s. 514-515.

⁵⁶⁷ Ali, a.g.e., s. 62.

⁵⁶⁸ Lukwitz, a.g.e., s. 148.

- Hicaz'da İngilizlerle beraber savaşmıştı.
- Becerikli ama aynı zamanda uysal ve itaatkâr yapıydı.
- Koyu Sünni bir aileye mensup değildi.

Suriye'deki 1920 İsyanı'ndan sonra Suriye'deki tahtından sessiz sedasız indirilen Faysal için devreye Gertrude Bell girmiştir. Hem Bell hem de Percy Cox kurdukları yeni ülkenin sözlerini dinleyecek bir krala ihtiyacı olduğunu biliyorlardı. Fieldhouse'un dediği gibi, zaten Paris'den sonra ortaya çıkan manzara karşısında, Haşimilerin yatıştırıcı bir rüşvete ihtiyaçları vardır. Aynı zamanda yine Fieldhouse'un dediği gibi İngiltere, Haşimi Ailesi'ne bir krallık borçlu idi⁵⁶⁹. Bunların haricinde önemli olan yeni kralın, kral olmak için İngilizlere fazlasıyla bağımlı olması, geniş taban desteğine sahipmiş gibi gösterilmesi ve manda terimini kullanmadan İngiltere-Irak ilişkilerinin devamını sağlamaya boyun eğecek biri olması gerekiyordu. Ayrıca Faysal'ın babası gibi Anti-Türk olması İngiltere'nin de işine gelen bir özelliği idi⁵⁷⁰.

Bunun yanı sıra Faysal, Osmanlı'dan kalan askeri birliklere hala komuta ediyordu. Bu ordu, yeni Irak ordusu olabilir ve İngiliz çıkarlarını koruyabilirdi. Ayrıca Faysal savaşta gösterdiği başarılarından dolayı çok popülerdi ve Iraklı olmamasına rağmen, babası kutsal mekânların koruyucusu olduğundan Müslümanlarca pek tutuluyordu. Fransa'nın 1920'de Suriye'den gönderdikleri Faysal, şimdi İngiliz çıkarlarına hizmet etmek için müsait duruma gelmişti⁵⁷¹. Bundan böyle, manda siyaseti, Faysal ve hükümeti aracılığıyla yürütülecektir. Bu hükümet kendi kendini finanse eden, kendi ordusu bulunan ve aynı zamanda İngiliz menfaatlerini koruyan bir hükümet olacaktır. İngiltere, bu icraatıyla, milli bir Arap hükümeti meydana geldiğinden, milliyetçilerin yatışacağını ümit etmiştir⁵⁷².

Faysal, açıkça Mustafa Kemal'e olan hayranlığını dile getirse de kendi ülkesinde benzer uygulamalara girişmemiştir. Al-Jumaily, Faysal'ın Mustafa Kemal seviyesinde bir lider olmadığını açıkça belirtmiştir. Faysal, Mustafa Kemal'e gönderdiği delegelerden bir

⁵⁶⁹ Fieldhouse, a.g.e., s. 6.

⁵⁷⁰ Silverfabl, a.g.e., s. 8.

⁵⁷¹ Silverfabl, a.g.e., s. 9.

⁵⁷² Fieldhouse, a.g.e., s. 18.

fayda sağlayamayınca, ona karşı düşmanca davranmaya, Reuters gibi haber ajanslarına onun hakkında negatif yorumlar vermeye başlamıştır. Ancak daha önce Mustafa Kemal ile işbirliği yapmaya çalışan Faysal, bu dönüşleriyle kendini küçük düşürmüştür. Mustafa Kemal'in başarı ardına başarı kazanmasından ve yaptığı uluslararası antlaşmalardan endişe duyan Faysal, Kuzey Irak'a yönelik bir girişimden çekindiğini Sir Percy Cox'a anlatmış ve Mustafa Kemal ile görüşmek istemiştir. Ancak Churchill, kendilerinin mandater olduğunu ve Irak'ın dış politikasını, sadece kendilerinin tayin edeceğini belirtmiştir. Zaten Churchill'e göre Mustafa Kemal, Irak'la değil, Yunanlılarla meşguldür. Ancak Başkomutanlık Meydan Muharebesi, Faysal'ın özellikle canını sıkmıştır çünkü Mustafa Kemal taraftarlarının gücü, bu savaştan sonra Irak'da da ciddi bir ivme kazanmıştır⁵⁷³.

Kral Faysal 1883-1933⁵⁷⁴

İngilizler, 1921 Ağustos'unda Irak Kralı ilan edilen Faysal'ın kendilerine olan bağımlılığının artması için, güçleri XIX. yy'dan itibaren azalmaya başlayan aşiretlerle tekrar iyi ilişkiler kurmaya başlamışlardır. Bu şekilde bölünmüş bir toplum ortaya çıkacak ve devletin gücü azalacaktır. Yani İngiliz politikası, Kral'ı tek bir aşiretten daha güçlü ama hepsinin toplamından daha güçsüz tutmak idi. Bu iki taraf arasındaki tüm çatışmaların

⁵⁷³ Al-Jumaily, a.g.e.,s. 42-45.

⁵⁷⁴ http://lexicorient.com/e.o/faisal_1.htm (erişim tarihi: 2.6.2008).

çözüm noktası da İngilizlerin kendileri olacaktı⁵⁷⁵. Faysal'ın ne tür bir politika takip edeceğine ve milliyetçiliğin yükselmeye başladığı günlerde İngiltere'ye karşı nasıl bir tutum sergileyeceğine Gertrude Bell ve Kinahen Cornwallis (İçişleri Bakanlığı Danışmanı) beraber karar vereceklerdir.

Öte yandan Faysal için İngilizlerle beraber çalışma mecburiyeti de vardır. İngiltere'nin uğraşmak durumunda kaldığı Mısır'ın tersine, Irak, yapı itibariyle zayıf, etnik gruplara bölünmüş, dolayısıyla homojen olmayan ve güçlü komşu devletlerden gelebilecek bir askeri müdahaleye karşı koyamayacak bir durumda idi. İngilizlerle iş birliği, Irak'ı bir arada tutabilmenin yegâne yolu gibi gözüküyordu. 1921'de başa gelen Faysal hem Arapların milli hislerini okşayacak hem de önemli emperyal çıkarların korunmasını sağlayacaktı. Faysal, İslami ve milliyetçi görünümüne sahip olan ancak yine de mutlak güç için İngiliz desteğine muhtaç haliyle, fevkalade bir kral adayı olmuştur⁵⁷⁶. Ancak Faysal, Arap dünyasında iyi tanınsa da Irak, savaş esnasında dünyadan kopuk olduğu için, Irak'da pek fazla tanınmıyordu. Faysal'ı Irak'daki aşiretlerle tanıştıracak olan Gertrude Bell idi. Hatta Bell'e Kralla olan kuvvetli diyalogu yüzünden 'Taçsız Kraliçe' deniyordu. Gertrude Bell ve Cafer Askari'nin işbirliği, Emir Faysal'ın tahta oturmasında belirgin rol oynamıştır. Hatta Gertrude Bell daha sonra '*Bir daha asla sıfırdan kral yaratmaya kalkışmam, çok büyük dert!*' diye yakınmıştır. Ancak bilinen o ki bu sözlerle kendini fazlaca öven Bell'e karşın, tüm kararlar Winston Churchill'den çıkmakta idi⁵⁷⁷.

Fakat Faysal'ın krallığı hep meşrutiyeti sorgulanan bir krallık olmuştur. Her şeyden önce krallık mefhumu, Iraklılar için yabancı bir olguydu. İkincisi ne kadar iyi bir kral olursa olsun, Faysal, Iraklı değildi ve Faysal'ın krallığı İngilizlerce yaratılmış yapay bir görevdi. Halkın yöneticilere karşı hissettiği güvensizlik uzun yıllar kendini gösterecekti. Kralın yanında, babası Şerif Hüseyin ile birlikte Türklere karşı savaşan Nuri Said, Cafer Askari ve Cemil Madfai gibi şahıslar vardı ve bunlar tamamıyla Türk aleyhtarı ve İngiliz yanlısıydılar.

⁵⁷⁵ U.S. Library of Congress, Country Study: Iraq, <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/iqtoc.html>, (erişim tarihi: 6.06.2008).

⁵⁷⁶ Library of National Congress, Iraq, <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/iqtoc.html>, (erişim tarihi: 6.06.2008).

⁵⁷⁷ Ali, a.g.e., s. 63.

3.6 MUSUL SORUNU'NUN ÇÖZÜMÜ

Musul sorunu Lozan Konferansı, Haliç Konferansı, Milletler Cemiyeti'nde olmak üzere üç aşamadan geçtikten sonra İngiliz hedefleriyle uyumlu olarak Türkiye'nin aleyhine çözülmüştür. Kral Faysal'ın karşılaştığı ilk önemli sorun Musul sorunu olmuştur⁵⁷⁸.

Lozan Konferansı'nda, Lord Curzon ve İsmet İnönü zorlu bir pazarlık süreci yaşamışlardır⁵⁷⁹. Dışişleri Bakanı İsmet İnönü, Lozan'a giderken 12 maddelik bir talimat almıştır. Bu talimatın ilk maddesinde Türk toprakları üzerinde Ermenilere bir yurt verilmesinin müzakere dahi edilmemesi ve Süleymaniye, Kerkük ve Musul'un Türkiye'ye geri verilmesi istenmeli, fakat İngiltere'ye bazı ekonomik ayrıcalıklar, mesela petrol işletmeciliği alanında ayrıcalık sağlanması görüşülebilir, deniyordu. İsmet Paşa, Musul'un Türkiye'ye iadesini, Lord Curzon ise *status quo*'nun korunmasını istemiştir. İngiltere, Türkiye'ye Musul petrollerinden şu veya bu şekilde bir hisse vererek, Türkiye'yi ikna edebileceğini düşünmüştür. Musul petroleri sebebiyle, İngiliz işgalindeki Irak sınırları içerisinde kalmalıydı. İsmet Paşa'nın sözleriyle '*Musul Türkler için bir vatan meselesi, İngilizler içinse bir petrol meselesiydi*'⁵⁸⁰.

Türkiye, Lozan Antlaşması'nda manda sözünden bahsedilmediği için Musul Vilayeti üzerinde manda yönetiminin, söz konusu olamayacağını, Musul'un hala Türk egemenliği altında bulunduğunu savunmakta idi. Musul meselesi, Lozan Konferansı'nı yokuşa sürmeye başlayınca, Musul'un kaderi konferanstan sonraya bırakılmıştır. İki ülke kendi aralarında görüşmeler yapacak, bundan da bir sonuç alınmazsa, mesele Milletler Cemiyeti'nde görüşülecektir. Lozan Konferansı başlarken Süleymaniye ve çevresinde bir takım ayaklanmalar olmuş ve yerel bir reis kontrolü ele geçirmiştir. İngilizler yörenin tekrar kontrol altına alınması için Lozan'ın imzalanmasından sonra, Ağustos 1923'de Süleymaniye'yi bombalamış ve 1924'de bölgeyi işgal etmişlerdir. Türkiye, bu bombalamaları ve işgali protesto etmiştir. Aynı zamanda Musul'da bulunan Hıristiyan

⁵⁷⁸ Lukitz, a.g.e., s. 163.

⁵⁷⁹ Uyar, a.g.e., s. 40.

⁵⁸⁰ Armaoğlu, Lozan Konferansında..., s. 116.

Asurîler de Türkiye'ye silahlı saldırılarda bulunmakta idiler. İngiltere'nin bu provokasyonlarda parmağı olduğu Türkiye tarafından iddia edildiyse de bu şikâyetler yankı bulamamıştır⁵⁸¹.

Musul sorununun, Lozan Konferansı'nda masaya yatırılması Iraklıların, Kemalizm'e olan bakış açılarını olumsuz etkilemiştir. Ayrıca, Ankara Hükümeti'nin Saltanatı kaldırma kararı, Iraklıların gözünde, Türklerin şeriatından ayrılma ve İslam dünyasıyla ilişkilerini kesmeleri anlamına gelmiştir. Mustafa Kemal'in politik reformlarından sonra Iraklıların, Kemalist hareketten koptukları görülmüştür⁵⁸².

19 Mayıs 1924'de, İstanbul'da, Haliç Konferansı olarak bilinen ikili müzakerelere başlanmıştır. Bu konferansta İngilizler, Musul'u Türkiye'ye iade etmek bir yana, Türkiye–Irak sınırını daha da kuzeye almak istediklerini göstermişlerdir. Ayrıca İngiltere, Hakkâri'nin Nasturi Hıristiyanlarına verilmesini de talep etmiştir. İngiltere zaten Haliç Konferansı'nın başarısız olması için her türlü gelişmenin önünü tıkamıştır. Türkiye için sorun Musul'un geleceği sorunu idi ve o yüzden de halk oylamasına başvurulmasını istemiştir. İngiltere ise meselenin sınır çizimi olduğunda ısrar ediyor, Iraklıların cahil olduklarını ve sınır işlerinden anlamayacaklarını iddia etmiştir. Milletler Cemiyeti'nin 'ulusların kendi geleceklerini kendilerinin tayin etmesi' prensibi, söz konusu Musul ve Türkiye olunca uygulanmamıştır. İhsan Şerif Kaymaz'a göre halk oylamasının sonucu belli idi. Musul halkı Türkiye'ye bağlanmak isteyecekti. Dolayısıyla çözümün İngiltere lehine olması için demokratik yollara başvurulmadı. Zaten ikili görüşmelerden sonuç alınamayınca Milletler Cemiyeti'ne gitmek, İngiltere için kesin zafer demektir. Milletler Cemiyeti yeni emperyal politikaların yürütülmesi için mükemmel bir platformdu⁵⁸³.

Halk oylamasıyla ilgili olarak Peter Sluglett değişik bir yorum yapmıştır. Ona göre Musul'daki Arapların, bir Arap ülke topraklarına katılmak istemelerinin yanı sıra, Basra ve Bağdat'daki Sünniler de, Musul'un bir Arap ülkesine katılmasını isteyecektir. Aksi

⁵⁸¹ Uyar, a.g.e., s. 46.

⁵⁸² Al-Jumaily, a.g.e., s. 171.

⁵⁸³ Kaymaz, a.g.e., s. 33.

takdirde Irak, Musul olmadan Şii'lerin domine ettiği bir ülke olacaktır⁵⁸⁴. Musul, Irak topraklarına dâhil edildiğinde Şiiilerin, Irak nüfusu içindeki oranı % 60 idi. Musul, Irak'dan ayrıldığında ise bu oran % 75'e yükseliyordu⁵⁸⁵. Bunun yanı sıra halk oylamasından vazgeçilmesinin bir sebebi olarak da çok farklı görüşlerin var olması ve bir halk oylamasının gerçek görünümü yansıtmayacağıdır⁵⁸⁶.

Fethi Okyar ve Sir Percy Cox arasında geçen Haliç Konferansı'ndan bir sonuç alınmadığı için konu 20 Eylül 1924'de Milletler Cemiyeti'nde görüşülmeye başlanmıştır⁵⁸⁷.

Musul Vilayeti'nde Türkiye ile İngiltere arasında sınır çatışmalarının yoğunlaşması ve Süleymaniye şehrinin bombalanıp, İngilizler tarafından işgal edilmesi üzerine, Türkiye'nin başvurusuyla, Milletler Cemiyeti 30 Eylül 1924 tarihli oturumunda konunun çözümlenmesi için bir komisyon atama kararı almıştır. 27-29 Ekim 1924 tarihleri arasında Brüksel'de olağanüstü olarak toplanan Milletler Cemiyeti Konseyi, bugünkü Türkiye-Irak sınırı olan, 29.9.1924 tarihli İngiliz notasında belirlenen sınırı "Brüksel Hattı" adı altında oybirliği ile kabul etti. Brüksel hattıyla petrolün yoğun olarak bulunabileceği yerler sınır çizgisinin güneyinde, yani İngiltere'nin istediği gibi Irak'da kalmıştır. Ancak İngiltere 20 bin veya 30 bin civarında Asurî'nin Türkiye sınırlarında kalmasını engelleyememiştir. Milletler Cemiyeti Meclisi'nin, yerinde incelemeler yapmak üzere önderdiği üç kişilik bir inceleme komisyonu, Mustafa Kemal tarafından Konya'da kabul edildikten sonra 16 Ocak 1925'de Bağdat'a gelmiştir. İngiliz yüksek Komiseri Henry Dobbs, komisyon ile Kral Faysal'ı tanıştırdığı resepsiyonda, Faysal, Irak'ın ne stratejik, ne de ekonomik yönden Musul'suz yaşamasının mümkün olmayacağını vurgulamıştır⁵⁸⁸.

Bu komisyon, Bağdat'dan sonra 11 Şubat'ta Musul'a geçmiştir. Komisyondan çıkacak kararları, hem İngiltere hem de Türkiye bağlayıcı olarak kabul etmişlerdir. Bu tarihten yalnızca iki gün sonra, 13 Şubat'ta çıkan Şeyh Sait Ayaklanması'nın bir tesadüf olmadığı

⁵⁸⁴ Sluglett, a.g.e., s. 77-85.

⁵⁸⁵ Kaymaz, a.g.e., s. 31.

⁵⁸⁶ Sluglett, a.g.e., s. 77-85.

⁵⁸⁷ Kasalak, a.g.e., s. 195.

⁵⁸⁸ Öke, a.g.e., s. 200.

ve bunun İngiltere'nin planlı politikası olduğu aşikârdır⁵⁸⁹. Halifeliğin kaldırılması da Kürt ayaklanmasında önemli bir rol oynamış ve Musul üzerindeki Türk iddialarını zayıflatırken, İngiltere'nin iddialarını kuvvetlendirmiştir⁵⁹⁰. Özellikle Sovyetler ve Sovyet basını, bu konuyu fazlasıyla işlemiştir. Bu komisyonun bütün incelemesi ve araştırması, Anadolu'da çıkan bu Kürt isyanının gölgesi altında kalmıştır. Kuşkusuz komisyon üyeleri bundan etkilenmiştir. Komisyon, yukarıda bahsettiğimiz gibi bir halk oylamasının sonuç vermeyeceğine inanmıştır. Komisyon, uyuşmazlık içindeki ırklarla, meskûn bir tartışmalı bölgede, plebisitin fazla bir değeri olmayacağına karar vermiştir⁵⁹¹. Şeyh Sait İsyanı, Musul'da yaşayan Kürtlerin 'Türkiye ile birleşmek istedikleri' tezine ağır bir darbe vurmuştur. İngilizler, Batı medyasını olayın içine sokarak, 'Türkiye'nin içindeki Kürtler, Türk yönetimini istemezken, Musul'dakiler nasıl ister?' şeklinde olayı sorgulamaya çalışmış ve olaya müdahil herkesi etkilemişlerdir⁵⁹². Ayrıca Bayan Bell biraz romantik ve gerçek dışı yorumlarından birinde, İngiltere'nin, Musul'u petrol sebebiyle değil, Türkiye'den kaçan Asurîlerin tekrar Türkiye'ye iade edilmemesi için Irak'a katmak istediğini yazmıştır⁵⁹³.

O sıralarda, Musul'daki Türklerin umutlarını canlı tutan Mustafa Kemal bölgede mücadele veren Acemi Sadun Paşa ve Seyyid Muhammed Cebbari ile halen irtibat halindedir. 1 Ağustos 1925 yılında Mustafa Kemal, Seyyid Muhammed'e yazdığı mektupta Musul ile ilgili olarak şöyle demektedir:

Muhterem Mücahid Seyyid Muhammed ve Akrabalarına,

Memleketin ayrılmaz bir parçası olan Musul'un ahalisinin yakında kurtulacağına inanç ve güven olunara, öteden beri devam eden çabalarınızda kararlı olmanızı, gelecekteki selamet ve saadetiniz adına, bilinen hamiyetine terk eylerim.

Türkiye Hükümeti'nin aidiyeti hasebiyle yakın gelecekte asla ümid kesmeyerek, zulümlere karşı yüksek mücadele ruhu ile aydınlık bir istikbal temin olunması din kardeşlerimizin huzur ve saadeti için kıymetlidir. Kurtuluş günleri yakındadır.

⁵⁸⁹ Kaymaz, a.g.e., s. 30, aynı görüş için bkz. Armaoğlu, 20.Yüzyıl..., s. 203; aynı görüş için bkz, Bilal Şimşir, *Türk-İrak İlişkilerinde Türkmenler*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2004, s. 74.

⁵⁹⁰ Öke, a.g.e., s. 241.

⁵⁹¹ Graves, a.g.e., s. 155.

⁵⁹² Sluglett, a.g.e., s. 84.

⁵⁹³ Lukwitz, a.g.e., s. 199.

*Kurtuluş güneşinin doğmasını sabırlı biçimde beklenilmesini hatırlatır, Cenab-ı Vacibü'l vücud'dan cümleye muvaffakiyetler temenni eylerim*⁵⁹⁴.

Üçlü komisyon, yaptığı incelemeler sonucunda hazırladığı raporu 16 Temmuz 1925 günü Milletler Cemiyeti'ne sunmuştur. Raporda, Türklerin 11 yüzyıl boyunca Musul bölgesinde egemen oldukları kabul ediliyor; ancak bölgede yaşayan Kürtlerin ne Türk, ne de Arap oldukları, bölge halkının da Irak'a katılmak konusunda bir isteğinin olmadığı, fakat Türkiye'ye de katılmak istemedikleri, bölge ticaretinin daha çok Suriye ve Irak'la yapıldığı, bölgedeki aşiret reislerinin Türkiye'ye karşı oldukları ve Brüksel Hattı'nın doğal bir sınır olduğu görüşlerine yer verilmiştir⁵⁹⁵.

Türkiye'nin, Milletler Cemiyeti'nin Tahkik Komisyonu'nun Musul yöresine ilişkin raporuna karşı çıkması üzerine, Milletler Cemiyeti Meclisi, 19 Eylül 1925 günü, Milletlerarası Daimi Adalet Divanı'nın (Lahey Adalet Divanı) görüşünün alınmasını istemiştir. İngiltere, Milletler Cemiyeti Meclisi'nin Adalet Divanı'na başvurmasını olumlu karşılarken, Türkiye meselenin hukuki olmadığı sebebiyle buna karşı çıkmıştır. Buna rağmen Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri, 23.9.1925 günü, Lahey Adalet Divanı'na başvurmuştur⁵⁹⁶.

Artık Türkiye, Milletler Cemiyeti'nden kendi lehinde bir karar çıkmayacağını anlamıştır. Lahey Adalet Divanı, raporunu açıkladığında, Ankara, Musul için savaşılıp savaşılmayacağını değil, ne zaman savaşa girileceğini konuşmaya başlamıştı. Panikleyen İngiltere, Kuzey Irak'ta Kürt Devleti kurma projesinden vazgeçtiğini, Türkiye ile dost olmak istediğini, Sevres Antlaşması ile ortaya konulan siyaseti yeniden canlandırmaktan vazgeçtiğini, Türk makamlarına deklare etmiştir. İngiltere, Musul için savaşmayı tekrar göze alamamıştır. Aynı şekilde Türkiye'nin de savaşa girememek için nedenleri vardı. Kış yakındı, ordu zayıftı ve bölgede İngilizlerin yanında yer alacak Barzan, Talaban gibi Türk düşmanı Kürt aşiretler vardı. Bunun yanı sıra Sovyetler Birliği de artık Türkiye'ye destek vermek yerine, Batı ile anlaşmak ve dostluk kurmak yollarını arıyordu. Ayrıca

⁵⁹⁴ Kasalak, a.g.e., s. 195.

⁵⁹⁵ Bilal Şimşir, *Türk-İrak İlişkilerinde Türkmenler*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2004, s. 62.

⁵⁹⁶ Şimşir, a.g.e., s. 63.

İngiltere, Milletler Cemiyeti'nin nüfuzlu bir üyesiyken, Türkiye henüz Cemiyet üyesi bile değildir. Lahey Adalet Divanı, 21 Kasım 1925 tarihinde iki maddelik bir karar alır:

- Taraflar, Lozan Antlaşması'nın 3. maddesinin 2. fıkrasını imzalamakla sorunun kesin çözümünü sağlamak, yani uyuşmazlık konusu olan sınırları kesin olarak saptamak istemişlerdir. Milletler Cemiyeti Meclisi'nin bu madde gereğince alacağı kararın iki taraf için de bağlayıcı olması gerekmektedir.
- Meclis, kararını oybirliği ile almak zorundadır. Tarafların temsilcileri oylamaya katılacak, fakat oybirliğinin saptanmasında bunların oyları göz önünde tutulmayacaktır⁵⁹⁷.

Milletler Cemiyeti Meclis'i 16 Aralık 1925 tarihindeki toplantısında Türkiye'nin gıyabında Üçlü Komisyon Raporu'nu benimseyen bir karar aldı⁵⁹⁸. Tevfik Rüştü Aras'ın Türkiye'yi temsil ettiği görüşmelerde, Milletler Cemiyeti şu kararları almıştır⁵⁹⁹:

- Brüksel Hattı, Türkiye-Irak sınırı olacak
- Britanya Hükümeti, Milletler Cemiyeti'ne manda rejiminin 25 yıl uzatılmasını öngören bir antlaşma sunacak.
- Britanya Hükümeti, Kürt halkını koruyacak önlemleri mandater güç olarak Konseye sunacak.

Milletler Cemiyeti, Kürtlerin ve Hıristiyan Arapların refahının bir Irak hükümeti tarafından daha iyi sağlanacağına inanmıştır. Musul'daki Kürtlere, yönetim, adalet ve eğitim alanlarında geniş çaplı özerklik tanınması önerilmiştir. Milletler Cemiyeti'nin kararı Türk kamuoyunda İngiliz emperyalizmine ve Milletler Cemiyeti sistemine büyük tepki gösterilmesine sebep olmuştur. Aslında İngilizlere karşı duyulan tepki çok eskilere dayanmakta idi. İngiltere hemen Irak ile yeni antlaşma yapıp, bunları hem kendi hem de Irak Meclisi'nden geçirmiştir. Milletler Cemiyeti Konseyi 11.2.1926'da yeni antlaşmayı onaylamıştır. Böylece, Konseyin 16.12.1925 tarihli kararı geçerlilik kazanmıştır.

⁵⁹⁷ Öke, a.g.e., s. 221.

⁵⁹⁸ Şimşir, a.g.e., s. 65.

⁵⁹⁹ Uyar, a.g.e.,s. 47.

Phillip Graves, Türklerin Musul konusunu ele alışlarında bir strateji hatası olduğunu belirtmektedir. Türkler, Musul üzerindeki iddialarını bölgenin kolaylıkla belirlenemeyen Kürt ve Türk kimliğine dayandırmışlardır. Graves'e göre, Musul için çözüm, İngiltere'nin, nüfuzunu Türkiye'deki Kürtlerin yaşadığı bölgelere kadar çekmek istemedikleri, anlaşılınca nispeten kolaylaşmıştır⁶⁰⁰.

Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin iç ve dış pek çok çözülmesi gereken problemi olduğundan hükümet, Musul sorunu için askeri çözüme gidilmesini onaylamamıştır. Politik reformlar, sosyal reformlar, kalkınma gerekliliği, ekonomik sıkıntılar ve uzun bir savaşın yorgunluğu hala genç Cumhuriyet'in omuzlarındadır. Öte yandan İngiltere, uluslararası bir örgütün kararına dayanıyordu. Batının en güçlü devletlerinden biri olarak, tüm Batı dünyasının da desteği İngiltere'den yanaydı. Millet Meclisi sertlik yanlısı olsa da, Mustafa Kemal ve hükümet elde edilmesi zor olan şeylerde (Musul gibi) taviz verip, siyasi, iktisadi, mali, idari ve adli konularda tam bağımsızlığı gerçekleştirmekten yana bir tavır sergilemişlerdir⁶⁰¹. Yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti'nin tüm kaynaklarını, Musul'a harcamak mantıklı değil idi⁶⁰².

Uzun pazarlıklar sonucu 05.06.1926'da Ankara Antlaşması "Türk-Irak Sınırı ve İyi Komşuluk İlişkileri Antlaşması" adı altında imzalanmıştır. Karşılıklı verilen tavizler dostane bir ilişkiyi başlatacaktır⁶⁰³. Buna göre Brüksel Hattı, Türkiye lehine yapılan çok küçük değişikliklerle Türkiye-Irak sınırı olarak kesinlik kazanmış ve Irak'ın 25 yıl süreyle petrol gelirlerinin %10'unu Türkiye'ye ödemesi kararlaştırılmıştır. Irak petrollerinin Türkiye'ye kapanan kapısı, Amerikan şirketlerine açılmıştır. Standard Oil of New Jersey, Standard Oil of New York, Gulf Oil Company, Atlantic Refining ve Pan-American ortak bir şirket kurmuşlardır. Near East Development Corporation unvanı ile faaliyete geçen bu yeni şirket, Turkish Oil Company ortakları arasına katılmıştır. Irak-Kerkük'de, Ekim 1927'de bulunan ilk petrol rezervleri, Irak'ı ne Bayan Bell'in ne de arkadaşlarının asla tahmin edemeyeceği şekilde etkileyecektir. Ankara Antlaşması'ndan sonra Türkiye'nin,

⁶⁰⁰ Graves, a.g.e., s. 154.

⁶⁰¹ Armaoğlu, Lozan Konferansında, s. 152.

⁶⁰² Sluglett, a.g.e., s. 86.

⁶⁰³ Graves, a.g.e., s. 155.

hakkını, 5 milyon liraya devrettiğine dair bir söylenti çıkmıştır. Lord Kinross da, Türkiye'nin kendisine bırakılan % 10 paydan, peşin 500 bin sterling karşılığında vazgeçtiğini yazmıştır. Ancak İstatistik Yıllığı'nın birinci cildinde, 1926, 1927 ve 1928 bütçe gelir cetvellerinde Musul petrollerinde, bu miktarlarda bir hâsılat girişi gösterilmemektedir. İstatistik Yıllığı'nın 14. cildinde, Musul petrollerinden 1935-1941 arasındaki tahsilât yer almaktadır.

Musul petrollerinden gelirimiz ⁶⁰⁴	TL
1935	597.000
1936	618.000
1937	715.000
1938	1.066.000
1939	920.000
1940	687.000
1941	619.000

6 Haziran 1926 da TBMM, 14.6.1926 da Irak Meclisi, 18.6.1926 da İngiliz Avam Kamarası antlaşmayı onaylamıştır. Irak petrol gelirleri, 1951 yılından sonra astronomik bir hızla yükselse de 25 yıllık süre dolduğundan, Türkiye bu artıştan faydalanamamıştır. Musul petrolünün büyük karlar yapmaya başladığı sırada, bu süre bitmiştir. Sadece 1954 yılında Irak, Türkiye'ye ek bir ödemede bulduktan sonra, Türkiye, petrol ve Musul defterini kapatmıştır⁶⁰⁵.

4 Ekim 1926 yılında Journal of the Royal Central Asian Society dergisinde yayımlanan bir makale Brüksel Hattı'nı değerlendirmektedir. Bu yoruma göre Brüksel Hattı ile ilgili olarak 4 sonuca varılabilir⁶⁰⁶.

- Berlin hattı, İngiliz siyasi emellerini yeterince tatmin etmemiştir çünkü Asurflerin kaderleri Türklere bırakılmıştır. Ancak yine de bizim (İngiliz) güvenliğimiz için yeterli bir Irak devleti kurulmuş ve güvenliği sağlanmıştır.

⁶⁰⁴ Ergin, a.g.e., s. 7.

⁶⁰⁵ Monroe, a.g.e., s. 104.

⁶⁰⁶ 'Reflections on the Mosul Problem', Journal of the Royal Central Asian Society, Vol. 13, Issue 4, October 1926, s.1.

- Sınır, bölgenin kaotik yapısının getirdiği problemleri yapıda, , linguistik, ırksal ve dinsel ihtiyaçları karşılamaz ve karşılayamaz.
- Stratejik olarak en iyi sınır olmayabilir ama Irak savunması için yeterince güvenli ve savunulabilir bir sınırdır. Ekonomik olarak iyidir.
- Kürt ve Asurî hariç diğer tüm azınlıkların siyasi emelleri tatmin edilmiştir.

1926 yılında imzalanan Türkiye-İrak Sınırı ve İyi Komşuluk Antlaşması'yla Musul, Kerkük ve Süleymaniye'de pek çok Türk, Irak sınırlarının içinde kalmıştır. Zira antlaşmada bir nüfus mübadelesinden bahsedilmemiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrası imzalanan her antlaşmada var olan Ekalliyetlerin Himayesi başlıklı bölümler, bu antlaşmada yer almamıştır. Bunun sebebi de Osmanlı geleneğinde sadece Hıristiyan milletlerin azınlık olarak kabul edilmesiydi. Mısır, Arnavutluk, Lübnan, Suriye veya Ürdün'de yaşayan Türkler için de etnik Türk topluluklarının azınlık haklarını koruyucu antlaşmalar olmamıştır. Bu tür antlaşmalar Hıristiyan ülkelerde kalmış Türkler için yapılmıştır. Lozan'da Dr. Rıza Nur, müslüman azınlık kavramına şiddetle karşı çıkmıştır. Aksi takdirde 'Türkiye hallaç pamuğu gibi atılabilir', onlarca suni azınlık yaratılabilirdi. Bu da Türkiye'nin parçalanması anlamına gelebilirdi⁶⁰⁷.

370 yıla yakın bir müddet Osmanlı topraklarında kalan Mezopotamya ya da yeni adıyla Irak ile Türkiye'nin münasebetleri, Irak'ın İngiliz mandası altında olması sebebiyle İngiltere üzerinden yürütülmüştür. Kral Faysal, Atatürk'e yaklaşmak istemişse de Atatürk önceleri mesafeli durmuş, ikinci defa cumhurbaşkanı seçildiğinde tüm devlet başkanlarına gönderdiği nameyi, ona da göndermiştir. Musul meselesinin halledilmesinden sonra iki ülkede elçilikler kurulmuş, ilk Irak Elçisi eski bir Osmanlı subayı olan ve Atatürk ile yakından tanışan⁶⁰⁸ Salih Nishat⁶⁰⁹ 16 Ocak 1929'da Ankara'da, ilk Türk elçisi Lütfi Tokay da Bağdat'ta 21 Aralık 1929'da devlet başkanlarına güven mektuplarını sunmuşlardır⁶¹⁰. Türkiye Cumhuriyeti'nin Ankara'daki ilk yabancı devlet başkanı misafiri 1928 yılında Afganistan Kralı Amanullah Han olmuştur. İkinci misafir ise 6-7 Temmuz

⁶⁰⁷ Şimşir, a.g.e., s. 70-71.

⁶⁰⁸ Şimşir, a.g.e., s. 81.

⁶⁰⁹ Sabih Naşat veya Nashat olarak da geçmektedir.

⁶¹⁰ Şevket Koçsoy, Irak Türkleri ve Türk Irak İlişkileri (1932-1963), İstanbul, 1991, s. 6, aktaran Kasalak, a.g.e., s. 195.

1931’de Kral Faysal olmuştur. Kral, İngiliz entrikalarından ne kadar muzdarip olduklarını ve kendi sözleriyle mukaddes bir vücut olan Mustafa Kemal’in elini öpmek için gelmek istediğini önceden Ankara’ya bildirmiş ve Ankara, Kral için özenle hazırlanmıştır. Bu ziyaretin Irak Türkleri için de faydalı olduğu görülmüştür⁶¹¹.

3.7 1922 VE 1930 ANTLAŞMALARI İLE MANDA’NIN GAYRİRESMİ DEVAMI

İngiltere’de Lloyd George ve Winston Churchill 1922 genel seçimleriyle artık sahneden çekilmişlerdir⁶¹². Irak milliyetçiliği karşısında İngiltere, Irak’da manda sistemini uygulamaktan vazgeçerek, Irak’la olan ilişkilerini bi-lateral antlaşmalarla düzenlemeye karar vermiştir. Bu antlaşma fikri Kahire Konferansı’nda kabul edilmiştir. Faysal daha Irak’a gelmeden önce manda yönetiminin antlaşmalar çerçevesinde devam ettirileceğini kabul etmiştir⁶¹³. İngiltere, manda sistemi ile tamamen aynı olan bilateral antlaşmalarla Irak’daki sistemden kendini sıyırmış ama aynı zamanda emperyal hedeflerini Cemiyet’in idealleri arasına gizlemeyi başarmıştır⁶¹⁴. Emperyal politikanın gereği olarak devam ettirilmesi hayati olan Irak ilişkilerinde, İngiltere çok hassas davranıyordu. Faysal’ın İngiliz uşağı görüntüsünün olmaması çok önemliydi. Bu halkın tepkisine yol açabilirdi. Faysal, 1920 Antlaşması’nı 3 Ekim 1922’de kabul etti ve antlaşma 10 Ekim’de de parlamentodan geçti. İngilizlere göre böyle bir antlaşma manda yönetimini sona erdirmiyordu. İngilizler, manda yönetimindeki limitsiz güçlerinin azalmasını istemiyorlardı. Iraklı siyasetçilerse böyle bir antlaşmanın ancak eşit iki egemen ülke arasında yapılabileceğini iddia ediyorlardı. Antlaşma manda sisteminin sonu olmalıydı fakat problemler daha uzun süre devam edecekti⁶¹⁵.

Bu antlaşma doğal olarak İngilizler tarafından yazılmıştır⁶¹⁶ ve antlaşmaya göre Kral, İngiltere’yi ilgilendiren her konuda, İngilizlerin danışmanlığını isteyecektir. Bu antlaşma

⁶¹¹ Şimşir, a.g.e., s. 84-89.

⁶¹² Monroe, a.g.e., s.141.

⁶¹³ Longrigg, a.g.e., s. 139.

⁶¹⁴ Louis, a.g.e., s. 273.

⁶¹⁵ Fieldhouse, a.g.e., s. 18.

⁶¹⁶ Khadduri, a.g.e., s. 6.

Faysal'ı içişlerinde bağımsız kılarken, Irak savunması ve dış politikası, İngiltere tarafından yürütülecekti. Politik ve ekonomik her açıdan, aslında İngiltere, Irak'ı kendine bağlamıştır⁶¹⁷. Faysal, ülkesinin geleceğini satmakla, İngiltere de Irak'a hak ettiği ve söz verdiği bağımsızlığını tanımamakla suçlanıyordu⁶¹⁸. Faysal, krallığının devamı için İngiltere'ye muhtaç olduğundan bu antlaşmaları kabul etmiştir⁶¹⁹.

1926'da Irak⁶²⁰

Daha yakın bir geçmişte Faysal, Fransızlar tarafından, beraberindekiler ve Şam odaklı bir Arap Krallığı hayaliyle Suriye'den sürülmüştü⁶²¹. Bu hatayı tekrar yapmak istemeyen Faysal, kendi krallığının İngilizler olmadan var olamayacağını biliyordu⁶²². Şimdi Faysal büyük müttefikine teşekkür ediyor ve İngiltere'yi kendi otoritesini empoze eden bir devlet

⁶¹⁷ Tripp, A History..., s. 53.

⁶¹⁸ Khadduri, a.g.e., s. 6.

⁶¹⁹ Amr. G. E. Sabet, 'Review of Iraq since 1958' by Marion Farouk Sluglett, Peter Sluglett, Disarming Iraq by Michael V. Deaver, Iraq under Siege by Anthony Arneve, Journal of Middle Eastern Studies, Vol. 31, No. 1, (May, 2004), s. 110-115, s. 112.

⁶²⁰ Fieldhouse, a.g.e., s. XVII.

⁶²¹ Fieldhouse, a.g.e., s. 6.

⁶²² Khadduri, a.g.e., s. 5.

olarak değil, müttefik olarak gördüğünü açıklıyordu⁶²³. Manda sistemi artık antlaşmalarla devam edecekti. Aynı sonuca şimdi çok farklı bir yöntem üzerinden ulaşılıyordu⁶²⁴. Fakat Faysal, milliyetçiler ve anti-İngiliz mücahitlerinden ciddi baskı görüyordu.

İngiliz iç politikasında yaşanan değişiklikler de bu antlaşmanın yapılması için uygun ortamı hazırlamıştır. 1922 İngiliz genel seçimleri göstermekteydi ki İngilizler mandaterlik yapmak istemiyorlardı. Türkiye ve Yakın doğu politikaları yüzünden İngiltere'yi zora sokan Lloyd George'dan⁶²⁵ sonra iktidara gelen Bonar Law Hükümeti toplumu bir parça rahatlatmak için manda sistemini ikili antlaşmalarla değiştirme kararını uygulamaya koymuştur⁶²⁶. İkili Antlaşmalar eşit iki devlet arasında imzalanmış antlaşmalar olacaktı. Tabi bu antlaşmalar İngiliz militer gücüyle de desteklenecekti. 1924'de imzalanan ek antlaşmalarla İngiltere, Irak'da askeri üs tutma ve Irak ordusunu yönetme hakkını elde etmiştir. Buna ek olarak İngiltere, Irak yollarını, trenlerini, nehirlerini, limanlarını İngiliz ordusunun mobilizasyonu için kullanabilecek, Irak ordusunu teftiş edebilecek, ülkede olağanüstü hal veya askeri yönetim ilan edebilecek ve hatta kralı, ülke dışına sürebilecektir. Başka bir ek antlaşmayla, Irak, kendi çıkarları pahasına dahi olsa önemli devlet görevlerine, İngilizler istediği takdirde, İngiliz görevliler atamayı garanti etmiştir.

Bu arada Mayıs 1922'de yapılan seçimler esnasında Sir Percy Cox görevinden istifa etmiş, yerine Henry Dobbs gelmiştir. Hükümette ise yaşanan Al Gailani başbakanlığı bırakmış, yerine Abd al Muhsin as Saadun gelmiştir. Nisan 1923'de, Saadun 1922 Antlaşması'nın yirmi yıllık süresini dört yıla indiren bir antlaşma imzalamıştır. Seçimler sonucunda Saadun da yerini Cafer Askari'ye bırakmıştır⁶²⁷.

Bu antlaşmalar sayesinde İngiliz yönetimi 1920'de fiilen bitmiş olsa da, Irak'ın tüm kontrolü yine İngiltere'de kalmıştır. Bu sayede İngiltere, Milletler Cemiyeti'ne karşı olan tüm sorumluluklarını yerine getiriyor, askeri birliklerinin çoğunu Irak'tan çekiyor ve hala

⁶²³ Davidson, a.g.e., s. 68.

⁶²⁴ Davidson, a.g.e., s. 67.

⁶²⁵ 'The British Empire', Political Science Quarterly, Vol.38, No.3, Supplement, (Sep., 1923), s. 69.

⁶²⁶ Monroe, a.g.e., s. 78.

⁶²⁷ U.S. Library of Congress, Country Study: Iraq, <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/iqtoc.html>, (erişim tarihi: 6.06.2008).

Ortadoğu'daki stratejik çıkarlarını koruyordu. Irak, İngiliz denetiminde yarı otonom bir devlet haline gelmiştir.

Bütün bunlar Irak'a zorla kabul ettirilmiştir. Iraklı milliyetçiler mümkün oldukça bu zincirleri kırmaya çalışmışlardır. Ancak 1920'lerde aslında İngiliz kontrolü görüldüğü kadar sağlam değildir. İç baskılar dolayısıyla İngilizler tüm askeri birliklerini çekmişlerdir ancak bu şekilde İngilizler, Irak'ı yeterince kontrol altında tutamamakta idiler. Irak'daki milli bilincin gelişmesini sağlayan diğer bir husus da Türkiye'de saltanatın kaldırılmış olmasıdır. 1923 Lozan Antlaşması'yla Osmanlı İmparatorluğu fiilen ortadan kalkmıştır. Çoğu Arabın dört yüz yıldır içinde yaşadığı siyasi yapı dağılmış, Sünni İslam'ın bekçiliğini yapan hanedan ortadan kalkmıştır. Araplar bu yeni ortamda ne tür bir siyasi birlik içinde olacaklarının hesabını artık yapmak zorunda idiler. Iraklılar, kendilerini Osmanlı devletine öylesine bağlamışlardı ki saltanatın lağvedilmesi, onları mecburen iç dinamiklerine dönmeye teşvik etmiştir. Osmanlı Saltanatı'nın kaldırılması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu, milli hâkimiyet yapısının, toplum ve devlet seviyesinde kökleşmesinde büyük payı vardır⁶²⁸. Mustafa Kemal'in, Saltanatı takiben Hilafeti de kaldırması ise İngilizler için sevindirici bir haber olmuştur. Müslüman topraklarındaki gayrimüslim hükmüne her daim problem çıkarma tehlikesi olan bir kurum artık ortadan kalkmış bulunuyordu⁶²⁹.

1925'de yapılan Anayasa'da hükümet biçimi seçimle oluşmuş çift meclisli bir parlamentoya sahip anayasal monarşi olarak tanımlanmıştır⁶³⁰. Anayasa'da İslam, devletin resmi dini idi ve şeriat mahkemelerinin gerek bireysel davalarda gerekse vakıf davalarında yetkili olduğu belirtilmekteydi⁶³¹. Anayasa ile ilgili olarak en büyük tartışmalar Kral'ın yetkileriyle ilgiliydi. Kral, İngilizlerin adeta bir maşası olmuş ve İngiliz çıkarları için Kral'a geniş yetkiler tanınmıştı. Neticede İngiliz çıkarları bir kez daha korunmuş ve İngilizler hem 1922 Antlaşması'yla hem de Anayasa sayesinde dolaylı kontrollerini muhafaza etmeyi başarmış olmuşlardır. Yine 1925 yılında İngiltere, Turkish Petroleum

⁶²⁸ Al-Jumaily, a.g.e., s. 170.

⁶²⁹ Graves, a.g.e., s. 148.

⁶³⁰ Arı, Geçmişten Günümüze..., s. 170.

⁶³¹ Arı, İran, Irak, Petrol ..., s. 386.

Company ile 75 yıllık bir imtiyaz antlaşması yapmıştır. Irak Devleti ise bu şirkette hak sahibi olması söz konusu değildi⁶³².

1920'lerin sonlarına doğru Irak milliyetçileri halen Anglo-İrak antlaşmasını reddediyorlar ve tam bağımsızlık için baskı yapıyorlardı. 1922 Antlaşması, milliyetçileri tatmin etmemiştir. Sonunda yeni İngiliz Yüksek Komiseri Sir Gilbert Clayton bu sözü vermiştir. Ancak Clayton'ın ani ölümü ve Başbakan Saadun'un intihar etmesi işleri geciktirmiştir. 1929'da Iraklıların, endişeleriyle ilgilenen İşçi Partisi, İngiltere'de iktidara gelene kadar, bu konuyla ilgili kayda değer bir gelişme yaşanmamıştır. Faysal'ın en yakın danışmanı Nuri el Said, İngiltere ile yeni bir antlaşma için çalışmalara başladı. 1930'da yapılan yeni bir Anglo-İrak antlaşması ile Irak tam bağımsızlığını elde edecektir. Böylelikle Ortadoğu'da ilk defa bir devlet tam bağımsızlığını elde ediyordu⁶³³. Ancak bu tam bağımsızlık ne yazık ki yine kâğıtta kalacaktır.

1930'daki bu Anglo-İrak Antlaşması, iki ülke arasındaki ilişkiyi, Irak'ın bağımsızlığına rağmen fazla değiştirmemiştir. Bu antlaşma 25 sene sürecek ve Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne girmesiyle yürürlüğe konacaktı⁶³⁴. Nuri el Said, İngilizleri, fazlasıyla memnun etmiş ancak milliyetçileri ise fena halde düş kırıklığına uğratmıştır. Irak dış siyasetinin Britanya'nınkiyle halen eşgüdümlü olması, bu ülkeye iki hava üssü tahsis edilmesi ve gerektiğinde haberleşme şebekesini kullanabilecek olması, resmi bağımsızlığın gerçek manada bir bağımsızlık olmadığını göstermektedir. *Quid pro quo* İngiltere, Irak'a bir saldırı karşısında yardım etmeyi kabul etmiştir. Buna ek olarak Iraklı askerler İngiltere'de eğitim alacak, İngiliz subaylar Irak ordusunu eğitecek ve Irak ordusunun bütün silahları İngiltere'den alınacaktı. İngiltere'ye kira bedeli olmaksızın verilen hava üsleri Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin azalan kara kuvvetlerinin yerini doldurması içindi. Ayrıca o dönemde Irak ordusunun (9.000 asker) çıkabilecek bir ayaklanmayı bastırma gücü yoktur ve Kraliyet Hava Kuvvetleri böyle bir durumda başvurabilecek yegâne çözüm olacak

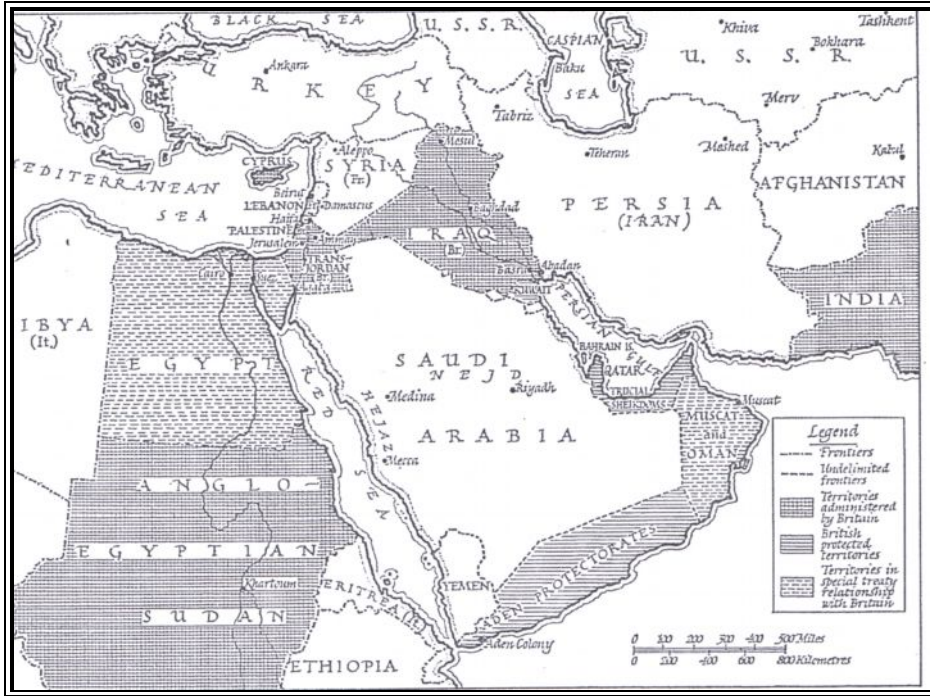
⁶³² Arı, Geçmişten Günümüze..., s. 171.

⁶³³ Peretz, a.g.e., s. 408.

⁶³⁴ Sluglett, a.g.e., s. 123.

idi⁶³⁵. Bu durumda İngiliz İmparatorluğu'nun Irak'ı, gayri resmi olarak bir kolonisi olarak yönettiğini söylemek yanlış olmayabilir.

1930 Antlaşması'nda Kürtlerle ilgili hiç bir madde yoktur ve Kürtler bundan, büyük rahatsızlık duymuşlardır. Kürtlere ilk toprak vaadi ve bağımsız Kürdistan fikri, Sevres Antlaşması ile verilmiştir. 1926 yılına gelindiğinde vaatler biraz daha azaltılıp, Kürtler için özel bir rejim ve limitli bir otonomiden bahsedilmiştir. Şimdi 1930'da ise bu dahi kalmamıştır. Araplara göre gerçek bir Kürt sorunu yok idi. Sorun İngiliz danışmanların kafasındaydı ve tüm bu konuşmalar sadece Irak'ın bütünlüğünü tehdit etmekten başka bir işe yaramıyordu⁶³⁶.

1926'da Ortadoğu⁶³⁷

İngiliz dış politikasındaki tutarlılık hemen hemen aynı bir antlaşmanın 1936'da Mısır ile yapılmasıyla örneklendirilebilir⁶³⁸. Gerçi Mısır, bu antlaşmayı hiç bir zaman

⁶³⁵ Silverfabl, a.g.e., s. 24.

⁶³⁶ Sluglett, a.g.e., s. 153.

⁶³⁷ Monroe, a.g.e., s. 73

⁶³⁸ Arı, a.g.e, s. 387.

onaylamamıştır ancak Irak'ın durumunda, Milletler Cemiyeti'ne girebilmek için 1930 Antlaşması adeta bir ön koşul idi ve bu sebeple de onaylanmıştı. İngiltere Mısır'a göre Irak'da çok daha güçlü bir durumda idi. Bağımsız olmasına karşı Irak'ın egemenliği Iraklılara ait değildi. Antlaşma, İngiltere'nin dış ilişkiler ve militer konularda dolaylı olarak kontrolü elinde tutmasını sağlıyordu⁶³⁹.

⁶³⁹ Peretz, a.g.e., s. 404.

4 MANDA YÖNETİMİNİN SONU: 1932

Cehennemde devrim lazım.

Cemil Sıtkı Ez-Zahavi (Iraklı şair, 1930'lu yıllar)

Çalışmamızın dördüncü bölümünde 1932'de manda sürecinin bitmesinin Irak'daki yansımalarını ve Kral Faysal'ın bu süreçteki rolünü inceleyeceğiz. Bunu takiben, manda yönetiminin sonlandırılmasına karşılık, İkinci Dünya Savaşı esnasında Irak'ın İngiltere tarafından yeniden işgal edilişi ve bunun sonuçları, yine bu bölümün irdeleneceği alanlar olacaktır.

İngiltere'nin Irak'daki son devresi de 1932-58 arasındaki zaman dilimidir. Mandanın bitmesi ve Irak'ın özgür bir devlet olarak Milletler Cemiyeti'ne girmesi olan 1932'den sonra İngiltere-Irak ilişkileri, 1930 Antlaşması'na göre düzenlenmiştir.

Aslında Irak mandasının bitmesi için *de facto* şartlar henüz daha sağlanmamıştır. Hükümetin görevlerini güvenli bir şekilde yerine getirebilecek güce, topraklarını savunabilecek askeri ve mali duruma sahip olması gibi şartlar henüz oluşmadıysa da, Milletler Cemiyeti, bunun aksi bir kanıt olmadığı gerekçesiyle, mandanın iptalini onaylamıştır. İngiltere'nin daha önce manda iptalini istememesinin en önemli sebeplerinden biri, Türklerin, Kuzey Irak'a saldırma ihtimali olması idi. Bu durumda İngilizlerin prestiji kötü bir darbe alabilirdi⁶⁴⁰. 28 Ocak 1932'de Milletler Cemiyeti, Irak'ın azınlık haklarını koruma ve adaletin yerine getirileceği garantisinde, Irak'ın, Cemiyet'e girmesini kabul etti. Ekim 1932'de yapılacak bir toplantıdan sonra da tam üyelik başlayacak idi⁶⁴¹.

Sonunda Irak, eşitliğin ve uluslararası topluluğa katılmanın bir sembolü olarak 1932'de Milletler Cemiyeti üyeliğine kabul edilmiştir. Ancak Mısır'da olduğu gibi Irak'da da denetim gevşetildiğinde bile, bu ülkeler hala Britanya askeriyesi ve mali gücü tarafından dört bir yandan kuşatılmış durumda oluyorlardı. Lancashire pamuk imalatçıları ve Londra,

⁶⁴⁰ Davidson, a.g.e., s. 64.

⁶⁴¹ Sluglett, a.g.e., s. 154.

bu ülkelerin, ekonomik hayatına hâkim olmaya devam ediyorlardı. Resmen bağımsız olsa da, Irak, İngiltere'ye pek çok askeri ve güvenlik meselelerinde ayrıcalıklar veriyordu ki bu da bağımsızlığı, sorgulanabilir bir bağımsızlık yapmakta idi⁶⁴².

Kürtler, İngilizlerin ülkeyi terk etmesini istememişlerdir. Kürtler, 1930'larda nüfusun yaklaşık % 20'sini oluşturuyorlardı ve kuzeyde yaşıyorlardı. Kürtçe, Arapçaya benzemeyen bir dildi ve Kürtlerin, Arap kültür ve geleneklerinden farklı bir hayat tarzları vardı. 1925'de Milletler Cemiyeti, Musul Vilayeti'ni Irak'a verirken, Kürtlerin isteklerine kulak verilmesini, Kürt yetkililerin ülkenin yönetiminde yer almasını, yargı ve eğitimde Kürtçe'nin de resmi dil olmasını şart koşmuştu. İngilizler, Kürt Bölgelerle ilgili istekleri yerine getirmekle sorumluydular. Buna karşın Irak Hükümeti, topraklarında hiç bir şekilde otonom bir yönetim görmek istememiştir. Etnisiteye dayalı böyle bir ikilik hem milli birliği bozacaktı, hem de hükümetin gücünü azaltacaktı. İngilizlerin, Kürtlere dair böyle özel bir politika gütmesi, Irak Hükümeti'nce sinsi bir oyun olarak algılanmıştır. Maksat Irak'ı bütün olarak güçsüzleştirmektir. Kürtler de İngiliz desteği olmaksızın var olamayacaklarına inanmaktaydılar⁶⁴³. Kürt liderler İngilizleri sıkıştırıyorlar ve onlar gittikten sonra Kürtlere verilen sözleri kimin tutacağını soruyorlardı. Fakat her türlü garantiye rağmen Kürtler ve Asurîler 1930 Antlaşması'ndan memnun kalmamış ve mandanın bitmesinden hoşnut olmamışlardır.

Sünni Arap kesimden gelen çoğunluk İngiltere'nin ülkeyi terk etmesini istemiştir. O dönemde Sünni Arap kesim, toplam nüfusun % 20'si civarındaydı (3 milyon kadar). Bunlar daha ziyade büyük şehirlerde yaşayan öğretmen, avukat, öğrenci ve memurlardan oluşuyordu. 1920'lerin başında Şiiiler de İngiliz mandasının bitmesini istiyorlardı. Watani (Milli) Partisi ve onun Şii lideri Cafer Abu al-Timman, mandanın bitmesinin ateşli savunucularındandı. Ancak 1920'lerin sonuna gelindiğinde Şii toplumu, İngilizlerin ülkeyi terk etmesi fikrine artık o kadar da sıcak bakmıyordu. Şiiiler daha önce de bahsettiğimiz gibi güçlenen Sünni idareden çekinmeye başlamışlardı⁶⁴⁴.

⁶⁴² Sluglett, a.g.e., s. 154.

⁶⁴³ Silverfabl, a.g.e., s. 15.

⁶⁴⁴ Silverfabl, a.g.e., s. 13-15.

Asurîlerle de Irak Hükümeti'nin arası baştan kötü başlamıştır. 1918'de İngilizlerin Türkiye topraklarında tetiklediği bir Asurî isyanı dolayısıyla Türkiye'den kaçan 20.000 Asurî, İngilizlerce Kuzey Irak'a yerleştirilmiştir. Savaşta İngilizlerle beraber olan Asurîler, Irak'da da İngiliz Ordusu'nun emrinde çalışmışlardır. Bu onlar için ciddi bir tehlike teşkil ediyordu. Silverfabl'a göre, Hıristiyan oldukları için normal bir Iraklı Arap'a göre daha üstün olduklarına inandırılan Asurîler, açıkça İngilizler tarafından kandırılmışlardır. Sayıları toplamda 30.000 kadar olan Asurîler bağımsız bir Irak'dan öyle korkuyorlardı ki 1931'de Milletler Cemiyeti'ne başvurmuş ve kendilerine Hıristiyan bir devlette yer bulunmasını istemişlerdir. Ancak bu istek geri çevrilmiştir. Asurîler, İngiliz ordusunda hizmet verdiklerinden dolayı, bunun kendilerine ödeteleceğinden korkuyorlardı. Asurîler, dini liderleri Mar Shamun'a özel bir yetki verilmesini istemişlerdir. Bu istek de İngilizler ve Iraklılar tarafından reddedilince, Asurîler, Birinci Dünya Savaşı'ndan kalan iade edilmemiş silahlarıyla ayaklanmışlardır. Mar Shamun, 1933 yılında ev hapsinde tutulduktan ve asla hiç bir yetki istemeyeceğine dair bir belge imzalatıldıktan sonra serbest bırakılmıştır. Yine Silverfabl'a göre, Irak'da, Asurîleri toplumdan elimine etmek için ciddi bir politika güdülmeye başlanmıştır. Bir Kürt general olan Bekir Sıdkı (Bakr Sıdkı) Asurîlerle girdiği çatışmada, çocuklar ve kadınlar da dâhil olmak üzere 300 Asurî'yi katletmiştir. Bu olay, Irak silahlı kuvvetlerinin politikaya girişinin ilk örneğini oluşturmuştur⁶⁴⁵. Ülkedeki Hıristiyanlar da, İngilizlerin gitmesinden yana değildiler. Bağdat'da yaşayan yaklaşık 100.000 kişilik Yahudi cemaati de ticari ilişkileri dolayısıyla İngilizlerin Irak'dan ayrılmalarına karşıydı.

Ekim 1932'de, Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne girmesiyle ülkede coşkun gösteriler yapıldığını söylemek doğru olmaz. 1932 yılı Irak için Sünniler ve Şiiiler arasındaki çekişmelerle ve Kral Faysal ile Başbakan Nuri arasındaki problemlerle geçmiştir. 1930 Antlaşması'nın sadece iç işlerinde bir bağımsızlık tanıdığı ancak savunma ve yönetsel konularda İngilizlerin (İngiliz Büyükelçisi ve danışmanların görevleri) hala anahtar noktalarda çalışmaları, Irak'ın egemenlik haklarını tam olarak alamadığının ispatı idi.

⁶⁴⁵U.S. Library of Congress, Country Study: Iraq, <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/igtoc.html>, (erişim tarihi: 6.06.2008).

Gertrude Bell'in çizdiği Irak Devleti'nin sınırları adeta göz kararıyla Bağdat, Basra ve Musul'un haritada bağlanmış halidir⁶⁴⁶. Yapısal olarak Irak, tam bir mozaiktir. Halkın içinde pek çok dinsel ve etnik açıdan farklı unsurlar vardı. Çoğunluk milliyet olarak Araplardı fakat onlar da katı bir şekilde Sünni ve Şii olarak bölünmüşlerdir. Kuzeyde Kürtler ve Türkmenler vardır. Ayrıca küçük bir azınlık olsalar da Asurîler ve Yahudiler de mevcuttur. Bu kadar farklı unsurun yaşadığı bir yerde, haritadaki sınırlar çok da geçerli olamayacaktır. Yeni oluşan devlette yer almak için Sünnilerle Şiiiler, Asurîlerle Kürtler, Pan-Araplarla Irak milliyetçileri birbirleriyle yarışıyorlardı. İngiliz denetimi zorlukla yürüyordu ve İngiliz yönetimini yukarıda da açıkladığımız gibi destekleyenler de vardı, desteklemeyenler de⁶⁴⁷.

Çizilen sınırlar geleneksel ticaret yollarını tıkamış, ekonomik sıkıntı yaratmış ve Kuveyt, İran ve Suudi Arabistan sınırlarında hiç durmadan çatışmalar çıkmasına sebep olmuştur. Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin imparatorluk hava rotası Irak'daki üsler sayesinde güvendediydi. Belli bir miktar kara kuvvetleri, bu hava kuvvetlerine eşlik ediyordu. Filistin'de henüz Arap-İsrail olayları çıkmamış olduğundan genel olarak İngiltere, Ortadoğu'da iyi gözüküyordu⁶⁴⁸. Bütün bu siyasi kargaşa ve Ortadoğuluların milliyetçiliğinin arasında gözden kaçan, İngilizlerin de en az Arap milliyetçileri kadar nasyonalist olduğuydu⁶⁴⁹. İngilizlerin büyük bir hırsla, gücü ve kontrolü elde tutma çabaları, İngiliz politikacıların da kendi imparatorluklarına ne kadar bağlı ve milliyetçi olduklarının göstergesiydi.

4.1 KRAL FAYSAL DÖNEMİ'NİN DEĞERLENDİRMESİ

1920'li yıllar boyunca şair Muhammet Obeyd'in çağrıları Dicle ve orta Fırat'ın bütün şehirlerinde duyulmaktaydı. Şair şöyle diyordu:

Ateş açın soylu Iraklılar

Utancımızı kanla temizleyin

⁶⁴⁶ Ali, a.g.e, s. 60.

⁶⁴⁷ Arı, İran, Irak, Petrol..., s. 386.

⁶⁴⁸ Sluglett, a.g.e., s. 212-213.

⁶⁴⁹ Monroe, a.g.e., s. 71.

Köle değiliz biz,
Boynunu tasmayla süsleyen.
Esir değiliz biz,
Ellerimizi kelepçeye uzatacak.
Kadın değiliz biz,
Tek silahı gözyaşı olan.
Yetim değiliz biz,
Irak'ta manda yönetimi arayan
Ve baskıya boyun eğsek eğer
Unutmayın,
Dicle'nin verdiği hakkımızdan da vazgeçmeliyiz.

Irak'da en güçlü grup Londra'yı temsil eden Britanyalı memurlardı. Bunları dengeleyenler de, İngiliz etkisini mümkün olduğunca azaltmak isteyen milliyetçilerdi. Bu iki grup arasında kalan da Kral Faysal olmuştur. Kral, sıcak ve içten kişiliği ile pek çok aşiretin desteğini almış ve İngilizlerle milliyetçileri ortak bir zeminde buluşturmaya çalışmıştır⁶⁵⁰.

Savaşın bitiminden iki yıl sonra, Kasım 1920'de İngiliz yönetimi fiilen son bulmuştur. Ancak Araplar yönetimi ele almış görünse de bu sadece bir makyajdan ibarettir. 1920-32 arası devam etmiş olan manda yönetiminde Irak dış politikası İngilizlerce tespit edilip, uygulanmıştır. Bu sisteme göre sadece Iraklılardan oluşan bir Devlet Konseyi vardı ve bu Iraklılar, Abdülrahman Al Galiani tarafından seçilmiş ve ona hizmet etmiş kişilerdir. Bu kişi Bağdat'ın sevilen bir büyüğüydü. Ancak konseydeki her üyenin arkasında onu kontrol eden bir İngiliz memuru vardı ve konsey tamamen İngiliz kontrolünde karar alabiliyordu. Devlet Konseyindeki isimleri İngiliz Yüksek Komiseri Percy Cox önermişti ve Cox'un konsey kararlarını veto etme hakkı vardı⁶⁵¹.

⁶⁵⁰ Peretz, a.g.e., s. 406.

⁶⁵¹ Fieldhouse, a.g.e., s. 14.

Percy Cox döneminde Turkish Petroleum Company hisselerinin bölünüşü de yeniden düzenlenmiştir. Türkiye Millî Bankası, hissedarlar listesinden silinmiş, Deutsche Bank hisseleri Fransızlara devredilmiştir. Yeni düzenlemeye göre hisseler şöyle paylaşıyordu: Shell % 22,5, Anglo-Persian % 47,5, Compagnie Française des Petroles % 22,5, Gulbenkyan % 5⁶⁵². Bu şekilde Irak petrolü güvenli bir şekilde Britanya'nın hisselerinin çoğuna sahip olduğu uluslararası bir konsorsiyumun (İraqi Petroluem Company) elinde kalmıştır.

Kral Faysal da dört temel ilke üzerine hareket etmiştir. Bunlar⁶⁵³:

- İngiliz-Arap Dostluğunu tesis etmek
- Bütün Ortadoğu ülkeleriyle iyi komşuluk ilişkileri kurup geliştirmek,
- Suriye ile Irak arasında federal bir birlik kurulması
- Irak ve Filistin'in bağımsızlığı

İngilizcilerin (Nuri Said, Cafer Askari) karşısında Türk yanlısı Yasin Haşimi, Hikmet Süleyman, Raşit Ali Geylani ve Kamil Çadircı gibi Osmanlı Devleti'nde hizmet etmiş olan İngiliz aleyhtarları vardı. Bunlar İngiltere'nin Irak'daki nüfuzuyla baş edebilmek için İhvan el-Vatani Partisini kurmuşlardır⁶⁵⁴. Böyle bir ortamda ve ikilemde kalan Faysal, sırtını giderek Britanya'ya dayamıştır.

İngilizler bu dönemde bilinçli olarak eğitim sistemini de yetersiz ve ulaşılmaz güç bir hizmet konumuna sokmuşlardır. 1925'de zaten az sayıdaki ve büyük şehirlerdeki okullara 800 öğretmen atanmıştır. Bu öğretmenlerin yarısı resmi ve geçerli bir eğitim almamışlardır. Kırsal kesimde ise on Iraklının dokuzu hayatlarında bir öğretmen

⁶⁵² Monroe, a.g.e., s. 102.

⁶⁵³ Şevket Koçsoy, Irak Türkleri ve Türk Irak İlişkileri (1932-1963), İstanbul, 1991, s.6, aktaran Kasalak, a.g.e., s. 196.

⁶⁵⁴ Arnaoğlu, 20. Yüzyıl..., s. 202.

görmemişlerdir. Okullarda siyasi fikirlerin konuşulması tabii ki yasaktır ve okullarda bunalan öğrenciler, kendilerini siyasi hareketlere (milliyetçi) yöneltmişlerdir⁶⁵⁵.

İngiltere'nin fark edemediği şey Bağdat merkezli monarşik bir yapı ile aşiret şeyhlerinin egemenlik sürdüğü kırsal kesimin sosyo-kültürel olarak birbirine zıt iki olgu olduğudur. Şeyhler bölünmüş toplum parçalarını temsil ederken, monarşi birleşik bir toplum zihniyetini (birleşik tek bir Irak devleti) temsil etmektedir. Şeyhler, örfleri ve gelenekleri savunurken, monarşi milli yasal bir çerçeveyi savunmuştur. Pan-Arap birliğinin üzerine gidilmekle çözülebilecek farklı etnisitelerin birleştirilmesi, İngiltere tarafından hiç bir zaman aktif bir şekilde uygulanmamıştır⁶⁵⁶.

Kral Faysal döneminde, Şiiler istedikleri kadar yönetimde yer alamamışlardır. Bu sebeple İngilizlerle Şiiler arasında bir dayanışmanın oluştuğunu söylemek yanlış olmayabilir. 1920'lerdeki anti-İngiliz ayaklanmalarda başı çekenlerin Şiiler olduğu düşünülürse, bu çok garip bir durumdur. Ancak Şiiler, İngilizlerin yükselen Sünni gücünün karşısında bir oto kontrol oluşturduğunu düşünmeye başlamışlardır. Şiiler, nüfusun yarısından fazlaydı ama Sünniler, orduyu ve hükümeti tamamen ele geçirmişlerdi. 1921-1932 arası bir tek Şii Başbakan olmamış ve bakanlıkların sadece % 17,7'si Şiilere verilmiştir. Silverfable'ın iddiasına göre, Sünniler, ayrıca seçime hile karıştırıyorlardı. 1921'de Irak'taki toplam beş valinin (mutasarrıf) hepsi sünni, sekiz kaymakamdan sadece bir tanesi Şii idi. 1933'de 13 validen biri Şii, 43 kaymakamdan ise sadece dördü Şii idi. Benzer rakamlar ve oranlar orduda da vardı. Ayrıca köylerde de İngiliz sistemi pek çok şeyhi memnun ediyordu. Şeyhler, yani aşiret liderleri hem zengin hem de yöre halkı arasındaki antlaşmazlıkları bir mahkemeymiş gibi çözerek güç sahibi olmuşlardır. İngilizlerin varlığından bu kadar faydalanan Şeyhlerin, İngiliz varlığından memnun olmaları da normaldir. İngilizler giderse Aşiret şeyhleri hem güç, hem para, hem de toprak kaybına uğrayabilirlerdi⁶⁵⁷.

İngilizlerin 1918 sonrası Irak'da yaptıkları iki şekilde değerlendirilebilir. Birincisi, İngiltere, Osmanlı'dan intikal etmiş üç büyük vilayetten Batı normlarında ve kurumlarında

⁶⁵⁵ Polk, a.g.e., s. 91-92.

⁶⁵⁶ Hanna Batatu, *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq*, Princeton University Press, New Jersey, 2006., s. 27-28.

⁶⁵⁷ Silverfable, a.g.e., s. 13-14.

üniter bir Arap Devleti yaratmaya çalışmıştır. Avrupa demokrasisi çerçevesinde bu devlet, insan hakları ve etnik ayrımcılığın olmadığı bir ortamda anayasa, kanunlar ve demokratik bir parlamento tarafından yönetilecekti. Tabii bu durumda Irak'ın sonradan despot bir askeri ülke haline gelmesi çok şaşırtıcı ve üzücü karşılanmalıdır. Kürtlerin ve Şiiilerin bu kadar geriye atılması ve Sünnilerin bu kadar yönetim kadrolarını ele geçirmesi de demokrasiye inananlar için bir şok olmalıdır⁶⁵⁸.

İkinci değerlendirme ise 1920 sonrası Irak'ı, tamamen bir göz boyamadır. Aslında ortada Bell veya Lawrence'ın bahsettiği gibi ne bir Arap milleti ne de Osmanlı'dan geriye kalan siyasi bir yapı vardı. Ortada olan tek şey ekonomik sınıflar (toprak ağaları ve köylüler) ve göreve göre belirlenmiş sınıf ayrımları (asker-sivil, memur-memur olmayan) idi. Bu durumda Avrupa'daki gibi orta sınıfın var olmadığı bir ortamda, Avrupa tarzı bir siyaseti yerleştirmeye çalışmak son derece temelsiz ve zayıf bir yaklaşımdır. Fieldhouse'un kitabında yazdığı gibi, Haşimiler, 1920 krizini atlama için İngiltere tarafından Irak'a empoze edilmiş olabilirler. Toplumun önde gelenleri Faysal'a karşıydı. Haşimiler ve destekçileri olan Suriye'den çıkarılan eski Osmanlı memurları, bu işten zengin ve memnun olan yegâne kesimdi. Yazar Elie Kedourie'ye göre Faysal iki tarafa da oynayan, zayıf ve açgözlü bir liderdir. Kedourie'ye göre Faysal güce ve paraya olan düşkünlüğü yüzünden Asurilerin katledilmesine ses çıkarmamıştır. Ona göre 1921-58 arası, Irak devleti hiç bir suretle demokratik olmamıştır. Görünüşte her şey anayasal düzende ve demokrasi çerçevesinde olsa da, yoksul ve azınlıktaki tüm kesimlere kötü davranılmıştır. Arapça Kürtçe pahasına eğitim dili olarak zorlanmış, toprak politikaları Bağdatlı zenginlere göre düzenlenmiştir. Ancak Khedouri tüm bunlardan Irak'dan ziyade İngiltere'yi suçlamaktadır. Ona göre, İngilizler, Osmanlı İmparatorluğu yıkıldıktan sonra yerine konacak olan her ne idiye, bunun maliyetinden kaçmışlardır⁶⁵⁹.

İngiltere, 1920'ler boyunca ciddi bir askeri güç kullanmadan Ortadoğu'daki üstün güç olmayı başarmıştır. Bunun sebebi böl ve ele geçir politikalarıdır. Ortadoğu hem Fransa ile bölüşülmüştür, hem de Araplar kendi içlerinde küçük siyasi yapılara indirgenmiştir.

⁶⁵⁸ Fieldhouse, a.g.e., s. 22.

⁶⁵⁹ Fieldhouse, a.g.e., s. 23.

Ancak görülmektedir ki İngilizler, tüm Arapları (Filistin hariç) Haşimi ailesinde toplamaya çalışmışlardır. Arapların içindeki bütünlük İngilizlerin de işine gelmekteydi. Bunun için Arabistan'da iki aileye haraç ödeniyordu; Suud Ailesi ve Haşimiler. Şerif Hüseyin ile Suudilerin arasındaki problem, Osmanlı zamanlarına kadar geri gitmektedir, dolayısıyla bu bölünmede İngiliz parmağı yoktur. İngiltere, bu haracı ödemekten vazgeçtiği anda, İbn-i Suud, Hüseyin'i ortadan kaldırmıştır. 1924'de İngiltere, Suud ailesinin zaferini tanımış ve Arabistan'ın birleşmesini kabul etmiştir. 1950'li yıllara kadar İngilizlerin, Araplar arasındaki sürtüşmeden bir fayda çıkarmaya çalıştığını söylemek doğru olmayabilir⁶⁶⁰.

Buna karşın Longrigg, 1920'lerde Irak için başka bir alternatif olmadığını, yerel ahali arasından düzgün bir lider çıkmadığını belirtmiştir. 1932 öncesinde de sonrasında da, Irak siyaseti elit kesimden çok az sayıda insanın elindedir. Bu insanlar verdikleri sözlerin arkasında durmayarak halkı kendilerine küstürmüşlerdir. Faysal'ın ölümüyle 1933 sonrasında, liderler daima bir gözleriyle orduya bakar ve ordudan destek alır olmuşlardır. Büyüyen ve güçlenen ordu, bu şekilde Irak siyasetindeki güçlü rolünü alacak ve İngiliz kontrolünü ileride tarih yapacaktır. Irak'da, 1936'daki devrimle sivil siyaset sona ermiştir. 1932'den itibaren ise ordu siyasetteki potansiyelini

- 1933 Bekir Sıdkı liderliğindeki Asurî katliamında ve
- 1935-36'daki Fırat bölgesindeki Şii isyanlarını ve Barzan'daki Yezidi isyanlarını bastırmasında ispatlamıştır.

Ordu mensupları artık kendilerinin ne derece önemli olduklarını gayet iyi biliyorlardı. Bu trend Ortadoğu ülkelerinde, sömürgeler sonrası Afrika'da, Güney ve Güneydoğu Asya'da görülmüştür. Buralardaki ülkelerde fazlasıyla büyüyen ordular, iktidara el koyuyorlardı (Hindistan, Sri Lanka ve Malezya hariç). Siyasi instabilite ile beraber, gereğinden fazla büyüyen ve güçlenen ordu, henüz oturmamış demokrasilerde iktidarın, ordunun eline geçmesine sebep olabilmektedir. 1920 sonrasında Irak siyasi hayatında görev alanlar Faysal ile birlikte savaşmış veya eski Osmanlı döneminde yönetimde yer almış kişiler idi. Aslında bu kişilerin şahsi hesaplar peşine düşecekleri aşikârdır. İngiltere açısından eğer

⁶⁶⁰ Monroe, a.g.e., s. 80.

Irak, yarı koloni şeklinde tutulsaydı uzun vadede daha yararlı sonuçlar verebilirdi. Ancak 1920'lerde İngiltere'de kamu harcamalarının dramatik bir biçimde yükseldiği devirde böyle bir şeyi yapmak olası değildi. Hindistan ve Mısır'da, tüm askeri harcamaları yerel vergilerle karşılamak mümkündü. Savaş sonrası Irak'ın ise 1934'te Kerkük petrolünün Akdeniz'deki borulara verilmesine kadar, böyle bir geliri yoktu. Bununla beraber milliyetçi kıvılcımları bastırmak için Faysal yönetiminde otonom bir devlet kurularak İngiliz etki alanı bi-lateral antlaşmalar, yerel yardımcıları ve Kraliyet Hava Kuvvetleri ile korunmaya devam edilmiştir. 1932'de bağımsızlık sonrasında bile Irak'ın tüm dışişleri yönetimi İngiltere'nin elindeydi. Irak, Nisan 1941'deki Raşid Ali İhtilali hariç, ikili antlaşmalardaki tüm sorumluluklarını yerine getirmiştir.⁶⁶¹

İngiltere yıllarca Irak'ın özellikle yönetici sınıfı ile iyi ilişkiler kurmuştu. Bunlar nispeten yaşlı şeyhler ve hanedan üyeleri idi. Ayrıca ticaret yapan kesim de İngiliz yönetiminden memnundu. Osmanlı zamanında görev yapmış olanlar da İngiliz standartlarına hayrandılar. İngilizler emperyal egemenliklerini sürdürmede yardımcı olsunlar diye kendilerine sadık, özel bir seçkinler tabakası yaratmışlardır. İki dünya savaşı arasında Irak'taki direnişin başını çeken kesim, esas olarak şehirlerde toplanmış ayrıcalıksız toplum kesimleridir. Ticaretle uğraşanların, işgal koşullarında istilacılarla birlikte yaşama konusunda en ufak bir rahatsızlıkları yokken, işgali her şeyden önce ulusal onursuzluk sayanlar, yoksul kesimden insanlardı. Bu, daha ziyade tüccarlara ve yaşlı jenerasyona mahsus bir memnuniyetti ancak yeni jenerasyon için bu ilişki hiç de çekici değildir. Kurulan müslüman dernekleri (Müslüman Kardeşler, Mısır, 1928) gençlerin taleplerine cevap veremiyordu. Onlar, geçmişi ve İslamiyet'i bir kenara bırakıp, Batı tarzı bir toplum hayatı istemiştir. Genç nüfus, iplerinin Batı tarafından çekiştirilmesine tahammül edememiştir⁶⁶².

Etnik olarak Arap, Kürt, Türkmen, Asurî ve Ermenilerin kendi aralarında bölünmüş olmalarına ek olarak, bunların aralarında da Sünni, Şii, Hıristiyan ve Yahudi farklılıkları vardır. Bunların da kendi aralarında zenginlik, din ve mezhep olarak bir hiyerarşi içinde

⁶⁶¹ Fieldhouse, a.g.e., s. 33.

⁶⁶² Monroe, a.g.e., s. 121.

bulunmaları, Irak milli birliğinin, oluşmasına en büyük engel olmuştur. XX. yy başlarında şehirliler, Osmanlı ve İslami kanunlar kapsamındayken; aşiretler, geleneksel eski kuralların hükmü altındaydılar. Bu yapıda, İngiltere büyük bir işgal ordusu kullanmaktansa, şehirliler ile aşiretler arasında bir denge kurarak gücünü korumaya çalışmıştır. 1925 Irak Anayasası'na göre kırsal çevre, bir kısım kanunları uygulamak zorunda değildi. Irak'ın hukuken iki farklı norma göre yönetilmesi, 1958 İhtilali'ne kadar devam etmiştir. İngilizler, ister istemez getirdikleri yeniliklerle Iraklıların ufkunu da açmış oluyorlardı. Yine de İngilizlerin varlığı, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Irak'ın toptan yok olmasını engellemiş olabilir. İngilizlerce yaratılan Haşimi Krallığı, bir ulus-devlet yaratma politikasıydı. Eğitim sektöründe idari kademelere insan yetiştirilmesi için yapılan yatırımlar, neticede yeni bir orta sınıf entelijansı yaratmış ve bu sınıf da Irak'daki milli uyanışın öncüsü olmuştur⁶⁶³.

4.2 KRAL FAYSAL'IN ÖLÜMÜNÜN ARDINDAN SİYASİ GELİŞMELER

Kral Faysal'ın iktidarı döneminde bağımsızlığın elde edilmesi ve Milletler Cemiyeti'ne girilmesi onun itibarını arttırmıştır. 1933'deki ani ölümü üzerine yerine 21 yaşındaki oğlu Gazi gelmiştir. Faysal'ın ölümünden sonra Irak'da, senede bir kaç kere hükümet değişiyordu. Aslında bu hükümetler yapı olarak birbirlerine benzeseler de en önemli fark İngiltere'ye uygulanacak politikadaydı. Türkiye'deki Atatürk reformları, Iraklı milliyetçileri de etkilemiş ve sosyalizmi ve demokrasiyi savunan Ahali Partisi kurulmuştu⁶⁶⁴.

Liderlik özellikleri vasat olan Gazi döneminde ülke, devlet yönetiminde yetersiz olan bir grup tarafından idare edilmişti. Yine de Gazi, 1933-39 arasındaki dönemde birçoklarının rüyalarında dahi göremeyecekleri ilkleri gerçekleştirmiştir. Gazi, şiddetli bir Britanya karşıtı politika izlemiştir. Saraydan yayın yapan bir radyo istasyonu (El Cezire radyosu) kurduran Gazi, İngilizlerin Filistin politikasını eleştiriyor, Hitler'le flört ediyor ve Kuveyt'in Irak topraklarına ait olduğunu iddia ediyordu. Bağdat-Berlin demiryolu projesinden övgüyle bahsediyor ve projenin tekrar başlaması gerektiğini savunuyordu.

⁶⁶³ Batatu, a.g.e., s. 26.

⁶⁶⁴ Armaoğlu, a.g.e., s. 202.

Manda yönetimi ve Sömürgeler Bakanlığı'nın doğrudan denetimi, 1929'da resmen sona erdiyse de, İngiltere, ikili antlaşmalar sayesinde, Irak'ı hala ekonomik ve askeri açıdan elinde tutuyordu. Gazi, Nuri Said'e ve Yasin'e hiç güvenmemekteydi. Ahali Partisi'ni destekleyen subaylardan biri olan Kürt kökenli Albay Bekir Sıtkı liderliğinde, 1936 yılında bir darbe gerçekleşmiştir. Gazi'nin azmettirdiği bu darbe sonucu, Türk yanlısı olan Bekir Sıtkı ve Hikmet Süleyman; Yasin el-Haşimi'yi iktidardan indirmiştir⁶⁶⁵. Bu darbe modern Arap Dünyası'nın da ilk darbesi olmuştur⁶⁶⁶ ve Irak siyasetindeki bir dizi darbelerin başlangıcıdır. Bu askeri diktatörlük Türkiye ile iyi ilişkiler kurmak istiyordu ve 1937 yılında Sadabad Paketi'ne katılmıştır. Bekir Sıtkı, 1937 Ağustos'unda Musul'da rakipleri tarafından öldürüldükten sonra hükümet, İngilizci Nuri Said'in eline geçmiştir. 1930'lardan monarşinin kaldırıldığı 1958'e kadar altı kere başbakanlık yapan Nuri Said, İngiliz çıkarlarını gözetken bir politikacı olarak tanınmıştır. Said, İngilizlerle bağların bir anda koparılmasına karşıydı⁶⁶⁷.

İngiliz Büyükelçisi, Gazi'yi tamamen sorumsuzlukla suçluyordu. Gazi'nin bir araba kazasında ölmesi, belki de Büyükelçinin haklılığını ortaya koymaktadır⁶⁶⁸. Bu araba kazasının bir cinayet olduğu Irak halkı arasında yaygın bir inanıştır. Kazanın olduğu yerde, arabada veya arabanın çarptığı direkte ciddi bir hasar yoktur. Ayrıca kaza esnasında arabada bulunan hizmetliyle telsiz operatörü hiç bir iz bırakmadan ortadan kaybolmuştur. Gazi'nin cenaze töreninde kitleler şöyle bağıryorlardı: '*Gazi'nin kanının bedelini ödeyeceksin, ey Nuri*'. Bu olayın cinayet mi, kaza mı, Nuri Said'in mi yoksa Britanya'nın mı, bir tezgâhı olduğu konusu halen meçhuldür. Ancak *status quo*'nun devamı için İngiltere'ye gerekli olan bir monark değişiminin en ihtiyaç duyulduğu anda Gazi'nin ölmesi büyük bir tesadüftü. Irak tarihinin en bilgili isimlerinden saygın Prof. Hanna Batatu bu olayın, bir kaza olduğuna inanmadığını kitabında belirtmiştir⁶⁶⁹.

⁶⁶⁵ Lukitz, a.g.e., s. 248.

⁶⁶⁶ U.S. Library of Congress, Country Study: Iraq, <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/iqtoc.html>, (erişim tarihi: 6.06.2008).

⁶⁶⁷ Arı, Irak, İran..., s. 388.

⁶⁶⁸ Monroe, a.g.e., s. 122.

⁶⁶⁹ Ali, a.g.e., s. 78.

Kral Gazi⁶⁷⁰

1932 sonrası İngiltere'nin ismi artık Büyükelçi olan Yüksek Komiserleri'ne baktığımız zaman, onların da kendilerinden öncekiler kadar bilgili ve etkili olamadıklarını tespit edebiliriz. Ancak Iraklı bakanların ve diğer yetkililerin İngiliz yardımına muhtaç oldukları da kesindir. Onlar da görevlerinin tam anlamını bilemiyorlardı. Devletin devamı için İngiliz desteği şarttı ve Faysal da, oğlu Gazi de bunu anlamışlardır⁶⁷¹. Irak'daki ordu güçlenene dek hem Faysal hem de Gazi, İngiliz yardımları için Yüksek Komisere koşmuşlardır. Özellikle kanun tanımaz Kuzey bölgesinde, Kraliyet Hava Kuvvetleri sıkça başvurulmuş bir metot olmuştu.

Gazi'den sonra oğlu üç yaşındaki II. Faysal, kral oldu. 1936 ve 1939 Filistin olaylarında İngiliz parmağı olması, İngilizlere olan nefreti, Irak'da daha da arttırdı. Ordu içinde belirgin olan bu durum, Faysal ve Gazi gibi nasyonalist olmayan Kral vekillerini ve hanedanı da hedef almaya başlamıştı. Hanedan daha sonra oluşumuna büyük ihtimam gösterdiği orta sınıfı barındıran ordu tarafından büyük bir darbe yiyecekti⁶⁷².

⁶⁷⁰ <http://i-cias.com/e.o/ghazi.htm> (erişim tarihi: 26.3.2007).

⁶⁷¹ Fieldhouse, a.g.e., s. 21.

⁶⁷² Batatu, a.g.e., s. 29.

4.3 İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA GİDERKEN IRAK

İngiltere'nin tüm Ortadoğu'daki gücü, Filistin'de yaşananlardan dolayı azalıyordu. 1936'dan itibaren Yahudilerin, Filistin'e büyük gruplar halinde göçü İngiltere'ye olan tahammülleri tüketiyordu. Yine de bu tahammülsüzlük ve genel rahatsızlık, İngiltere dış politikasına fazla yansımamıştır. İngiltere, halen Ortadoğu'da sözünü geçirmekte idi. İtalya'da yükselen faşist eğilim ve Mussolini, İngiltere'yi fazla rahatsız etmemiştir. Hatta Mussolini'nin 1936'da Etyopya'yı işgal etmesi, Mısırlıların gözünü korkutmuş, bir Anglo-Mısır Antlaşması'nın imzalanmasını sağlamıştır. İngiltere'yi sarsacak darbe Mussolini'den ziyade Almanya'dan gelecektir. Hiç kimse Alman Yahudilerinin, Filistin'e yollanmasının, İngiltere'yi bu kadar zayıflatabileceğini tahmin etmemiştir. 1936'daki ilk Arap ayaklanmasından sonra İngiltere, Filistin'e odaklanmıştır. Mısır ve Irak ise sözde bağımsızlıklarını veren antlaşmalardan ve İngilizlerin, askeri üsler üzerinde direktmelerinden dolayı, İngiltere'ye şiddetle karşı koymaya çalışmışlardır⁶⁷³.

İkinci Dünya Savaşı'nda tarih tekerrür etmiş, yine Almanların 'Drang nach Osten' siyaseti dolayısıyla İngilizler adı artık Irak'a değiştirilmiş olan Mezopotamya topraklarını ve petrollerini kendi çıkarları doğrultusunda korumuştur⁶⁷⁴.

Savaş çıktığında İngiltere'yi desteklemek isteyen Başbakan Nuri Said, ordu ile ters düştüğünden yerini Raşid Ali'ye bırakmıştır. İngilizlere yardım etmek istemeyen ve hatta İngiliz askeri birliklerinin Basra'dan çıkmasını isteyen Raşid Ali'nin tutumu üzerine, İngiltere, Irak'ı 1941 Mayıs'ında işgal etmiştir. Gerekçe Irak'ın, 1930 Antlaşması'na uymamasıdır⁶⁷⁵. Ayrıca Raşid Ali hükümeti mihver yanlısıydı ve İngilizler için Musul'daki petrol kuyularının söz konusu bir Alman saldırısından korumak en önemli konu idi⁶⁷⁶. Hitler'in 1941'de Moskova yerine Kafkaslara yönelmesi, onun da petrol kaynaklarının peşinde olduğunun bir göstergesi idi. Bunun için bir kaç tabur Hintli ve İngiliz asker Basra'ya çıkarılmıştır. Dolayısıyla Almanların petrol ihtiyaçlarının

⁶⁷³ Monroe, a.g.e., s. 83-124.

⁶⁷⁴ Barker, a.g.e., s. 410.

⁶⁷⁵ Arı, Geçmişten Günümüze..., s. 173.

⁶⁷⁶ Arı, Irak, İran..., s. 390.

karşılanmaması için İngiltere, Basra'da önlemler almıştır⁶⁷⁷. Sovyetleri işgale hazırlanan Almanlar da, bu durumdan faydalanmak için, Irak'a az da olsa bir yardım yapmışlardır⁶⁷⁸. Sonuçta Alman yardımına güvenen Raşid Ali ve subaylar, bekledikleri gibi bir yardım alamamışlardır⁶⁷⁹. Hükümet dağıldıktan sonra yeni bir İngiliz yönetimi başlamıştır. Raşid Ali ve darbeciler, ülkeden kaçarken yerlerini, 1958'e kadar Başbakan olacak olan Nuri Said almıştır. Bunun arkasından Bağdat'a giren İngiliz ordusu 3.000 Iraklı askeri öldürmüş ve bir o kadarını da, T.E. Lawrence ile 25 sene önce omuz omuza çarpışan İngiliz yanlısı Nuri Said, ordudan ihraç etmiştir. Yaşı küçük olan Kral Faysal II'nin yerine ülkeyi yöneten Prens Abdullah da Nuri Said'in politikalarına destek vermiştir⁶⁸⁰.

1941 İngiliz işgali ve İngilizlerin, Haşimi Hanedanı'nı tekrar kullanması, hanedan ile milliyetçilerin yollarını tamamen birbirinden ayırmıştır. İngilizlerin işgali milliyetçi duyguları şiddetle körüklemiştir. 1943'de Irak, 1930 Antlaşması gereği Almanya'ya savaş ilan etmiştir. Irak, savaşın sonuna kadar İngiliz işgalinde kalmıştır. Böylece Irak'ın bağımsız olmadığı ve İngiliz emperyal çıkarlarının bir enstrümanı olduğu ispatlanmıştır. Iraklılar, İkinci Dünya Savaşı'nın bedelini İngilizler yüzünden ağır bir şekilde ödemişlerdir. 1941 İşgali ve sonrası Iraklıların milli duygularını şiddetli bir şekilde kamçulamıştır. Sünniler, Kürtler ve Şiiler bir araya gelerek 1920'den beri oluşmamış olan beraberliğin yeniden meydana gelmesini sağlamışlardır. Monarşinin her hareketi ise (Kral naibi Prens Abdullah'ın) vatan hainliği olarak addedilmiştir. Artık Haşimilerle ile milliyetçiler farklı yönler bakıyor ve gidiyorlardır. Monarşi artık ordudan çekinmeye başlamıştır. Bu sebeple ordu mühimmatsız ve Bağdat'tan uzak yerlerde tutulmuştur. Hanedan, aşiretlere ve İngilizlere gittikçe daha fazla bel bağlıyor, sola yaklaşan işçi ve orta sınıfın oluşmasından hazzetmiyordu. Hanedan, artık birleştirici bir unsur olmaktan çıkmış idi⁶⁸¹.

1945 yılında Arap ülkeleri bir araya gelerek, bir Arap Birliği örgütü kurdular. Arap Birliği harekâtı Arap ülkeleri arasında milliyetçilik duygularının da artmasına sebep oldu. Bunu

⁶⁷⁷ Monroe, a.g.e., s. 90.

⁶⁷⁸ James, a.g.e., s. 249.

⁶⁷⁹ Monroe, a.g.e., s. 114.

⁶⁸⁰ Arı, Irak, İran..., s. 390.

⁶⁸¹ Batatu, a.g.e., s. 30-33.

sonucu olarak da Irak, Suriye, Ürdün ve Lübnan'ın bir tek ülke olarak birleşme fikri ortaya atıldı. Arapların birleşme düşüncesini özellikle İngiltere destekliyordu. Bu birleşme ile İngilizler, Suriye ve Lübnan'daki Fransız hâkimiyetini kaldırarak bu bölgeleri de kendi hâkimiyeti altına almayı amaçlamışlardır. Diğer güçlü bir Arap ülkesi olan Mısır, bu birleşmeye karşı çıkıyordu. Onun endişesi ise Arap dünyasının en büyük ülkesi olma özelliğini yitirecek olması idi. Ortadoğu'da İngilizlerin etkisinin zayıflaması, İsrail devletini kurması, Mısır'ın muhalefeti gibi nedenlerle bu birlik fikri hayata geçirilememiştir. İsrail sırasıyla Arapları 1949, 1956, 1967 ve 1973'deki savaşlarda yenecek ve Arapların bir Arap Birliği kurmalarının ne kadar imkânsız olduğu gözler önüne serilecektir⁶⁸².

4.4 İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI IRAK'IN YENİDEN YAPILANMASI

İkinci Dünya Savaşı sonrası yerel insanların mobilizasyon kapasitelerinin yükselmesi ve radyo yayınlarının dinlenme oranının artması sonucu milliyetçiler yepyeni fikirlerle tanışmışlardır⁶⁸³. 1948'de İngiltere-İrak arasında imzalanan Portsmouth Antlaşması eski düzenlemelerin yeni bir isimle devam ettirilmesinden başka bir işe yaramayacaktır⁶⁸⁴. Ocak 1948'de Irak Komünist Partisi, yoksul mahalleler ve öğrencilerle birleşerek kitlesel bir gösteri düzenlemiştir. Çok sayıda insanın polis kurşunlarıyla öldüğü bu gösteriden sonra görülmedik bir kitlesel ayaklanma yaşanmıştır. Sokaklarda 'Cumhuriyet' sloganları atılıyordu. İnsanlar, sarayın, Portsmouth Antlaşması'nı tanımayacağını ilan etmesine rağmen sakinleşmiyorlardı. Ancak dünya kamuoyunda yüzlerce göstericinin canından olduğu olaylar, Filistin'dekilerin gölgesinde kalmıştır⁶⁸⁵. İngilizler eski yoldaşlarıyla gidecekleri fazla bir yol kalmadığını hissetmeye başlamışlardır⁶⁸⁶.

İngiltere halen Ortadoğu'nun dominant ülkesiydi. İkili antlaşmaların tüm hükümleri sonuna kadar suistimal ediliyordu. Soğuk Savaş sürecinde İngilizlerin askeri üsler

⁶⁸² Rustow, a.g.e., s. 259.

⁶⁸³ Monroe, a.g.e., s. 127.

⁶⁸⁴ Ali, a.g.e., s. 81.

⁶⁸⁵ Ali, a.g.e., s. 64.

⁶⁸⁶ Sabet, a.g.e., s. 112.

üzerinde bu kadar durmalarının sebebi de yine petrol akışının korunmasını amaçlamıştır⁶⁸⁷. İkinci Dünya savaşı sonrası dünya üzerindeki güç dengelerinde büyük değişimler yaşanmıştır. Dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi İngiltere, dünyadaki hâkimiyetini yitirirken ortaya çıkan boşluğu, A.B.D. ve Sovyetler doldurmaya başlamıştır. Irak ise bu dönemde Sovyetler Birliği yanında yer almıştır. Savaşın korkunç ekonomik şartları Iraklıları, Irak Komünist Partisi'nde bir araya getiriyordu⁶⁸⁸. Irak, Sovyetler Birliği ile imzaladığı antlaşmalar çerçevesinde, bu ülkeden ekonomik ve askeri yardım almaya başlaması, ABD'yi ve İngiltere'yi tedirgin etmiştir. Irak'ta yaşanan darbe Ortadoğu'daki tüm dengeleri alt üst etmekle beraber, Irak'taki bu darbeden sonra Suriye'de benzer bir askeri darbe yaşanmıştır. Ortadoğu'nun tamamen Sovyet Rusya'nın hâkimiyetine girmemesi için A.B.D. ve İngiltere harekete geçmişlerdir. A.B.D. Lübnan'a askeri müdahale yaparken, İngiltere, Ürdün'deki karışıklığı bahane ederek Ürdün'ü işgal etmiştir⁶⁸⁹.

1945 Britanya İmparatorluğu⁶⁹⁰

⁶⁸⁷ Monroe, a.g.e., s. 113.

⁶⁸⁸ U.S. Library of Congress, Country Study: Iraq, <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/iqtoc.html>, (erişim tarihi: 6.06.2008).

⁶⁸⁹ Arı, Irak, İran..., s. 391.

⁶⁹⁰ D:\20 centuries of British Empires_files\World1945d.gif (erişim tarihi: 2.6.2008).

İngiltere'nin Ortadoğu politikasında çok enteresan bir şekilde şansının da çok büyük etkisi vardı. Kaderin bir cilvesi olarak niteleyebileceğimiz olaylar zinciri şöyle sıralanabilir⁶⁹¹:

- İngiltere'nin alternatif Hindistan rotasının üzerindeki noktalarda büyük petrol rezervlerinin bulunması (Kerkük, Basra, Kuveyt, Katar, Abu Dabi)
- 1907 Anglo-Rus Antlaşmasından bir sene sonra İran petrolünün keşfi
- Hindistan'ın 1947'de özgür olmasından sonra Hindistan rotası önemini kaybetmişken, Marshall Planı ile Ortadoğu petrolünün yeniden önem kazanması

1950'ler Arap Milliyetçiliğinin en parlak devri olmuştur. Bir Mustafa Kemal hayranı olan Cemal Abdül Nasır'ın popülaritesi yeni bir çığır açıyordu. Nasır, 1952'de Kral Faruk'u askeri bir darbe ile indirmişti. Nasır'a verilen destek tüm mezhep ve etnisiteleri aşıyordu. Irak'da ise sıkıntılı bir seçkinler grubu, hayatta kalmanın tek yolunun yabancı güçler himayesinde yaşamak olduğunu düşünüyorlardı. Irak'da sıkıyönetim kaldırıldıysa da siyasal özgürlükler ciddi anlamda kısıtlanmıştı. Bu durum, hem Amerika'nın hem de İngiltere'nin işine geliyordu. Amerika ve Britanya, Haşimi ailesine o kadar güveniyorlardı ki bölgenin, petrol zenginliğini güvence altına almak ve komünist Rusya'yı köşeye sıkıştırmak için yaygın bir askeri üsler ağı kurmak amacıyla Bağdat Paktı imzalandı. Bu yeni bir Portsmouth Antlaşması idi ve ek olarak Amerika'nın garantörlüğüyle desteklenmişti. Amerika, Britanya'nın zayıflamış ve artık popülaritesini kaybetmiş politikalarına 1946-58 döneminde ciddi bir destek vermiştir. A.B.D.'ye 7000 km uzaklıktaki Ortadoğu'nun, Rusya'nın neredeyse arka bahçesi olması Rusya'yı avantajlı duruma getiriyordu⁶⁹². Irak, halkın karşı olmasına rağmen, zorla Batı'nın stratejik planlarının içine çekiliyordu⁶⁹³. Komünistleri bastıran İngilizci Başbakan Nuri Said, 1955'de Sovyetler Birliği ile bütün ilişkileri koparmıştır. Said döneminde tüm siyasal partiler yasaklanmıştır. Bağdat Paktı'nın hayata geçirilmesi için uygun ortam hazırlanmıştır. Bu paktın diğer üyeleri Britanya, Türkiye, İran ve Pakistan'dı. Amerika ise garantör olarak daha geride bir rol almıştır. Arap Milliyetçileri bu pakta son derece

⁶⁹¹ Monroe, a.g.e., s. 115.

⁶⁹² Arı, 2000'li Yıllar..., s. 11.

⁶⁹³ Habib Ishow, 'Review of Louis, Roger, The Iraqi Revolution of 1958: The Old Social Classes Revisited, Ed: Robert Farnea, Wm. Roger Louis, London/New York, I.B. Tauris, 1991', British Journal of Middle Eastern Studies, Vol. 18, No:2 (1991), s. 251-253.

karşıydılar. Nasır da bu antlaşmayı, Arap egemenliğinin ihlali olarak değerlendirmiştir. Irak'da siyasi eylemler kontrol altında tutulabilse de ordu içindeki milliyetçileri kontrol altında tutmak o kadar kolay değildi. Ordu içinde şehirli ve kırsal kesimden Sünni, Şii, Kürt, Arap, Keldani ve Çerkezler vardı⁶⁹⁴.

1950'li yıllarda Mısır'da ve Irak'da olan askeri darbeler 1948 Arap-İsrail Savaşı'nın da doğrudan sonucu olarak görülebilir. Bu yenilgiden sonra Araplar hızla radikalleşmişlerdir. Kendi generallerinin, İngiliz emrine girmesini içlerine sindiremeyen milliyetçi subaylar, emperyal çıkarlar karşısında boyun eğme alışkanlığını sonlandırmaya kararlı idiler⁶⁹⁵. Irak ve Mısır arasındaki rekabetle meydana gelen siyasi güçler arasındaki çekişmeler ve İngiltere'nin Soğuk Savaş politikaları, yeni bir darbe için gerekli atmosferi tekrar sağlamıştır⁶⁹⁶.

Monarşik devlet kurumlarının hızla büyümesi, 1929 dünya ekonomik bunalımının etkisi, toprak politikaları, ciddi derecedeki kıtlıklar, İkinci Dünya Savaşı'nı takiben oluşan enflasyon ve savaşın hemen ertesindeki durum ve Yahudilerin Irak'tan toplu göçleri, onların yerini Şii kesimin doldurması, 1952'den sonra adeta yağın petrol parası ve 1922-57 arasında Bağdat nüfusunun dört kat artış göstermesi; Irak sosyal yapısındaki farklı sınıfları değişik şekillerde etkileyen en önemli olaylardır. Toprak sahibi aşiret şeyhleri bir yandan zenginleşirken, diğer yandan geleneksel aşiret bağları zayıflamakta idi⁶⁹⁷. İngiliz sistemi çökmekteydi.

Sonunda 1958 yılında krallık devrilip, Cumhuriyet ilan edilmiştir. General Abdülkerim Kasım liderliğinde meydana gelen ihtilal, adeta 1941 işgalinin intikamıdır. Kral II. Faysal, Kral Naibi Prens Abdullah ve İngiliz yanlısı Nuri Said'in öldürüldükleri bu darbe ile Irak ve İngiltere arasındaki 37 yıllık süreç bitmiştir⁶⁹⁸. İngilizler ve Amerikalılar halkın nefret ettiği Haşimi Hanedanı'na destek verirken, halk sokaklarda darbeyi kutluyordu⁶⁹⁹. General Abdülkerim Kasım'ın cumhurbaşkanı olduğu yeni düzende, Irak, Bağdat Pakti'ndan

⁶⁹⁴ Ali, a.g.e., s. 88-91.

⁶⁹⁵ Ali, a.g.e., s. 41.

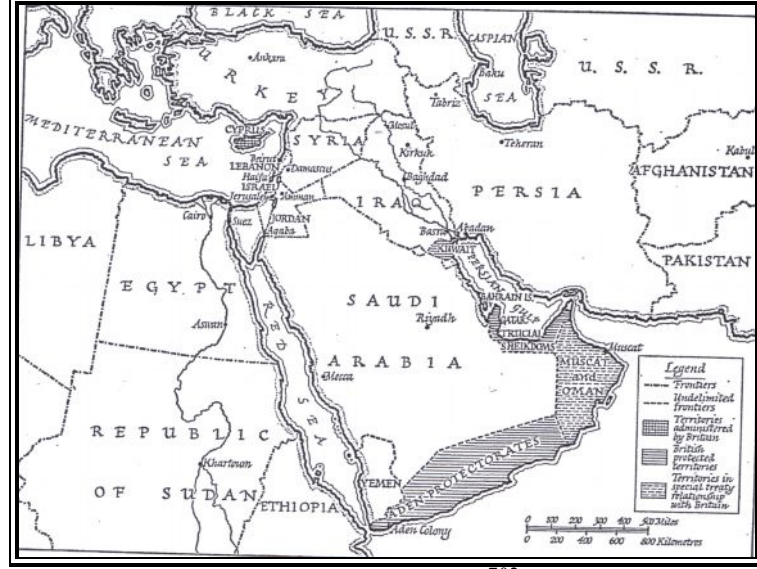
⁶⁹⁶ Ishow, a.g.e., s. 251-253.

⁶⁹⁷ Batatu, a.g.e, s. 5-6.

⁶⁹⁸ Arı, Irak, İran...,s. 390-391.

⁶⁹⁹ Ishow, a.g.e., s. 251-253

çekildiğini ve 1925 Anayasa'sını fesh ettiğini açıklamıştır. Ülke giderek Doğu Bloğuna kaymaktadır⁷⁰⁰. Irak'ta bu dönem özellikle komünizm ve etnik milliyetçiliğin hızla yayıldığı yıllardı. Rusya, 1958 darbesinde, Irak'a teknik, mali ve askeri yardım yapmıştır⁷⁰¹.

1956'da Ortadoğu⁷⁰²

1958 İhtilali'nin mimarı General Kasım'a karşı 8 Şubat 1963'de yapılan darbe ile Abdülselem Arif, Devrim Konseyi başkanı, General Hasan El-Bekr başbakan olmuştur. Arif kardeşler, 18 Kasım 1963'de Baas Partisi'nin zayıflamasını fırsat bilerek karşı bir devrim yapmışlardır. General Kasım kurşuna dizildikten hemen sonra, Kasım'ın yerine 1963'de Nasır yanlısı Abdülselem Arif, onun uçak kazasında ölmesinden sonra da kardeşi Abdülrahman Arif başa gelmiştir. 1963-68 Arif kardeşlerin iktidar yıllarıdır. 17 Temmuz 1968'de Abdurrahman Arif, Baas yönetimi tarafından iktidardan uzaklaştırılırken yerine Baas üyesi General Hasan el-Bekr devlet başkanı ve başbakan olarak getirilmiştir⁷⁰³. Bu şekilde 1979 yılına kadar Ahmet Hasan el-Bekr ve onun ikinci adamı Saddam Hüseyin'in

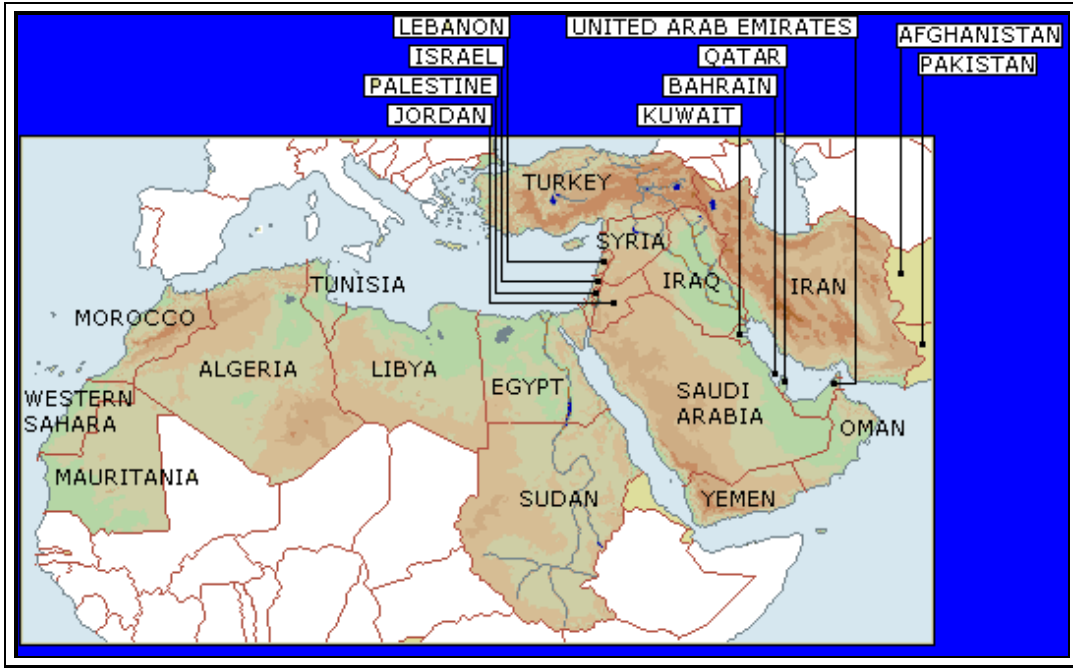
⁷⁰⁰ Arı, Irak, İran..., s. 390.

⁷⁰¹ T.V. Paul, James J. Wirtz, Michel Fortmann, *Balance of Power*, Stanford University Press, Stanford 2004, s. 245.

⁷⁰² Monroe, a.g.e., s.179.

⁷⁰³ Arı, Irak, İran, A.B.D..., s. 392-393.

diktatörlüğü başlamıştır⁷⁰⁴. Hükümete ağırlığını koyan Baas Partisi'nin, Kürtlerin kurduğu Kürdistan Demokrat Partisi ve Irak Komünist Partisi ile olan uzlaşısı çok devam etmeyip, neticede tek partili sıkı bir rejime dönülmesine yok açmıştır. İşte bu noktada, 1979'da El-Bekr, Saddam lehine başbakanlıktan çekilmiştir. Bundan sonra Baas Partisi tek adam ve tek partiye dayanan Irak siyasetini ele geçirmiştir. Baas'ın felsefesi Arap Ulusçuluğu ile Sosyalizmi birleştirmektir. Adeta Saddam Hüseyin hanedanlığının yönetimine geçen Irak, sadece sözde bir demokrasiye sahip olacaktır.

Ortadoğu⁷⁰⁵

1956 Süveyş Krizi sonunda Sterling pound değer kaybetmiş ve İngiltere için artık tek çıkış yolu, Amerika'nın maddi desteğini almak olmuştur. Süveyş Krizi İngiltere'nin Amerikan uydusu olduğunun resmi belgesi olarak görülebilir⁷⁰⁶. Bu olayı takip eden on üç yıl içinde hemen hemen tüm Afrika, Uzakdoğu ve Batı Antiller, Britanya İmparatorluğu'ndan ayrılmışlardır. Bu geçiş dönemi Fransa'nın kolonilerinin ayrılmasına göre çok daha kansız olmuştur. Ortadoğu ülkeleri İngilizlere, Hindistan'a göre çok daha az tolere etmişlerdir. Bunu bir sebebi zihniyet farkı olmakla beraber bir diğer sebebi de Hindistan'da kimin

⁷⁰⁴ Sabet, a.g.e., s. 112.

⁷⁰⁵ <http://mideastweb.org/maps.htm>, (erişim tarihi: 16.06.2008).

⁷⁰⁶ James, a.g.e., s. 318-319.

patron olduğunun gayet açık olmasıdır. İngiltere'nin, Irak'da ve Mısır'da hâkimiyeti elinde tutması ama bunun, sözde bağımsızlıkla birleştirilmesi milliyetçi unsurları tetiklemiştir. Ayrıca İngiltere'nin bu ülkelerdeki askeri hedefi, onları ait olmadıkları bir imparatorluğun savunmasında kullanması, ciddi sorunlar yaratmıştır. Araplar, 40 yıla yakın İngiltere dominasyonunda bazen hayranlıkla karışık bir boyun eğme sergilemişlerdir. Bu durum her iki dünya savaşında da İngilizleri kurtarmıştır. Her halükarda bütün İngiliz politikacılar (Kitchener, Grey, Lloyd George, Balfour, Churchill, Eden ve Bevin) İngiliz emellerini korumaya ve İngiltere için en iyisini yapmaya çalışmışlardır. Ancak öngöremedikleri husus nasyonalizmin gücü ve politikalarının yarınları etkileyecek yansımalarıydı⁷⁰⁷.

Ortadoğu'dan kesintisiz petrol akışına bağlı olan Marshall Planı ve Batı Avrupa'daki dolar eksikliği, bir müddet Ortadoğu ülkelerini güçlü bir konuma getirmiştir. Ancak Araplar bu gücü ne Filistin'deki Arap davası için ne de bir başka amaç için kullanamamışlardır. Araplar sadece Süveyş Krizi'nde petrolün gücünü bir ekonomik yaptırım olarak uygulayabilmişlerdir⁷⁰⁸.

İngiliz İmparatorluğu'nun dünyadaki emperyal pozisyonunu koruması için yeni yöntemler gerekiyordu. Fakat dünya konjüktürü ekonomik krizlerin de etkisiyle beklenildiği gibi gitmemiştir. Milliyetçi akımların yükseldiği İngiliz kolonileri arka arkaya bağımsızlıklarını almışlardır. Ayrıca Ortadoğu'daki kaynakların yabancılar tarafından yönetilmesi ciddi anlamda bölgede rahatsızlık yaratmaya başlamıştır. Körfez'de özellikle Aden Muharebesi'nden ve İngiliz pound'unun devalüasyonundan sonra Amerikalıların tüm itirazlarına rağmen, İngiltere, askerlerini Süveyş'in doğusundan itibaren (Körfez Bölgesi) çekeceğini açıklamıştır. İngiltere, 1971 yılında Ortadoğu bölgesinden tamamen çekilmiş bulunuyordu⁷⁰⁹. Körfez Bölgesi'ndeki uluslararası sistemin yapısı artık İran, Irak ve Suudi Arabistan arasındaki bir güçler dengesi idi. Saddam yönetiminde Irak, Filistin Kurtuluş örgütüne destek vermiş ve 1973 Arap-İsrail Savaşı'na fiilen iştirak etmiştir. Bu dönemde Baas Partisi bünyesinde Sovyetler Birliği ile ilişkiler derinleşmiştir. Saddam, İran'daki

⁷⁰⁷ Monroe, a.g.e., s. 219.

⁷⁰⁸ Monroe, a.g.e.,s. 114.

⁷⁰⁹ Macridis, a.g.e., s. 15.

İslam Devrimi'nin yarattığı kaotik ortamdan yararlanmak istedi ve Batı'nın, Kuveyt'in, Körfez şeyhlerinin ve bazı Arap devletlerin desteğini alarak İran'a saldırdı. Baskıcı Saddam diktatörlüğü İran-Irak savaşında, Washington ve Londra'dan paha biçilmez destekler almıştır⁷¹⁰. 1979'deki İslam Devrimi'nin ardından İran'ı zayıf bularak saldıran Irak, 1980-1988 arasında komşusuyla savaşmıştır⁷¹¹ ve sonuçsuz biten savaştan sonra Irak'ın borçları ve iç siyaseti çok zor duruma düşmüştür. Petrol fiyatlarının düşmesinden sorumlu tutulan Kuveyt'e de bu sebeple savaş açılmıştır⁷¹². İlginç bir şekilde Saddam, 1980-88 İran-Irak Savaşı'nda ve 1990-91 Körfez Savaşı'nda iktidarını korumuştur⁷¹³.

⁷¹⁰ Ali, a.g.e., s. 84.

⁷¹¹ Arı, 2000'li Yıllarda....., s. 6.

⁷¹² Sabet, a.g.e., s. 113.

⁷¹³ Arı, Irak, İran....., s. 395.

5 SON DÖNEMDE IRAK

Bu çalışmanın son bölümünde Körfez Savaşı'na ve 2003 Amerikan işgaline açıklık getirerek İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki Irak Dış Politikası ile Amerika'nın 2000'lerdeki Irak Dış Politikasını mukayese edeceğiz. Sonuç bölümünde de bugünkü Irak'a ve bulgularımızın özetine çalışacağız.

İngiliz yönetimine ve liberal Batı siyasal sitemine karşı bir tepki olarak gelişen Baas hareketinin Irak'daki yükselişi, Sovyetler Birliği'nin Soğuk Savaş sonrasında Ortadoğu'da ideolojik olarak karşı denge arayışlarının da bir uzantısı olmuştur. 1963 Darbesi ile başa gelen Abdülselam Arif'in ve Başbakanlığa getirilen Albay Hasan El-Bekr ile birlikte başlattığı 'devletleştirme' girişimleri, bu tepkinin ekonomik ve siyasal temelini teşkil etmiştir. 1967 Arap-İsrail Savaşı'ndaki ağır Arap yenilgisi Baas Partisi'nin güçlenmesine neden olmuştur. 1968 darbesi de Baas Partisi kontrolünde gerçekleşmiştir. Devrimci Komuta Konseyi'nin kurulması ile ülke içindeki siyasal yönetimin daha geniş tabanlı bir örgütsel yapıya ulaşması amaç edinilmiştir.

5.1 KÖRFEZ'DE SAVAŞ

Eğer ulus-devlet kurmak yabancı tüm danışmanların ve desteğin çekildikten sonra kendi kendini idame ettirebilecek bir devlet kapasitesinin kurulmasıysa, tarihte bunun olduğu çok az sayıda ülke vardır.

Francis Fukuyama, 2004

İran'da Şah'ın aniden devrilişi, Ortadoğu'nun ağırlık merkezini bir anda Irak'a kaydırmıştır. Bu olay 1978-79 Camp David sürecinden sonra Mısır'ın, Arap Dünyası'ndan dışlanmasından bile daha dramatik bir durumdur. Sovyet tehdidine karşı bir müttefik olan Şah'ın gitmesiyle yerine gelen radikal İslamcı Şii yönetiminden çekinen Arap monarşileri, bundan sonra Saddam Hüseyin'i desteklemişlerdir. Saddam öncülüğündeki Arap koalisyonunun başlattığı İran-İrak savaşı sekiz sene sürmüştür. Saddam'ın bu savaştaki amaçları devrim sonrası İran'ın zayıflığından yararlanarak iki ülke arasındaki sınır sorunlarını ortadan kaldırmak, İran'ın devrim ihracını engellemek ve kolay bir zaferle Arap

Dünyası'nda, kendini gerçek bir lider olarak ispatlamak olmuştur. Saddam, kendini bölgenin yeni lideri olduğuna inandırarak, bu savaşın arkasından da, Kuveyt'i Ağustos 1990'da işgal etmiştir⁷¹⁴.

Saddam Hüseyin'in, 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal ederek başlattığı hatalı tutumları Körfez Krizi'nin barışçıl yollarla çözülmesini imkânsızlaştırdı. Saddam, Ortadoğu'daki ve Basra Körfezi'ndeki dengeyi, Irak'ın lehine bozmuştur. Ayrıca Irak, tarihi olarak Kuveyt'i kendi topraklarına ait bir parça (Kuveyt'in Osmanlı döneminde Basra'nın bir kazası olması sebebiyle) olarak düşünmüş ve Kuveyt Devleti'nin bir İngiliz kurgusu olduğunu iddia etmiştir. Kuveyt ile ilgili olan bu problem 1930'lara kadar geri gitmektedir. BM Güvenlik Konseyi'nin 678 sayılı kararıyla A.B.D. tarafından yönetilen bir uluslararası koalisyon 1991'in ilk günlerinde yapılan hava ve kara harekâtlarıyla, Irak'ı Kuveyt'den çıkarmıştır (Çöl Fırtınası Harekâtı)⁷¹⁵. Bu harekâta İngiltere, yeniden Basra Bölgesini işgal ederek, Şii nüfusun yaşadığı bölgeyi kontrol altına almıştır. Körfez Krizi'nde, Irak için asıl felaket Birleşmiş Milletler'in uygulayacağı yaptırımlardır. Savaşta altyapısı yerle bir olan Irak ekonomik krize girecektir. Ancak yaptırımların bedelini Irak'taki rejim değil, Irak halkı ödeyecektir. Değişken uluslararası ajandada, Saddam, Batı tarafından önce destek görürken, artık bir şeytan olarak addedilecektir. Irak bundan sonra egemenlik haklarının ihlal edildiğini iddia edecek ve Birleşmiş Milletler teftişlerine ve isteklerine karşı gelecektir⁷¹⁶.

Körfez Savaşı'nın Irak'ta yarattığı otorite boşluğu sebebiyle PKK terör örgütü Kuzey Irak'taki faaliyetlerini hızla arttırmış, örgüt militanları sık sık Türkiye içlerine sızmaya başlamıştır⁷¹⁷. Bu bağlamda Türkiye'nin sınır komşusu Irak'ın yaşadığı istikrarsızlık ve kargaşa ortamında, PKK terör örgütünün Kuzey Irak'da konuşlanarak terör eylemlerinde bulunması, Ankara'nın ulusal güvenliğine ve bölgede yaşayan Türk halkının can güvenliğine karşı tehdit oluşturduğu bilinen bir gerçektir. Kerkük'te Türkmenlere yapılan saldırılar ve sınırdan sızan teröristler sebebiyle, Türkiye- A.B.D. ilişkileri gerildiyse de

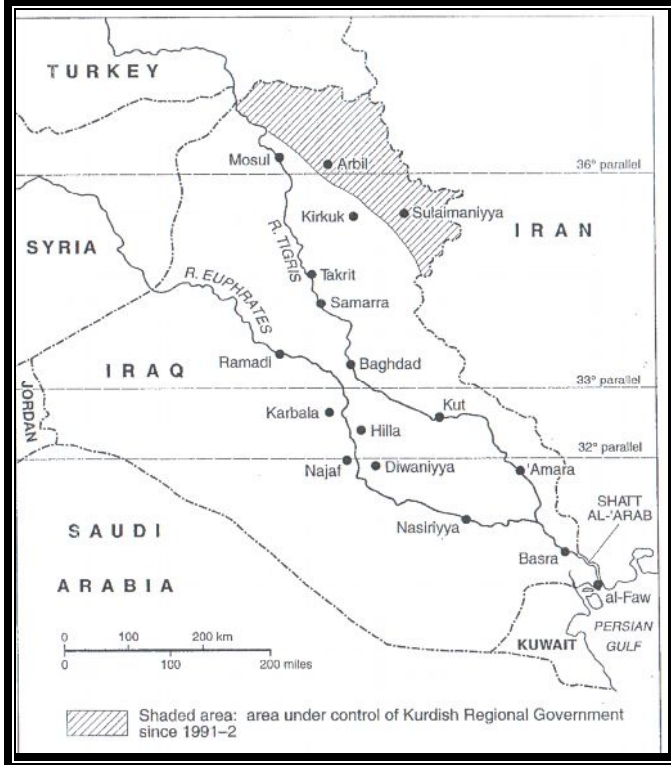
⁷¹⁴ Arı, Geçmişten Günümüze..., s. 523-559.

⁷¹⁵ Arı, 2000'li Yıllarda ..., s. 228.

⁷¹⁶ Sabet, a.g.e., s. 113-115.

⁷¹⁷ Kayar, a.g.e., s. 23.

İncirlik Üssü'nün A.B.D. tarafından lojistik amaçlarla kullanılması ve 107 adet F-16'nın modernizasyonu için 2005'de anlaşmaya varılmıştır.

Irak'ın önemli kentleri, taralı alan 91-92'den beri Kürt Özerk Yönetimi⁷¹⁸

İran-Irak Savaşı'nı takiben Kuveyt'i işgal eden ve 1991 Körfez Savaşı'nı kaybeden Irak, 2003'de, Amerika'nın ve İngiltere'nin işgaline maruz kalmıştır. A.B.D. ve Birleşik Krallık öncülüğündeki koalisyon kuvvetleri, Irak'ı kitle imha silahlarından arındırmak, Saddam Hüseyin'in teröre verdiği desteği kesmek ve Irak halkını özgürleştirmek gerekçeleriyle, Irak'taki Baas Rejimi'ne karşı saldırıya geçmiştir. BM Güvenlik Konseyi'nde Fransa, Almanya, Rusya ve Çin, güç kullanımından kaçınılmasının önemini altını çizmelerine rağmen, 20 Mart 2003'te başlayan hava saldırısı ve onu takip eden kara harekâtı sonunda, 9 Nisan 2003'te başkent Bağdat'a giren koalisyon güçleri Saddam Hüseyin iktidarını devirmiştir. Bu operasyona karşı olan pek çok ülke arasında Türkiye'de vardır⁷¹⁹. 15 Nisan'da Irak, tümüyle koalisyon güçlerinin denetimine geçmiştir. Haziran 2003 yılında

⁷¹⁸ Tripp, A History., s. XVIII.

⁷¹⁹ Arı, Geçmişten Günümüze..., s. 523-559.

Hans Blix, BM için hazırladığı raporda, savaş öncesinde yaptıkları incelemelerde kitle imha silahlarına ilişkin hiçbir ciddi kanıt bulamadıklarını belirtmiştir. CIA tarafından görevlendirilen Irak Araştırma Grubunun Başkanı David Kay'de aynı sonucu ifade etmiştir. Bundan sonra bir süre belli bir direniş gerçekleşmemiştir. Aralık 2003'te Saddam Hüseyin yakalanmıştır, yargılanmıştır ve idam edilmiştir. Bugün dahi, Iraklılar, işgalci A.B.D. güçlerine şiddetli saldırılar (özelikle Felluce) düzenlemektedirler. Bunun yanı sıra Şiiiler ile Sünniler arasında derin bir ayrışma ortaya çıkmıştır. Irak'da adeta iç savaşı andıran ve bugün dahi devam eden şiddetli çatışmalar yaşanmaktadır. 2008 başlarında, işgalin başladığı Mart 2003'ten itibaren 4.000 civarında A.B.D. ve koalisyon askeri ölümler, 655.000 civarında Iraklıların şiddet, çatışma ve direniş olayları sonucu öldüğü tahmin edilmektedir⁷²⁰.

Ekonomik anlamda Irak, petrol ve tarım üzerine bir yapı kurmuştur ki burada petrol tarımın çok daha üstüne çıkmıştır. İngilizlerin, Irak petrollerini Iraq Petroleum Company'deki hisseleri aracılığıyla yönetmesi, Irak'ın verdiği mücadelenin bir başka ayağıdır. 1972'de Iraq Petroleum Company'nin Baas Partisi (Saddam Hüseyin) tarafından millileştirilmesi ve bu durumun emperyalizme karşı bir savaş ve Irak'ın, kaynakları üzerindeki egemenlik haklarını pekiştirmesi, bugünkü yönetime sebebiyet vermiştir. 1970'lerde petrol fiyatlarının yükselmesi, Irak'ın dünya ekonomisini nasıl dikte edebileceğini göstermiştir. 70'lerde yükselen petrol gelirleri, 80'lerde ve 90'larda ne yazık ki aynı seviyede devam etmemiştir. 1990'da başlayan ekonomik yaptırımlar ve bunların sadece az bir kısmının 1996'da kaldırılması, Irak'ın ekonomik durumunu dramatik bir biçimde çökertmiştir⁷²¹.

Mezopotamya bölgesi, 1258'den itibaren, seller ve diğer doğal felaketlerle alt üst olarak ve Moğolların, İranlıların, Osmanlıların ve sonunda Britanyalıların hâkimiyetinde kalmıştır. 1958 İhtilali ile yani takriben 700 sene sonra Iraklılar, ilk defa kendi topraklarının hâkimi olmuşlardır. Bugün Irak, yine bir işgal altındadır. Irak'daki Amerikan varlığı, Iraklılar

⁷²⁰ <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/10/10/AR2006101001442.html>, (erişim tarihi: 16.06.2008).

⁷²¹ Tripp, Charles, 'The Foreign Policy of Iraq', The Foreign Policies of Middle East States, edit: Raymond Hinnebusch, Anoushiravan Ehteshami, Lienne Rienner Publishers, London 2002, s. 169-170.

için 1920’li ve 30’lu yılların bir yansımasıdır. A.B.D. Başkanı Bush’un talihsiz söylemiyle ‘*Haçlı seferleri yeniden başlamıştır*’. Amerika’nın, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra demokrasiyi yeşertmek için askeri müdahalede bulunduğu 32 noktadan bir kaç tanesi 1954, 1966, 1972 Guatemala; 1958 Lübnan; 1960’lar Güney Vietnam; 1967 Kongo Cumhuriyeti; 1978, 1982 Nikaragua; 1983 Grenada; 1989 Panama; 1991 Irak; 1993 Somali; 2001 Afganistan’dır. Buralardan elde edilen sonuç çok da beklenildiği gibi olmamıştır. Zira demokrasi denen olgu dışarıdan zorla empoze edilemez. Demokrasi için insanların olgunlaşması ve demokrasinin, toplumun içinden yeşermesi gerekmektedir. Süngü veya silah zoruyla, hiçbir hükümet veya toplum demokrasiye geçmez, aksine bunun negatif etkileri, geçişi çok çok uzak tarihlere atabilir⁷²².

Saddam Hüseyin’in bir katil ve cani olduğuna pek çokları inanmıştır. Polk’a göre, Saddam, diğer yıkıcı liderler Lenin, Stalin, Hitler veya Mao Tse-tung kadar insan hayatını almamışsa, bunun sebebi, Irak nüfusunun o ülkeler kadar çok olmamasıdır. Saddam’ın yakalanması pek çok yerde bir rahatlama yaratmıştır. Ancak Saddam, Nüremberg’de yargılanan Herman Göring gibi adeta mahkeme salonundakileri yargılar görünümüyle mağdur bir duruş sergilemiştir. Savunmasında mahkemenin illegal olduğunu, kendisinin Irak’ın resmi devlet başkanı olduğunu ve her devlet gibi Irak’ın da kendini savunmaya hakkı olduğunu ifade etmiştir. Iraklılara bir modernlik ve hukuk dersi vermek isteyen mahkeme, bu savunma ile bir nebze tökezlediyse de Saddam, idama mahkûm edilmiştir. Ancak varılan bu nokta, Rusya’da Stalin’e olan nostaljik özlem gibi Iraklılar için de böyle bir etki yaratmış olabilir. Saddam tüm görüntüleri ve fotoğraflarıyla Irak halkının, Amerika’ya meydan okuyuşunun bir sembolü haline gelebilir⁷²³.

A.B.D., işgalin üzerinden üç hafta bile geçmeden Irak’daki durumu açıklığa kavuşturan bir kararı BM’den çıkartmayı başarmıştır. Buna göre Irak Geçici Yönetimi ile beraber çalışacak olan A.B.D. liderliğindeki işgal güçleri Irak’ın, siyasi ve ekonomik anlamda yeniden imarı sürecinde en yetkili otorite olarak kabul edilmiştir.

⁷²² Polk, a.g.e., s. 90, 187.

⁷²³ William Polk, The Results of Saddam Hussein’s Trial and Execution, <http://www.williampolk.com/pdf/2006/Results.pdf>, (erişim tarihi: 31.12.2006).

Ancak bugün, Irak'a girmiş olan Amerika çıkış yolunu hararetle aramaktadır. Özellikle 9 Eylül saldırısından sonra tüm Beyaz Sarayı kuşatan, Saddam rejiminin cebren sona erdirilmesi fikri, başarılı olduysa da bugün, Amerikalıların kafasında da neden Irak'da bulunduğu konusunda bir takım soru işaretleri vardır. Amerika kendi coğrafyasından uzak, kendine bir tehlike oluşturmayan Irak'a niye girmiştir ve kendini bu kanlı savaşın içine nasıl sokmuştur? Amerika'nın Irak'daki hatalarını *'The Assassins' Gate* (Suikastçilerin Kapısı) adlı kitabında toplayan George Packer *'neden Irak'da olduğumuz konusunda kesin bir şey söylemek mümkün değildir'* demektedir. Dünya Ticaret Merkezi'ne yapılan terörist saldırıdan sonra El-Kaide'ye odaklanması gereken A.B.D, zaten çökmekte olan ve Amerika'ya yapılan terör eylemiyle hiçbir bağlantısı bulunmayan Irak'ı işgal etmiştir. Körfez Krizi'nden beri Saddam'ın ensesinde olan karar vericiler, El-Kaide ile Irak arasında bir bağlantı olduğu senaryosuna, terör saldırılarının yarattığı toplum psikolojisinden faydalanarak Amerikan halkını inandırmıştır. Aksi halde bu savaş asla başlatılamazdı. Yeni Muhafazakârlar veya Neo-con'lar (Neoconservative), Amerikan Başkanı George Bush'u El-Kaide'ye yönelik bir operasyonun Irak'da bir rejim değişikliğini kapsadığına ikna etmişlerdir. Jeffrey Record'ın söylemiyle dış politikada eğitimsiz ve Ortadoğu ile yeterince alakalı olmayan George Bush, savaşın 'iyilere karşı kötüler' arasında bir savaş olacağına inandırılmıştır. Hâlbuki bu kararlar, Taliban'la alakasız, 9 Eylül'den sonra tozlu raflardan indirilmiş ve yeniden etiketlenerek sunulmuş bir takım kararlardı. Burada esas olan Saddam'ın devam eden liderliği, Amerika'nın dış politikadaki başarısızlığının sebebi olarak addedilmiştir ve bu sebeple Irak'da rejim değişikliği ve güç kullanımı onaylanmıştır. Şu halde A.B.D. yönetiminin Irak'ı işgali nükleer silahlanmayı engellemek, 1991'de yarım kalan işi bitirmek, dünyaya Amerika'nın militer gücünü tek taraflı olarak kullanabileceğini kanıtlamak, İran, Kuzey Kore gibi sosyalizme meyilli ülkelere gözdağı vermek, Ortadoğu'da bir demokrasi modeli yaratarak diğer Arap ülkelere yol göstermek, Suudi Arabistan'a alternatif olarak kendine bağımlı yeni bir Arap ülkesi yaratmak, İsrail'in düşmanlarından birini elimine etmek ve Pentagon'un 'devrimsel' kuvvet kullanımını haklı göstermek hedeflerini gütmüştür, diyebiliriz⁷²⁴.

⁷²⁴ Jeffrey Record, 'Why the Bush Administration Invaded Iraq?', Strategic Studies Quarterly, Summer 2008,

Yönetilemeyen ülke haline gelen Irak'da, Kürt grupların A.B.D. desteğindeki bağımsızlık arayışı, Türkiye'yi tedirgin etmektedir. Kuzey Irak'da üstlenen PKK terör örgütünün bu ülke topraklarını, Türkiye'ye karşı saldırı üssü olarak kullanması, Türk-Amerikan ilişkilerini de olumsuz yönde etkilemektedir. Her şeyden önemlisi, A.B.D. başkanlık seçimlerinden sonra yeni yönetimin, 2009 yılında Irak politikasında değişiklik yapıp yapmayacağı veya Başkan Bush'un 'Irak'a demokrasi modeli' hipotezinde devam edip etmeyeceği, bölgeye yön verecek önemli bir gelişme olacaktır. Bugün itibariyle bir olasılık olan, Irak'ın bölünmesi ile sonuçlanacak bağımsız Kürt Devleti topraklarında A.B.D.'nin silahlarının bırakılması, Şii ve Sünni grupların birleşerek, Kürtlere iç savaş başlatması kuvvetle muhtemel görülmektedir. Türkiye, İran ve Irak'ın bölgede bir Kürt Devleti'nin kurulmasına tepki olarak bölgeye müdahale etmesi veya A.B.D.'nin, İran ve Irak'a karşı askeri müdahale kartını cebinde taşıması, Irak'ın geleceğindeki belirsizlik ve kaos ortamının üzerindeki sis örtüsünü yoğunlaştırmaktadır.

5.2 IRAK'DA ULUS-DEVLET KURMA KARŞILAŞTIRMASI – 1920 İNGİLTERE'Sİ – 2008 A.B.D.'Sİ

Romalılar girdikleri yeri bir harabeye çevirip, bunun adına barış diyorlar.

Romalı Tarihçi Tacitus

Irak'ın içinde bulunduğu durum tarihinin ve liderlerinin siyasi karar almadaki başarısızlıklarının bir sonucudur. Irak'da, devlet itici güç olmamış, tüm çekişmelerin kilitlendiği bir odak haline gelmiştir. Asya ve Afrika'daki pek çok ülke gibi Irak da Avrupalı güçlerce yaratılmış bir ülkedir. Kimlik, hiyerarşi, statü ve bağımlılık konuları devlet siyasetini her daim etkilemiştir. Irak halen gerçekleştirilmekte olan karmaşık bir projedir⁷²⁵. Karmaşık olmasının sebebi de siyasi bir aktör olarak Irak'ın halen kendi kimliğini bulamamış olmasıdır. Ülkenin yapısı göz önüne alındığında, ortaya çıkan sonuç normal bir durumdur.

s. 64-66.

⁷²⁵ Tripp, The Foreign Policy..., s. 170.

Irak⁷²⁶

Amerika tarafından 2003 yılında başlatılan Operation Iraqi Freedom, bundan neredeyse bir asır önce İngiltere'nin aynı coğrafyada yürüttüğü rejim değişikliği ve bölgesel anlamda bir toprak reorganizasyonunun bir benzeri olarak dikkat çekmektedir. 1921'e kadar varılmayan Irak, Birinci Dünya Savaşı sonrası İngiltere, Fransa ve Rusya'nın yeni stratejik Ortadoğu planlarına uygun bir biçimde yaratılmıştır. Amerika'dan farklı olarak, onlar, sıfırdan başlamak zorundaydılar çünkü Irak diye bir bölge yok, onun yerine Musul, Bağdat ve Basra olarak üç vilayet vardı. Birinci Dünya Savaşı'nda bu üç Osmanlı vilayetini işgal eden İngiltere, bunları birleştirip yeni bir ülke yaratmıştır. Bu üç vilayet tarihte hiç bir zaman politik bir entite olarak ortak bir geçmişe sahip olmamıştır. Dolayısıyla belki de dünyada hiç bir ülkede, kimlik bunalımı problemi, Irak'daki kadar belirgin yaşanmamıştır.

⁷²⁶ <http://www.mideastweb.org/miraq.htm>, (erişim tarihi: 16.06.2008).

Bu yeni ülkede Sünni Araplar (% 20-22) Bağdat ve Kuzeypbatı Irak'da, Kürtler (%18-20) kuzeydoğudaki dağlarda ve Şiiler de (% 55-60) Irak'ın güneyinde yaşamaktadırlar. Kurulduğundan itibaren Irak'ın bir ulus-devlet mi olduğu yoksa daha büyük bir Arap devletinin parçası mı olduğu hep tartışılmıştır. Bu yapı içerisinde meydana gelen her türlü hararetli çekişme ilgili Irak Hükümeti'nin sonu olmuştur. Sünni Araplar diğer gruplara göre daha pan-Arap olsalar da, siyasi gücün sahibi olarak bu mutlak gücü, Arap olsun ya da olmasın, tüm diğer karşıtlarına karşı savunma kararlılığı göstermişlerdir. Buna karşın Kürtler de Irak'ın, hiç bir suretle bir Arap devleti olduğunu kabul etmemiş ve buna karşı silahlı başkaldırı yoluna girmişlerdir. 1970'de Baas Partisi, Irak'ın Kürtler ve Araplardan oluşmuş iki milletli bir devlet olduğunu açıkladıysa da, Kürtlerin takriben son 40 yıllık silahlı mücadelesine bakarsak, bu açıklama, problemi zerre kadar çözmemiştir. Şiiler ise Arap Devleti'ni onaylayanlar ve onaylamayanlar olarak ikiye bölünmüştür. Irak milliyetçiliği asla realize edilememiş ve iktidar sahipleri karşılarındaki çoğunluğa karşı ellerindeki gücü bir silah olarak kullanmışlardır⁷²⁷. Bunun dışında Irak'da iktidar sahipleri (Saddam öncesinde de) daima belli bir çevrenin üyeleri olmuştur. Kan bağı veya aşiret bağlantıları daima belli kesimlerin güvende olmaları için kullanılmıştır.

İran ve Kuveyt'in sırasıyla 1980 ve 1990 yıllarında Irak'ın işgaline maruz kalmaları da, Irak'ın, Batılı devletlerin harita üzerinde çizdikleri yapay sınırları kabul etmeyişinden dolayıdır. Irak, daha fazlasını hak ettiğine inanmış ve komşularından bunu geri almaya çalışmıştır. Ancak Irak'ın istekleri, Kuveyt meselesinde sınır çizgisinin yeniden çizilmesi ile kalmayıp, petrole ve petrol parasına yönelince, Batı'nın şimşeklerini çekmiştir. Amerikalı bir Temsilciler Meclisi üyesinin dediği gibi 'Kuveyt petrol yerine muz üretiyor olsaydı, Saddam'ın uzun eli tolere edilebilirdi'⁷²⁸. Daha önceden pek çok benzer olaya hiç bir büyük devlet karışma gereği hissetmemişti. Demek ki Batı Dünya'sı için Irak'ın ve Kuveyt'in 'çok özel' bir yeri vardır. Amerika için Irak petrolünün hem diğer petrol üreticilerinden ayrılması hem de ele geçirilmesi (dünya piyasasından daha ucuza petrol satın almak için) en önemli hedef olmuştur. Iraklıların petrol tesislerine düzenledikleri

⁷²⁷ Tripp, The Foreign Policy..., s. 169-170.

⁷²⁸ Polk, a.g.e., s. 147.

sabotajlar ise bu politikalara cevaptır⁷²⁹. İngiltere içinse hem Musul konusunda hem ge Irak'ın yönetilmesi konusunda, petrol en önemli sebeplerden birini teşkil etmiştir. Irak'ı özelleştirmek ve Batı yanlısı bir rejim oturtmak, Irak halkının tarihi bilinciyle neredeyse mümkün olmayan bir hedeftir⁷³⁰.

Nisan 1920'de İngiltere mandaterliği kabul ettiğini açıkladığı zaman, Londra'da hâkim olan durum ciddi politik sıkıntılar ve finansal kriz idi. O dönemde, İngiltere, savaş sonrası mali krizden, Osmanlı Borcu'nun Irak'a düşen payından, kötü vergilendirme ve İngiliz görevlilerin maaşları yüzünden zor durumdaydı. 1920 İngiltere'si de, 2003 Amerika'sı da kullanılabilir kaynaklarının son derece hassas bir noktaya geldiği anda, Irak'a müdahalede bulunmuşlardır. Bu kaynakların (insan gücü, askeri güç ve ekonomik güç) kritik durumu, düzenin sağlanamamasındaki en büyük etkenlerden biridir⁷³¹.

Bir devletin gücü ve kapasitesi, o devletin, insanların hayatına getirdiği düzen ve silahlı kuvvetlerin devlet elinde toplanması olarak değerlendirilebilir. Manda sisteminde de, 2003 yılında da Irak'a uygulanmak istenen düzen, halk ve devlet kurumları arasındaki bağlantı ile şekillendi. Fakat bu bağlantının zayıflığı ve hatta yokluğu, başarısızlığın birinci sebebidir. İngiltere Irak'ı örneği göstermektedir ki askeriye, iç politikaya doğru baktığı sürece hiç bir sivil hükümet ayakta kalamaz. Irak ordusu yaklaşık bir düzineden fazla olmak üzere ihtilal yapmıştır. Bu baskıcı tutum da sonunda bir diktatörlüğün oluşmasına sebep olmuştur. Demokratik ülkelerde demokrasinin kalbinde olan ve orduyu kontrol eden güç, hukuk ve medyadır. Bunların ikisi de hiç bir zaman Irak'da düzgün bir işlev sergileyememiştir.

İngiltere'nin 1920 Büyük Irak İhtilali'nde teknolojik üstünlüğünü konuşarak Kraliyet Hava Kuvvetlerini kullanması ve köyleri istediği gibi bombalaması, yapay bir hayranlık yaratmıştır. Aynı şekilde Birleşmiş Milletler'in ve A.B.D'nin Irak'a hızlı girişi ve rejimi değiştirmesi tüm dünyayı şaşırtmıştır. 1920 İngiltere'si veya 2003 Amerika'sı bariz militer ve teknolojik üstünlüğe rağmen, Irak'da sağlam bir düzen oturtamamışlardır. Bu da

⁷²⁹ Polk, a.g.e., s. 203-204.

⁷³⁰ Ali, a.g.e., s. 6.

⁷³¹ Dodge, a.g.e., s. XXIX.

göstermektedir ki teknolojik üstünlük her zaman başarıyı getirmemektedir. 1920 Ramazan'ından sonra patlak veren ve hızla yayılan isyanda 131 bin isyancının 17 bininde İngiliz ordusundaki gibi modern silahlar olduğu anlaşılmıştır. İngilizlerin dolduramadığı güvenlik boşluğunun aynısı 2003'de yaşanmıştır. Saddam'ın devrilmesinden sonraki üç hafta yaşanan yağmalama ve kutlamalar, Amerika'nın başarısız müdahaleleri sebebiyle organize bir biçim almıştır. Hızla dağılan Irak ordusunun üyeleri, kendi bölgelerine döndüklerinde kurşun ve silah fiyatları o kadar düşmüştü ki zaten silah bulundurma oranı yüksek olan Irak'da, hemen hemen herkeste bir silah olmuştur. Bugün de Amerikan ordusuna yöneltilecek şiddet, güvenlik boşluğundaki en büyük problemdir⁷³².

1920'lerde İngiltere'nin, 2003'de Amerika'nın bölgesel politikaları kapsamında takip ettikleri stratejik yaklaşımlar farklı perspektiflere dayansa dahi, temelde her iki aktörün de yaklaşımları, Irak'a dışarıdan müdahale olarak tanımlanabilir. Dışarıdan müdahalede en çok göze çarpan ortak nokta, Sünnilerin ve Şiiilerin dış tehditler söz konusu olduğunda birleşmeleridir ya da en azından birbirlerine paralel hareket etmeleridir. Kürtlerin ise durumu daha farklıdır. Şu anda Kürtlerin farklı asi gruplardan oluşmuş olan ordusu son derece efektiftir. Kürtler, bağımsızlıklarını şiddetle istemektedirler. Onlar için Irak'a bağlı kalma durumu seçeneklerinin en kötüsüdür. Uluslararası örgütlerden ve çevre ülkelerle yaptıkları ticaretten iyi bir gelir elde eden Kürtler için en iyi yollardan bir tanesi, federal bir hükümet kurmaktır⁷³³. Ancak federal hükümetlerin ortaya çıkması ya da daha kötüsü Irak'ın, Balkanlar gibi parçalara bölünmesi etnik ve dini çatışmaların boyutunu kat kat arttırabilir, insanlık namına çok acı tecrübeler yaşanabilir. Ülke sınırlarının tekrar çizileceği bu durumda, eski Osmanlı vilayetleri şeklinde Bağdat, Basra ve Musul olarak üç protektora oluşturulduğu takdirde, petrolü kontrol eden bir Kürt özerklik hareketinin ve bütün bölgenin, etnik temizlik operasyonlarına maruz kalabileceği bir durum oluşabilir.⁷³⁴.

Londra 1920'lerde Irak'ın hazineye yarattığı yükü hafifletmeyi hedefliyorken, Irak'daki İngiliz memurlar ve diplomatlar, Ortadoğu'daki İngiliz çıkarlarını daha ileri seviyelere taşımaya çalışıyorlardı. Bu çakışma İngiliz politikasının tutarsız ve değişken olmasına

⁷³² Dodge, a.g.e., s. XXX.

⁷³³ Polk, a.g.e., s. 192.

⁷³⁴ Ali, a.g.e., s. 7-8.

sebepler vermiştir ve uygulanan politikaları başarısızlığa uğratmıştır⁷³⁵. Bugün aynı problem Amerika'nın Irak politikasında da kendini hissettirmektedir.

İstikrarlı ulus-devlet kurma projelerini, her iki Batılı ülke için zorlaştıran unsurlardan bir tanesi de eğitimli personel ve kaynak kullanımındaki sıkıntılardır. Her iki dönemde de huzuru sağlamak ve güvenli bir ortam yaratmak için bir Irak ordusu kurulmaya çalışılmıştır. Britanyalıların, Asurîleri İngiliz ordusuna ve Hava Kuvvetlerine yardımcı olarak kullandığı gibi Amerikalılar da Kürtleri aynı şekilde kendi silahlı kuvvetlerine yardımcı olarak kullanmışlardır. Bunun sebebi de Iraklılardan oluşan bir Irak ordusunun isyancılara sempati duyabilecek olmasıdır. Bu durumda ordunun da hiç bir yararı olamaz.

1924'de İngilizlerin hazırladığı Anayasa 'kendi kendini yönetmenin ilk adımı olarak lanse edilmiştir. Günlerce ve aylarca hukukçuların en ağıdalı kelimelerle kaleme aldıkları Anayasa'dan sonra İngiltere, Irak'ı yaklaşık bir 34 sene daha yönetmiştir. İngilizler ile Amerikalıların hazırladığı anayasalar birbirlerinin kopyası gibidir.⁷³⁶ Irak Geçici Hükümet Konseyi'nin Mart 2004'de kabul ettiği Geçici Yönetim Yasası gerçekte bir geçici anayasadır ve sonradan kalıcı olmuştur⁷³⁷. Bu anayasalarda belirgin olan tek şey, Irak hükümetinin sadece göz boyamak için kurulduğudur. Britanya Irak'ı hatıraları henüz canlı olan Iraklıların, Amerika'ya cevabı gayet açık olmuştur. Yazılı olan veya olmayan bir anayasa aslında bir şey ifade etmemektedir. Önemli olan halktan, yüzyıllar içerisinde oluşmuş tutum ve davranışları özümsemiş kişilerin idarede yer almasıdır. Güvenlik meselesi de hem Amerika hem İngiltere için büyük bir problem olmuştur. İşgalci güç, güvenlik ile yerel halkın egemenlik isteğini birbirine karşı iki terim olarak görmekte olduğundan, yerel halk, egemenliğine ulaşmak için güvenliği son noktasına kadar yok etmeyi kabul etmektedir. Şehirlerin altyapısı, köprüler, kanallar vs.'nin tamamıyla yok edilmesi artık göze alınmıştır. İşgalci güvenlik için ne kadar sert önlem alırsa, egemenlik

⁷³⁵ Dodge, a.g.e., s. XXX.

⁷³⁶ Polk, a.g.e., s. 192-193.

⁷³⁷ Şimşir, a.g.e., s. 505.

halk için, o derece ağır basmaktadır. Egemenlik ağır bastıkça da, toplum medeniyetten uzaklaşarak, gittikçe daha vahşi ve kanlı bir hayata sürüklenmektedir⁷³⁸.

İran'da demokratik şekilde seçilmiş olan Muhammet Musaddık'ın CIA ve MI-6 tarafından ortak bir çalışma ile devrilmesi (CIA tarafından 'demokrasi' adına yapılan bir ihtilal), değil demokrasinin gelmesini, İslami muhafazakârlar hükümetinin, kurulmasına sebep olmuştur. Iraklılar, İran'ı yakinen gördüler ve biliyorlar ki, A.B.D., Irak'da aynı şeyi yapmıştır. Amerika, varolan Irak hükümetiyle arasında husumetler çıktığında, , iktidara muhalif bir grubu destekleyebilir ve iktidara getirebilir. CIA, iktidara gelmesi için Baas Partisi'ne gizli yardımlarda bulunmuştur çünkü ondan önceki Abdülkerim Kasım hükümetiyle bir türlü anlaşmaya varılamamıştır. Yine A.B.D., bu sefer Saddam yönetiminden de memnun kalmayınca Irak'ı işgal etmiş ve Saddam'ı devirmiştir. Saddam'a destek verilmeden önce Saddam'ın nasıl bir lider olduğu, sayısız işkencelerin ve infazların boyutu, Amerika tarafından gayet iyi biliniyordu. Reagan ve ilk Bush yönetimi başlarda Saddam'dan gayet memnundular. William Polk'a göre ne zaman ki Amerika, Baas Partisi rejimini sonlandırmaya karar verdi, o zaman, kuzeydeki Kürt asileri bir *coup d'tat* için kullanmıştır. Yine İngiltere ve Amerika örneğine bakacak olursak, bu tür işgaller ne kadar uzarsa, toplum, şiddeti o kadar kanıksayacaktır. Savaş ne kadar uzun sürerse, yöre insanı, o kadar yorulacaktır. Üzücü olan, toplumun barış ve refah içinde olma ümidini tamamen kaybetmesi ve hatta bundan vazgeçmesidir. Irak halkının haricinde neredeyse herkes, Irak üzerinde söz sahibi olmuştur. Birinci Körfez Savaşı'nın arkasından kendi gücüyle toparlanan Irak halkı, bunu tekrar yapabilir. Irak halkı yaklaşık 650.000 insanını kaybetmiştir. Bu sosyal bir travmadır ve yukarıda anlatılan sebeplerden dolayı bu sosyal çöküntünün hızla giderilmesi şarttır. Uluslararası organizasyonlar ve Dünya Bankası önderliğinde, Irak tekrar yapılandırılabilir. Binlerce yıldır üzerinde yaşadıkları toprakların, artık Iraklılara bırakılmasının zamanı gelmiştir. 2003 Irak Savaşı artık gerilla taktikleriyle savaşılan bir milli mücadele halini almıştır ve tüm teknolojik üstünlüğüne rağmen, Amerika savaşı kazandığını iddia edemez. Bu tarz savaşların işgalci tarafından kazanılma şansı da çok düşüktür. Fransızlar Cezayir'de kaybetmişlerdir, 40 yıllık mücadeleden sonra

⁷³⁸ Polk, a.g.e., s. 192-193.

İsrail, Filistin’de ne barışı sağlamıştır ne de güvenliği. Hem Çarlık Rusya’sı hem de komünist Rusya, Çeçenlerle 1731’den beri savaşmaktadır. Putin halen aynı politikayı sürdürmektedir. Amerikalı Tümgeneral John Batiste’nin söylediği ve Vietnam’da Amerika’nın öğrendiği gibi bu tür savaşlar ‘militer’ olarak kazanılamazlar.⁷³⁹

O zaman akla ‘savaş, politik olarak kazanılabilir mi?’ gibi bir soru geliyor. Washington, bu soruyu çok geç sormakla beraber (işgalden sonra), tıpkı 1920 Britanya’sı gibi politik savaşı kazanmak için yanlış bir yol sergilemiştir. Amerika’nın bulduğu başbakan Ahmet Çelebi, çocukken Irak’dan ayrılmış, adı bir takım banka yolsuzluklarına karışmış bir isimdi. 1920’lerde Faysal, ortaya Kral aday olarak çıktığı zaman, o da Iraklılara çok yakın bir isim değil idi. Ahmet Çelebi’nin başa gelişi, Iraklılar için ‘Britanya Irakı’nın bir başka versiyonunun yaşanmasıdır⁷⁴⁰. Hem İngiltere hem de Amerika’nın düştüğü yanlış tüm politikaların ‘dışarıdan Iraklı’ya’ ve ‘yukarıdan aşağıya’ uygulanmasıdır.

Bunların haricinde her iki Batılı devletin de Hava Kuvvetlerine ağırlık vermesi dikkate değer bir durumdur. İngiltere, Kahire Konferansından sonra ‘yorgun asker’ sendromu ve kara kuvvetlerinin maliyeti yüzünden az bir kara kuvvetlerini Irak’da bırakıp, bunları güçlü Kraliyet Hava Kuvvetleriyle desteklemiştir. Bugün Amerika’nın, Irak’da asker azaltma veya çıkış senaryoları içerisinde yer alan birlik sayısını kademeli olarak azaltma fikri sadece Kara Kuvvetlerini kapsamaktadır. Demek ki işgalci belli bir süreden sonra karada eski kuvvetini bulamamaktadır ve bunu, daha efektif olan Hava Kuvvetleriyle desteklemek durumunda kalmaktadır. Askerin uzun vadede çöken morali ve yorgunluğu ordunun verimliliğini olumsuz etkilerken, asker ailelerinin ve iç politikada stabilitenin bozulmasına sebep olmaktadır. Şu durumda Amerikan askerleri evlerine dönerken, Amerikan Hava Kuvvetleri, koalisyonun az sayıdaki birliklerini korumak ve desteklemek için geride bırakılacaktır⁷⁴¹. Bu benzerlik İngiltere ve Amerika’nın ulaşmak istediği hedeflerin ve kullandıkları metotların birebir örtüşmesinden dolayı meydana gelmiştir.

⁷³⁹ Polk, a.g.e., s. 177.

⁷⁴⁰ Polk, a.g.e., s. 178.

⁷⁴¹ Clint Hinote, ‘The Drawdown Asymmetry, Why Ground Forces Will Depart Iraq but Air Forces Will Stay’, Strategic Studies Quarterly, Summer 2008, s. 34.

1958'den itibaren Irak'ın Sovyetler Birliği'ne olan sıcak tutumu, tüm Batı bloğunu endişeye sevk etmiştir⁷⁴². Petrol ekonomisiyle 1970'lerde rahatlayan Irak, 1989'da Kuveyt'i işgaliyle şimşekleri üzerine çekmiştir. Haklı veya haksız gerekçeler bir yana, Saddam Hüseyin'in başkaldırısı Amerika Birleşik Devletleri için bir tehlikeydi. Birleşmiş Milletler'in Müdahalesi ve ardından A.B.D.'nin Irak'ın nükleer silah bulundurduğu⁷⁴³ ve El-Kaide'ye destek verdiği gerekçesiyle (ki William Polk'a göre ikisinin de geçerli olmadığı artık biliniyor) 2003'deki tek taraflı müdahalesi, Irak iç politikasının sabotajlanması olmuştur⁷⁴⁴. 1914-32 arasında nasıl İngiltere kendi çıkarlarını korumak için Irak'ı yarattıysa, aynen bugün de Amerika kendi açısından uluslararası sistemi sekteye uğratamayacak bir Irak'ı yaratmaya çalışmaktadır. Amerika'nın, kendine bağlı yeni bir yönetici sınıfı yaratmaya çalışması İngilizlerin 1920'li yıllarda izledikleri stratejilerin bir tekrarıdır. Görüntüde farklı olsa da İngilizlerin I. Faysal'ı Kral yapmaları, bugün Amerika'nın yeni bir devlet başkanı tayin etmesiyle aynıdır. İngilizler, Faysal'ın gücünü dengelemek için aşiret şeyhlerini toplumun diğer kesimlerinden ayrı tutarken, Amerika da Irak'ı federal bir devlete dönüştürmeye çalışmıştır⁷⁴⁵.

İngilizlerle Amerikalılar arasındaki bu benzerlik aslında kimseyi şaşırtmamalıdır çünkü neticede Amerika Birleşik Devletleri'ni İngilizler kurdu. Amerika'nın yöneticileri 13 Koloni devrinden itibaren İngiliz Emperyal Siyasi düşüncesi içinde yetişmiş İngiliz tabiiyetli kişilerdir. İngiltere'deki imparatorluk hükümetiyle koloni hükümetlerin arasındaki ilişkinin çok benzeri ve hatta neredeyse aynısı Amerikan Federal hükümetiyle, eyalet hükümetleri arasında görülmektedir. Amerikalıların, şu halde, gerek siyasal gerek organizasyonel anlamda, önceki İngiliz tecrübelerinden faydalandığını söylemek imkânsızdır⁷⁴⁶.

⁷⁴² Kayar, a.g.e., s. 22.

⁷⁴³ Benzer yorum ve Irak'da kitle imha silahlarının bulunmadığına dair Şubat 2003 Raporu raporu için bkz. Arı, Geçmişten Günümüze..., s. 593.

⁷⁴⁴ Polk, a.g.e., s. 177.

⁷⁴⁵ Wright, a.g.e., s. 743.

⁷⁴⁶ Robert Livingston Schuyler, '*British Imperial Theory and American Territorial Policy*', Proceedings of the American Philosophical Society, Vol. 97, No.4, (Sep. 28, 1953), s. 317-331.

Şu halde Amerikan politikasının Irak ile ilgili olarak, İngiltere örneğinden bir ders alıp acilen, çok yakın zamanda ve kararlı bir şekilde, Irak'dan çıkması gerekmektedir. William Polk'a göre hürriyet ve demokrasi kelimeleriyle mana bulmuş Amerikan tarihi, İngiltere'den kopuş günlerini hatırlamalı ve dünyada son derece zarar görmüş olan repütasyonunu kurtarmak için Irak'dan çekilmelidir⁷⁴⁷.

Bu görüşe karşı bugün, Amerika'da, Irak'dan hızla çekilme stratejisine karşın yavaş yavaş çekilme stratejisi savunulmaktadır. Bunun başlıca sebebi de şu anda, Irak kuvvetlerinin henüz güvenlik boşluğunu doldurabilecek kapasitede olmamasıdır. Ayrıca Irak'dan hızla çekilme seçeneği, Irak'daki fazlaca ekipmanın ve görevlilerin aynı anda yüklenmesi ve götürülmesi fiziki olarak da mümkün olmadığından, uygulanabilecek bir seçenek değildir. Gitmek mi kalmak mı sorusunun cevabı ise muhtemelen kalmak olacaktır. Amerika kendi varlığının Irak'ın bir kaos ortamına sürüklenmemesi için, varolması gerektiğini savunmaktadır. Başarısız bir Irak hükümeti, El-Kaide gibi uluslararası terörist organizasyonlar için mükemmel bir ortam oluşturabilir. El-Kaide kalabalık bir Müslüman halk içinde kolayca saklanabilir. Bu sebeple koalisyon güçlerinin Irak'da kalmaya devam etmesi öngörülmektedir. Ayrıca kaos ortamındaki bir Irak, İran'ın bölgede güçlenmesine de sebep olabilir. Önemli petrol yataklarına sahip Irak'da, böyle bir etkinin oluşumuna izin verilemez. Amerika'nın Irak'dan çekilmemek için önemli ekonomik sebepleri de vardır. Dünyadaki petrol arzının son derece kısıtlı olması Irak'daki üretimi son derece önemli kılmaktadır. Irak petrol üretimindeki en ufak bir değişiklik, Amerikan ekonomisine ciddi problemler yaratacaktır. Irak'ın petrol altyapısı koalisyon güçlerince korunsun da boru hatlarına, istasyonlara ciddi saldırılar halen görülmektedir. Bundan başka Irak devletinin de petrol gelirlerine olan bağımlılığı, petrol altyapısının koalisyon güçlerince korunmasını gerektirmektedir. Bugün Irak halkı, ekonomik olarak Saddam rejiminde olduğundan çok daha kötü durumdadır. Amerikalı yetkililer, Amerika'nın Irak halkına karşı sorumlu olduğunu ve durumları düzelene kadar Irak'da kalmak için etik bir görevlerinin olduğunu da iddia etmektedirler⁷⁴⁸.

⁷⁴⁷ Polk, a.g.e., s. 206-207.

⁷⁴⁸ Hinote, a.g.e., s. 35.

Bundan başka bugün, İnan ve Suriye Sovyet yapımı; Türkiye, Ürdün, Suudi Arabistan, Kuveyt ve İsrail Amerikan yapımı modern savaş uçakları kullanmaktadırlar. Yabancı bir güç olmasına rağmen dikkat edilmelidir ki Amerikan Hava Kuvvetleri şu an Irak Hava Sahasını emniyette tutan bir güçtür. Amerika olmadan, Irak'ın bulunduğu bölgeden, Irak hava sahasına bir tehdit oluşması mümkündür. Koalisyonun varlığına rağmen Türkiye kendi güvenlik gerekçeleriyle Irak hava sahasına da girmiştir. Irak Hükümeti hava sahası güvende olmadıkça rahat bir nefes alamaz ve Amerika, bu durumda, diğer devletlerin tehditlerine karşı ciddi bir caydırıcı unsurdur⁷⁴⁹.

El-Kaide'ye destek konusu pek çok sefer Beyaz Saray tarafından öne sürülmüştür. Saddam'ın nüklüer silah edinmesini ve bunları Bin Ladin ile paylaşması ihtimali Irak Savaşı'nın gerekliliği meşru kılmıştır. Ancak Operation Iraqi Freedom 2003'de başladığında Irak'ın, El-Kaide ile bir bağlantısı veya işbirliği yoktur. Dolayısıyla bu argüman, Irak savaşı, için geçerli kabul edilemez. 9 Eylül saldırılarıyla şoke olan Amerikan halkı ise bu senaryoya inandırılmıştır. Ayrıca Saddam'ın nüklüer silahlarını kontrolü dışındaki bir örgütle paylaşmak isteyeceği düşüncesi de son derece yanlıştır. Saddam'ın bundan ne gibi bir çıkarı olabileceği hiç tetkik edilmemiş ama sıkça telaffuz edilmiştir⁷⁵⁰.

Aşağıdaki iki harita karşılaştırıldığında son günlerde sözü edilen Büyük Ortadoğu Projesi, 1920 Sevres Antlaşması'nın bir yansıması olarak algılanabilir. Irak ve Türkiye'nin haricinde başka Ortadoğu ülkelerinin de sınırlarını tehdit eden bu proje, Batı dünyasının Ortadoğu'daki emellerin yüzyıllardır değişmediğinin adeta bir ispatıdır. Bu politikalar Türkiye'nin ve daha birçok ülkenin sınır ve toprak bütünlüğünü tehlikeye sokmaktadır. Türkiye, bu politikalara Atatürk'ün dış politikası olan bölge merkezli yeni bir yaklaşım sergileyerek ve komşularıyla beraber hareket ederek ulusal birlik ve bütünlüğünü koruyabilir⁷⁵¹. Irak'daki Kürt Yönetimi şu anda kendi ordusu, yönetimi ile Irak Devleti'nden bağımsız olarak kendi vergisini toplamaktadır. Kürtlere göre, Bağdat

⁷⁴⁹ Hinote, a.g.e., s. 42.

⁷⁵⁰ Record, a.g.e., s 67-68.

⁷⁵¹ Anıl Çeçen,

http://www.kemalistyaklasim.com/index.php?option=com_content&task=view&id=37&Itemid=28, (erişim tarihi: 15.6.2008)

yabancı bir ülkenin başkentidir ve sokaklarda Arapça konuşulmaktadır⁷⁵². Fakat Türkiye, bu özerk oluşumun Lozan ile çizilmiş sınırlarından içeri taşınmasına milli güvenlik ve bütünlük sebebiyle izin veremez. Dolayısıyla Büyük Ortadoğu Projesi'nin varlığı dahi yeni olmamakla beraber Türkiye için, her daim mevcut tehditleri ortaya koymaktadır. Batının sömürgeci zihniyeti, haritaları bir parça kek keser gibi şekillendirmek istemektedirler. Bu yapay oluşumlar, yapay sınırlar ise bölgenin yüzyıllar içerisinde oturmuş dengelerini alt üst etmektedirler.

Büyük Ortadoğu Projesi⁷⁵³

⁷⁵² Jeffrey Goldberg, 'After Iraq', January/February 2008 Atlantic Monthly, http://www.theatlantic.com/doc/by/jeffrey_goldberg (erişim tarihi: . 15.6.2008).

⁷⁵³ <http://www.netpano.com/haber/821/%C4%B0%C5%9Fte/hayallerindeki/Ortado%C4%9Fu/haritas%C4%B1>, (erişim tarihi: 15.6.2008).

1920 Türkiye'si, Sevres Antlaşması⁷⁵⁴

⁷⁵⁴ <http://net.lib.byu.edu/~rdh7/wwi/versa/turk1920.gif>, (erişim tarihi: 15.6.2008).

5.3 SONUÇ VE GELECEĞE YÖNELİK PROJEKSİYONLAR

*İmparatorlukların tarihi, insanlık sefaletinin tarihidir*⁷⁵⁵.

Edward Gibbon (1761), Edebiyat

İncelemeleri üzerine Kompozisyon (Essay on the Study of Literature)

XIX. yy.'ın sonunda ve XX. yy'ın başında sömürge imparatorlukları büyüklüğün ve yüceliğın simgesi olarak kabul edilmiştir. Haritalarda kimin daha çok Afrika ve Asya toprakları varsa, onun milli gururu okşanıyır ve uluslararası arenada prestiji artıyordu. Sömürgeler milli karakteri zenginleştiren ve zaferleri görkemli kılan yerlerdi. Zaten yerli halklar 'medenileştirilmeli' ve bunun karşılığında anavatan, sömürgecinin yerüstü ve yeraltı kaynaklarıyla, ham maddesiyle zenginleşmeliydi.

Ortadoğu toprakları her daim güçlü devletler tarafından baskı görmüş bir coğrafyadır. Yukarıda bahsettiğimiz milli gururun okşanması için fevkalade bir coğrafya olan Mezopotamya, kültürel açıdan, kutsal ve verimli toprakları açısından, petrolü ve suyuyla tüm dünyanın gelecek yüzyıllarda ihtiyaç duyacağı pek çok hayati unsuru bir arada tutan bir alandır. Emperyal güçlerin işini daha da kolaylaştıran unsur ise bütünleşemeyen yerel güçlerdir. Bu ayrışık yapı, coğrafyanın çok kolay manipüle edilmesini sağlamıştır ve sağlayacaktır. Genel anlamda bir birliktelik sağlayamayan ve sınırları, Batılılarca çizilen 437.065 km karelik coğrafyada, Irak'daki çeşitli dinsel ve etnik grupların olması, Irak iç politikasının en büyük dezavantajıdır, *vice versa* Batılıların avantajıdır.

⁷⁵⁵ http://www.opendemocracy.net/article/globalisation/visions_reflections/british_empire (erişim tarihi: 20.02.2008).

Ortadoğu (Arap Birliği ve İran, İsrail, Türkiye)⁷⁵⁶

Irak'ın da içinde bulunduğu Ortadoğu topraklarını bu kadar değerli ve vazgeçilmez kılan petrolün yanı sıra Ortadoğu'nun manevi olarak da önemi büyüktür. Ortadoğu üç büyük tek tanrılı dinin doğuş noktası olması dolayısıyla tarih boyunca petrolün bulunmasından önceki yüzyıllarda Doğu-Batı çekişmesine sebep olmuştur. Batılı devletler Ortadoğu'ya yaptıkları müdahalelerin adil ve gerekli olduğundan şüphe duyulmaması için emperyal dönemde de, bugün de, Araplar ve diğer Ortadoğu halkları için çeşitli negatif basmakalıp ifadeler uydurmuş; onları, yönetilmeleri gereken bedeviler olarak dünyaya lanse etmişlerdir.

Fırat ve Dicle Nehirleri'nin Hindistan rotasındaki önemi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun adeta açık pazar haline gelen toprakları, İngiltere'yi, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünden yana olmaya sevketmiştir. Ancak daha sonra Hindistan'a olabilecek tehditleri Osmanlı'nın durduramayacağı anlaşılınca, İngiltere, Osmanlı'yı desteklemekten vazgeçmiş, çıkarlarına en uygun şekilde bölüşülmesi için uygulamalara geçmiştir. Irak, Britanya

⁷⁵⁶ Hinnebusch/Ehteshami, a.g.e. s. IX.

İmparatorluğu'nun güvenliği, İngiltere-Hindistan ticaret yolunun korunması ve İngiltere-Hindistan haberleşmesinin sekteye uğramaması için 1800'lerin ortalarından itibaren Londra için çok önemli bir nokta olmuştur. Bunlara ilaveten teknolojik gelişmelerle Irak'ın stratejik önemi daha da artmıştır. Irak, bütün imparatorluk hava rotasını kesintisiz bir hale getirmiş ve Birinci Dünya Savaşı'nın ispatladığı üzere petrol, gelecekteki refahın anahtarı olmuştur.

Britanya için Irak'ın haklı veya haksız herhangi bir sebeple işgal edilmesi muhakkak şart idi. Birinci Dünya Savaşı bunun için kaçırılmaz bir fırsat idi. Irak'ı işgal için bahane arayan İngiltere için *causus belli*, Osmanlı'nın Almanya ve Avusturya ile birleşmesi idi. Savaş sonrası yeni bir terim olan 'self determination' (kendi kendini yönetme) doktrinini emperyal devletler, kendi lehlerine çevirmek ve sömürgelerini çoğaltmak için manipüle etmiş ve Milletler Cemiyeti çatısı altında manda sistemini ortaya çıkartmışlardır. Manda sistemi emperyal sömürünün sadece sözlü olarak farklı bir ifadesi idi.

İslam Dünyası'nın önde gelen Arap Ailesi Haşimiler, hem savaşta hem de savaş sonrası ortamda uygun liderlik özelliklerine sahip yegâne aile idi. İbn Suud daha güçlü olsa da Vahhabilik'in, çoğunluğu Şii olan Irak ile veya çoğunluğu Sünni olan Ürdün ile uyumlu görülmemiştir. Diğer aileler ise yeterince prestij sahibi değildirler. Faysal veya Abdullah, Kral oldukları ülkelerin yerlisi olmasalar da İngiliz çıkarlarını en iyi koruyabilecek yöneticilerdir. Haşimi-İngiliz işbirliği, İngiltere'nin yöredeki ekonomik ve stratejik çıkarlarını korurken bir Arap Hükümeti'nin oluşturulmasıyla da milliyetçi kesimin beklentileri bir nebze de olsa karşılamıştır.

İngiltere, Milletler Cemiyeti'nden aldığı meşruiyet ve Kraliyet Hava Kuvvetleri'yle desteklenen yönetimle, ülke petrolünün garantiye alınmasını sağlamış, bunun için kendisine muhtaç bir yönetim kadrosu oluşturmuştur. 1930 yılında çıkarlarını ikili antlaşmalarla sağlama alan İngiltere, Milletler Cemiyeti'ne mandanın bitebileceğini bildirmiş ve Irak, 1932 itibariyle kâğıt üzerinde bağımsız bir devlet olmuştur. Toby Dodge'un yazdığı gibi 'eğer Irak bir porselen tabak olsaydı, arkasını çevirip baktığınızda 'Made in Whitehall 1920' (Whitehall'da Yapılmıştır, 1920) yazısını görebilirdiniz.

Irak'ın tarih boyunca demokrasiye geçmek gibi bir şansı olamamıştır. Avrupa'nın çok kan dökerek ve emek vererek ulaştığı demokrasiye, Irak'ın hiç bir zaman ulaşma şansı

olmamıştır. Irak, kendi insanlarıyla dışarıdan müdahale olmaksızın neredeyse yaşamamıştır. 1550 yıllarından itibaren Osmanlı egemenliğine geçen Irak toprakları 1918 yılından itibaren Britanya'nın himayesine girmiş ve 1932 resmen bağımsızlığını kazanmıştır. Burjuvazi dediğimiz orta sınıfın oluşmadığı bu coğrafyadaki politikaların sonuçlarından bir tanesi de, bugünkü Irak olmuştur. Bu bağımsızlık sözde olup, Irak 1958 İhtilali'ne kadar Britanya'nın güdümünde kalmıştır. Demokratikleşme ilerleyemediği gibi bir dizi *coup d'etat*'lar sonucunda 1958 İhtilali ile İngiliz yanlısı Kral devrilmiş ve İngiltere ile bütün bağlar koparılmıştı. Bugün kanayan bir insanlık yarası olarak komşumuz Irak'da yaşananların birçoğu önce İngiltere, bugün de Amerika Birleşik Devletleri'nin tam olarak bilemediği ve tanımadığı bir coğrafyayı kendi arzu ve çıkarları doğrultusunda yapılandırmaya çalışmalarının bir sonucudur.

Irak'ın üzerinde bulunduğu bölgenin tarihi, coğrafi, ekonomik ve stratejik önemi aşikârdır. Irak'da Sünni, Şii ve Kürt nüfusun bulunması iç politikayı son derece volatil bir hale getirmiştir. Irak'ın doğu sınırı Perslilerle Arap insanları arasındaki derin farkların su yüzüne çıktığı bir güzergâhtır. Dünyadaki petrol talebiyle beraber Irak'ın artan önemi de aşikârdır. Ancak, Irak, aşırı dinci teröristler tarafından Batı dünyasına verilen savaşın en kritik cephesi olarak algılanmaktadır⁷⁵⁷. Dolayısıyla son derece hassas dengeler üzerinde duran Irak'ın güvenliği Hıristiyan Batı ile İslam Âlemi'nin çatışma yeri olmaktan çıkmalı, Irak halkı düşünülerek yönetim Irak halkına bırakılmalıdır. Fakat Irak halkını kimlerin oluşturduğu da artık ayrı bir sorun haline gelmiştir.

Irak'ın binlerce yıldır birbirinden bağımsız olan etnik grupların yapay bir şekilde bağlanması, bugünkü sonucu doğurduğuna göre, bir Federasyon veya üç ayrı devletin (Kürdistan, Şii Irak, Sünni Irak) doğması, ilk bakışta mantıklı bir çözüm olarak düşünülebilir. Ama İngilizlerin ellerinden çıkan ve ikiye ayrılan hiç bir devlet barış ortamı içinde değildir. Sınır anlaşmazlıkları, kaynakların bölüşümü ve hele de aşiret kanunlarının var olduğu bölgelerden bahsediyorsak, bölünme iyi bir seçenek olmayabilir. Böyle bir durumda Türkmen toplumu, ezilip yok olmaya mahkûm kalabilir⁷⁵⁸. Afganistan-Hindistan

⁷⁵⁷ Hinote, a.g.e., s. 42.

⁷⁵⁸ Şimşir, a.g.e., s. 537.

(sonradan Afganistan–Pakistan), Hindistan-Pakistan, Kuzey İrlanda–İrlanda, İsrail-Filistin bu bölünmelerden sonuç alamamış, İngiliz emperyalist politikalarının yarattığı problemlerden bir kaçıdır.

Tarih tekerrürden ibarettir sözü her daim geçerli olmasa da tarih kesinlikle iyi bir ‘danışman’ rolü oynayabilir. Şu halde Britanya Irak’ı, bugünkü Amerikan Irak’ı için bir ders olmalıdır. Ancak şunu da unutmamalı ki geçmişte olduğu gibi gelecekte de hegemon bir güç, her ne pahasına olursa olsun, kendi refahı ve güvenliği için her şeyi yapacaktır. Önemli olan milletlerin ‘Ya İstiklal Ya Ölüm’ diyecek cesaretlerinin ve beraberliklerinin olmasıdır. Avrupa’ya ve emperyalizme başarıyla meydan okuyan Mustafa Kemal’in yolu tüm mazlum devletler için bir yol olmuştur ve olacaktır.

6 EKLER

6.1 İNGİLİZ BAŞBAKANLARI⁷⁵⁹

XIX. yy Başbakanları

William Pitt 'The Younger' 1783-1801 and 1804-6 Tory⁷⁶⁰

Henry Addington 1801-4 Tory

William Wyndam Grenville, Lord Grenville 1806-7 Whig⁷⁶¹

Spencer Perceval 1809-12 Tory

Robert Banks Jenkinson, Earl of Liverpool 1812-27 Tory

George Canning 1827 Tory

Frederick Robinson, Viscount Goderich 1827-8 Tory

Arthur Wellesley, Duke of Wellington 1828-30 Tory

Earl Grey 1830-34 Whig

William Lamb, Viscount Melbourne 1834 and 1835-41 Whig

Sir Robert Peel 1834-5 and 1841-6 Tory

Earl Russell 1846-51 1865-6 Liberal

The Earl of Derby 1852, 1858-9 and 1866-8, Conservative⁷⁶²

Earl of Aberdeen 1852-5 Tory

Viscount Palmerston 1855-8 and 1859-65 Liberal

Benjamin Disraeli 1868 and 1874-80 Conservative

William Ewart Gladstone 1868-74, 1880-85, 1886 and 1892-94 Liberal

Robert Gascoyne-Cecil, Marquess of Salisbury 1885-6, 1886-92 and 1895-1902
Conservative

⁷⁵⁹ <http://www.number-10.gov.uk/output/Page123.asp>.

⁷⁶⁰ Tory: Muhafazakar Parti.

⁷⁶¹ Whig: Liberal Parti.

⁷⁶² Conservative: Muhafazakar Parti (1827'den sonra eski Tory'lerin kurduğu siyasi parti).

The Earl of Rosebery 1894-5 Liberal

XX. yy Başbakanları

Arthur James Balfour 1902-5 Conservative

Henry Campbell-Bannerman 1905-8 Liberal

Herbert Henry Asquith 1908-16 Liberal

David Lloyd George 1916-22 Liberal

Andrew Bonar Law 1922-3 Conservative

Stanley Baldwin 1923, 1924-9, 1935-7 Conservative

James Ramsay MacDonald 1924 and 1929-35 Labour⁷⁶³

Arthur Neville Chamberlain 1937-40 Conservative

Sir Winston Leonard Spencer Churchill 1940-5 and 1951-5 Conservative

Clement Richard Attlee 1945-51 Labour

Anthony Eden 1955-7 Conservative

Harold Macmillan 1957-63 Conservative

Sir Alec Douglas-Home 1963-4 Conservative

Harold Wilson 1964-70 and 1974-6 Labour

Edward Heath 1970-4 Conservative

James Callaghan 1976-9 Labour

Margaret Thatcher 1979-90 Conservative

John Major 1990-97 Conservative

Tony Blair 1997-2007 Labour

Gordon Brown-2007- Labour

⁷⁶³ Labour: İşçi Partisi.

6.2 İRAK'DAKİ YÖNETİCİLER⁷⁶⁴

Mezopotamyadaki İngiliz Kuvvet Komutanları

1914 - Nisan 1915	Sir Arthur Arnold Barret	(d. 1857 - ö. 1926)
Nisan 1915 - 18 Nisan 1916	Sir John Eccles Nixon	(d. 1857 - ö. 1921)
18 Nisan 1916 - Temmuz 1916	Sir Percy Henry Noel Lake	(d. 1855 - ö. 1940)
1916 - 11 Mart 1917	Sir Frederic Stanley Maude	(d. 1864 - ö. 1917)

Bağdat'ın Askeri Yöneticileri

11 Mart 1917 - 18 Kasım 1917	Sir Frederic Stanley Maude	(s.a.)
18 Kasım 1917 - 1918	Sir William Raine Marshall	(d. 1865 - ö. 1939)
1918 - 10 Ocak 1919	Sir Alexander Stanhope Cobbe	(d. 1870 - ö. 1931)

İdareci

10 Ocak 1919 - 1 Ekim 1920	Sir Arnold Talbot Wilson	(d. 1884 - ö. 1940)

İngiliz Yüksek Komiserleri

1 Ekim 1920 - 4 Mayıs 1923	Sir Percy Zachariah Cox	(d. 1864 - ö. 1937)
4 Mayıs 1923 - Ekim 1928	Sir Henry Robert Conway Dobbs	(d. 1871 - ö. 1934)
Ekim 1928 - 11 Eylül 1929	Sir Gilbert Falkingham Clayton	(d. 1875 - ö. 1929)
3 Ekim 1929 - 3 Ekim 1932	Sir Francis Henry Humphrys	(d. 1879 - ö. 1971)

Devlet Konseyi Başkanı

11 Kasım 1920 - 23 Ağustos 1921	Saiyid Abdul Rahman al-Haydari al-Gaylani	(d. 1841 - ö. 1927)

Krallar

23 Ağustos 1921 - 8 Eylül 1933	Faysal I	(d. 1885 - ö. 1933)
8 Eylül 1933 - 4 Nisan 1939	Ghazi I	(d. 1912 - ö. 1939)
4 Nisan 1939 - 14 Temmuz 1958	Faysal II	(d. 1935 - ö. 1958)
4 Nisan 1939 - 1 Nisan 1941	Abdul Ilah -(Kral Naibi) Sharaf ibn Rajih al-Fawwaz - Regent	(d. 1913 - ö. 1958)
1 Nisan 1941 - 1 Haziran 1941		(d. 1880 - ö. 1955)
1 Haziran 1941 - 2 Mayıs 1953	Abdul Ilah -(Kral Naibi)	

Egemenlik Konseyi Başkanı

14 Temmuz 1958 - 8 Şubat 1963	Muhammad Najib al-Rubai	(d. 1904 - ö. 1983)

⁷⁶⁴ <http://www.worldstatesmen.org/Iraq.htm>.

Devlet Başkanları

8 Şubat 1963 - 13 Nisan 1966	Abdul Salam Arif	(d. 1921 - ö. 1966)
13 Nisan 1966 - 16 Nisan 1966	Abdul Rahman al-Bazzaz)	(d. 1913 - ö. 1973)
16 Nisan 1966 - 17 Temmuz 1968	Abdul Rahman Arif	(d. 1916 - ö. 2007)
17 Temmuz 1968 - 16 Temmuz 1979	Ahmad Hassan al-Bakr	(d. 1914 - ö. 1982)
16 Temmuz 1979 - 9 Nisan 2003	Saddam Hussein al-Majid al-Tikriti	(d. 1937 - ö. 2006)

İşgal Güçleri Başkomutanları

9 Nisan 2003 - 7 Temmuz 2003	Tommy Ray Franks	(d. 1945)
7 Temmuz 2003 - 28 Haziran 2004	John P. Abizaid	(d. 1951)

Presidents

28 Haziran 2004 - 7 Nisan 2005	Ghazi Mashal Ajil al-Yawer	(d. 1958)
7 Nisan 2005 -	Jalal Talabani	(d. 1933)

Başbakanlar

11 Kasım 1920 - 20 Kasım 1922	Saiyid Abdul Rahman al-Haydari al-Gaylani	
20 Kasım 1922 - 22 Kasım 1923	Abdul Muhsin Bey al-Saadun	(d. 1879 - ö. 1929)
22 Kasım 1923 - 2 Ağustos 1924	Jaafar Pasha al-Askari (1st time)	(d. 1887 - ö. 1936)
2 Ağustos 1924 - 26 Haziran 1925	Yasin Pasha al-Hashimi (1st time)	(d. 1894 - ö. 1937)
26 Haziran 1925 - 21 Kasım 1926	Abdul Muhsin Bey al-Saadun	
21 Kasım 1926 - 11 Ocak 1928	Jaafar Pasha al-Askari (2nd time)	
11 Ocak 1928 - 28 Nisan 1929	Abdul Muhsin Bey al-Saadun	
28 Nisan 1929 - 19 Eylül 1929	Sulayman Tawfiq Bey al-Suwaidi	(d. 1891 - ö. 1968)
19 Eylül 1929 - 13 Kasım 1929	Abdul Muhsin Bey al-Saadun	
18 Kasım 1929 - 23 Mart 1930	Ibrahim Naji Bey al-Suwaidi	(d. 1882 - ö. 1942)
23 Mart 1930 - 3 Kasım 1932	Nuri Pasha as-Said	(d. 1888 - ö. 1958)
3 Kasım 1932 - 20 Mart 1933	Naji Shaukat Bey	(d. 1891 - ö. 19..)
20 Mart 1933 - 9 Kasım 1933	Rashid Ali al-Gaylani	(d. 1892 - ö. 1965)
9 Kasım 1933 - 27 Ağustos 1934	Jamil Bey al-Midfai	(d. 1890 - ö. 1958)
27 Ağustos 1934 - 4 Mart 1935	Ali Jaudat al-Aiyubi	(d. 1896 - ö. 1968)
4 Mart 1935 - 17 Mart 1935	Jamil Bey al-Midfai	
17 Mart 1935 - 30 Ekim 1936	Yasin Pasha al-Hashimi	
30 Ekim 1936 - 17 Ağustos 1937	Hikmat Sulayman	(d. 1889 - ö. 19..)
17 Ağustos 1937 - 25 Aralık 1938	Jamil Bey al-Midfai	
25 Aralık 1938 - 31 Mart 1940	Nuri Pasha as-Said	
31 Mart 1940 - 3 Şubat 1941	Rashid Ali al-Gaylani	
3 Şubat 1941 - 13 Nisan 1941	Taha Pasha al-Hashimi	(d. 1888 - ö. 1961)
13 Nisan 1941 - 4 Haziran 1941	Rashid Ali al-Gaylani	
4 Haziran 1941 - 10 Ekim 1941	Jamil Bey al-Midfai	
10 Ekim 1941 - 4 Haziran 1944	Nuri Pasha as-Said	

4 Haziran 1944 - 23 Şubat 1946	Hamdi al-Bajaji	(d. 1891 - ö. 1948)
23 Şubat 1946 - 1 Haziran 1946	Sulayman Tawfiq Bey al-Suwaidi	
1 Haziran 1946 - 21 Kasım 1946	Arshad al-Umari	(d. 1888 - ö. 1978)
21 Kasım 1946 - 29 Mart 1947	Nuri Pasha as-Said	
29 Mart 1947 - 29 Ocak 1948	Sayyid Salih Jabr	(d. 1896 - ö. 1957)
29 Ocak 1948 - 26 Haziran 1948	Sayyid Muhammad as-Sadr	(d. 1882 - ö. 19..)
26 Haziran 1948 - 6 Ocak 1949	Muzahim al-Bajaji	(d. 1891? - ö. 1982)
6 Ocak 1949 - 10 Aralık 1949	Nuri Pasha as-Said	
10 Aralık 1949 - 5 Şubat 1950	Ali Jaudat al-Aiyubi	
5 Şubat 1950 - 15 Eylül 1950	Sulayman Tawfiq Bey al-Suwaidi	
15 Eylül 1950 - 12 Temmuz 1952	Nuri Pasha as-Said (6th time)	
12 Temmuz 1952 - 23 Kasım 1952		
23 Kasım 1952 - 29 Ocak 1953	Mustafa Mahmud al-Umari	(d. 1894 - ö.)
29 Ocak 1953 - 17 Eylül 1953	Nureddin Mahmud	(d. 1899 - ö.)
17 Eylül 1953 - 29 Nisan 1954	Jamil Bey al-Midfai	
29 Nisan 1954 - 4 Ağustos 1954	Muhammad Fadhel al-Jamali	(d. 1903 - ö. 1997)
4 Ağustos 1954 - 20 Haziran 1957	Arshad al-Umari	
20 Haziran 1957 - 15 Aralık 1957	Nuri Pasha as-Said	
15 Aralık 1957 - 3 Mart 1958	Ali Jaudat al-Aiyubi	
3 Mart 1958 - 18 Mayıs 1958	Abdul Wahhab Marjan	(d. 1910 - ö. 1964)
18 Mayıs 1958 - 14 Temmuz 1958	Nuri Pasha as-Said	
14 Temmuz 1958 - 8 Şubat 1963	Ahmad Mukhtar Baban	(d. 1900 - ö. 1976)
8 Şubat 1963 - 18 Kasım 1963	Abdul Karim Kassem	(d. 1914 - ö. 1963)
20 Kasım 1963 - 6 Eylül 1965	Ahmad Hassan al-Bakr	
6 Eylül 1965 - 21 Kasım 1965	Tahir Yahya	(d. 1913 - ö. 1986)
21 Kasım 1965 - 9 Ağustos 1966	Arif Abdul Razzak	(d. 1921 - ö. 2007)
9 Ağustos 1966 - 10 Mayıs 1967	Abdul Rahman al-Bazzaz	
10 Mayıs 1967 - 10 Temmuz 1967	Naji Talib	(d. 1917)
10 Temmuz 1967 - 14 Temmuz 1968	Abdul Rahman Arif	
14 Temmuz 1968 - 30 Temmuz 1968	Tahir Yahya	
31 Temmuz 1968 - 16 Temmuz 1979	Abdul Razzak an-Naif	(d. 1933 - ö. 1978)
16 Temmuz 1979 - 23 Mart 1991	Ahmad Hassan al-Bakr (2nd time)	
23 Mart 1991 - 13 Eylül 1991	Saddam Hussein al-Majid al-Tikriti	
16 Eylül 1991 - 5 Eylül 1993	Saadun Hammadi	(d. 1930 - ö. 2007)
5 Eylül 1993 - 29 Mayıs 1994	Muhammad Hamza al-Zubaydi	(d. 1938 - ö. 2005)
	Ahmad Hussein Khudayir as-Samarrai	(d. 1941)

29 Mayıs 1994 - 9 Nisan 2003 Saddam Hussein al-Majid al-Tikriti

Sivil İdareciler

21 Nisan 2003 - 12 Mayıs 2003 Jay Montgomery Garner (d. 1938)

12 Mayıs 2003 - 28 Haziran 2004 Lewis Paul Bremer III (d. 1941)

Geçici Kalisyon Yönetimi Başkanı

Başbakanlar

1 Haziran 2004 - 3 Mayıs 2005 Iyad Allawi

3 Mayıs 2005 - 20 Mayıs 2006 İbrahim al-Shiqr al-Jaafari

20 Mayıs 2006 - Nuri Kamil al-Maliki (d. 1950)

Irak'daki Çok Uluslu Gücün

A.B.D.'li Komutanları.

14 Haziran 2003 - 1 Temmuz 2004 Ricardo S. Sanchez (d. 1953)

1 Temmuz 2004 - 10 Şubat 2007 George W. Casey, Jr. (d. 1948)

10 Şubat 2007 - David H. Petraeus (d. 1952)

7 KAYNAKÇA

KİTAPLAR

1. Ali, Tarık, Bush Bağdat'ta, Çev. O. Akınhay, Agora Yayınevi, İstanbul 2003.
2. Al-Jumaily, Quassam, Irak ve Kemalizm Hareketi, Çev. İ. Öztoprak, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999.
3. Alkan, Ahmet Turan, İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset, Cedid Neşriyat, Ankara 1992.
4. Arı, Tayyar, 2000'li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi, Alfa Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 1999.
5. Arı, Tayyar, Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Alfa Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2005.
6. Arı, Tayyar, İran, Irak, Petrol ve ABD, Alfa Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2007.
7. Arı, Tayyar, Uluslararası İlişkiler Teorileri, Alfa Yayınları, 4. Basım, İstanbul 2006.
8. Armaoğlu, Fahir, 19.yy Siyasi Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 15. Baskı, Ankara 1999.
9. Armaoğlu, Fahir, 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, Alkım Yayınevi, 15. Baskı, İstanbul 2005.
10. Atatürk, Gazi Mustafa Kemal, Nutuk, haz: Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Cumhuriyet Kitapları, 48. Baskı, İstanbul Aralık 2005.
11. Avcı, Orhan, Irak'ta Türk Ordusu, Vadi Yayınları, İstanbul 2004.
12. Bahriye Nazırı ve 4 ncü Ordu Komutanı Cemal Paşa Hatıralarından Seçme Parçalar, Harb Akademileri Komutanlığı Yayınları, Harb Akademileri Basımevi, İstanbul 1969.

13. Bal, İdris, Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler, Lalezar Kitapevi, Ankara 2006.
14. Barker, A. J., The Bastard War/The Mesopotamian Campaign of 1914-1918, The Dial Press, New York 1967.
15. Batatu, Hanna, The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq, Princeton University Press, New Jersey 2006.
16. Bayly, Christopher, Atlas of the British Empire, The Hampin Publishing Group, New York 1989.
17. Bell, Gertrude, Mezopotamya'da 1915-1920 Sivil Yönetimi, Yaba Yayınları, İstanbul 2004.
18. Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi, Sina – Filistin Cephesi, Cilt IV, Kısım 2, Gnkur. Basımevi, Ankara 1986.
19. Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi, 1914-1918, Cilt: 3, Kısım: 2, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2002.
20. Boucher, David, Political Theories of International Relations, Oxford University Press, Oxford, 1998.
21. Brown, Carl, Imperial Legacy, Colombia University Press, New York 1996.
22. Djemal Pascha-Erinnerungen, Drei Masken Verlag, München, Deutschland 1922 (Çev. Yok)
23. Dodge, Toby, Inventing Iraq; Colombia University Press, USA 2003.
24. Dougherty, James, Robert Pfaltzgraff, Jr, Contending Theories of International Relations, Longman, New York 2001.
25. Ediger, Volkan, Osmanlı'da Neft ve Petrol, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2006.
26. Fieldhouse, D. K., Kurds, Arabs and Britons, The Memoir of Wallace Lyon in Iraq, 1914-44, I.B. Tauris, London 2002.

27. Fromkin, David, A Peace to End all Peace, Henry Holt and Company, New York 2001.
28. Gencer A İhsan/Özel Sabahattin, Türk İnkılâp Tarihi, Der Yayınları, İstanbul 2005.
29. Graves, Phillip, İngilizler ve Türkler, Çev. Y. Tezkan, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 1999.
30. H. Davison, Roderic, Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923), Çev. M. Moralı, Alkım Kitabevi, İstanbul 2004.
31. Hearder, H., Europe in the Nineteenth Century, Longmans, London 1966.
32. Heller Joseph, British Policy Towards The Ottoman Empire 1908-1914, Frank Cass, London 1983.
33. Hourani, Albert, Arap Halkları Tarihi, Çev. Y. Alogan, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2005.
34. Jaeschke, Gotthard, Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri, Ç. C. Köprülü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986.
35. Kedar, Benjamin, The Changing Land, Between the Jordan and the Sea, Yad Ben Zvi Press, Israel 1999.
36. Kennedy, Paul, Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşü, Çev: B. Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1991.
37. Khadduri, Majid, Independent Iraq, Oxford University Press, London 1951.
38. Kissenger, Henry, Diplomasi, Çev. İ. Kurt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1998.
39. Kocaoğlu, Mehmet, Uluslararası İlişkiler, Ankara 1993.
40. Landen, Robert, The Emergence of the Middle East, Litten Educational Publishing, USA 1970.
41. Lawrence, James, The Illustrated Rise and Fall of the British Empire, St. Martin's Press, New York 1999.

42. Longrigg, Stephen Hemsley, Iraq-1900 to 1950, Oxford University Press, New York 1953.
43. Longrigg, Stephen Hemsley, Iraq-1900 to 1950, Oxford University Press, London 1953.
44. Lord Kinross, The Ottoman Centuries, Morrow, Quill Paperbacks, New York 1977.
45. Louis, Wm. Roger, Ends of British Imperialism, I. B. Tauris, London 2005.
46. Lukitz, Liora, A Quest in the Middle East, Gerturde Bell and the Making of Modern Iraq, I.B. Tauris, London 2006.
47. Macridis, Roy, Foreign Policy in World Politics, Prentice Hall, USA 1992.
48. Monroe, Elisabeth, Britain's Moment in the Middle East, Chatto Windus, London 1963.
49. Mustafa Kayar, Türk-Amerikan İlişkilerinde Irak Sorunu, IQ Kültürsanat Yayıncılık, İstanbul 2003.
50. Mütercimler, Erol, Bu Vatan Böyle Kuruldu, Alfa Yayınları, İstanbul 2005.
51. Öke, Mim Kemal, Musul Kürdistan Sorunu, Bilge Karınca Yayınevi, İstanbul 2002.
52. Paris, Timothy, Britain, the Hashemites, and Arab Rule, 1920-1925: The Sherifian Solution, Frank Cass, London 2003.
53. Paul, T.V., Wirtz, James J., Fortmann, Michel, Balance of Power, Stanford University Press, Stanford 2004.
54. Peretz, Don, The Middle East Today, Holt, Rhinehart, Winston, New York 1978.
55. Polk, William, Understanding Iraq, Harper Collins Publishers, New York 2005.
56. Silverfabl, Daniel, Britain's Informal Empire in the Middle East, Oxford University Press, New York 1986.

57. Simon, S. Reeva, Iraq between the Two World Wars, The Creation and Implementation of a Nationalist Ideology, Columbia University Press, New York 1986.
58. Sinan, Mülazım Mehmet, Harp Hatıratlarım, Çanakkale-Irak-Kafkas Cephesi, haz. H. Babacan, S. Avşar, M. Bayar, Vadi Yayınları, Ankara 2006.
59. Sluglett, Peter, Britain in Iraq, Colombia University Press, New York 2007.
60. Şen, Sabahattin, Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım, Birey Yayıncılık, İstanbul 2004.
61. Şimşir, Bilal, Türk-Irak İlişkilerinde Türkmenler, Bilgi Yayınevi, Ankara 2004.
62. Tripp, Charles, A History of Iraq, Cambridge University Press, Second Edition, UK 2002.
63. Uyar, Elif, Türk İngiliz İlişkileri Siyasal İlişkileri (1929-1936), Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Yayınevi, Antalya 2007.
64. Yalçın, Hüseyin Cahit, İngiltere Tarihi (Basım tarihi ve yeri yok).

MAKALELER

1. Armaoğlu, Fahir, Lozan Konferansı ve Musul Sorunu, Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998, s. 109-155.
2. Baran, Tülay Alim, Bilgi ve Bellek, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Türk Devrim Tarihi Çalışmaları Dergisi, Yıl: 01, Sayı:01, Kış 2004, s. 195-215.
3. Bolsever, G.H., David Urquhart and the Eastern Question, 1833-37: A Study in Publicity and Diplomacy, The Journal of Modern History, Vol.8, No.4, (Dec.,1936), pp. 444-467.
4. Bolsever, G.H., David Urquhart and the Eastern Question, 1833-37: A Study in Publicity and Diplomacy, The Journal of Modern History, Vol.8, No.4, (Dec.,1936), pp. 444-467.

5. Bozdağlıoğlu, Yücel, Liberalizm, Uluslararası İlişkiler, edit: Haydar Çakmak, Barış Kitapevi, İstanbul 2007, s. 154-162.
6. Bozdağlıoğlu, Yücel, Realizm, Uluslararası İlişkiler, edit: Haydar Çakmak, Barış Kitapevi, 2007 İstanbul, s. 138-143.
7. Çaşın, Mesut Hakkı, Milliyetçilik ve Liberalizm, Uluslararası İlişkiler, ed. Haydar Çakmaz, Platin Yayınları, Ankara 2007, s. 261-273.
8. Cohen, Stuart, Mesopotamia in British Strategy, 1903-1914, International Journal of Middle Eastern Studies, 9 (1978), pp. 171-181.
9. Çağırın, Mehmet Emin, Birinci Dünya Savaşı ve İki Savaş Arası Düzen, Uluslararası İlişkiler, ed: Haydar Çakmak, Barış Kitapevi, Ankara 2007, s. 273-279.
10. Çetinsaya, Gökhan, The Ottoman View of British Presence in Iraq and the Gulf: The Era of Abdülhamid II, Middle Eastern Studies, Volume 39, Issue 2, April 2003, pp. 137-175.
11. Dankwart A. Rustow, 'The Military Legacy', Imperial Legacy, ed. Carl Brown, Columbia University Press, New York 1996, pp. 246-263.
12. Ergin, Feridun, Musul Sorunu ve Körfez Petrolleri, ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ, Sayı 20, Cilt VII, Mart 1991, s. 1-7.
13. Eskander, Saad, Britain's Policy in Southern Kurdistan: The Formation and the Termination of the First Kurdish Government, 1918-1919, British Journal of Middle Eastern Studies (2000) 27 (2), pp. 139-163.
14. Fitzgerald, Edward Peter, France's Middle Eastern Ambitions, The Sykes-Picot Negotiations, and the Oil Fields of Mosul, 1915-1918, The Journal of Modern History, Vol.66, No.4 (Dec., 1994), pp. 697-725.
15. Gainer, Bernard, Review of The Unromantics: The Great Powers and the Balfour Declaration by Jon Kimche, American Historical Review, Vol.75, No.2, (Dec. 1969), pp. 459.

16. Goold, Douglas, Lord Hardinge and the Mesopotamia Expedition and Inquiry, 1914-17, *The Historical Journal*, Vol.19, No. 4, (Dec., 1976), pp. 919-945.
17. Habib Ishow, Review of Louis, Roger, *The Iraqi Revolution of 1958: The Old Social Classes Revisited*, Ed: Robert Farnea, Wm. Roger Louis, London/New York, I.B. Tauris, 1991, *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 18, No:2 (1991), pp. 251-253.
18. Hinote, Clint, 'The Drawdown Asymmetry, Why Ground Forces Will Depart Iraq but Air Forces Will Stay', *Strategic Studies Quarterly*, Summer 2008, pp. 31-62.
19. Itzkowitz, Norman, *The Problem of Perceptions, Imperial Legacy*, ed. Carl Brown, Columbia University Press, New York 1996, pp. 30-45.
20. Jastrow, Morris, Jr., *The Turks and the Future of the Near East*, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 84, *International Reconstruction* (Jul., 1919), pp 30-40.
21. Jones, Gareth, Review of *Oil and Empire: British Policy and Mesopotamian Oil 1900-1920* by Marian, Kent, London Macmillan 1976, *The Historical Journal*, Vol. 20, No.2, (Jun, 1977), pp. 516-528.
22. Kasalak Kadir, *Irak'ta Manda Yönetiminin Kurulması ve Atatürk Dönemi Türkiye-Irak İlişkileri*, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 9, Şubat 2007, Yıl 5.
23. Kaymaz, İhsan Şerif, *Geçmişten Geleceğe Musul*, *Türkiye Günlüğü*, Sayı 91, Güz 2007, s. 22-41.
24. Keith, Berrieadale, *Foreign Policy and the Democracies of the Empire*; *Journal of Comparative Legislation and International Law, New Ser.*, Vol. 18, No.1 (1918), pp. 47-57.
25. Klieman, Aaron, *Britain's War Aims in the Middle East in 1915*, *Journal of Contemporary History*, Vol.3, No.3, *The Middle East* (Jul., 1968), pp. 237-251.

26. Lewis, Bernard, The West and the Middle East, Foreign Affairs, January/February 1997.
27. Lloyd, George, British Foreign Policy in Asia and Its Relation to India, Journal of the British Institute of International Affairs, Vol. 4, No:3 (May, 1925), s.109-117.
28. Macfie, A L., The British Decision Regarding the Future of Constantinople, November 1918-January 1920, The Historical Journal, Vol. 18, No:2, (June, 1975), 391-400.
29. Marston, F. S., Review of Documents on British Foreign Policy 1919-1939, First Series, Vol IV, 1919 by E. L. Woodward, Rohan Butler, pp. 583-584.
30. Mejcher, Helmut, British Middle East Policy 1917-21, The Interdepartmental Level, Journal of Contemporary History, Vol. 8, No.4, (Oct., 1973), pp. 81-101.
31. Millman, Brock, A Council of Dispair,:British Strategy and War Aims, 1917-18, Journal of Contemporary History, Vol.36, No.2, (Apr. 2001), pp. 241-270.
32. Nonneman, Gerd, Saudi-European Relations 1902-2001, International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-), Vol.77, No.3, Changing Patterns of European Security and Defence, (Jul. 2001), pp. 631-661.
33. Özen, Çınar; Emperyalizm, Uluslararası İlişkiler, edit: Haydar Çakmak, Barış Kitapevi, İstanbul 2007, s. 47-51.
34. Penson, Lillian M.; The Principles and Methods of Lord Salisbury's Foreign Policy, Cambridge Historical Journal, Vol. 5, No. 1, (1935), s. 87-106.
35. Quincy Wright, The American Political Science Review, Vol. 20, No.4, (Nov., 1926), pp. 743-769
36. Raymond, Andre, The Ottoman Legacy in Arab Political Boundries, The Imperial Legacy, ed. Carl Brown, Colombia University Press, New York 1996, pp. 115-133.
37. Record, Jeffrey, Why the Bush Administration Invaded Iraq?, Strategic Studies Quarterly, Summer 2008, pp. 63-92.

38. Reflections on the Mosul Problem, *Journal of the Total Central Asian Society*, Vol. 13, Issue 4, October 1926
39. Rodkey, R. S., Colonel Campbell's Report on Egypt in 1840 with Lord Palmerston's Comments, *Cambridge Historical Journal*, Vol.3, No.1, (1929), pp. 102-114.
40. Rothwell, V. H., Mesopotamia in British War Aims, *The Historical Journal*, XIII, 2 (1970)pp. 171-181.
41. Sabet, Amr. G. E., Review of Iraq since 1958 by Marion Farouk Sluglett, Peter Sluglett, *Disarming Iraq* by Michael V. Deaver, *Iraq under Siege* by Anthony Arneve, *Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 31, No. 1, (May, 2004), pp. 110-115.
42. Salahi Sonyel, 'Albay T.E. Lawrence, Hasimi Araplarını, Osmanlı İmparatorluğu'na Karşı Ayaklanmaları İçin Nasıl Aldattı', *Belleten*, Yıl: 1987 Nisan, Cilt. LI, Sayı 199, s. 235.
43. Schuyler Robert Livingston, British Imperial Theory and American Territorial Policy, *Proceedings of the American Philosophical Society*, Vol. 97, No.4, (Sep. 28, 1953), pp. 317-331.
44. Steiner, Zara, Grey, Hardinge and the Foreign Office, 1906-1910, *The Historical Journal*, Vol.10, No:3, (1967), pp. 415-439.
45. Teagarden, Ernest, Review of Foundation of British Policy in the Arab World: The Cairo Conference of 1921 by Aaron S. Kleiman, *Military Affairs*, Vol.35, No:1, (Feb. 1971),pp. 40-41.
46. The British Empire, *Political Science Quarterly*, Vol. 32, No.3, Supplement, (Sep., 1917), pp. 51-60.
47. The British Empire, *Political Science Quarterly*, Vol.37, No.3, Supplement, (sep., 1922), pp. 65-84.

48. The British Empire, Political Science Quarterly, Vol.38, No.3, Supplement, (Sep., 1923), pp. 69-85.
49. Toynbee, A. J., Review of Mesopotamia, 1917-20: A Clash of Loyalties: A Personal and Historical Record by Arnold T. Wilson, International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1931-1939), Vol.10, No.5, (Sept. 1931), pp. 706-708.
50. Tripp, Charles, The Foreign Policy of Iraq, edit: Hinnebusch, Raymond/Ehteshami, Anoushiravan, The Foreign Policies of Middle East States, , Lienne Rienner Publishers, London 2002, pp. 167-193.
51. Troeller, Gary, Ibn Sa'ud and Sharif Husain: A Comparison in Importance in the Early Years of the First World War, The Historical Journal, Vol:14, No.3 (Sep., 1971), pp 627-633.
52. Yapp, M. A., British Perceptions of the Russian Threat to India, Modern Asian Studies, Vol. 21, No. 4, (1987), pp. 647-665.
53. Zeine, Zeine N., Review of Foundations of British Policy in the Arab World: The Cairo Conference of 1921 by Aaron S. Klieman, International Journal of Middle East Studies, Vol.4, No.1, (Jan., 1973), pp. 121-122.

INTERNET

1. Anıl Çeçen, Sevres Kıskaçında Türkiye, http://www.kemalistyaklasim.com/index.php?option=com_content&task=view&id=37&Itemid=28, , (erişim tarihi: 15.6.2008).
2. Goldberg, Jeffrey, After Iraq, January/February 2008 Atlantic Monthly, http://www.theatlantic.com/doc/by/jeffrey_goldberg (erişim tarihi: . 15.6.2008).
3. Hallinan, Conn, Divide and Conquer as Imperial Rules, <http://www.fpif.org/fpiftxt/1102>; (erişim tarihi: 10.10.2007).

4. <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/iqtoc.html>; US Library of Congress, Country Study:Iraq (erişim tarihi: 15.5.2007).
5. <http://net.lib.byu.edu/~rdh7/wwi/versa/turk1920.gif>, (erişim tarihi: 15.6.2008).
6. <http://query.nytimes.com/gst/abstract.html?res=9806E1D6133DE333A2575BC0A9679D946596D6CF>) 8 Kasım 1914, The New York Times, erişim tarihi: 1.05.2008.
7. http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?_r=1&res=9902E2DA163BE533A25755C2A9609C946095D6CF&oref=slogin, (erişim tarihi: 4.5.2008. The New York Times, 26 Haziran 1921).
8. <http://www.britishempire.co.uk/maproom/pinkbitstrade.htm>, (erişim tarihi: 16.5.2008).
9. <http://www.elizabethi.org/posters/queenelizabethi.html> (erişim tarihi: 23.05.2008).
10. <http://www.inkilap.info/aturk-donemi/dis-politika/turkiye-ingiltere-iliskileri-ve-musul-sorunu.html>, (erişim tarihi: 10.10.2008).
11. <http://www.mideastweb.org/miraq.htm>, (erişim tarihi: 16.06.2008).
12. <http://www.nationalarchives.gov.uk/pathways/firstworldwar/battles/mesopotamia.htm>, (erişim tarihi: 2.2.2008).
13. <http://www.netpano.com/haber/821/%C4%B0%C5%9Fte/hayallerindeki/Ortado%C4%9Fu/haritas%C4%B1>, (erişim tarihi: 15.6.2008).
14. <http://www.number-10.gov.uk/output/Page123.asp>, (erişim tarihi: 12.05.2008).
15. http://www.opendemocracy.net/article/globalisation/visions_reflections/british_empire, (erişim tarihi: 20.02.2008).
16. <http://www.risaleinurenstitusu.org/index.asp?Section=Enstitu&SubSection=EnstituSayfasi&Date=05.03.2004&TextID=716>, (erişim tarihi: 14.4.2008).
17. <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/10/10/AR2006101001442.html>, (erişim tarihi: 16.6.2008).
18. <http://www.worldstatesmen.org/Iraq.htm> (erişim tarihi: 15.6.2008).

19. Polk William, The Results of Saddam Hussein's Trial and Execution,
<http://www.williampolk.com/pdf/2006/Results.pdf>, (erişim tarihi 31.12.2006).

8 ÖZGEÇMİŞ

Ayfer YAZKAN KUBAL

Kişisel Bilgiler :

Doğum Tarihi : 28.01.1976
Doğum Yeri : İstanbul
Medeni Durumu : Evli

Eğitim :

Lise 1987-1995 Sankt Georg Avusturya Lisesi, İstanbul, Türkiye
Lisans 1995-1998 Warwick Üniversitesi (Ekonomi ve Uluslararası İlişkiler), Coventry, İngiltere

Çalıştığı Kurumlar :

2007-Devam Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Misafir Öğretim Görevlisi
2000-2003 İş Yatırım Menkul Değerler A.Ş. (Uluslararası Para Piyasaları Yatırım Danışmanı)